МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ М.П. ДРАГОМАНОВА

На правах рукопису

ПОЛІЩУК Наталія Володимирівна

УДК 130.123.4:008

ОСВІТНІ СТРАТЕГІЇ ФОРМУВАННЯ ДУХОВНОСТІ МОЛОДІ У КОНТЕКСТІ ІНФОРМАЦІЙНО-ВИСОКОТЕХНОЛОГІЧНОГО ПРОГРЕСУ

09.00.10 – філософія освіти

Дисертація на здобуття наукового ступеня
доктора філософських наук

Науковий консультант:
КИВЛЮК Ольга Петрівна
доктор філософських наук,
старший науковий співробітник

КИЇВ – 2017

ЗМІСТ

ВСТУП…….. 4
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ДУХОВНОСТІ В УМОВАХ ІНФОРМАЦІЙНО-ВИСОКОТЕХНОЛОГІЧНОГО ПРОГРЕСУ…… 20
1.1. Концепт «інформаційно-високотехнологічний прогрес» у сучасному соціогуманітарному знанні……. 20
1.2. Духовність особистості у проблемному полі філософії освіти…… 50
1.3. Духовність сучасної молоді як соціальна проблема на початку XXI ст…….. 64
Висновки до першого розділу…… 75
РОЗДІЛ 2. НАСЛІДКИ ТА СУПЕРЕЧНОСТІ ІНФОРМАЦІЙНО-ВИСОКОТЕХНОЛОГІЧНОГО ПРОГРЕСУ У КОНТЕКСТІ ДУХОВНОГО САМОСТВЕРДЖЕННЯ МОЛОДІ…… 79
2.1. Наслідки інформаційно-високотехнологічного прогресу для духовного самоствердження молоді…….. 79
2.2. Суперечності формування духовності особистості в епоху сучасного інформаційно-високотехнологічного прогресу…….. 111
2.3. Ключові детермінанти високої духовності молоді епохи інформаційно-високотехнологічного прогресу…… 142
Висновки до другого розділу……. 193
РОЗДІЛ 3. АКСІОЛОГІЧНІ ТА ЕКОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ У МОЛОДІ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ПРИРОДНО-СУСПІЛЬНІ ЗМІНИ…… 200
3.1. Аксіологічні аспекти духовного життя суспільства в епоху цивілізаційних змін……. 200
3.2. Екологічна свідомість молоді як аксіологічний пріоритет……... 214
3.3. Когнітивні особливості формування відповідальності молоді…… 229
Висновки до третього розділу…… 246

РОЗДІЛ 4. ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ІНФОРМАЦІЙНО-ВИСОКОТЕХНОЛОГІЧНОЇ ЦИВІЛІЗАЦІЇ…… 251
4.1. Перспективи майбутнього людства в добу інформаційно-високотехнологічного розвитку цивілізації……. 251
4.2. Потреба становлення ноосферної космічно-орієнтованої свідомості в епоху інформаційно-високотехнологічного прогресу… 272
4.3. Виклики четвертої промислової революції сучасному суспільству…….. 293
Висновки до четвертого розділу…… 314
РОЗДІЛ 5. ОСВІТНІ СТРАТЕГІЇ ФОРМУВАННЯ ВИСОКОЇ ДУХОВНОСТІ МОЛОДІ В ЕПОХУ ІНФОРМАЦІЙНО-ВИСОКОТЕХНОЛОГІЧНОГО ПРОГРЕСУ…… 317
5.1. Аналіз сучасних освітніх стратегій щодо формування духовності молоді…….. 317
5.2. Образ людини майбутнього та освітні стратегії його реалізації в освіті…… 329
5.3. Філософська концептуалізація освітніх механізмів утвердження високодуховної картини світу…… 350
5.4. Освітні стратегії формування фундаментальних складових високої духовності молоді в епоху інформаційно-високотехнологічного прогресу……. 360
Висновки до п’ятого розділу…….. 388
ВИСНОВКИ……. 396
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ…… 409

ВСТУП

Актуальність теми дослідження зумовлена фундаментальними змінами в життєдіяльності суспільства, особливо молоді, під впливом інформаційно-високотехнологічного (ІВТ) прогресу, який розгорнувся з кінця ХХ ст. і на початку ХХІ ст., природно-цивілізаційними змінами, які відбуваються на сучасному етапі розвитку цивілізації та набувають планетарно-космічного значення. Нові здобутки людства, насамперед ІВТ, актуалізували визначальні й життєво важливі аспекти існування людства, зокрема, освіту й виховання, а, відповідно, й формування фундаментальних духовних цінностей. З філософсько-освітньої точки ІВТ прогрес варто розглядати як глобальний цивілізаційний процес, який уже сьогодні справляє суттєвий вплив практично на всі області життєдіяльності людини і суспільства, зокрема, освіти, а в подальшому буде визначати і все духовне обличчя глобального ноосферного космічно-орієнтованого ІВТ суспільства – нової цивілізації ХХІ і наступних століть.

Аналіз напрацювань, з якими йдуть у цей процес найбільш відомі теоретики світу, дає змогу запропонувати узагальнення, які віддзеркалюють фундаментальні проблеми філософії освіти у справі високодуховного виховання молоді: центром цієї філософії має бути молода людина, частинка Всесвіту, як самоцінність у всій повноті свого творчого ставлення до життя й такій же повноті можливостей для власної самореалізації, самоствердження та самодостатності; вона має базуватися на загальнолюдських і духовних цінностях у їх органічному поєднанні з національними і ментальними пріоритетами; вона повинна розгортатися у «дусі епохи» – творити відповідну даній епосі людину, носія свідомості ноосферного рівня, людину духовно розвинену, яка прагне до розвитку людської ноосферної цивілізації як унікального космічного феномена (В. Андрущенко), як «благоговіння перед життям» (А. Швейцер), прагненням «вічного миру» (І. Кант), введення людства в царство божественності (М. Бердяєв), відповідальності й високої духовності, тобто ноосферну (В. Вернадський) фазу його цивілізаційного

поступу, яка «розширюється в просторі і часі» (В. Оленьєв, А. Федотов); ця філософія може бути лише плюралістичною, толерантною, дискурсивною, базуватися на відповідальності та свободі творчого й високодуховного космічно-орієнтованого мислення.

У період переходу до ІВТ суспільства необхідно підготувати людину до швидкого сприйняття й обробки великих обсягів всесвітньої інформації, до оволодіння сучасними інформаційними технологіями, методами і технологією роботи з ними, тому неминуче доводиться звертатися до базисних філософсько-освітніх засад, бо освіта та її пришвидшення – це не тільки нагромадження науково-технічних, технологічних, інформаційних, інноваційних та гуманітарних знань, а й формування високих: духовного мислення, свідомості й світогляду, зміцнення віри у свої сили, уміння діяти, будувати свої відносини з навколишнім світом на новій високодуховній основі, яка не тільки значно одухотворить, облагородить і прискорить процеси взаємодії у системі «Людина – суспільство – природа – Космос», але й сприятиме формуванню нових засобів і прийомів життєдіяльності молодої людини за умов ІВТ цивілізації у відповідності зі смисловим полем майбутнього високодуховного ноосферного космічно-орієнтованого способу організації суспільного життя.

Таким чином, сучасний ІВТ період розвитку суспільства, позначений загостренням глобалізаційних процесів, екологічних, зокрема, кліматичних криз і нагальною потребою вирішення проблем виживання людства та збереження цивілізації, тому існує потреба створення та впровадження новітніх освітніх стратегій як для середньої, так і для вищої школи з орієнтацією на формування високодуховних цінностей молоді, які спрямовані на вироблення ноосферних космічно-орієнтованих світоглядних позицій високодуховної людини майбутнього.

Ступінь наукового опрацювання проблеми. Нове тисячоліття, нові умови, нова людина, фундаментальні зміни в матеріальному і духовному житті людей під впливом ІВТ прогресу, зменшення ролі людського фактора в

суспільних, виробничих та освітніх процесах, зміщення акцентів на внутрішнє духовне життя людської особистості, на її суб'єктивність надають особливого значення філософії освіти. Специфіка сфери її дослідження розроблялася зусиллями відомих філософів, педагогів і психологів, серед яких проблеми освіти щодо духовного самоствердження молоді розвивали: В. Андрущенко, Т. Андрущенко, О. Безкоровайна, І. Бех, Д. Біленкін, М. Боришевський, Г. Ващенко, Б. Гершунський, В. Гончаров, Л. Губерський, О. Джура, А. Зеліченко, І. Зязюн, Н. Караульна, О. Колісник, В. Кушерець, Н. Наливайко, М. Савчин. Ціннісні та філософсько-історичні аспекти суспільного й освітнього прогресу досліджували: В. Андрущенко, І. Бестужев-Лада, В. Гвоздецький, С. Дєнєжніков, В. Мельник, В. Петрушенко, Є. Причепій, Е. Семенюк, Т. Сілаєва, Л. Чекаль, А. Черній, В. Шубін.

Варто відзначити авторів, які займалися питаннями обґрунтування проектів модернізації освіти та виховання: В. Андрущенко, В. Бех, Ю. Бех, С. Гессен, О. Запєсоцький, М. Євтух, С. Клепко, В. Кремень, В. Кузь, М. Култаєва, В. Лутай, С. Ніколаєнко, І. Передборська, В. Покась, М. Романенко, В. Савельєв, Н. Семенюк, Д. Свириденко, Н. Скотна, О. Скубашевська, С. Терепищий, В. Халамендик.

Цінними для дослідження були аспекти глобалізації та цивілізаційного поступу людства, які вивчали: В. Андрущенко, Б. Бім-Бад, О. Вознюк, В. Воронкова, Л. Губерський, В. Карпенко, І. Надольний, В. Оленьєв, Л. Панченко, В. Степин, Е. Тоффлер, А. Федотов та ін. Філософсько-освітні та соціальні аспекти взаємодії людини і техніки та переходу до інформаційного суспільства досліджували: М. Бердяєв, А. Бойко, Е. Гусинський, В. Вашкевич, О. Кивлюк, С. Куцепал, В. Рижко, Д. Свириденко, Т. Жижко, В. Шевченко, Н. Юхименко, А. Ярошенко та ін.

Важливу роль при дослідженні питань ноосферної та космічної освіти, екологічної свідомості та формування людини майбутнього відіграли праці таких авторів, як: Т. Андрущенко, О. Базалук, Г. Берегова, К. Вентцель, В. Вернадський, В. Кавалеров, В. Казначеєв, К. Корсак, В. Кутирєв, І. Ланцев,

Н. Маслова, Т. Матусевич, М. Моісеєв, Вл. Соловйов, Ю. Туниця, Е. Фатхутдінова, П. Флоренський та ін. Проблеми космосу, людини як частинки Всесвіту, прогресу та майбутнього людства і цивілізацій, які нами аналізувалися, досліджували: В. Андрущенко, К. Вентцель, Л. Гінділіс, Ф. Дайсон, Л. Джахая, М. Дробноход, М. Кайку, І. Климишин, Дж. К. О'Нейл, А. Панов, В. Севастьянов, А. Урсул, С. Хантінгтон, В. Хартов, К. Ціолковський, А. Чижевський, Й. Шкловський та ін. Для дослідження важливий інтерес становили роботи присвячені пошуку освітніх і духовних орієнтирів в контексті викликів сучасності таких авторів, як: В. Андрущенко, Т. Андрущенко, Г. Берегова, М. Бойчук, Г. Васянович, Г. Волинка, Е. Герасимова, М. Закович, А. Заліський, Н. Кочубей, С. Крилова, С. Куцепал, Г. Москалик, І. Немчинов, В. Онищенко, В. Розін, Т. Розова, Л. Чернова та ін.

При обґрунтуванні методологічних орієнтирів дисертаційного дослідження варто відзначити роботи О. Анісімова, М. Алексєєва, С. Булдакова, В. Буряка, В. Гайденка, Г. Геращенка, Л. Горбунової, В. Гуляєва, І. Добронравової, Є. Добрянської, О. Долженка, В. Кізіма, А. Кравченко, В. Кумаріна, В. Михайлова, М. Михальченка, В. Муляра, Н. Ничкало, В. Пазенка, О. Панченко, Н. Пахомова, Н. Піщуліна, І. Родіонової, Н. Розова, І. Семенова, І. Степаненко, М. Степика, Ю. Терещенка, В. Тринкіна, Ю. Тупталова, Н. Шубелка, В. Щадрікова, П. Щедровицького та ін.

Серед представників західних наукових шкіл, чиї ідеї знайшли відображення в дисертації, слід відзначити наступних: П. Балтес, Дж. Бернал, М. Бубер, Е. Гуссерль, В. Дільтей, Дж. Дьюї, Ж. Еллюль, І. Кант, У. Карр, С. Лем, В. Лейбин, Г. Маркузе, М. Монтессорі, Х. Ортега-и-Гассет, А. Печчеї, К. Поппер, К. Роджерс, Ф. Смит, Е. Тоффлер, А. Уайтхед, П. Фрейре, М. Хайдеггер, Т. де Шарден, А. Швейцер, М. Шелер, О. Шпенглер, Е. Шпрангер, К. Яперс. Потрібно відзначити і вплив братських шкіл Києво-Могилянської академії та Г. Сковороди і П. Юркевича на зародження філософії серця в Україні.

Повністю проблема цілісної високодуховної особистості не була розв’язана попередніми поколіннями вчених і філософів. Теоретики Римського клубу вважають, що сучасні кризи людства є логічним наслідком духовної кризи людини і зумовлені проблемами та протиріччями минулої науково-технічної революції і сучасною ІВТ революцією. Елімінація духовної кризи людини сприятиме усуненню антропологічної й інших криз глобального масштабу, зокрема, виживання людства, фауни і флори та існування нашої планети взагалі. Недостатньо розкритим у вітчизняній та західній філософії є зв'язок між впливом ІВТ прогресу на духовність та завданнями, які нині стоять перед освітянами, ученими, спеціалістами різних галузей стосовно створення та розгортання освітніх стратегій формування духовності молоді в контексті ІВТ прогресу. Тому дана тема дисертаційного дослідження є актуальною.

Зв’язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Тема і зміст дисертаційного дослідження є складовою частиною комплексної науково-дослідної теми кафедри соціальної філософії та філософії освіти Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова «Філософські засади єдності гуманітарних, природничих і технічних завдань в освіті сучасного вчителя» (затверджено наказом Міністерства освіти і науки України №732 від 27 жовтня 2006 р. та рішенням Вченої ради Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова (протокол №5 від 22 грудня 2006 р.). Тема дисертаційного дослідження затверджена на засіданні Вченої ради Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова (протокол №3 від 27 жовтня 2016 р.).

Мета дисертаційного дослідження полягає у концептуалізації соціокультурних та екзистенціальних вимірів освітніх стратегій формування духовності в контексті інформаційно-високотехнологічного прогресу.

Вказана мета вимагає послідовного розв’язання наступних **завдань**:

- проаналізувати становлення концепту «інформаційно-високотехнологічний прогрес» у сучасному соціогуманітарному знанні;

- дослідити духовність молоді у проблемному полі філософії освіти та суспільства на початку XXI ст.;

- розкрити наслідки та суперечності інформаційно-високотехнологічного прогресу в контексті духовного самоствердження молоді;

- проаналізувати ключові детермінанти високої духовності молоді епохи інформаційно-високотехнологічного прогресу;

- прояснити аксіологічні аспекти духовного життя суспільства в епоху цивілізаційних змін та когнітивні особливості формування відповідальності молоді;

- з'ясувати особливості екологічної свідомості молоді як аксіологічного пріоритету;

- виявити прогнозні перспективи майбутнього людства в добу інформаційно-високотехнологічного розвитку цивілізації;

- обґрунтувати потребу становлення ноосферної космічно-орієнтованої свідомості молоді в епоху інформаційно-високотехнологічного прогресу;

- проаналізувати виклики четвертої промислової революції сучасному суспільству;

- прояснити образ людини майбутнього та освітні стратегії його реалізації в освіті;

- окреслити філософську концептуалізацію освітніх механізмів утвердження високодуховної картини світу;

- здійснити аналіз сучасних освітніх стратегій щодо формування духовності та обґрунтувати освітні стратегії формування фундаментальних складових високої духовності молоді в епоху інформаційно-високотехнологічного прогресу.

Об'єкт дослідження – духовність молоді в контексті інформаційно-високотехнологічного прогресу як освітній феномен.

Предмет дослідження – освітні стратегії формування духовності молоді у контексті інформаційно-високотехнологічного прогресу в проблемному полі філософії освіти.

Методи дослідження. Методологічна база дослідження спирається на принципи системності, об’єктивності, цілісності, історизму та розвитку, а також визначається комплексом загальнофілософських, загальнонаукових та спеціальних методів дослідження, що дозволило забезпечити обґрунтованість і достовірність наукових результатів. Використано традиційні описові та аналітичні методи: аналізу, синтезу, абстрагування, порівняння, систематизації, класифікації та ін. Зокрема, в роботі використано: 1) діалектичний метод, завдяки якому була отримана можливість представити предмет дослідження у всіх його соціальних та інших взаємних зв’язках і залежностях, а також у процесі динамічного розвитку; 2) історичний метод, що дозволив виявити історичні закономірності, тенденції та особливості розгортання ІВТ прогресу; 3) метод інтерпретації дозволив обґрунтувати феномен духовності у вигляді двох концептів: «традиційної духовності» та «високої (божественної) духовності»; 4) герменевтичний метод відкрив можливості для проникнення у внутрішню сутність духовності, виявити її ключові складові та їх реалізацію в сучасному суспільстві; 5) науково-філософський метод синергетики дозволив розглядати природу, світ, людину як комплексні самоорганізовані системи і дозволив глибоко проникнути в сутність процесу духовного становлення особистості в умовах ІВТ прогресу, виявити й дослідити в ньому роль освіти як одного з головних чинників і ресурсів; 6) застосування структурно-функціонального методу забезпечило виокремлення та відносно автономний розгляд елементів системи високодуховного (божественного) виховання молоді в епоху ІВТ прогресу та структури його головного освітнього чинника – ноосферної космічно-орієнтованої педагогіки; 7) застосування методу системного аналізу дозволило відслідкувати взаємні зв’язки та залежності елементів системи високодуховного виховання і революційного розвитку суспільства у глобальній перспективі розвитку ІВТ цивілізації; 8) на основі аналітико-прогностичного методу зроблено обґрунтовані висновки та узагальнення, теоретичні та практичні рекомендації щодо прогнозів та перспективності

майбутнього існування людства та сформульована авторська ноосферна космічно-орієнтована педагогіка, в контексті якої виникає можливість розглядати та впроваджувати освітні стратегії формування високої духовності молоді в епоху ІВТ прогресу в XXI і наступних століттях.

Наукова новизна дослідження полягає у філософсько-освітній концептуалізації високої духовності молоді в контексті ІВТ прогресу, як засобу дослідження освітніх стратегій, які мають являтися планами дій як нині, так і в перспективі відповідно до сучасних цивілізаційних змін та майбутніх глобалізаційних процесів, які вимагають підвищення якості освітніх послуг у зв'язку з входженням людства в еру ноосферної космічно-орієнтованої ІВТ цивілізації, а, отже, докорінної трансформації духовності особистості. Ця новизна конкретизується у наступних положеннях, які містять елементи наукової новизни і виносяться на захист:

Вперше:

- *проаналізовано становлення концепту «інформаційно-високотехнологічний прогрес» у сучасному соціогуманітарному знанні,* зокрема, на основі історико-філософського аналізу розвитку техніки, технологій і науки обґрунтовано авторське розуміння ІВТ прогресу та сучасної ІВТ революції. Показано, що розгортання четвертої хвилі суспільного науково-технічного поступу – ІВТ революції (кін. XX ст. – поч. XXI ст.), приведе до нових постіндустріальних форм розвитку суспільства на основі нано-, біо-, інфоіндустрії, когнітивних та соціогуманітарних наук і технологій, космічної, електронної і гіперкомп'ютерної техніки, робототехніки, штучного інтелекту та генної інженерії тощо. Оскільки науково-технічна революція привела до небезпечних екологічних наслідків, то це вимагає перенесення акценту ІВТ революції на безвідходні, ефективні форми виробництва. При цьому потрібно врахувати антропологічні, психологічні, екологічні, духовні та інші чинники, адже, нинішня ІВТ революція є сходинкою до наступної п'ятої хвилі (кін. XXI ст.) в розвитку людства – космічної революції;

- *досліджено духовність молоді у проблемному полі філософії освіти та суспільства на початку XXI ст.,* що дозволило здійснити інтерпретацію духовності в контексті ІВТ прогресу у вигляді двох авторських концептів: традиційної та високої (божественної) духовності. Аргументовано, що формування нової, більш всеохоплюючої духовності напрямлене на вдосконалення і спрямування особистості до найвищих (божественних) ідеалів і цінностей та реалізації їх на своєму життєвому шляху та є основою життєтворчості людини майбутнього, яка усвідомлює, що ніякий інший розвиток – економічний, науково-технічний, високотехнологічний, інноваційний чи інформаційний – не може вивести людство з історичної безвиході, якщо він не буде підкріплений високодуховною революцією;

- *проаналізовані виклики четвертої промислової революції сучасному суспільству*, в результаті чого нами запропонована концепція революційного освітньо-духовного розвитку суспільства в контексті прогнозних перспектив та викликів ІВТ революції (автор відстоює точку зору на пріоритетному вживанні терміну ІВТ революція, яка уже в своїй назві поглинає різні види технологій четвертої промислової революції), згідно якої людство може перетнути точку біфуркації і мати або апокаліптичне майбутнє, або світле майбутнє завдяки перенесення акценту з нинішніх виробничих здобутків ІВТ революції на забезпечення безвідходних і ресурсозберігаючих форм виробництва з урахуванням кліматичних, екологічних, антропологічних, освітніх, духовних та інших чинників, тобто за умови переходу від людини розумної до людини високодуховної (божественної за М. Бердяєвим);

- *здійснено аналіз сучасних освітніх стратегій щодо формування духовності та обґрунтовано освітні стратегії формування фундаментальних складових високої духовності молоді в епоху інформаційно-високотехнологічного прогресу,* в контексті яких виявлено, що у філософії освіти відповідні дослідження і його результати використовуються для отримання актуальної інформації про закономірності навчання і виховання та організації навчально-виховної роботи, тому в справі формування

фундаментальних складових високої духовності молоді актуальним завданням стає створення оновленої педагогіки, на нашу думку, ця педагогіка повинна мати ноосферне космічно-орієнтоване спрямування з метою розв'язання проблем, які виникли в результаті функціонування ІВТ прогресу.

Уточнено:

- *значення суперечностей та наслідків інформаційно-високотехнологічного прогресу у контексті духовного самоствердження молоді*, з якими людство вступає у XXI ст. і, які набрали глобальний характер у різних сферах суспільного і духовного життя й значно впливають на життєдіяльність сучасної молоді, людську особистість і духовну свідомість, яка повинна виступати як інтегративний прояв світоглядної культури і зрілості особистості. Тому необхідно звернутися до філософсько-освітніх підходів щодо розвитку освіти і на її основі людини, гармонійного поєднання духовного і тілесного для формування і реалізації здібностей та можливостей молоді, в результаті чого виростатимуть більш успішні й здорові, перш за все, душевно і духовно, творчі покоління а, отже, здійснюватиметься інтелектуальний розвиток і самоствердження молоді;

- *ключові детермінанти високої духовності молоді епохи інформаційно-високотехнологічного прогресу* з метою створення такого освітньо-духовного середовища, в якому особистість могла б успішно самореалізуватися в соціумі як громадянин, сім'янин, професіонал з метою переходу людства на новий виток еволюційного розвитку – від людини розумної до людини високодуховної, прогресивної, яка живе не одним сьогоднішнім днем, а здійснює вклад у розвиток майбутнього людства. Наголошено на необхідності формування фундаментальних складових високої духовності особистості (добра, совісті, віри, можливості дива, відповідальності, мудрості, прогресивної ментальності, здатності творити ноосферне космічно-орієнтоване ІВТ суспільство, нове цивілізаційне утворення з абсолютною свободою й рівністю всіх його членів та високою духовністю тощо) повинні бути враховані при обґрунтуванні освітніх стратегій у XXI ст.;

- *аксіологічні аспекти духовного життя суспільства в епоху цивілізаційних змін та когнітивні особливості формування відповідальності молоді*, в контексті яких продемонстровано, як аксіологічні аспекти духовного життя суспільства в епоху цивілізаційних змін, які кардинально змінюють політичний устрій у державах, умови життя, світогляд і способи мислення людей, духовність суспільства й освіту молоді, а, отже, цивілізаційні та природно-суспільні зміни вимагають й освітніх змін, нової освітньої стратегії формування високої духовності молоді у контексті розвитку ІВТ прогресу, так і когнітивні аспекти формування відповідальності молоді за глобальні кризові стани цивілізації, в яких спостерігаються суттєві втрати у культурних традиціях, у переосмисленні поведінки і мислення молоді, зокрема ментальної;

- *особливості екологічної свідомості молоді як аксіологічного пріоритету*, що дозволило зробити наголос на виробленні освітніми закладами стратегічних освітньо-виховних та організаційних умов для формування людини високодуховної, здатної нести відповідальність за природні зміни у добу ІВТ розвитку цивілізації, зокрема, за зміну клімату, яка виступає аксіологічним пріоритетом екологічної свідомості молоді, мотивуючи духовні, моральні, етичні та культурні вчинки у людській діяльності, зокрема, для створення нової високодуховної основи життя людей на планеті Земля з утвердженням віри в могутність симбіозу розуму і високої духовності та науки, техніки і високих технологій.

Подальшого розвитку набули:

- *уявлення про прогнозні перспективи майбутнього людства у добу інформаційно-високотехнологічного розвитку цивілізації,* рушійними силами для яких слугуватимуть такі науки та технології як: молекулярна біологія, нейрофізіологія, генна інженерія, штучний інтелект, роботехніка, космофізика, космологія, які уже мають свій розвиток у вигляді об’єднання нано-, біо-, інфо-, когнітивних і соціогуманітарних наук і технологій, інновацій в області технічних і природничих наук. Показано, що на основі пошуку і обґрунтування майбутніх соціальних реалій, моделювання динаміки розвитку

глобальних проблем і світових суперечностей, здійснюється соціально-філософський прогноз подальшого прогресу ІВТ цивілізації в області освоєння і вивчення космосу. Для цього людству необхідно розвивати фундаментальні знання про утворення й подальшу еволюцію Сонячної системи та Світобудови, оскільки ці космологічні процеси суттєвим чином впливають і впливатимуть на подальшу долю Землі і людства;

- *розуміння потреби становлення ноосферної космічно-орієнтованої свідомості молоді в епоху інформаційно-високотехнологічного прогресу,* в межах якого розумна людська діяльність наділена високодуховними принципами має стати головним, визначальним чинником усіх освітніх програм та забезпечити перехід нинішньої ІВТ біокосмосфери (провідними елементами якої є наука, освіта, інформація, інноватизація, техніка і технології та космічні дослідження) у космічно-орієнтовану ноосферу, де симбіоз високої духовності – розуму – еколого-кліматичного світогляду людини відіграє найважливішу роль розвитку суспільства – природи – космосу і забезпечить розумне їх співіснування; у межах даного дослідження наведено узагальнені трактування ноосферних космічно-орієнтованих свідомості, світогляду та цивілізації.

- *прояснення образу людини майбутнього та освітніх стратегій його реалізації в освіті* з метою розв’язання глобальних природно-цивілізаційних викликів, які постають перед людством, що дозволило узагальнити визначення ідеального високодуховного образу людини майбутнього як довершеної особистості з гармонією найвищих якостей розуму й високої духовності. Показано, що освітні заклади повинні здійснити переорієнтацію на новий розвиток освіти у напрямі виховання високої духовності, ноосферного космічно-орієнтованого світогляду та свідомості молоді, тобто втілити в практику своєї діяльності випереджаючу високодуховну освіту нових поколінь, які мають орієнтуватися тільки на ноосферно-космічне майбутнє, на збереження навколишнього середовища, а, отже, на виховання в кожній молодій особистості ідеального образу людини майбутньої цивілізації;

- *філософська концептуалізація освітніх механізмів утвердження високодуховної картини світу*, в результаті чого показано, що науково-філософська картина світу є базовою для формування у молоді високодуховної картини світу, тому освітні механізми її утвердження мають на меті сформувати у свідомості молоді світські та релігійні духовні цінності, допомогти у пошуку сенсу її духовного життя, бути керівною життєвою ідеєю у взаєморозумінні і взаємодії з іншими людьми, суспільством, природою і Богом та скласти основу внутрішнього високодуховного (божественного) світу людини, сприятиме формуванню ідеального образу людини майбутнього, тоді життя кожної молодої особистості буде повноцінним та змістовним.

Теоретичне та практичне значення одержаних результатів дослідження відзначається тим, що в ньому вперше розроблено концепт «ІВТ прогрес» у сучасному соціогуманітарному аспекті, що дозволило розкрити його наслідки та суперечності у контексті духовного самоствердження молоді, і створило умови для детальнішого проникнення у природу духовності у проблемному полі філософії освіти і суспільства та сформулювати авторські визначення традиційної і високої духовності. Впровадження останньої в освітній процес слугуватиме вирішенню як глобалізаційних викликів, так і проблем вибору життєвих та освітніх стратегій людства, пошуку шляхів цивілізаційного розвитку людства. Проаналізовано ключові детермінанти високої духовності молоді, аксіологічні та екологічні аспекти формування у молоді відповідальності за природно-суспільні зміни, виклики ІВТ революції сучасному суспільству, які створили принципово нові можливості для обґрунтування освітніх стратегій формування фундаментальних складових високої духовності молоді в епоху ІВТ прогресу, які повинні будуватися на категоріях педагогіки уже ноосферного космічно-орієнтованого спрямування. У дисертаційному дослідженні виявлено прогнозні перспективи майбутнього людства в добу ІВТ розвитку цивілізації і, як наслідок, обґрунтовано потребу становлення ноосферної космічно-орієнтованої свідомості і світогляду молоді та освітніх механізмів утвердження високодуховної картини світу, а, отже,

окреслено проблемний напрямок, який, ймовірно, зацікавить майбутніх дослідників, зокрема, у галузі дослідження філософської концептуалізації образу людини майбутнього XXI ст. та суспільного устрою майбутньої ноосферної космічно-орієнтованої цивілізації. Кожен із наведених аспектів має значний евристичний потенціал.

Матеріали дослідження можуть використовуватись у навчальному процесі, зокрема, при читанні курсів «Філософія освіти», «Соціальна філософія», «Філософія науки і техніки», «Онтологія освіти», «Освітня політика», «Філософська антропологія», «Глобальна освіта», «Педагогіка вищої школи», частково при читанні курсів «Філософія», «Психологія», «Культурологія», «Екологія», «Етика» та низці спецкурсів, зокрема: «Історія світових цивілізацій», «Цінності європейської цивілізації» та ін.

Особистий внесок здобувача. Дисертація є результатом самостійної дослідницької роботи автора. Основні положення, висновки й узагальнення дисертації розроблені автором особисто й знайшли відображення у його наукових публікаціях. Кандидатська дисертація на тему «Інтенсифікація тепломасопереносу в макропористих тілах у процесах зволоження та сушіння під дією сильних електричних полів» за спеціальністю 05.14.06 – технічна теплофізика та промислова теплоенергетика захищена в 2006 році в науково-дослідному Інституті теплофізики АН України та її матеріали в тексті даного наукового дослідження не використовувалися.

Апробація результатів дисертації. Основні теоретичні положення та висновки дисертаційного дослідження обговорювалися на засіданні кафедри методології науки та міжнародної освіти Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, а також на ряді наукових конференцій, семінарів, а саме: Всеукраїнській науковій конференції «Психосоціальний розвиток особистості: формування життєвих перспектив» (Рівне, 2007); II Міжнародній науково-практичній конференції студентів та молодих науковців «Наука, освіта, суспільство очима молодих» (Рівне, 2009); IV Міжнародній науково-практичній конференції студентів та молодих науковців «Наука,

освіта, суспільство очима молодих» (Рівне, 2011); Міжнародній науково-практичній конференції «Світоглядні основи та наукові докази Розумного Задуму в ґенези життя та Всесвіту» (Київ, 2011); Міжнародній науково-практичній конференції «Суспільні науки: проблеми та досягнення сучасних наукових досліджень» (Одеса, 2012); Міжнародній науково-практичній конференції «Роль суспільних наук у процесі розвитку суспільства: можливе та реальне» (Дніпропетровськ, 2012); Міжнародному науковому Інтернет-симпозіумі «Наука в житті сучасної людини '2013»; IV Міжнародному освітньому Форумі: «Особистість в єдиному освітньому просторі» (Запоріжжя, 2013); Міжнародній науково-методичній конференції «Вища освіта в Україні: проблеми та перспективи розвитку» (Луцьк-Київ-Польща-Німеччина-Рексхем-Могильов-Вільнюс, 2013); I Міжнародній науковій конференції «Прогрес науки європейських країн: нові поняття й сучасні рішення» (Штутгарт, Німеччина, 2013); XXV Міжнародній заочній науково-практичній конференції «Актуальні питання суспільних наук: соціологія, політологія, філософія, історія» (Новосибірськ, 2013); Міжнародній науково-практичній Інтернет-конференції «Наукові дослідження і їх практичне застосування. Сучасний стан й шляхи розвитку '2013»; II Всеукраїнській науковій конференції «Філософсько-теоретичні та практико-зорієнтовані аспекти випереджаючої освіти для сталого розвитку» (Дніпропетровськ, 2013); Міжнародній науковій конференції «Філософія й цінності сучасної культури» (Мінськ, 2013); II Всеукраїнській науково-практичній інтернет-конференції «Вітчизняна наука на зламі епох: проблеми та перспективи розвитку» (Переяслав-Хмельницький, 2014); II Міжнародній науковій конференції «Методологія та технологія сучасного філософського пізнання» (Одеса, 2014); Всеукраїнській науково-практичній конференції з міжнародною участю «Філософія і релігія в просторі сучасної культури» (Київ, 2014); Всеукраїнській науковій конференції «Підвищення якості освіти в професійній підготовці майбутніх вчителів», (Кривий Ріг, 2014); XVII Міжнародній науково-практичній конференції

«Людина, культура, техніка в новому тисячолітті», присвячена 25-річчу незалежності України (Харків, 2016).

Публікації. Основні положення дисертації відображено в 34 публікаціях, з них: 3 одноосібні монографії (27 д.а., 27,9 д.а., 19,4 д.а), 18 наукових статей, опублікованих у вітчизняних фахових виданнях з філософських наук, 4 – статті у зарубіжних наукових журналах та виданнях України, які включені до міжнародних наукометричних баз, 9 – інші публікації.

Структура та обсяг дисертації. Відповідно до мети та завдань дослідження робота складається із вступу, п’яти розділів (16 підрозділів), висновків до розділів, загальних висновків та списку використаних джерел (595 позицій). Загальний обсяг дисертації – 466 сторінок, основна частина – 408 сторінок.

РОЗДІЛ 1
ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ДУХОВНОСТІ В УМОВАХ ІНФОРМАЦІЙНО-ВИСОКОТЕХНОЛОГІЧНОГО ПРОГРЕСУ

1.1. Концепт «інформаційно-високотехнологічний прогрес» у сучасному соціогуманітарному знанні

У даному підрозділі розкривається історико-філософський контекст техніки, технологій і науки як соціальних феноменів та їх вплив на духовний прогрес людства; проводиться аналіз основних понять дослідження, їх історичні витоки та вплив на зміну соціального і духовного життя суспільства у загальнонауковому та філософсько-освітньому дискурсах; наводиться авторський концепт поняття «ІВТ прогрес» та сучасної «ІВТ революції». Мета дослідження: показати, що перехід до ІВТ суспільства, в якому інформація та знання виступають в якості основної соціальної цінності, зумовлює радикальні зміни в усіх соціальних інститутах і, в першу чергу, в освітньо-виховній і духовній сферах.

Початок нового тисячоліття відкриває нову сторінку в розвитку людської цивілізації – перехід людства в еру інформаційно-високотехнологічного науково-технічного прогресу. Людина є єдиним носієм розуму на Землі, як космічно-планетарному об’єкті Всесвіту. Розвиток розуму, як основного фактора розгортання НТП, техніки і технологій різних епох детально розглянуто в нашій монографії [380, с.17-106] і зроблено висновок, що нова техніка і нові технології зробили військово і духовно вразливою будь-яку країну, якщо навіть вона знаходиться в іншій півкулі Землі [407]. Ось таке суспільно-історичне значення для людської цивілізації мають розвиток теорії інформації та новітніх видів техніки й технологій.

Розглянемо історико-філософський контекст техніки і технологій як соціальних феноменів та їх вплив на духовний прогрес людства [373].

Що таке техніка з’ясовано у [380, с. 69]. Технології – сукупність виробничих операцій, методів, процесів у певній галузі виробництва або сукупність знань про способи обробки матеріалів, виробів, про послідовність окремих виробничих операцій у процесі виробництва [450]. Технології – це результат інтелектуальної діяльності в основу якої покладено технічні знання й інформацію про нові ефективні й економічні виробничі процеси, що дають змогу виробляти якісні матеріальні об’єкти [449]. Людство йде по шляху інформаційного суспільства [196], в якому вищою цінністю стане інформація – наукова, технічна, технологічна, художня, комунікаційна, господарча, космічна. За висловом видатного американського астрофізика Ф. Дайсона: «Технологія – це сила, яка звільнює людину і тому вона важливіша за ядерну зброю» [126].

Сучасна філософія техніки має ряд проблем дослідження розвитку техніки. Головною з них є проблема концепції людини, що створює та використовує техніку. Визначальним моментом цієї проблеми є стрімке зростання потужної техніки і високоточних технологій, особливо військових [407]. Як наслідок цього зростає загроза життю величезній кількості людей, які зазнають впливу технічних і технологічних факторів. Аналогічний, навіть катастрофічний вплив, зазнає на собі і природа, без якої не може існувати людство [280, 506]. Відшукання шляхів уникнення цього негативного впливу і є завданням філософії техніки, оскільки розвиток техніки теж життєва необхідність подальшого прогресу людства [280, 447]. Сучасний світ – це занадто технізований життєвий простір і вкрай технологізований час життя людей на нашій планеті. Але й регрес у цій області приведе до деградації людства, а можливо і зникнення людей, як найвищого досягнення природи. Перед людством на весь зріст постала дилема: і без розвитку техніки та технологій людство деградує, і подальший бурхливий, безконтрольний їх розвиток загрожує людству катастрофою [339]. Меншу, але відчутну шкоду для людей створює суцільна комп’ютеризація і автоматизація, які суттєво шкодять фізичному і психічному здоров’ю молоді й особливо вражають дітей;

виникли проблем безробіття та штучного інтелект і роботизації [306, с. 85], які пригнічують діяльність людського мозку, в результаті все в більшій мірі проявляється деградація молодих людей. Тяжка техніка і хімічні виробництва знищують у великих масштабах лісові масиви і посіви зернових та інших культур. Виникла проблема повсюдного нищення природи, фауни і флори, та людей, оскільки питна вода, повітря, ґрунти, продукти харчування забруднені радіоактивними, хімічними речовинами, солями важких металів, відходами виробництв [506]. Від цього люди масово втрачають здоров'я, життя.

Відбувається перетворення інформації на своєрідний глобальний ресурс людства, при цьому зростає потенційна можливість зростання відчуження людини в інформаційному суспільстві, зміни соціальних і культурних засад такого суспільства, зокрема, зникає моральність і духовність людини [280]. Питання зводиться до втрати людського розуму взагалі. В результаті зникає традиційна межа між людським «духом» і машиною [359]. Отже, порушується одна з головних домінант усього технічного прогресу – принцип доцільності. Техніка ніби самостійно створює нові зразки ще далеко більш потужної техніки без потреб практичної діяльності людей [447]. Цей процес виходить з під контролю людства. Цьому особливо сприяє технократія – влада технічних спеціалістів (так званих, технарів), суспільна позиція яких пов'язує перспективи розвитку людства виключно з прогресом техніки; відповідно, вважається, що всі ресурси суспільства повинні зосереджуватися та використовуватися саме на цьому напрямку. Багато сучасних філософів вважають технократизм винним у гуманітарній і екологічній кризах сучасного людства [359, с. 397].

Все це нагальні питання вже не техніки, а філософії техніки, доки техніка не знищила людство. У зв'язку з останнім ми маємо підстави стверджувати, що філософія науки і техніки змушує по іншому розглядати окремі традиційні проблеми філософії, зокрема: що таке людина й, що таке природа [280, с. 15, 159, 169], які можливі між ними системи взаємозв'язку, як впливає науково-технічний поступ на хід історії, на людину, її духовність та

освіту [506, с. 404]. і, разом з цим, на цілий комплекс соціальних проблем. Життя все ж немислиме без технічних винаходів і створення технічних засобів. Місія техніки – звільнити людей від злиття з природою, передавши їх світу технічних засобів, машинам. Але не можлива й ситуація, щоб техніка знищила природу. Згідно Х. Ортеги-і-Гассета – людина це онтологічний кентавр, одна половина якого вросла у природу, а інша виходить за її межі, тобто їй трансцендентна. Життя за його інтерпретацією, тотожне активній творчості та немислиме без технічних винаходів і створення технічних засобів.

Отже, суспільний прогрес неможливий без прогресу техніки і тому людству, і перш за все філософам техніки необхідно знайти, і то негайно, компроміс між існуванням природи у всьому її розмаїтті і світом техніки, оскільки сучасна техніка пов’язана із нівелюванням буття і його відкритістю. У цьому криється джерело тієї загрози, яку несе з собою некерований технічний прогрес, оскільки техніка формує суто технічний спосіб конструювання світу – техносферу [172], де природа для виробництва стає постачальником енергії, сировини, матеріалів, а відповідно знищується біосфера, колиска людства [359]. Своєрідність сучасної свідомості полягає в тому, що онтологічна природа техніки, її зв'язок із таємницею буття зникає, елімінується зі свідомістю. Машинна техніка, яка впроваджувалася у виробництво і в життя, стала в ХХ ст. популярним об’єктом філософського аналізу [48]. У сучасному суспільстві економічна ефективність є головним критерієм нових технічних розробок. Сучасна ж філософія техніки в цілому відстає від темпів розвитку техніки і від вирішення тих проблем, які цей розвиток ставить перед нинішнім поколінням. З цієї причини аналіз феномена техніки філософами минулого залишається актуальним і в наш час [273, с. 46]. Досліджуючи проблему техніки, філософи намагаються виробити систему імперативів, які могли б накласти обмеження на діяльність технічного розуму і тим самим мінімізувати негативні наслідки технічного прогресу [273].

Практично жоден великий філософ XIX–XX ст. не обійшов своєю увагою феномен техніки. Серед найбільш поширених підходів аналізу техніки

потрібно відзначити культурно-історичну концепцію (Ф. Десауер, Т. Літ), феноменологію Е. Гуссерля, філософію життя (А. Бергсон, О. Шпенглер), екзистенціалізм (К. Ясперс, Х. Ортега-і-Гассет, М. Гайдеггер), філософську антропологію (А. Гелен, Г. Плеснер, Л. Нуаре), есхатологічну метафізику М. Бердяєва, марксизм (К. Маркс і Ф. Енгельс), неомарксизм Франкфуртської школи (Г. Маркузе, Ю. Габермас, Т. Адорно, М. Горкгаймер). Ці та інші філософи поставили гострі проблеми онтологічного статусу й ґенези техніки, її сутності, феноменологічних характеристик і перспектив розвитку. К. Маркс трактував техніку як ланцюг зв'язку між людиною і метою досягнення добробуту, як матеріал, перетворений людиною в органи своєї волі і свого мозку [287, с. 25]. К. Маркс відзначає, що машина, закріплюючи поділ праці, перетворює фабричного робітника в частину машинного механізму. Перемоги техніки ніби куплені ціною моральної та духовної деградації людини, бо людина стає рабом техніки, яку вона обслуговує. Техніка стала об'єктом філософського аналізу і для іншого німецького філософа – Е. Каппа (1808-1896), який виклав свої погляди в роботі «Основи філософії техніки», яка була надрукована на десятиліття пізніше, ніж «Капітал» К. Маркса. К. Ясперс («Сучасна техніка») бачив в техніці засіб, який дозволяє людині панувати над природою. Інженер-механік П. Енгельмейер в 1912-1913 роках опублікував свою працю «Філософія техніки», в якій техніку розглядав як одну з форм людської творчості.

Х. Ортега-і-Гассет в 1933 році в Іспанському університеті прочитав лекції, присвячені проблемам техніки (опубліковані в 1939 році в книзі «Міркування про техніку»). Філософ визначає техніку, виходячи з поняття «потреб» і способів їх задоволення, коли людина створює тим самим для себе штучне середовище існування, ізольоване від природи. М. Бердяєв в статті «Людина і техніка» (опублікована в журналі «Шлях» в 1933 р. в Парижі), зв'язував з технікою зникнення культури і висловлював побоювання, що техніка може перетворити людину в робота – еволюція техніки витіснить людину з її життєвого простору [48, с. 157]. На думку М. Бердяєва, тільки у

випадку, коли людина сполучена з Богом, вона може перемогти в протиборстві з технікою [48, с. 151]. На переконання філософа, влада техніки приведе до позитивної зміни в типі релігійності. «Релігійне життя в техніко-машинну епоху вимагає більш напруженої духовності, християнство робиться більш внутрішнім і духовним, більш вільним від соціальних навіювань… Релігійне життя робиться більш особистим, більш вистражданим, тобто визначається духовністю» [48, с. 158]. Тобто питання техніки і її впливу на життя людини стає для М. Бердяєва релігійним питанням, а духовність має стати божественною.

Важливо відзначити, що в наш час значну увагу приділяють філософським питанням техніки вітчизняні філософи [273, 447, 506, 508]. Російські філософи також приділяють увагу питанням розвитку філософії техніки [512, 546]. Про інтерес до філософії техніки свідчить навчання майбутніх інженерів гуманітарним і соціальним наукам, економіці і праву, філософським та етичним питанням [587].

Проте все ж, нині необхідний подальший критичний філософський аналіз питань з розвитку техніки у XXI ст., бо техніка все ж буде інтенсивно розвиватися за впливу ІВТ революції. За оцінкою результатів технічної діяльності, можливо буде прогнозувати перспективи її розвитку. У цьому й полягає борг перед людством нинішньої філософії техніки [175, с. 6]. Певним чином цю прогалину компенсують дослідження у галузі філософії техніки роботи Л. Мамфорда, Х. Ортеги-і-Гассета, М. Гайдеггера, Ж. Еллюля.

О. Шпенглер один з перших західних філософів, який оцінив соціальну і глобальну масштабність проблеми техніки [572]. За О. Шпенглером, хоча техніка і є проявом сутності самої людини, проте загроза її функціонування полягає не тільки в знищенні середовища існування людини, в перетворенні її сутності [572]. Існує й песимістичний погляд на подальшу долю європейської і світової цивілізації. Зокрема, Л. Мамфорд у праці «Техніка і цивілізація» (1934 р.), проявляється як прихильник технічного сенкритизму.

Два основоположні фактори обумовлювали історію XX ст.: теорія геополітики та науковий, технічний і технологічний розвиток. В умовах ІВТ прогресу будь-який безконтрольний технічний прогрес може привести лише до катастрофи цивілізації [380, с. 10]. Тому вже на початку XXI ст. стало надто актуальним питання про обмеження інтенсивного розвитку техніки й проникнення її в етичні сторони життя людини. Чому людська технічна діяльність, маючи за абсолютні начала та витоки розум, знищує природу. Сьогодні наука і техніка проникаючи у всі сфери життя, в усі напрями людської діяльності, створюють ситуацію за якої виживання людини і людства є нагальною проблемою сучасності [280, с. 179] та майбутнього людства. З'ясувати шляхи порятунку людства може тільки філософія науки і техніки [359, с. 394, 398]. У 1991 році Римський клуб звернувся до людства з закликом про солідарність: «тільки об'єднавшись перед загрозою близької і загальної небезпеки, людство здатне виявити політичну волю для здійснення спільних дій, спрямованих на забезпечення свого виживання» [510].

Це зумовило появу в XX ст. двох взаємовиключних філософських напрямків – техніцизму і антитехніцизму. Перший – прихильник позитивного погляду на цивілізаційні зміни під впливом різних етапів розвитку техніки (Дж. Ленскі, послідовники марксизму [359], Г. Рополь, С. Карпентер, Гелен, Фабермас). Антитехніцизм бачить у техніці загрозу зникнення людського в людині (перш за все, духовності й моралі) і, взагалі, людського суспільства і навіть всього живого на планеті Земля, тобто природи (М. Мак Люезі та інші).

Важливою є концепція технократії (влади носіїв технічної раціональності), про оптимальний розвиток техніки. Ще А. де Сен-Сімон і Т. Веблен (1919 р.) зазначали, що соціальний прогрес фактично здійснюється зусиллями технічних спеціалістів. У середині XX ст. Дж. Гелбрейт вводить поняття «техноструктура» – ієрархічну систему технічних спеціалістів, «статус-рівень» яких залежить від рівня прийняття рішень, а також з'являється поняття суб'єкта «технічної раціональності» (Т. Парсон) – технократії, як влади технічної еліти, яка отримала в літературі назву «мовчазної революції»

(Д. Белл), або «революції менеджерів» (Дж. Бернхем). Технічна інтелігенція стає суб'єктом політичних рішень (М. Аллен, М. Сореф). У 1980 р. концепція технократії змінюється концепцією експертократії (А. Гоулднер). Нині у філософській літературі сформувалося уявлення про техніку і технологію не тільки як засіб, а й процес активної цілеспрямованої діяльності суб'єкта, в якій реалізуються творчі можливості людини щодо перетворення світу – природи, суспільства, освіти, культури [449].

Розвиток техніки – об'єктивна необхідність вдосконалення людської діяльності. Зрозуміло, кам'яна індустрія первісної епохи, ремісницька діяльність багатьох тисячоліть та сучасне високотехнологічне виробництво – це різні етапи в бутті техніки та її ролі в історії розвитку того чи іншого суспільства, включаючи й українське суспільство [380]. У свій час розмаїті проблеми філософії техніки намагалися розв'язати М. Гайдеггер, Г. Маркузе, Е. Дрюкгейм, А. Бергсон, К. Ясперс, але їхні спроби не привели до сформування завершеної філософії техніки. Навіть сучасна філософія техніки не є завершеною, вона в повній мірі не являє цілісної філософської теорії [447]. Головним місцем у філософії техніки М. Хайдеггера [526] є твердження, що техніка є ніщо інше, як новий і всесвітньо-історичний радикальний спосіб ставлення до буття [531].

Французький філософ і соціолог Ж. Еллюль у праці «Інша революція» так уявляє собі вплив техніки на життя людини: «Ми живемо в технічному і раціоналізованому світі, Природа вже не є нашим звичним середовищем. По суті, середовище, що поступово утворюється навколо нас, є передусім Усесвітом Машин. Техніка сама стає якісно іншим середовищем – «техносферою» у прямому розумінні цього слова. Техніка оточує нас як суцільний кокон без просвітів, що робить природу зовсім непотрібною, покірною, вторинною, малозначимою для нас. Єдине, що має значення для нас, – це техніка. Природа виявилася демонтованою науками і технікою, техніка склала цілісне середовище (техносферу) існування, всередині якого людина думає, живе, відчуває, набуває досвіду. Всі глибокі враження, які

переживає людина, своє джерело містять у техніці. Техніка здатна перетворити засоби на мету, стандартизувати людську поведінку, і, як наслідок, робити людину об'єктом «калькуляцій і маніпуляцій» [149].

Отже, на думку філософів техніки, техніка згубно діє не тільки на навколишнє середовище, але й на те, як людина сприймає цей світ. Техніка, перетворюючись на самостійне цілісне утворення, трансформуючи наше сприйняття світу, міститься навіть у сфері мистецтва. Як пише Ж. Еллюль: «Уся творчість зосереджується у ділянці техніки, і мільйони технічних засобів виступають свідченням цього технічного розмаху, більш вражаючого, ніж усе те, що міг би створити художник. Теперішнє мистецтво – це віддзеркалення технічної реальності» [149, с. 148]. Ось чому в наш час не з'являються нові Т. Шевченки, Л. Українки, Шишкіни, Айвазовські, Куїнджі, Левітани, Реріхи та інші, які боготворили природу і в свої творіння вкладали душу. Саме тому гуманітарна філософія техніки за К. Попером, є невід'ємною рисою наукового пізнання, має значні перспективи, адже ті питання, які вона порушує, як ніколи гостро стоять на порядку денному людства. Хоча за А. Урсулом на сучасному етапі і на десятиліття в майбутньому «антропогеокосмічна» орієнтація взаємодії суспільства і природи буде домінуючою, тим не менше, певно не потрібно на цій основі ігнорувати точку зору «космізму» або, точніше, «антропокосмізму» [493]. Евристичні можливості «антропокосмізму» [393] не вичерпані і вони будуть тільки зростати, набираючи з часом різні форми і прояви, а тому освіті, філософії освіти і філософії космології потрібно формувати в XXI і наступних століттях образ космічно-орієнтованої людини – людини майбутнього [372].

Отже, філософи XIX – XX ст. характеризували техніку різнопланово: як результат людської творчості (П. Енгельмейер), як засіб панування над природою (К. Ясперс) і досягнення благополуччя (Х. Ортега-і-Гассет), як елемент продуктивних сил і сполучна ланка між людиною і її метою (К. Маркс), як знаряддя створення штучного середовища для людини (К. Сперс, Е. Капп), як спосіб досягнення найвищого (божественного)

результату (М. Бердяєв). У сучасній філософії визнається бездуховний характер техніки [447]. Вона підкорює людину своїм законам і робить її своєю частиною, окремим гвинтиком машинного виробництва, виключає не тільки зв'язок самої людини з природою, а й знищує природу, у той час, коли природа має виступати як об'єкт знання і пізнання, а основне руйнує духовне єство людини.

Розглянемо історико-філософський контекст науки як соціального феномена та її вплив на духовний прогрес людства [373]. Розвиток науки різних епох детально розглянуто у нашій монографії [380, с. 109-161] і зроблено висновок, що питання про те, що являє собою наука, чим вона відрізняється від інших сфер сучасної культури, наприклад, техніки чи мистецтва, яка її структура і роль у суспільстві, є одним із центральних місць у міркуваннях філософів XX ст. і початку XXI ст. – якраз саме тому, що сама наука в цей час набула вирішального значення у житті суспільства.

Питання про те, що таке наука, задають собі вчені та філософи, які намагаються зрозуміти сутність наукових досліджень, їх межі й можливості, а також потенційну загрозу для людства неконтрольованого розвитку і застосування досягнень науки. У столітті, яке наступило, питання про те, що являє собою наука, стає предметом дослідження спеціальних областей науки і філософії – у першу чергу філософії та історії [111, с. 3]. У філософських основах науки розрізняють онтологічні, гносеологічні, логічні, методологічні, ціннісні або аксіологічні основи. Так, Є. Хомич констатує, що уявлення про іманентне входження філософських ідей у контекст наукового знання в західній філософії XX ст. пов'язане з подоланням властивого неопозитивістській традиції демаркаційного поділу філософії й науки [539]. Метафізичний компонент у науковому пошуку стає істотним у рамках сучасного постпозитивізму (Т. Кун, І. Лакатос, С. Тулмін, Дж. Холтон, Л. Лаудан). Ці проблеми також активно досліджуються філософами В. Стьопіним, В. Гороховим, М. Розовим [467]. Фундаментальні категорії, закони і принципи філософії визначають якісні зміни у науковій теорії на

даному етапі її розвитку. Якщо вони не будуть вирішеними, в науці має місце криза, яка усвідомлюється як методологічна [320, с. 47].

В. Петрушенко розрізняє наступні фази в розвитку науки і техніки [358, с. 412]: 1) перша фаза (прибл. 1660 – прибл. 1750 рр.) – наука і техніка тут інституалізуються (виникають академії наук і власне інженерна діяльність [509, с. 112]). Зв'язок між наукою і технікою тут може бути вияснений за такими напрямами: а) виникає техніка для наукових експериментів і наука починає досить активно розвиватися на базі вже наявних технічних досягнень; б) утверджується механічна картина світу; 2) друга фаза – початок промислової революції (кінець XVIII ст. – XIX ст.). Тут бурхливий розвиток техніки починає вимагати застосування науки. В той же час виникає економічна потреба у втілення науково-інструментальних розробок у виробництво. Тобто виникає зустрічний рух науки, техніки та технології одне до одного; 3) третя фаза – з XX ст. по наш час – тут зв'язок науки та техніки стає органічним, систематичним і спеціально плановаим, і в цьому зв'язку наука поступово виходить на провідне місце. Розвиток космонавтики представляє собою новий напрямок прискореного нею ІВТ прогресу, взаємовідношення суспільства і природи та космосу. Сьогодні рівень технології, тобто розуміння і використання природних, соціальних та людських вимірів техніки, значною мірою визначає життєдіяльність і рівень культури суспільства [359, с. 410].

«Інколи виділяють більш широкі та навпаки – більш дрібні періоди науково-технічного розвитку. Наприклад, античну та середньовічну науки розглядаються як перший етап її історичного розвитку, на якому пізнання ще не відокремилось у достатній мірі від ремісництва і міфології. Наукову революцію Нового часу виділяють як другий період – період відокремлення науки від практичних потреб. А кінець XIX ст., XX і початок XXI ст. розглядають як періоди нової синкретичної взаємодії науки та техніки. Вже розглянуті підходи до аналізу розвитку науки та техніки свідчать, що вони, безумовно, пов'язані з розвитком суспільства, з його поступом, але прямого і

простого зв'язку тут немає. Наука і техніка вступають у складні й неоднозначні зв'язки з основними сферами суспільного життя, але в цілому вплив ІВТ прогресу на суспільство зростає» [359, с. 413; 509, с. 133-134]. Дійсно, наука подолала великий і складний шлях розвитку – від єгипетських пірамід і вавилонських пам'ятників до атомних електростанцій, лазерів і космічних довготривалих орбітальних житлових станцій, кварків і глюонів [504, с. 432]. Нагадаємо, що наука – це сфера людської діяльності. Вона найтіснішим чином пов'язана з філософією [359].

Згідно В. Петрушенка «XX ст., в порівнянні з попередніми віками, істотно змінило роль науки і техніки в житті суспільства. XX ст. характеризують як технічне, атомне, космічне, століття автоматики, комп'ютеризації, роботизації тощо. Але XX ст. і початок XXI ст. знаменні також надзвичайною, нечуваною раніше напруженістю усіх соціальних протиріч, надзвичайною конфліктністю і навіть трагічними соціальними катастрофами. Люди стали жити тепер життям усієї планети і раптом наочно відчули реальний сенс терміна «людство». Але водночас відчули і надзвичайну різноманітність, складність, неоднозначність суспільства, побачили й цілу низку смертельних небезпек для нього. І знову-таки значну роль у такому усвідомленні відіграла техніка в її зв'язку з наукою і технологією» [359, с. 414].

Наука і техніка набули такої соціальної і духовної важливості, що не брати їх до уваги філософам, аналізуючи розвиток цивілізації та його перспективи у XXI ст. просто неможливо. Ця обставина аж ніяк не може ігноруватися філософською теорією як своєрідною квінтесенцією людського знання у XXI ст. [446, 447, с. 3]. Людство ввійшло у XXI ст. як з великими науково-технічними та культурними досягненнями, дякуючи яким виникли: філософія техніки, філософія науки або філософія науки і техніки; наукознавство, комплекс технічних наук, що в Англії іменується «Technology», історія природознавства та техніки; соціологія науки та техніки; інженерна психологія та ін. [137, 138], так і з проблемами планетарно-

космічного характеру [139], які багато в чому є наслідком процесу ІВТ прогресу.

Сьогодні, коли світова спільнота перетнула поріг третього тисячоліття, як ніколи актуально постало питання про подальшу долю земної цивілізації. Людство нагадує дитину, до рук якої потрапили сірники або ще більш жахливі речі [359, с. 414]. Згідно В. Шейко «Перед фактом глобальних проблем перспектива можливості точного і передбачуваного контролювання людством наслідків своєї науково-технічної діяльності є визначальною. І якщо в XXI ст. не вдасться перетворити біосферу (а нині це ІВТ біокосмосфера – *автор*) в ноосферу, то тим самим буде поставлено під сумнів існування загальнопланетарної цивілізації. Ось чому вивчення історико-філософських аспектів глобальних науково-технічних проблем цивілізації являє пріоритетний інтерес для сучасного суспільства та визначає його майбутнє. Чинниками вирішення цих питань є філософія, культура, наука й освіта» [562, с. 3].

Розвиток природознавства, а згодом на його основі технологічний поступ, заклали базис інтенсифікації соціальних і духовно-моральних процесів [138]. Вплив технології на соціальний і духовний розвиток виявився вже у наслідках наукової революції XVII ст. Першою науковою революцією більшість дослідників вважає виникнення науки в XVII – XVIII ст., тобто виникнення сучасної експериментальної науки. У цей період уперше створюється цілісна наукова теорія, що містить всі необхідні ознаки науки як такої, – це класична механіка Ньютона.

За твердженням В. Петрушенка «На зламі XIX – XX ст. відбулася нова наукова революція, унаслідок якої утворилася некласична наука: спеціальна і загальна теорії відносності, квантова механіка, галактична астрономія, кібернетика. Наука XX ст. вийшла на дослідження мікро- і мегапроцесів світу в їх єдності та переплетінні й тим самим відкрила шлях до небачених раніше техніко-технологічних зрушень. Це зокрема, створення космічної техніки, генної інженерії, комп’ютерної, лазерної техніки, ядерної енергетики тощо.

Одним з наслідків цієї революції був вихід науки та техніки на принципово новий рівень взаємодії: складність сучасної техніки є такою, що керувати нею без попереднього наукового обґрунтування та експериментування неможливо. Тому в XX ст. відбулися процеси органічного злиття науки і техніки та виходу науки на провідне місце в її зв'язку з технікою. Результатом цього стала і певна революція в конструкції машин: з'явився четвертий елемент машини – кібернетично-обчислювальний пристрій, що породив тенденцію до перетворення машини в саморегульований машинний комплекс. Усе це визначають як НТР XX ст.» [359]. У загальному ході історії людської культури, – зазначав В. Вернадський, – немає рівного за впливом перелому, який здійснився в європейській цивілізації як наслідок «входження точного знання в життя і привів уперше в багатотисячолітній її історії до нових, нечуваних раніше форм і укладів буття і суспільного ладу. XVII століття відкрило початок Нового часу – входження в історію людства нової сили – науки про природу та математику» [82, с. 215-216]. Б.Рассел підкреслював: «Майже все, чим відрізняється новий світ від більш ранніх віків, обумовлено розвитком науки, яка досягла своїх найбільш дивовижних успіхів у XVII ст. Новий світ, оскільки це стосується духовних цінностей, починається з XVII ст.» [411, с. 544-545].

У цей же час починають виникати технічні науки. Передусім варто звернути увагу на особливості технічної науки як своєрідної сфери наукової діяльності, в якій, власне, відбувається синтез досягнень фундаментальних досліджень та потреб соціальної практики. Для цього доцільно з'ясувати методологічну специфіку технічного об'єкта, технічного загалом. Саме в технічній науці (в цьому якраз і проявляється її якісна своєрідність) сплавляються визначеності фундаментальної науки (пізнавального відношення до світу) і матеріального виробництва як власне практичного, перетворювального відношення. У технічній науці визначеність практики розкривається в єдності з протилежною формою діяльності – теорією, пізнання дійсності виступає як її перетворення [298, с. 4, 10].

У добу глобалізації світова наука нерідко є першоджерелом небажаних та небезпечних змін у природі та суспільстві. Разом з тим саме наука і філософія є важливими чинниками збереження цивілізації та культури. Це переконливо доводить, що проблематика сталого розвитку та ноосфери взаємозв'язана [446, с. 3]. Філософський аналіз основних питань фізики, як науки, наведений П. Чолпаном [548], є важливим, хоча й здійснювався на основі марксистської філософії, все ж він не втратили свою цінність і до нині, оскільки ще К. Маркс сказав: «Царство свободи (на думку автора, виникнення й функціонування різних інших філософій) починається в дійсності лише там, де закінчується робота, яка диктується потребами і зовнішньою цілеспрямованістю. Як тільки за межами виробництва, життя для всіх з'явиться можливість «реальної» свободи, марксизм піде в минуле і його місце займе філософія свободи» [287, с. 386, 387]. У наш час без всебічного розвитку науки людство приречене на вимирання, якщо не створить космічні поселення, бо кількість населення вже перевершило антропогенне й екологічне навантаження на Землю. Разом з тим, наука, як людська діяльність із виробництва знань і як одна з форм суспільної свідомості, включає в себе також духовність, мораль, мистецтво, має велике світоглядне і культурне значення, оскільки, досягнення науки справляють величезний вплив на масову свідомість, на осмислення людиною свого місця в суспільстві й світобудові. Її роль у духовному житті суспільства зрівняна за своїм значенням з практичними застосуваннями наукових досліджень [221, с. 6].

У тому реальному світі в якому ми живемо, наукові дослідження не можна сприймати як «чистий» пошук істини. Ці дослідження не віддільні від можливого використання їх результатів у виробництві та духовному житті суспільства. У зв'язку з цим набуває великого значення методологія науки – вчення про науковий метод пізнання й перетворення світу; його філософська, теоретична основа. В роботах Т. Куна, К. Поппера, І. Лакатоса, М. Бунге і низки інших логіків і філософів з'явилося більш широке розуміння задач і методів наукового знання. Бажають чи не бажають зазначені автори це

визнати, зміст того, що відбувається полягає у проникненні духовності не тільки в процес наукової творчості, але і в методологію наукового пізнання. З точки зору принципу єдності логічного та історичного, обидва ці підходи до філософського аналізу науки (логіка і методологія) мають бути нерозривно взаємозв'язані. У будь-якому серйозному філософському дослідженні наукового знання, присутні обидва. Але це не виключає того, що на різних стадіях наукового пізнання то один, то другий аспект стає головним, визначальним. У даний час головним аспектом став методологічний [318, с. 4]. Але найважливіше значення в сучасному світі набула проблема духовності й гуманізації науки, оскільки не можна виключати можливість використання досягнень природничих наук на шкоду людству. Наука відкрила такі явища, використання яких у принципі дозволяють знищити все людство, зробити нашу планету безлюдною. «Розвиток науки, – пише Ю. Сачков, – став найважливішим фактором оновлення всіх основних сфер життєдіяльності людини – і матеріального виробництва, і соціально-економічних відношень, і духовних устремлінь» [303, с. 6]. Загальноприйнята колективність сучасної науки.

І все ж поворотні віхи в історії науки відзначаються не тільки відкриттями, але й іменами їх творців. Історію класичного природознавства прикрашають імена: Коперника і Галілея, Ньютона і Лавуазьє, Паскаля і Лейбніца, Ліннея і Ампера, Вольта і Карно, Ейлера і Дарвіна, Ломоносова і Менделєєва, Менделя і Гаусса, Лебєдєва і Едісона, Пуанкаре і Попова, квантового – Беккереля, Резерфорда, Рентгена, Кюрі, Ейнштейна, Бора, Гейзенберга, Дірака, Шредінгера та багато-багато інших.

Десятиріччя кінця XIX – початку XX ст. стали початком новітньої революції в природознавстві. Прапори цієї революції несли Рентген, який відкрив у 1895 р. Х-промені, які пізніше були названі його ім'ям, Беккерель, який через рік відкрив явище радіоактивності, Томсон, який у 1897 р. відкрив електрон, Планк – у 1900 р. заклав основи квантової теорії та Ейнштейн, який в 1905 р. створив спеціальну теорію відносності, яка заставила корінним

чином змінити звичні погляди на простір і час, масу й енергію. Великий вклад у розвиток квантового природознавство на протязі XX століття внесли такі вчені: Резерфорд, Бор, Борн, Гейзенберг, Дірак, Шредінгер, Фермі, Мейтнер, Ган, Павлов, Оппенгеймер, Ціолковський, Вернадський, Вавілов (фізик), Вавілов (біолог), Курчатов, Лузін, Стеклов, Вінер, Ландау, Полінг, Крик, Вотсон, Мальцев, Дж. фон Нейман, Абарцумян, Віллер, Конторович, Сахаров, Ляпунов, Філатов, Корольов, Глушков [380] та інші.

Міркуючи про науку, її захоплюючі історії, її жагучі сучасні проблеми, обмірковуючи її шлях за останні 2500 років (хоча початки науки знаходимо за п’ять і більше тисяч років) – від Фалеса до наших днів, коли наука стала безпосередньою продуктивною і виробничою силою суспільства, – неможливо пройти повз теми персоналій у науці, характерних рис ученого, етики і духовності вченого. Про справжнього вченого дуже мудро сказав В. Вернадський: «Мислячий і працюючий учений є міра всьому. Він є величезним планетним явищем» [84].

Нині наука, яка прогресує на ІВТ фундаменті, створюваному індустрією гіперкомп’ютерів, перетворюється на синергетичний симбіоз «Експеримент-Теорія-Гіперкомп’ютинг» [109], тобто на гіпернауку, яка перетворює планетарну цивілізацію на суперіндустріальну. Породжувана гіпернаукою індустрія нано-, біо-, нейро-, когні-, інфо-, комп’ютерно-мережевих супертехнологій дозволяє цивілізації розробляти мегапроекти перетворення не тільки неживої, а й живої і мислячої матерії. І саме це перетворює XXI ст. на добу все більш тотального людського контролю над живою матерією, який здійснюється за допомогою нанотехнологій, технологій гіперкомп’ютингу, глобальних Grid-мереж, біоінженерії, біоінформатики, наномедицини й численних гібридних технологій [109]. Така практика супертехнологій приводить не тільки до зміни психосоматики людей, а й біосоціальної природи людини. З часом «розумна електроніка» створить не тільки загальний спосіб відтворення людського буття у світі, а й тілесність людини, її психосоматику, імунну систему, інтелект, біосоціальну природу. Тенденції розвитку науки

XXI ст. викличуть силу, яка дозволить людині здійснити прориви на усіх рівнях матеріального Всесвіту, від кварків до квазарів, вивільнювати не тільки ядерну, але й суб'ядерну енергію [504]. Контроль гравітації може спричинити революційні зміни на всіх ділянках життя [506, с. 523]. У космосі – групові польоти і постійні дослідні станції у межах Сонячної системи, можливе встановлення контактів з можливими космічними цивілізаціями [506, с. 524].

Отже, продовжиться науково-технічна експансія людини у космос та у світ нелінійної складності, створення технопарку петафлопсних гіперкомп'ютерів, швидкодія яких перевершить $10^{15\text{-}18}$ операцій за секунду, і глобальних обчислювальних Grid-мереж [109], трансформація «Інтернету людей» в «Інтернет розумних речей». Це приведе до кардинального розширення ансамблю природних органів чуттів, за допомогою яких вчені сприйматимуть сигнали будь-якої природи, що надходять зі всіх рівнів мега- і мікроструктур матерії. Відбудеться також об'єднання всіх чотирьох фундаментальних взаємодій в єдину фізичну теорію – суперфундаментальну взаємодію [504]. Ніхто не знає, якими можуть бути у XXI столітті соціальні й духовно-моральні наслідки цього грандіозного процесу використання інтелект-технологій. Ця практика вже здійснює експансію в усі сфери життєдіяльності соціуму.

Науку, яка прогресує на базі комп'ютерів, нині іменують неологізмом «гіпернаука». «Гіпернаука» відрізняється від науки докомп'ютерної доби гігантським розширенням сфери наукового пізнання за допомогою практики машинного збору, систематизації й аналізу величезних масивів експериментальних даних; практики комп'ютинг-експериментування на суперскладних комп'ютинг-моделях. Наука, яка перетворилася на синергетичний симбіоз «Експеримент-Теорія-Комп'ютинг», породила особливу методологію власного розширення. Завдяки цьому вона увібрала в себе всю попередню науку. Традиційна наука, в якій комп'ютинг виконував лише допоміжну роль, тепер виглядає як поверховий шар гіпернауки, тобто як «гіперповерхня» сфери наукового «гіпердосвіду» професійного співтовариства

творців науки прийдешніх епох [109]. Ґенеза гіпернауки, здатної еволюціонувати як прогресуюча конвергенція «Експеримент-Теорія-Комп'ютинг», – це не один із чергових варіантів рішення проблеми майбутнього науки в дусі методології науки доби Модерну, а зміна в глобальній еволюції самої цієї проблеми. Парадигмальне зрушення «наука – гіпернаука» ініціює гігантський ривок у глобальному перетворенні людського буття у всій його тотальності [109]. Зрозуміло, що такі колосальні зрушення в розвитку науки і її тотальний вплив на всю життєдіяльність цивілізації не можуть не викликати кардинальних змін у духовно-моральному стані молоді [376]. У наш час творення техніки здійснюють не одинаки, нехай і геніальні [116, 571], а величезні колективи науковців, яких суттєво підтримує держава. Тому відбувається подальше органічне злиття інформації, науки й техніки та виробництва, яке й забезпечує необхідний для людства ІВТ прогрес. Взаємозв'язок (взаємодія) науки і техніки, природи (її відновлення), духовності та моральності – найважливіша умова здійснення не тільки ІВТ прогресу, а й суспільного розвитку в цілому. Без такої взаємодії людство припинить своє існування [385].

Природно, що й наука виникає і розвивається у зв'язку з розвитком техніки і людських знань. Діяльність свідомості, активність розуму, стають головною передумовою і пізнання, і технічної та технологічної діяльності. На основі технічної та високотехнологічної діяльності виробляються інтелектуальні операції мислення (наприклад, аналітико-синтетична діяльність), дискурсивне мислення, з'єднуються інтуїтивне охоплення та раціональні умовиводи [359, с. 405, 406].

Провідні вітчизняні та зарубіжні вчені, зокрема фізики, які своєю невтомною працею розширили межі людського знання про навколишній світ, відкрили фізичні закони, сформулювали фізичні теорії, зробили вагомий внесок у пришвидшення НТП, результатом якого явився ІВТ прогрес, завдячує їм своїм виникненням і філософія науки та техніки. Особливо помітні зміни у практиці фізичного пізнання. Як один з лідерів сучасного природознавства

фізика, за своєю матеріалістичною сутністю і методами пізнання світу найбільш близька до філософії і, зокрема, її діалектичного та синергетичного методів [236]. Якраз розвиток фізичного експерименту і теорії в умовах бурхливого НТП з особливою силою розкриває взаємозв'язок філософії і фізики в постановці й осмисленні пізнавальних і методологічних проблем. Багато видатних фізиків були і видатними філософами [70, 97, 113, 344, 357].

Потрібно наголосити, що в перспективі наступить час психотропних знань і технологій, які будуть синтезом знань у галузі фізики, хімії, математики, інформатики, психології, біології, космології та інших ще невідомих наук. В зв'язку з цим буде розвиватися філософія космічної техніки, космології та освоєння космосу людством. Інтелектуальний синтез такого високого порядку за сучасних умов ще недоступний. Очевидно, він наступить після закінчення ІВТ революції, яка за словами американського дослідника, Г. Кана триватиме ще близько 150 років. Без сумніву, що саме успіхи сучасної науки дозволили в кінці XX і на початку XXI ст. розвинути новітні інформаційні технології, створити ІВТ біокосмосередовище, яке й визначає напрямки, темпи і можливості розвитку цивілізації, в тому числі і її духовно-моральне життя [380].

Отже, наука в сучасному світі посідає центральне місце в будь-якому суспільстві і державі, включаючи й Україну. Цей факт є безперечним, хоча ставлення до науки й оцінки її ролі в історії людства можуть бути досить неоднозначними і навіть протилежними – від піднесення науки, перетворення її в культ, до звинувачення її в усіх бідах людства (наукофілія і наукофобія) [513, с. 582]. У сучасній філософії науки відповідно сформувалися дві полярні позиції до оцінки ролі та значення науки в існуючій нині цивілізації – сцієнтизм і антисцієнтизм [507, с. 163]. Перший напрямок – це абсолютизація стилю і методів «точних» наук. Сцієнтистська позиція ґрунтується на вірі, що наука сама по собі веде до зростання благополуччя і могутності людства. «Наука може все, і вона є абсолютним благом для суспільства» – так звучить загальний пафос сцієнтизму. Специфічним проявом сцієнтизму є комп'ютерна

ейфорія, коли прогрес людства і його існування однозначно ставиться в залежність від досягнень інформатики. Але XX ст. та початок XXI ст. знаменні також надзвичайною, нечуваною раніше напруженістю всіх соціальних протиріч, надзвичайною конфліктністю і навіть трагічними соціальними катастрофами [359, с. 414]. Другий напрямок – гуманітарний підхід, звертає увагу на негативні, непередбачувані наслідки НТР (середина XX ст.) та ІВТ революції (кінець XX ст. – початок XXI ст.), як вищих проявів НТП, піддає критиці прояви дегуманізації науки, випадки «заангажованості» сучасної науки, її зв'язки з політичними, військовими, корпоративними структурами і служіння їм. Представники цього напрямку відносно проблем сучасної науки і техніки висловлюють стурбованість «розмиванням» і втратою найважливіших цінностей людського буття під тиском техногенної цивілізації. Крайнім проявом антисцієнтизму є оцінка науки як ворожої щодо людини сили, як фактора дестабілізації матеріальних і духовних умов буття у світі [507, с. 163].

Як і будь-які крайності сцієнтизм і антисцієнтизм несуть у собі негатив для суспільства. Зокрема, антисцієнтизм фактично заперечує можливість існування науки, без якої людство достатньо швидко деградує до кам'яного віку і тваринного стану. Як видно з соціальної оцінки ролі науки відсутнє місце як для сцієнтизму, так і антисцієнтизму, як крайнощів, кожна з яких абсолютизує один бік проблеми розвитку науки і переконує в тому, що істина набагато складніша, діалектичніша, далека від кожної з цих полярно протилежних позицій відносно ролі науки для майбутнього цивілізації [359].

Звичайно, у XXI ст., у постнеокласичній науці, щоб вона могла відреагувати на запити нового століття і тисячоліття мають реалізуватися глобальні трансформації та революційні перспективи [368].

Нинішнє покоління молоді живе й навчається в епоху органічного злиття науки і виробництва, яке перш за все спирається на новітні техніку і технології та інформатизацію й інноватизацію. Наука перетворюється в безпосередню продуктивну і соціальну силу суспільства [137]. Збувається прогноз К. Маркса в тому, що наука отримає «покликання бути засобом виробництва багатства»

[286, с. 554]. Варто відзначити, що первісно в 50-60 рр. ХХ ст. процес злиття науки й техніки та виробництва в єдине органічне ціле називався НТР. Усе це суттєво впливає на всі сфери життя й розвитку суспільства, включаючи побут, освіту, культуру й психологію людей, взаємовідносини людини і природи, духовний світ людини [506, с. 403]. Уперше термін НТР ужив відомий англійський фізик, історик і соціолог науки Дж. Бернал у статті «Соціальна функція науки» (1938 р.). Через 25 років (1963 р.) вийшла у світ стаття японського філософа С. Сінга «Теорія науково-технічної революції», де зміст цього поняття став об'єктом спеціального методологічного аналізу [447, с. 61]. В той же час (1963 р.) виходить відома книга американського історика та філософа науки Т. Куна «Структура наукових революцій», яка відбивала колосальні зрушення в науці, техніці та виробництві в 50-60 рр. ХХ століття, тобто на протязі вкрай короткого проміжку часу. Саме тоді в методологію і філософію науки ввійшло поняття НТР, оскільки відбувся специфічний тип розвитку, який відрізнявся від еволюції різким характером кардинальних змін, рішучим ламанням усталених наукових, технічних, технологічних і виробничих структур, в тому числі й духовно-моральних устоїв суспільства [506, с. 402]. У кінці ХХ і на початку ХХІ ст. термін НТР вичерпав себе і в новітній науковій, технічній та філософській літературі все більш уживаним виявилося поняття інформаційна революція (згідно нашого трактування – ІВТ революція), яке відтінює більш високу революційність нинішніх процесів інформатизації й інноватизації науки, техніки, технології, виробництва і всього життя суспільства та освіти молодого покоління. ІВТ революцію варто сприймати як радикальний інформаційний і високотехнологічний переворот у продуктивних силах і виробничих відносинах нинішньої цивілізації (четвертий – після аграрної реформації в епоху неоліту і індустріальної революції в XVIII – XIX ст. та НТР ХХ ст.) [377].

Отже, ІВТ прогрес, судячи з представленої вище інформації, поки що йтиме невпинно декілька століть, з нарощуванням темпів. Але він вимагатиме від країн, що займають у ньому передові позиції комплексного розв'язання

проблем життя і виробництва в умовах інтенсивного технологічного поступу; поступового залучення до цього поступу широкого світового загалу, бо ІВТ перетворення не можуть мати локального характеру. Ці тенденції можна побачити в розгортанні «четвертої хвилі» суспільного науково-технічного поступу – це ІВТ революція (кін. XX ст. – поч. XXI ст.), що завершує: 1) аграрну революцію – «перша хвиля» (10–12 тис. р. до н.е.); 2) індустріальну революцію – «друга хвиля» (кін. XVIII ст. – XIX ст.); 3) НТР – «третя хвиля» (сер. XX ст.). Сучасна ІВТ революція привела до постіндустріальних форм розвитку суспільства на основі нано-, біо- та інфоіндустрії, космічної, електронної і гіперкомп'ютерної техніки, генної інженерії та штучного інтелекту. Оскільки НТР зумовила небезпечні екологічні наслідки, а, особливо, кліматичні, то це вимагає перенесення акценту з продукування техніки на розроблення високоточних технологій і технологічних процесів, які забезпечать безвідходні, ефективні форми виробництва.

Відмінність останніх полягає у всебічному врахуванні антропологічних, психологічних, екологічних, етичних, моральних, духовних та інших чинників, функціонування безвідходних техніки, технічних і технологічних комплексів. Усе це суттєві риси технологічної та інформаційної переорієнтації, що їх здійснює ІВТ революція, яка підготовлює «п'яту хвилю» (кін. XXI ст.) в розвитку людства – космічну революцію (космічну експансію) [391, 493, 568]. Провідна роль в усіх цих процесах належить кібернетичним та електронно-обчислювальним системам, широкого застосування комп'ютерної та взагалі інформаційно-телекомунікаційної техніки, бо метою будь-якої інформаційної технології є виробництво інформації для наступного аналізу і прийняття на його основі певного рішення [564].

Епоха ІВТ прогресу містить в собі й величезний потенційний гуманістичний потенціал, тільки його потрібно виявити і використати. У час ІВТ прогресу діяльність людства перейшла всі межі біологічної реальності і стала визначатися досягнутою могутністю розуму і космічними, технічними, технологічними, інформаційними та інноваційними можливостями людства.

Таке трактування ІВТ прогресу має надихнути філософів і педагогів до створення якісно нових смислів, які має засвоювати високодуховно-моральна особистість. Одна із характерних особливостей сучасного світу – загострення всіх проблем, а головне духовно-моральних [375].

Основна тема Всесвітнього Даоського форуму 2016 року [89] – «Оволодіння четвертою промисловою революцією». На ньому йшлося про те, що «Автоматизація та комунікація призвели до всіх індустріальних революцій, але як ніколи на такому високому рівні інтенсивності, як зараз. Ці дві сили матимуть дуже різні наслідки для націй, підприємств та окремих осіб», – пояснив голова ради директорів найбільшого швейцарського фінансового холдингу UBS А. Вебер. Основою для вибору теми Форуму стала стаття відомого швейцарського економіста К. Шваба, засновника і президента ВЕФ, у журналі Foreign Affairs, в якій йдеться про четверту промислову революцію. Якщо у центрі третьої революції знаходилася електроніка та інформаційні технології, автоматизоване виробництво, то четверта промислова характеризувалася злиттям технологій і стиранням граней між фізичними, цифровими та біологічними сферами. У вітальній промові форуму віце-президент США Дж. Байден і організатор форуму К. Шваб застерегли, що погнавшись за технологіями, людство ризикує «втратити душу». Папа римський Франциск, представником якого на форумі в Давосі став кардинал П. Терксон, попередив, що такі інноваційні технології, як 3D-друк або безпілотні автомобілі, можуть залишити без роботи мільйони людей. «Ми повинні керувати технологічним розвитком, не дозволяючи йому домінувати над собою», – застеріг Франциск [304].

Згідно С. Мартинюк під інформаційною цивілізацією розуміємо «такий тип організації соціального життя людей, при якому пріоритетною цінністю стає інтелект і духовний розвиток людини, а визначаючими факторами суспільного розвитку – інформація та знання. Формування інформаційного суспільства стає початковим етапом нового типу цивілізації, яка надає пріоритетного розвитку сфері духовного виробництва і комунікацій. Сенсом

інформаційного суспільства стають інформаційні взаємодії, що починають обумовлювати загальний розвиток соціуму» [290].

Як зазначено С. Сумченком на сучасному етапі цивілізаційного поступу людства науковий потенціал суспільства і його здатність до виробництва NBIC-технологій є основними детермінуючими чинниками його розвитку. Саме комплекс нанотехнологій, біотехнологій, інформаційних і когнітивних технологій в їх коеволюції з різними сферами життєдіяльності соціуму виступають системоутворюючим чинником кардинальної технологічної трансформації в еволюції планетарної цивілізації [470].

Автори публікації О. Чаплигін та О. Сук [538], розглядаючи перспективи та глухі кути науково-техніко-технологічного прогресу (НТТП), акцентують увагу на конвергентних технологіях, які мають величезний футуристичний потенціал, оскільки людство стоїть на порозі нового еволюційного кроку, коли під впливом технологій людина зможе змінитися як вид, перетворитися не тільки фізично, але й духовно, й, можливо, не забезпечить виживання і розвиток нинішньої цивілізації. Не зважаючи на те, що термін «конвергенція» має різні трактування, всіма дослідниками конвергенція розглядається як процес, що змінює парадигму розвитку науки: від вузькоспеціалізованого знання до злиття наук і конвергенції технологій, до виникнення нового науково-технологічного укладу, заснованого на об’єднанні нано-, біо-, інформаційних, когнітивних і соціогуманітарних наук і технологій. З розвитком нано-, біо-, інфо-, когнітивних і соціогуманітарних мегатехнологій пов’язана перспектива нової технологічної революції. Конвергентні ефекти мегатехнологій, багаторазово посилюють їх вплив на людину та суспільство, становлять суть їх феномену, який позначається як НБІКС (NBICS)-конвергенція. Сьогодні модель NBICS-конвергенції сприймається як основний каталізатор техногенної модифікації технологічного та соціального середовища. Це наукова методологія мережевого світу, фактор міждисциплінарного об’єднання різних галузей знань і появи нових об’єднань, що володіють синергетичним ефектом [538 с. 16, 17].

Проте О. Чаплигін та О. Сук вносять і застереження стосовно НТТП, а саме: трансформуючи соціокультурне середовище, новітні технології здатні впливати на світогляд і світорозуміння сучасної людини, на притаманну їй систему образів думки, сенсів, цінностей, норм та ідеалів, стереотипів. Крім того, мегатехнології значно спрощують маніпулювання свідомістю, у зв'язку з чим свобода людини у прийнятті тих чи інших рішень виявляється уявною, що і призводить до втрати почуття реальності навколишнього світу, оскільки технології не лише багато дають людині, але і змушують людну служити їм, прирівнюючи технології до вищих цінностей, що може за досить короткий час зруйнувати традиційні цінності (що ми вже спостерігаємо сьогодні). Надмірне захоплення мегатехнологіями здатне позбавити людину навіть сенсу її існування. На противагу цим тенденціям необхідно ставити питання про створення механізмів, що породжують дивергентні процеси, що створюють неоднорідність дисциплінарних полів, що є важливим для появи нового знання [538 с. 17]. Отже, конвергентні технології задають нову стратегію розвитку цивілізації і в цій якості потребують всебічного осмислення. Однак, мабуть, однією з найбільш гострих і полемічних є проблема еволюції людської природи, втрата тієї біологічної основи, яка визначала природну сутність виду homo sapiens. Конвергентні технології націлені на задоволення біологічних і фізіологічних потреб людини, а також досягнення екзистенціальної безпеки, однак існує небезпека радикальної зміни в життєдіяльності людини і суспільства. Суперечливим є питання про те, який тип людини прийде на зміну homo sapiens: надлюдина, постлюдина, біоробот або техногенна людина [538, с. 18].

Як відзначає С. Дєнєжніков [130] розвиток високих технологій у світі на сьогодні набуває революційного характеру. Впровадження цих технологій у різноманітні сфери суспільного та індивідуального буття викликає гострі дискусії серед учених. Філософське осмислення подібного роду процесів почалося відносно недавно і на сьогодні є одним із найбільш актуальних напрямків і перспективних технологій, що породжуються індустрією хай-тек.

Проблема впровадження високих технологій у повсякденне життя людини привертає увагу багатьох дослідників. Зокрема, варто відзначити роботи В. Велькова, Є. Гнатіка, О. Льотова, які присвячені проблемам еволюції антропокосмосу під впливом хай-тек. Роботи І. Артюхова, В. Лук'янця, В. Прайд стосуються високих технологій та їх використання в індивідуальному й суспільному розвитку кожної людини. Такі автори як П. Гуревич, Ф. Фукуяма та Б. Юдін акцентують свою увагу на проблемах корінних перетворень у бутті людини та її подальшого існування за впливу високих технологій. З розвитком нанотехнологій з'являються небачені раніше можливості впливу на людський мозок, а, отже, на психіку і духовність людини. Створені на основі нанотехнологій нейронні системи з'єднані з мозком, по суті, означають створення штучного бездуховного інтелекту [306, с. 85]. Дослідники О. Чалигін та О. Сук вихід вбачають у необхідності нового розуміння техніки, яке подолало б натуралістичний підхід і виходило б на визначення її як прояв складних інтелектуальних і соціокультурних процесів, як особливого середовища для людини, яке би не нав'язувала людині архетипи поведінки, ритми функціонування, стиль мислення, естетичні уподобання та інше. Іншими словами необхідно розуміти, яка техніка нам підходить і прийнятна, з якими обмеженнями своєї волі ми будемо згодні, які цінності розвитку ми приймемо, а які відкинемо як невідповідні нашому розумінню людини та її гідності, з нашим розумінням ідеалів дійсної (позитивної) культури, історичного прогресу, гідного майбутнього. Тому і виходи з глухого кута технічного розвитку слід шукати на шляхах гуманізації (впровадженні в навчальний процес високої духовності – *автор*), врахуванні екологічних (в першу чергу кліматичних загроз – *автор*), антропологічних, соціально-ціннісних чинників у створенні і використанні техніки. Нова цивілізація, якщо її вдасться сформувати має спиратися на нову, гуманітарно-орієнтовану (високодуховну ноосферну космічно-орієнтовану – *автор*) техніку та техніко-технологічний розвиток, більш безпечний для людини, суспільства і природи [538, с. 19].

Вибуховий характер розвитку науки, техніки і (в тому числі космічної та комп'ютерно-інформаційної), технологій (зокрема, хімічних, біологічних і ядерних) привів до суцільної глобалізації та інтеграції життя націй, світових екологічної, соціальної та демографічної і антропологічної криз, загроз знищення людства в ядерній чи іншій все знищуючій війні, небезпечності переважної кількості новітніх техногенних та виробничих чинників для здоров'я людини, фізичних та психічних трансформацій у розвитку особистості та її духовного світу, підірвав духовне здоров'я суспільства, тобто створив небезпечність духовної деградації цивілізації [359]. Згідно Л. Губерського, І. Надольного, В. Андрущенка та ін. авторів «Наука шляхом втілення її досягнень у техніці, у технологічних процесах, а також у розвиток творчих здібностей, духовного удосконалення учасників виробництва безпосередньо підсилює виробничі можливості людини і суспільства, а отже, є безпосередньою продуктивною силою» [506, с. 403].

Таким чином, підсумовуючи наведене вище, нами запропоноване власне трактування ІВТ прогресу та сучасної ІВТ революції, суть яких полягає в наступному.

Інформаційно-високотехнологічний (ІВТ) прогрес – це глобальне інформаційно-інноваційне, високотехнологічне, науково-технічне, космічно-цивілізаційне явище, яке дало початок гігантському приросту технічних, технологічних, матеріальних, енергетичних, космічних, інформаційних, інноваційних можливостей людства і створення глобалізованої ІВТ цивілізації і, яке суттєво деформує біологічну і духовну основу особистості – фізичний організм людини, мозок, а, отже, її розум, психіку, свідомість, духовність, ментальність і науково-філософський світогляд і, отже, має спонукати філософів і педагогів до створення якісно нових смислів, які має засвоювати високодуховна особистість. ІВТ прогрес являє собою сукупність процесів корінного якісного перетворення виробничих сил, яке здійснюється в результаті злиття воєдино наукової, технічної, технологічної, інноваційної та інформаційної революцій, космізації й глобалізації виробництва і взагалі

життя, перетворення науки в безпосередню продуктивну і соціальну силу, але, й на жаль, регресу духовності.

Інформаційно-високотехнологічна (ІВТ) революція – це стрибкоподібний розвиток ІВТ прогресу – докорінний інформаційно-інноваційний, глобалізаційно-космічний, науково-технічний і високотехнологічний переворот у продуктивних силах і виробничих відносинах у суспільстві. Це «четверта хвиля» НТП (після аграрної, індустріальної та НТР), сутність якої полягає в гігантському якісному стрибку в продукуванні й використанні в науці й техніці, технологіях і виробництві, освіті й вихованні та взагалі в усіх сферах діяльності людства, інформації, як сукупності всіх знань, що їх виробило людство за час свого існування, як причини руху всього у Всесвіті; інформаційна революція відбувається в органічному зв'язку з **високотехнологічною революцією,** сутність якої полягає в переході від зовнішнього втручання у природні, суспільні та виробничі процеси до їх внутрішнього регулювання та стимулювання на основі високих технологій, зокрема, у вигляді об'єднання нано-, біо-, інфо-, когнітивних і соціогуманітраних (НВІКСГ) наук і технологій, інновацій і новітніх досягнень природничих і технічних наук. Основними напрямами розвитку цієї революції постають інформатизація та комп'ютеризація суспільства, генна інженерія, кібернетика, роботизація, штучний інтелект, космізація тощо.

Отже, підводячи історико-філософські підсумки розвитку новітніх техніки і технологій, можна стверджувати, що інтенсифікація науково-технічного, технологічного й інформаційно-інноваційного прогресу людства у вигляді ІВТ прогресу привела до цивілізаційних і духовних змін, кардинально змінила спосіб виробництва, життя й освіту людей, а головне і найсуттєвіше – привела до негативних і навіть катастрофічних наслідків для стану довкілля і клімату, які загрожують існуванню людства, а тому виникла нагальна проблема зміни ставлення людської спільноти до подальшого стрімкого розвитку техніки і технологій, а для цього необхідна філософсько-освітня база,

яка б розглядала аксіологічну сторону техніки і технологій, методів оцінки та планування їх продукування, а також враховувала б їхні складові: природну і людську (пізнавальну, духовну, психологічну, етичну, естетичну), соціальну і культурну (економічну, політичну, історичну, відповідність культурним традиціям). Також нами окреслені основні принципи методології дослідження техніко-технологічного феномену, який формує компонент відносин у структурі особистості й у значній мірі технізує її свідомість, що приводить до руйнування духовної основи молодої людини.

Проведений історико-філософський аналіз розвитку науки показав, що вона разом з філософією освіти є найважливішим фактором оновлення всіх сфер життєдіяльності людини, зокрема: освітньої, матеріально-виробничої, соціально-економічної, а також сприяє духовно-моральному зростанню молоді. Вияснено, що наука – це людська діяльність по виробництву й використанню новітніх знань про навколишню дійсність, включаючи Всесвіт, це одна з форм суспільної свідомості, яка охоплює також духовність, мораль і мистецтво. Обґрунтовано, що разом з філософією і релігією наука має велике світоглядне, культурне і духовне значення для формування самоствердження молодої особистості. Такій ситуації сприяє інтенсивний розвиток інформаційних технологій та їхнє бурхливе освоєння освітньої галузі. Прояснено, що досягнення науки справляють величезний вплив на масову свідомість, на осмислення людиною свого місця в суспільстві й світобудові, але, й на жаль, новітні відкриття науки можуть загрожувати існуванню цивілізації на планеті Земля.

Показано, що розгортання «четвертої хвилі» суспільного науково-технічного поступу – ІВТ революції (кін. ХХ ст. – поч. ХХІ ст.), яка завершує: аграрну революцію – «перша хвиля» (10 – 12 тис. р. до н.е.), індустріальну революцію – «друга хвиля» (XVIII ст. – XIX ст.) та НТР – «третя хвиля» (сер. ХХ ст.) приведе до нових постіндустріальних форм розвитку суспільства на основі нано-, біо- та інфоіндустрії, когнітивних і соціогуманітарних технологій, космічної, електронної і гіперкомп’ютерної техніки, генної

інженерії та штучного інтелекту, робототехніки та новітніх досягнень в області технічних і природничих наук. Оскільки НТР привела до небезпечних екологічних наслідків, а, особливо, кліматичних, то це вимагає перенесення акценту ІВТ революції з продукування техніки на розроблення високоточних технологій і технологічних процесів, які забезпечать безвідходні, ефективні форми виробництва. При цьому потрібно врахувати антропологічні, психологічні, екологічні, етичні, моральні, духовні та інші чинники, адже, ІВТ революція є сходинкою до наступної «п'ятої хвилі» (кін. XXI ст.) в розвитку людства – космічної революції.

Акцентовано на тому, що становленню ІВТ прогресу сприяли саме успіхи сучасної науки, які дозволили у кінці XX і на початку XXI ст. сформувати новітні інформаційні та високі технології, створити те ІВТ середовище, яке й визначає напрямки, темпи і можливості розвитку ІВТ цивілізації, в тому числі і її духовного життя. Взаємозв'язок (взаємодія) науки, техніки, технологій, природи (її відновлення), духовності та відповідальності людини – найважливіша умова здійснення не тільки ІВТ прогресу, а й суспільного розвитку в цілому.

З'ясовано, що перехід до ІВТ суспільства, в якому наука, інформація, високі технології та знання виступають в якості основної соціальної цінності, зумовлює радикальні зміни в усіх суспільних інститутах, у першу чергу, в освітньо-виховній і духовній сферах. На нашу думку, ми достатньо аргументували ідею застосування аксіологічної методології дослідження розвитку науки, техніки і технологій, які сприяли становленню ІВТ прогресу, та їх впливу на духовність молоді у сучасному соціогуманітарному знанні на початку XXI ст, а також прояснена логічна канва проведення подальших досліджень у цьому напрямку.

1.2. Духовність особистості у проблемному полі філософії освіти

У даному параграфі здійснена спроба розкрити духовність особистості у проблемному полі філософії освіти, адже повністю проблема цілісної

високодуховної особистості не була розв'язана попередніми поколіннями вчених і філософів. Тому нині актуальність відродження духовної величі особистості посилилася, оскільки «людина розумна» досягла колосальних успіхів у науці, техніці, технологіях, спричинила ІВТ науково-технічну революцію в кінці XX-го і на початку XXI ст. і разом з цим спромоглася загострити глобальні, ціннісно-світоглядні, зокрема, духовну й екологічну та інші кризи, які загрожують омніцидом людству. Усвідомлення значення високих духовних цінностей, дозволить зупинити процес самознищення людства і створити перспективи для майбутнього практично вічного існування людської цивілізації.

Проблема духовності була актуальною для людства протягом всієї історії його розвитку і вважається «вічною» проблемою буття та розумінням мети і сенсу життя людини у світі. В різні часи духовність мала різні і де в чому подібні трактування, адже, всі вони стосувались найвищих людських цінностей, зокрема: духовність – це основа життєдіяльності людини, духовність як самовдосконалення, самоствердження людини у напрямку збереження гармонії в оточуючому світі (Конфуцій, Лао-Цзи); духовність як гармонійне поєднання пізнавального (істини), морального (добро) та естетичного (краса) процесу становлення особистості (Аристотель, Демокрит, Г. Гегель, І. Кант та ін.); духовність як світогляд особистості з її переконаннями та віруваннями, пошуком сенсу життя, любов'ю, творчістю та турботою про інших (В. Соловйов, М. Бердяєв, С. Франко); духовність як теоретико-пізнавальна, художньо-творча та морально-аксіологічна сутність людського буття (філософські течії XX ст.); духовність як внутрішній світ людини, який робить її згідно філософії серця індивідуальною, неповторною, творчою (Г. Сковорода, П. Юркевич); духовність як душевно організована соціальна визначеність людини: при цьому діяльність душі полягає у саморозумінні людиною себе, а діяльність тіла – у зміні довкілля (В. Андрущенко, Л. Губерський, В. Кремень, А. Приятельчук, П. Скрипка).

На сучасному етапі розвитку суспільство зіткнулося з такою грандіозною проблемою як бездуховність й аморальність молоді [135, 377]. Актуальність дослідження полягає у віднайдені шляхів подолання негативних тенденцій у духовному житті української молоді через філософію освіти. Духовність – одна з складових розуму особистості. Філософсько-історичні аспекти розвитку розуму, як основного фактора розгортання НТП і носія духовності та моральності достатньо детально розглянуто у нашій монографії [380, с. 17-66]. Проблема духовності була, є і буде однією з центральних у світоглядній та освітній культурі людства [280, с. 86]. Сьогодні, мабуть ні в кого не має сумнівів, що без духовного відродження, духовного відновлення, повернення духовності в душі людей не можливо говорити про відродження нашого суспільства [135, с. 19]. Вічним джерелом цієї проблеми є нестримне прагнення кожної людини визначитися з основами своєї діяльності, показати те, чому завдячує людина, роблячи той чи інший крок у своєму житті. Це діяльність особистості має бути тісно пов’язана з духовністю [373].

О. Джура відзначає, що серед науковців немає єдиної думки щодо тлумачення терміну «духовність». На думку цього автора «духовність» має такі ознаки: духовність як якість особистості, її основи, потяг до досконалості, переваги у неї духовних, моральних, інтелектуальних цінностей над матеріальними; духовність як орієнтація особистості на діяльність для інших, пошук нею моральних абсолютів; духовність як постійна духовно-практична діяльність особистості, направлена на зміну та удосконалення існуючого оточення (світу, людства, себе); духовність як потреба в пізнанні, знаннях, прагненні до добра, співпереживання, вміння розбиратися у соціумі, житті, світі, собі; духовність як прагнення особистості діяти у відповідності з вищими релігійними цінностями, смислами, Богом, присутність духу Божого в людині; духовність як самореалізація особистості на основі вищих соціальних та людських цінностей [135, с. 19-21].

На думку О. Джури з практичної точки зору «духовною можна вважати таку особистість, у якої яскраво виражені наступні характеристики, які можуть

виступати показниками її духовного рівня: високі естетичні уявлення та почуття, наукові знання, прогресивні політичні ідеї, доброта, обов'язок, відповідальність, справедливість, честь, гідність, совість, вірність, правдивість, щирість, повага до старших, взаємодопомога, здібності до пізнання, усвідомлене ставлення до знань, засобів їхнього досягнення, постійне прагнення до удосконалення та накопичення знань, якісне їхнє засвоєння, розвиток та впровадження у повсякденне життя превалюють над матеріальними цінностями, прагматичними ставленнями до життя та егоцентричністю. У ситуації гострого дефіциту ціннісних установок і орієнтацій християнські моральні цінності, які є основою гуманістичних цінностей, відіграють дедалі вагомішу роль у сучасному вихованні дітей і молоді. Його складовими є як система самовиховання особистості, так і спеціально організований безпосередній і опосередкований вплив сім'ї, закладів освіти, педагогів, інформаційного (ІВТ – *автор*) простору та соціально-економічних умов. Формування духовного світу особистості – це велике і складне завдання, що потребує комплексного й багаторівневого розв'язання на державному рівні» [135, с. 19-21].

Як зазначає Н. Федорук «Первинні школи моралі виходили з чуттєвих джерел (задоволення, щастя, спокій тощо). Хоча пропонувалося додержуватись міри в обраному почутті (Демокрит, Епікур, християнська мораль, мораль середньовіччя, французькі матеріалісти та ін.), очевидною стала неможливість обґрунтувати найкраще джерело моралі. Моральні норми християнства не відрізнялися від побутових, які були притаманні ще стародавнім суспільствам, у них склалося неподолане протиріччя між надприродним джерелом (Богом) та побутовим змістом, який всюди обмежений конкретними умовами. Середньовіччя продемонструвало відрив декларованої від дійсно існуючої моралі. Емпірично змістовна мораль існує і в сучасну епоху (моральні концепції неофрейдизму, неопозитивізму, екзистенціалізму, прагматизму), але кожна норма не має загальнозначущого статусу. І. Кант став першотворцем постулативної надемпіричної моралі,

норми якої декларуються як загальнообов'язкові. Вона має прихильників в сучасності. Емпірична і надемпірична мораль – дві крайнощі. Вони відображають потреби суспільства в нормах регулювання поведінки людей поза правом та політикою. Зміна норм моралі є результатом суспільного прогресу (в немалій мірі зумовленого НТП людства – *автор*)…Суспільний прогрес сприяє відхиленню застарілих моральних норм та виправленню інших або виробленню нових» [499, с. 3].

Існують різні форми діяльності людини. Найзагальнішим вирізненням їх є поділ на тілесну і духовну діяльність. Діяльність душі полягає у самозміні людиною себе, а діяльність тіла – у зміні довкілля. Тілесна діяльність безпосередньо наочна як зміна навколишньої дійсності. Своєрідність духовної діяльності полягає в тому, що людина, критично ставлячись до свого досвіду, власних знань, змінює насамперед себе відповідно до власних мрій, ідеалів, цілей і мети [280, с. 95]. До основних елементів духовного життя відносять усю ту сукупність думок, норм, ідей та принципів, які, як звичайно, пов'язані з функціонуванням найважливіших сфер суспільного життя. Тут фігурують: економічна, правова, моральна свідомість, мистецтво (ширше – естетична свідомість), релігійна свідомість, архетипи колективного несвідомого [359, с. 364].

Як зазначає В. Андрущенко, Г. Волинка, Н. Мозгова та ін., суспільна свідомість – це складне соціальне явище, яке здійснює вплив на духовне життя суспільства і на всі сфери суспільних відносин. Розрізняють наукову, релігійну, морально-етичну, історичну, суспільну, політичну, правову, естетичну, моральну, (етичну), економічну та екологічну форми суспільної свідомості. Зокрема, екологічна свідомість є відображенням катастрофічної екологічної ситуації в сучасному світі, (в тому числі й в Україні – автор), розумінням необхідності переходу від «панування над природою», яке спричиняє катастрофічні наслідки, до розумного та виваженого ставлення до природного середовища з метою його відтворення та збереження [19, с. 337]. «Невід'ємною рисою суспільної свідомості є моральна свідомість як система

норм та правил поведінки людей у суспільстві, що регулюються громадською думкою та пронизують усі сфери суспільного життя; мораль вважається одним із основних засобів нормативної регуляції людської діяльності. Моральна свідомість охоплює моральнісні погляди та почуття, життєві орієнтації та принципи, цілі й мотиви людських вчинків, саме мораль є сферою визначення між добром і злом, як вінцем духовності честю та безчестям, справедливістю та несправедливістю, нормою та девіацією тощо» [19, с. 338].

Наслідуючи М. Боришевського [68] зауважимо, що такі риси людини як працьовитість, здатність орієнтуватися в навколишній дійсності, освіченість, визначеність світоглядних поглядів, професійна досконалість тощо не можуть бути об'єктивно оцінені поза контекстом духовності. Значення духовності особливо зростає тепер, коли нинішній ІВТ прогрес і розвиток глобалізаційних процесів [93] може зруйнувати в людині її гуманістичну сутність. Лише той, хто у такий надто складний час, чітко визначився у своїх життєвих планах, у сенсі життя, збагнув фундаментальність духовного начала в житті людини, здатен протистояти руйнівним впливам щодо духовності нинішнім ІВТ прогресом і глобалізацією святої властивості людини – її духовної сутності, без якої людина перетвориться у звіра. Духовно довершена особистість – це наслідок тривалої, наполегливої праці людини над собою, батьків у родині, вихователів у дитсадку, вчителів у школі і викладачів у вузі.

Проблемі духовності присвячено праці філософів, етиків, психологів, педагогів, а також тих, хто працює в галузі богослов'я. Зокрема, у праці О. Колісника духовно-смисловий розвиток людини визначається ступенем переживання контакту з надособистісними вартостями, привнесеними і трансформованими у сенси, які вибудовуються в характерну для конкретної особистості ієрархію [219, с. 63]. На думку О. Колісника, духовність є спонтанним переживанням людиною особистісної необхідності втілення у життєвих актах надособистісних сенсів [219, с. 64]. Автор визначає систему механізмів зворотного зв'язку взаємодії людини зі світом, якими є ідентифікація, рефлексія, децентрація, медитація, емпатія і спонтанність. Ці

механізми одночасно є психічними механізмами духовного саморозвитку особистості, здатними допомогти їй вибудувати світоцентричну і просоціальну ієрархію сенсів [219, с. 73] Урахування цих механізмів є необхідною умовою цілеспрямованого управління процесом духовного саморозвитку.

Свобода і справедливість, краса й істина, добро і любов, віра, що виражаються у відповідним їм породженнях діяльних ставлень до іншої людини [280, с. 100, 109, 117], себе, світу і до Абсолюту [189] є найважливішими екзистенційними межовими вартостями-цілями у сфері духовності. «Егоцентрична побудова ієрархії сенсів найбільш характерна для психосоціального ступеня духовного розвитку, коли найзагальнішим і найвищим сенсом в ієрархії сенсів виступає соціальний статус, а переломним переживанням – соціальний конфлікт» [219, с. 66].

Важливе значення для з'ясування сучасного стану дослідження проблеми духовності, для формування вихідних положень, необхідних для дослідження психологічних закономірностей становлення та розвитку духовності особистості, мають праці А. Зеліченка [165] та М. Савчина [431].

Зокрема, А. Зеліченко [165] значну увагу приділяє визначенню змістовної сутності явища духовності, аналізу її виявів. Він наводить перелік особистісних духовних характеристик людини: примирення, прощення, пошук правди, романтичність, оптимізм, песимізм, надія, любов, доброта, милосердя, щедрість, відданість, самопізнання, творчість, почуття прекрасного, почуття обов'язку, добро, наявність тісних емоційних зв'язків зі світом. Цей перелік є переконливою характеристикою рис особистості, в яких виявляється її духовність. Функція індивідуалізації є антагоністом духовності; її суть полягає у відгороджуванні від світу або принаймні в адаптації до нього, що спричиняє прояви у людини таких рис як негативізм, жадібність, прагнення до накопичення збереження, привласнення чужого, досягнення (за будь-яку ціну) матеріального збагачення, прояви злоби, творення зла.

М. Савчин феномен духовності передає в системі фундаментальних теологічних, філософських та психологічних понять, а також розглядає

співвідношення духовності особистості та людської тілесності, духовності й моральності, духовності та свободи, духовності у вимірах добра і зла [431]. М.Савчин визнає, що наукове пізнання духовності пов'язане зі значними труднощами, особливо коли йдеться про явища, які людина намагається збагнути на основі віри. Довести чи спростувати буття Бога, перебуваючи на позиціях раціоналізму і формальної логіки, неможливо. Це означає, що безперспективними є спроби зрозуміти явища індивідуальної духовності з позицій як послідовного атеїзму, так і агностицизму [431, с. 42]. Водночас необхідність зрозуміти духовне диктується не тільки можливостями однієї методології пізнання, а важливістю цього розуміння для розв'язання життєвих завдань людини, її духовного розвитку.

Отже, пізнання духовного світу особистості є практичною необхідністю. Водночас М. Савчин не заперечує категорично пізнання духовного в особистості, зазначаючи, зокрема, що «для вивчення духовності потрібна велика інтелектуальна сміливість, бо тут завжди залишається місце загадці, таємниці, запитанням, на які немає повних та однозначних відповідей» [431, с. 43]. Одним із способів чи шляхів вивчення духовності, як зауважує автор, є метод інтроспекції, тобто аналіз процесу самоусвідомлення свого внутрішнього життя. У французькій газеті «Le Mond» від 28 жовтня 1980 року приведене визначення духовності: «Духовність – це життя. Усе людське існування пронизане духовним сенсом (смислом). Виключити духовність з людської реальності – означає позбавити реальність її повного змісту» [45]. Б. Рассел [412] пов'язує духовність із всезагальною любов'ю людини, з готовністю до самопожертви, що не сумісне з її турботами тільки про сьогоднішній день, які ведуть до втрати цілісності життя і почуття єдності зі світом. У дослідженні М. Медведєва і Т. Калашникової [295] автори аналізують значну кількість праць, які тією чи іншою мірою стосуються проблеми духовності [295, с. 30]. Митрополит А. Сурожський [471], незважаючи на свій духовний стан, не обмежується винятково теологічним підходом до духовності. Передусім він наголошує, що духовність – це

внутрішня цілісність особистості [246], наявність у неї своєрідного центра, стрижня, відповідно до якого структурується життя індивіда. Духовність передбачає визначеність життєвих цілей людини, усвідомлення того, задля чого вона живе. Такі цілі мають вирізнятися морально-релевантним змістом, загальною гуманістичною спрямованістю. Духовність А. Сурожський пов'язує з наявністю в людини здатності до рефлексії, інтроспекції, спроможності вдивлятися в себе, прислухатися до себе [471].

Важливою умовою розвитку духовності людини є її любов до іншої конкретної людини, бо любити людство взагалі легше, ніж людину, яка має ряд недоліків (в тому числі кричущих). На думку дослідника В. Франкла [516] центральним постулатом «воля до сенсу» є питанням значень, задля яких варто жити. Саме духовний вимір, а не соматичний чи психічний є визначальним у сутності людини як особистості [516, с. 13]. Людське існування визначають три чинники: духовність людини, її відповідальність, і свобода. Навіть за найтрагічніших життєвих обставин людина здатна не втрачати духовності, сенсу життя, залишаючись мужньою. Або вона може у жорстокій боротьбі за самозбереження втратити власну гідність і стати схожою на тварину [516, с. 217].

Особливе значення у становленні й розвитку духовності особистості має наявність у неї потреби в постійному самовдосконаленні, у розвитку механізмів саморегуляції, що забезпечують їй можливість якнайповніше актуалізувати й реалізувати свої потенційні можливості [40]. Як зазначав М. Бахтін [39], таке настановлення свідомості та самосвідомості перебуває в основі людського буття і є запорукою справжньої творчості, умовою руху до повноти форм життя, внутрішньої активності – самоактивності, стійкості особистості.

Виходячи з теоретичного аналізу сутності феномену духовності, можна запропонувати такі гіпотези щодо констатації чинників, умов, їх системних взаємозв'язків, що детермінують процес становлення духовності (за М. Боришевським) [68, с. 402]:

1) визначаючи духовність багатогранним, універсальним утворенням у свідомості та самосвідомості особистості, слід передбачити наявність її тісного взаємозв'язку з особистісними характеристиками індивіда у формі його провідних ціннісних орієнтацій, ставлень до явищ навколишньої дійсності, людей і себе;

2) оскільки найбільш тісно духовність пов'язана з мораллю, то при вивченні духовності особливу увагу потрібно приділяти з'ясуванню того, як досліджуваний усвідомлює справедливість, відповідальність, чесність та інші морально-релевантні цінності, як оцінює себе в ролі носія таких цінностей, як реагує на їх вияви у поведінці оточення та у власних вчинках в конкретних життєвих ситуаціях;

3) важливе значення у з'ясуванні процесу становлення та розвитку духовності має врахування її безпосереднього чи опосередкованого вияву в ціннісних орієнтаціях досліджуваних у сфері громадських настанов, естетичних уподобань, екологічних та інших життєво важливих орієнтирів;

4) зважаючи на те, що духовність людини як міра її особистісної довершеності має виявлятися в усвідомленні її ставлення до категорій добра і зла, у дослідженні духовності увагу слід приділяти таким характеристикам досліджуваного, як здатність до рефлексії, емпатійності, схильність до подолання егоцентризму, спонтанна схильність до домінанти на особу іншої людини. Без зв'язку із цими характеристиками процес розвитку духовності неможливий;

5) важлива роль у виникненні та розвитку духовності належить емоційній сфері людини. Духовно розвиненій особистості притаманна багатобарвна палітра почуттів, розмаїття форм і способів їх вияву: від зворушливих, бурхливих у зв'язку з певними явищами, подіями, вчинками, які стосуються життєво важливих людських цінностей, до їх стриманого, зовнішньо майже непомітного, але тим не менш сильного, внутрішньо напруженого переживання. Тому, спілкуючись із духовно багатою людиною, можна відчути багатство і красу її внутрішнього світу. В такої особистості

естетичне сприйняття навколишньої дійсності, здатність відчувати невичерпність можливостей людини у вибудовуванні за законами краси власного Я, безкінечність у розгортанні гуманістичних міжлюдських взаємин;

6) у процесі дослідження духовності людини слід виокремити вияви почуття любові та ненависті. Любов і ненависть – два діаметрально протилежні за змістом і наслідками психічні переживання людини, в яких виявляються її ставлення до явищ. Любов є необхідною умовою виникнення, функціонування й розвитку в людині духовності, натомість ненависть – переважно руйнівний, деструктивний чинник щодо духовності. Креативна сила любові є джерелом багатьох морально-релевантних та духовних чеснот людини: толерантності, доброти, поваги до людської гідності, прагнення допомогти, а також альтруїзму як найвищого вияву моральності особистості. На відміну від любові, ненависть заважає виникненню у людини згаданих чеснот, а якщо раніше вони були притаманні людині, знищує їх. Праця, яка усвідомлюється людиною передусім в особистісному, гуманістичному сенсі, є невичерпним джерелом духовного збагачення особистості [41].

Дослідник О. Вознюк [87, с. 21] розглядає особистість як божественну за своєю природою трансцендентальну сутність людини і світу, що виявляється як визначально задана мета еволюції, та характеризується діалектично взаємопов’язаними особистісними якостями (компонентами), які реалізуються в процесі трансцендування людиною основних категорій буття і проявляються в здатності особистості до творчої діяльності, свободи, волевиявлення, самосвідомості, цілепокладання, а також саможертовності й любові.

Згідно В. Андрущенка, Л. Губерського, В. Кременя та ін.: «Поняття особистості фіксує лише соціальне в людині. Воно охоплює сукупність усіх соціальних ролей людини, всіх суспільних відносин, найважливішими з яких є ставлення до суспільного обов’язку, моральних норм… це людина, яка активно впливає на суспільні відносини відповідно до своїх індивідуальних здібностей і нахилів, свідомості та організованості, трудової та суспільно-

політичної активності. Це життєвий шлях, який завжди неповторний і оригінальний» [280, с. 29].

Про особистість, як носія традиційної духовності, можна судити за такими ознаками [68, с. 406]: переважання в людини піднесених, життєствердних настроїв, завдяки багатогранності та перспективності системи морально-релевантних ціннісних орієнтацій, які спрямовані на досягнення реальних, особисто привабливих і водночас суспільно значущих цілей у теперішньому та більш віддаленому часовому континуумі; віра у вищу ідею, велич людської душі, усього, що створила людина упродовж життя. Духовність – найвищий рівень освоєння людиною свого світу і відношення до природи, суспільства і самої себе. Духовність – це вихід людини за рамки вузькоемпіричного буття, перетворення себе вчорашнього у процесі оновлення та вдосконалення, сходження особистості до своїх ідеалів і цінностей, і реалізації їх на протязі свого життєвого шляху. … Це проблема життєтворчості [135]. На думку відомого українського філософа С. Кримського «духовність – це принцип самобудови людини, це вихід людини до вищих ціннісних орієнтацій конституювання особистості і її менталітету… Духовність не звершується природнім шляхом. Духовність – це здатність людини переводити універсіум зовнішнього буття у внутрішній світ особистості на етичні основи, здатність створювати той внутрішній світ, дякуючи якому реалізується тотожність людини собі, її свободи від жорсткої залежності від ситуацій, які постійно змінюються. Духовність приводить до своєрідної смислової космогонії, поєднання образу світу з моральним законом особистості» [247].

На перший погляд носієм духовності може бути лише людина, яка вже досягла високого рівня особистісного розвитку. Однак навіть найскладніші утворення в структурі особистості, зокрема в структурі її свідомості та самосвідомості, мають свою передісторію. Наприклад, моральні переконання притаманні лише особистості, моральна свідомість і самосвідомість якої досягли високого рівня розвитку. Як засвідчують дослідження [67, 69], елементи духовного виникають у ранньому юнацькому віці. Однак початкові

етапи становлення духовних переконань сягають раннього дитинства. Духовність формується з першого дотику материнських рук до немовляти, з перших слів, промовлених до нього, з першою материнською посмішкою. Як вважав І. Ільїн, «виховання дітей є якраз пробудження їх позасвідомого почуття до національного духовного досвіду, укріплення в ньому їхнього серця, їхньої волі і їхніх творчих задатків» [169]. Щоб сприяти виникненню духовності у майбутньому, слід дбати з перших років духовного виховання дитини. Так, виховання слухняності, співчутливості та інших моральних рис у дошкільників є необхідною умовою формування в них у майбутньому космічно-духовних і моральних переконань. У генетичному плані космічно-духовне і моральне становлення дорослої людини має так само своїм корінням сягати раннього дитинства. В. Казначеєв писав: «Земна сутність життя знаходиться в космічних просторах. Протиріччя людства на Землі, його напруга, прогрес, ймовірність самознищення можуть бути зрозумілі й успішно розв'язані тільки на основі широкого розуміння його антропокосмічного значення» [173, с. 66], тобто виховання у молоді антропокосмічної духовності. І такою метою, таким майбутнім, має стати сприйняття космічного мислення і участь в масштабному і послідовному освоєнні планет космосу [29, с. 8].

Духовність – це втілення моральності у реальному контексті життєдіяльності особистості як носія високих гуманних чеснот [373]. Згідно Л. Губерського «Духовність – це почуття й усвідомлення реальності, яка безпосередньо чи опосередковано спрямовує життєдіяльність людини. Духовність – це все те у світі, що є реальним керманичем життя людини і суспільства. Духовність – це єдність об'єктивного і суб'єктивного стосовно визначеності людського життя» [280, с. 90].

Таким чином, у даному підрозділі нами здійснений аналіз наявних у сучасному науковому дискурсі визначень поняття «духовність» (В. Андрущенко, О. Безкоровайна, М. Боришевський, Г. Волинка, Л. Губерський, О. Джура, А. Зеліченко, О. Колісник, В. Кремень, С. Кримський, Н. Мозгова, А. Пиятельчук, Б. Рассел, М. Савчин, П. Скрипка,

А. Сурожський та ін.); наведені умови існування духовності (М. Савчин): велика інтелектуальна сміливість, самоусвідомлення свого внутрішнього життя, готовність до самопожертви, наявність любові до людини, почуття єдності зі світом; вказані чинники людського існування (В. Франкл): духовність людини, її відповідальність і свобода, здатність не втрачати духовності, сенсу життя та мужності; саме духовний вимір є визначальним у сутності людини як особистості; наведено перелік особистісних духовних характеристик людини (А. Зеліченко), а саме: доброта, милосердя, відданість, прощення, пошук правди, романтичність, оптимізм, надія, любов, самопізнання, творчість, почуття прекрасного, почуття обов'язку, наявність тісних емоційних зв'язків зі світом; вказано ознаки особистості, як носія традиційної духовності (О. Джура): перевага духовних, моральних, інтелектуальних цінностей над матеріальними; практична діяльність направлена на зміну та удосконалення існуючого оточення (світу, людства, себе); потреба в пізнанні, знаннях, прагненні до добра, співпереживання, вміння розбиратися у соціумі, житті, світі, собі; присутність духу Божого в людині; самореалізація особистості на основі вищих соціальних та людських цінностей та ін. Виходячи з теоретичного аналізу сутності феномену духовності у підрозділі наведені гіпотези щодо констатації чинників, умов, їх системних взаємозв'язків, які детермінують процес становлення духовності особистості (за М. Боришевським).

Проведений аналіз підтвердив семантичну розмитість та неоднозначність розуміння феномену духовності у сучасній науковій літературі, брак філософської рефлексії даної проблеми на фоні великої кількості праць у суміжних галузях наукового знання, що підтверджує актуальність дослідження духовності особистості у проблемному полі філософії освіти та закладає перспективу подальших досліджень у цій сфері.

1.3. Духовність сучасної молоді як соціальна проблема на початку XXI ст.

У даному параграфі ми намагалися проінтерпретувати духовність у концепті ІВТ прогресу, адже «традиційна духовність» в сучасних соціальних умовах вичерпала своє існування, бо не зуміла ліквідувати глобальні кризи й загрози для людства. Система освіти та виховання потребують нового концепту духовності, який і став метою нашого дослідження – сформувати більш всеохоплюючу високу духовність, яка дозволить сучасній молоді подолати свої негативні риси і вади та сприяти сходженню до найвищих духовних (божественних) ідеалів і цінностей та реалізації їх на своєму життєвому шляху, а це дозволить вивести людство з історичної безвиході та розв'язати глобальні проблеми сучасності. А, отже, як ніколи постало питання про використання якісно нової, високої (божественної за М. Бердяєвим) духовності, адже М. Бердяєв вважав, що особистість – категорія духовна, божественна, ноосферна (за В. Вернадським). Тому постало завдання виховання молодої особистості з ноосферним типом мислення, адже, згідно В. Вернадського, ноосфера – це розумна творча сила мислення і діяльності людей, при якій існує гармонія у взаємодії людини і природи, а тому вже наш час вимагає формування у свідомості молоді нової високої (божественної) духовності і разом з тим космічної, оскільки людина – це продукт розвитку космосу; вона зародилася, існує й буде жити (при щасливому збігу умов проживання, що сумнівно) на планеті Земля, як космічному об'єкті.

Важливою соціальною проблемою на початку XXI ст. є філософсько-освітнє розуміння ІВТ прогресу, оскільки проблеми, які він створив, стосуються життєво важливих інтересів людства і кожного індивіда, виживання людства та існування нашої планети взагалі [373]. І уникнути відповіді на ці актуальні проблеми не вдасться нікому. Це проблеми виробничі й культурні, філософські, наукові й технічні, духовні й моральні, релігійні й атеїстичні, екологічні й демографічні, соціальні й ментальні, антропологічні й

політичні, освітні й виховні, а, отже, й педагогічні і, навіть, психологічні, які виникли на зламі другого і третього тисячоліть унаслідок широкого розгортання ІВТ прогресу, що породив колосальні зміни в духовності і моральності молоді, яка уособлює майбутнє земної цивілізації. Без використання нового способу філософування ці проблеми вирішити неможливо, а, відтак, без філософського-освітнього осмислення ІВТ прогресу і зміни стратегії й методології освіти [120], переходу від людини розумної до людини високодуховної (божественної за М. Бердяєвим), існування нинішньої цивілізації неможливе. А тому без мудрих учителя школи і викладача вузу [15] уникнути згаданих вище проблем неможливо, а, отже, їх, таких мудрих, має готувати філософія освіти і неперервна випереджаюча освіта. Перша повинна стати обов'язковою навчальною і виховною дисципліною в усіх вузах. У Національній доктрині розвитку освіти України у XXI ст. [324], її головною метою визначено створення умов для особистісного розвитку, самоствердження і творчої самореалізації кожного громадянина; формування покоління, здатного добре навчатися впродовж усього життя, створювати й розвивати цінності громадянського суспільства; сприяти консолідації української нації в ім'я процвітаючої української держави.

Серед філософських проблем, які не втрачають своєї актуальності протягом всієї багатотисячолітньої історії людства, одне з чільних місць належить питанням духовного становлення особистості, здатності людини розуміти, інтеріоризувати суспільні вимоги, засвоїти духовні приписи Біблії та релігійної й філософської етики і формувати свою поведінку відповідно до них, адже, поки що, у людства для того, щоб заглянути в майбутнє є лише два шляхи – наука і релігія [556, с. 17]. Особливе місце серед проблем сучасного суспільства посідає бездуховність і аморальність, адже саме вони являють собою основну причину багатьох кризових проявів людської цивілізації. Духовна деградація, навіть здичавіння міського дна, на жаль, відомі й у нас, в Україні [446]. Поряд із засобами релігії, моралі, мистецтва, у боротьбі з бездуховністю мають використовуватися результати всього неосяжного

фронту соціально-гуманітарного знання: філософія (особливо філософія освіти, філософська антропологія, філософія мистецтва, соціальна та екологічна філософія), історія, культурологія, мистецтвознавство, літературознавство, мовознавство, соціологія, інформатика (зокрема, соціально-гуманітарна). Усім наукам про людину та суспільство є що сказати у протистоянні з пошестю бездуховності [446, с. 6].

«Вічна» проблема духовності особливо актуалізується у драматичні періоди історії, коли принципово нові життєві явища й обставини коригують способи і засоби життєвого вибору і соціального самовизначення індивідів. Радикальні зміни, що їх переживає сьогодні Україна, яка перейшла від соціалізму до капіталізму, є саме таким етапом. А це означає, що проблема високої духовності має набути статусу найважливішого атрибуту в ІВТ суспільстві [377]. Актуальним завданням стає пошук духовних основ людської спільноти у цих умовах. Усі духовні системи минулого являли собою більш чи менш впорядковані образно-символічні комплекси і групувалися навколо центрального символічного ядра, яке втілювало в собі уявлення про Абсолют (Бога). А він тлумачився як реальне суб'єктивне начало космосу, що задає масштаб і смисл людського існування. Становлення нової духовної парадигми супроводжується руйнуванням попередньої довіри до безпосередніх даностей свідомості і спробами реінтерпретації Абсолюту [189]. Цей процес розгортається на фоні бурхливого розвитку сучасної ІВТ цивілізації, а її успіхи дедалі більше пов'язують з новими формами раціональності і, на жаль, бездуховності та аморальності [180, с. 46, 48].

Як зазначає Л. Губерський, розвиток духовної сфери – основа особистісного і суспільного розквіту [506, с. 430]. Саме вона детермінує реалізацію особистісних програм як інтер-, так і інтрафілософського спрямування [343]. У філософії та етиці, педагогіці та психології вчені, а також діячі богослов'я неодноразово зверталися до аналізу природи духовної свідомості, як міри довершеності особистості [68, с. 389]. Проте проблема залишається відкритою як для теоретичного, так і експериментального

вивчення. До того ж, соціально-економічні процеси останнього часу не лише не знизили її актуальності, але й, навпаки, загострили цю та інші проблеми [19]. Рішенню цих проблем, пошукам шляхів перебороння можливих криз людству в XXI ст. доведеться присвятити всі свої інтелектуальні, освітні й духовні сили, адже від цього залежить майбутнє всіх нас, майбутнє людства, адже нині відбувається величезне пришвидшення життя, темпів розвитку науки і техніки, технологій, освіти, інформатизації, інноватизації, телекомунікації, освоєння космосу, а на їх основі виробництва та економіки взагалі, вдосконалення соціальної інфраструктури, загальне піднесення тонусу нашого життя, духовне становлення молодого покоління [180, 357].

У XXI ст. зі всіма його глобальними соціальними, політичними, технічними і технологічними та науковими і космічними змінами відбувається пошук нового і в освіті відповідно до тенденцій розвитку суспільства [18]. Проте модернізація в освітній системі наштовхується на труднощі і часто не встигає за змінами в економіці, науці, техніці, технології, культурі, в соціальних відносинах і суспільній свідомості. Ні одна з вищезгаданих проблем не може бути вирішена без корінних якісних змін в освіті, в духовності кожної молодої людини. Тільки це забезпечить її відповідність новим умовам життя, освіти і виховання в XXI і наступних століттях [8, 9]. Проблеми духовності протягом усієї історії людства хвилювали філософів. Це праці філософів античності: Фалеса, Піфагора, Платона, Аристотеля, Сенеки. В епоху Відродження (XIV – XVI ст.) – П. Верджерія й Т. Кампанелли, В. де Фальтре й Е. Роттердамського, Ф. Рабле й М. Монтеня, Ф. Петрарки і багатьох ін. Епоха Просвітництва (XVII – XVIII ст.) представлена іменами А. Аріосто, Г. Горацій та Б. Спіноза в Нідерландах; Ф. Бекон, Т. Гоббс та Дж. Локк в Англії; П. Бейль, Ш. Монтеск'є, Вольтер, Ж.-Ж. Руссо, Ж. Ламетрі, К. Гельвецій та Д. Дідро у Франції. Особливої ваги вирішення проблем духовності набрало нині, в епоху інтенсивних змін під впливом сучасного ІВТ прогресу [377].

Навіть за життя одного покоління докорінно змінюються умови життєдіяльності людей. Змінюється сутність усієї інформаційної і технологічної основи в нинішньому ІВТ суспільстві, а, відповідно, й світосприйняття. Без рішучої зміни темпів розвитку освіти відповідно до законів сучасного ІВТ прогресу і перебудови характеру мислення і духовного стану наш стрімкий рух уперед неможливий, бо пишним розмаїттям квітне бездуховність і аморальність. Виникає дистанціювання людини від форм її духовної діяльності [180].

Нині в сферу науково-технічної та технологічної діяльності втягується все більша кількість населення планети і, зокрема, молоде покоління України. Більше половини науково-технічних знань (відкриттів, винаходів, теорій тощо), на які спираються творці науки і техніки початку XXI ст., – спадок, який дістався від XX ст. Більша частина провідних учених майбутнього вже знаходиться серед нас. З часом практично все населення планети втягнеться у науково-технічну, технологічну та інформаційну діяльність на основі після вузівської та самостійної освіти протягом всього життя. Тобто виникає новий світ, нова ІВТ цивілізація, в якій живе і буде жити молода людина. Головні характеристики сучасного, по суті нового життя, зводяться до понять постіндустріальна цивілізація, ІВТ епоха, глобалізація, постмодерн тощо. Зростає могутність техніки, усе тісніше нас оточує віртуальне царство системи Інтернет, усе просторішими стають екрани комп'ютерів і телевізорів, усе більше множаться зони комунікації тощо [359]. Це змушує вносити корекції в освітній простір, в навчальні програми, згідно В. Кременя [240, с. 5] та у формування образу людини майбутнього, згідно О. Базалука, Н. Юхименка [34] та ін. У наш час також формуються найбільш важливі соціально-економічні умови розвитку та самоствердження особистості. Прогнози наслідків НТП відкривають нові горизонти для людства [50], енергійна сила нової реальності – техносфера, космізація, інформатизація, інноватизація, технологізація, комп'ютеризація, транскультура, глобалізація, постмодернізм тощо, як вибухова хвиля, проходить через увесь сьогоднішній розвиток

цивілізації, що посилює тенденції до дестабілізації, самопідриву звичного культурно-освітнього життя. Це призводить до духовно-морального зламу особистості [396], а не до формування особистості нової епохи, з якісно новими властивостями і особливостями. До них належать (за В. Кременем) «нова утилітарна мораль, свідомість епохи Постмодерну, секуляризація інтелекту, втрата одухотвореності» [240, с. 6]. Глибоке розуміння процесів, пов'язаних з НТП, який структурно включає НТР та ІВТ революцію, має враховуватися в морально-етичному аспекті виробничої діяльності суспільства, у вирішенні проблем людини і природи, освіти й виживання людства. Суперечності у системі «людина – природа» – джерело глобальних проблем, оскільки виживання людини і людства – нині загальна проблема людства. Стосунки людини і природи тісно пов'язані з міжособистісними відносинами. Таким чином, глобальні проблеми мають подвійний соціоприродний характер [506, с. 517].

Немає нічого більш цінного в світі, ніж сама духовно-моральна людина [1]. Умовою доктринальних змін стандартів якості та змісту освіти є підпорядкування розвитку усіх форм педагогічної освіти формуванню учителя як «магістра освіти» [135]. Таким чином, духовна проблематика в структурі життєтворчості та самоствердження особистості [43], роль освіти в цій справі на різних етапах людської історії завжди були в центрі філософських досліджень [101]. Ця тема була центральною у філософії античних і ряду інших давніх мислителів. Цю ж тему продовжили, щоправда, на релігійній основі філософи Середньовіччя. Воістину центральною проблема духовної людини постала у філософії Відродження та Просвітництва [280, с. 340]. Не менш актуальною вона була в Новій і є в Новітній філософії [280, с. 87; 508]. Над нею працювали найкращі представники філософського корпусу свого часу. Показовим щодо цього є вислів величного І. Канта про те, що предметом його зацікавленості є дві речі – зіркове небо над головою і духовно-моральний закон всередині нас. Ця тема набирає нового значення в наш час – в епоху ІВТ прогресу [377].

У тій чи іншій мірі окремими аспектами цієї теми займалися і визначні вітчизняні вчені-філософи: В.Андрущенко, Т.В.Андрущенко, Т.І.Андрущенко, Т.Абдуло, Є.Андрос, О.Базалук, В.Бакіров, В.Барановський, О.Безкоровайна, Г.Берегова, В.Бех, Є.Бистрицький, А.Бойко, М.Бойчук, В.Вашкевич, В.Воронкова, О.Вусатюк, Е.Герасимова, Г.Горак, Л.Горбунов, Л.Губерський, О.Джура, Т.Жижко, Н.Іордакі, Н.Караульна, В.Карпенко, О.Кивлюк, С.Клепко, Н.Кочубей, А.Кравченко, В.Кремень, С.Крилова, А.Корецька, С.Кримський, В.Крисаченко, С.Куцепал, С.Лінецький, М.Лукашевич, В.Лутай, М.Михальченко, В.Муляр, І.Надольний, І.Немчинов, В.Пазенок, В.Петрушенко, М.Пірен, В.Покась, С.Пролєєва, М.Приятельчук, М.Романенко В.Рижко, Т.Розова, В.Розумний, В.Савельєв, Д.Свириденко, Н.Семенюк, О.Скубашевська, Л.Сохань, В.Скотний, Н.Скотна, В.Табачковський, Г.Темко, В.Халамендик, В.Шинкарук, О.Шуба, А.Ярошенко, В.Ярошовець, О.Яценко та ін. Історико-філософський аспект проблеми був розроблений Г.Аванесовим, Г.Горак, О.Лосевим, М.Луком, В.Табачковським, Н.Турлак, І.Шалишкіною, Н.Шелковою. Онтологічний аспект поняття вибудовували Ф.Гайсін, В.Попов, Л.Солонько, С.Синицин, В.Стрєлков, О.Чаплигін, А.Черній. Категоріальну ідентифікацію духовності обмірковували Л.Буєва, Г.Горак, З.Карпенко, О.Киричук, Н.Хамітов, Н.Шелкова. Духовність як соціальний механізм розвитку і самовизначення особистості була розглянута В.Барановським, Н.Караульною, Н.Корабльовою, С.П’янзіним. Освіта і духовно-моральне виховання перетворюються в «останній рубіж» оборони, який утримує людину в нашій частині Всесвіту. Останнє стало предметом розгляду таких знаменитих науковців, як В.Андрущенко, А.Адлер, Р.Арон, Х.Арендт, О.Базалук, Д.Белл, В.Бех, З.Бжезинський, М.Бубер, Р.Дарендорф, Дж.Дьюї, Ф.Знанецький, Е.Тоффлер, М.Хайдеггер, Й.Хейзинг, Ф.Фукуяма, К.Ясперс та ряд інших дослідників. У другій половині ХХ ст. чітко окреслюється тенденція етизації філософського дискурсу, більш наочним стає зв’язок духовних і соціальних, інформаційних, технічних і технологічних феноменів [359]. На протязі ХХ ст.

методологічна ситуація, щодо проблеми духовності, характеризувалася як плюралістична [240].

Дякуючи ІВТ революції у XXI ст. постав новий світ – і в новітніх зразках техніки і технологій, і в досягненнях освоєння космосу, і в ІВТ прогресі, і в нових формах життя, зокрема, в космізації [378], глобалізації буття, суцільних інформатизації й інноватизації [99], технізації і технологізації суспільства [377], і в нових формах світобачення і світорозуміння та освіти [101], а головне – в тих глобальних небезпеках, головними з яких є ядерна війна [407], демографічна проблема, енергетична криза, екологія, клімат [505], не модернізована освіта [90] тощо, в яких розгортається протиріччя між новими реаліями нашого існування та усталеними формами і способами нашого життя. Тому нині у всій величності постає проблема формування у молоді високого духовного світогляду [377]. Цим мають проникнутися не тільки вчені, винахідники і державні діячі, але й мільярди людей, включаючи молодь, батьків, рідних, друзів, учителів, викладачів – усіх, хто нині існує на нашій планеті [180]. Проблема адаптації до нових реалій, боротьба з бездуховністю і аморальністю, а, отже, збереження життя на Землі, має стати основною, ведучою темою підручників і занять від початкових класів і до магістратури та аспірантури. Педагогічні закони мають органічно вплітатися в контекст природничих законів розвитку Всесвіту [189]. В умовах ІВТ прогресу будь-який безконтрольний розвиток науки і техніки, технології з боку суспільства може привести лише до катастрофи. Тому цілеспрямовані зусилля навчання і виховання молоді повинні охопити всі сторони функціонування суспільства, всі його механізми, і серед них механізм формування високої духовності у молоді [445].

Підняті у роботі проблеми в якійсь мірі співзвучні з висвітленими в книзі В. Беха [52], де провідною гіпотезою дослідження є теза, що людина виникла і функціонує на планетарному рівні як орган механізму саморуху універсума, який забезпечує йому перехід із стадії нарощування матеріальності у стадію розширення властивостей духовності, органічно

властивих субстанціональній основі Всесвіту. Як зазначив О. Мень «Техніка є людським способом пристосування до оточуючого середовища. Технічна цивілізація починає з завдання зробити життя зручним і створити побут, більш достойний людини, але закінчує тим, що ставить під загрозу саме існування людей і природи, життя, Землі. Люди стають придатком мертвої «еволюції машин», що загрожує тотальною дегуманізацією. Техніка, сама по собі нейтральна, стає Троянським конем, який несе в собі джерело загибелі» [300].

Зазначимо, що нинішній етап ІВТ прогресу суттєво впливає не лише на матеріальне виробництво, а й на кожну людину, яка є основною продуктивною силою суспільства [506, с. 398, 400]. Це зумовлює глибинні соціальні наслідки, включаючи все, що пов'язане з багатоманітністю духовного виробництва, з творчою діяльністю та складними соціокультурними процесами [506, с. 429, 443]. У цей час кардинально змінюється духовне життя суспільства за рахунок зміни змісту й методів освіти і виховання, інформації, мистецтва, теле- і радіокомунікації, Інтернету, преси, книговидання та інших галузей, що живлять вічні джерела духовності. Як зазначають Е. Семенюк та В. Мельник «Виявилося, що революційний стрибок в інформаційних засобах і технологічних засадах цивілізації дедалі більше охоплює своїм впливом багатоманітність видів духовного виробництва – технологію діяльності вчених, педагогів, винахідників, конструкторів, технологів, журналістів, письменників, художників, архітекторів, музикантів, працівників кіно і телебачення, бібліотек, музеїв тощо, пізнавальну та ігрову діяльність людини, інтелектуальну творчість будь-якого роду» [447, с. 69]. Настала інтелектуалізація, інформатизація, інноватизація, технологізація та космізація всіх видів праці й діяльності в усіх країнах світу [390].

Духовність, моральність – це той рівень розвитку особистості та суспільства, який є консолідуючим началом, здатним об'єднати людей; це та сила, яка покликана стимулювати національне відродження України, забезпечити громадянський мир і злагоду в суспільстві. Без пробудження таких моральних феноменів як добро, совість, людяність, відповідальність,

почуття власної гідності, творча ініціатива, підприємливість досить-таки складно розраховувати на поліпшення ситуації в державі, особливо в епоху ІВТ прогресу, який космізує, технізує, технологізує і кібернетизує свідомість і емоції кожної особистості [370].

Отже, в даному підрозділі ми зробили акцент на докорінній зміні умов життєдіяльності людей навіть у межах одного покоління в добу сучасного ІВТ прогресу – змінюється світосприйняття, сутність та важливість інформаційної і високотехнологічної основи НТП. А тому необхідні зміни в освіті, мисленні, світогляді та духовності. Без їх перебудови неможливий рух уперед. Виникає потреба в злитті ІВТ та духовної діяльності людини.

Тому, враховуючи сутності історичного генезису духовності та її філософські, когнітивні, педагогічні, психологічні та організаційні особливості реалізації навчально-виховного процесу молоді можна зробити висновок, що в епоху ІВТ прогресу духовність можна розглядати у двох іпостасях – традиційна духовність і новітня – висока (божественна) духовність.

Традиційна духовність – це одна з найважливіших суттєвих характеристик людини, усталена ще з античних часів, яка пов’язана з її внутрішнім емоційним життям і моральним світом, виражає теоретико-пізнавальну, художньо-творчу та морально-аксіологічну активність; це категорія людського буття, що виражає його здатність до самоствердження та культуротворення; це почуття й усвідомлення реальності, яка безпосередньо чи опосередковано спрямовує життєдіяльність людини, і, яка поряд з інтелектом і тілесністю перетворює індивідуальність у соціально-значиму, активну особистість цивілізації; це важливий рівень освоєння людиною свого внутрішнього світу, краса її взаємовідносин з іншими людьми, суспільством, природою і Богом; це поняття, що містить у собі високі моральні принципи земного життя, мудрість, інтелігентність, щедрість, співчуття, доброту, чуйність, толерантність, терпимість тощо; проявляється через: розум, волю, почуття (моральні, релігійні, громадські, естетичні, патріотичні, родинні тощо), віру, надію, любов, духовні орієнтації та світогляд; як і розум,

формується під впливом суспільного середовища, перш за все, батьками, близьким оточенням і системою освіти та релігією.

Висока (божественна) духовність – це категорія людського буття, що виражає найвищий ступінь освоєння людиною свого внутрішнього світу у самій собі й ідентифікації його в інших, а також ставлення до зовнішнього світу: природи, суспільства, освоєння космосу, пізнання Всесвіту і Бога; вона включає традиційну духовність як складову, початкову стадію формування новітньої більш всеохоплюючої духовності; це процес подолання своїх негативних рис і вад, вдосконалення і сходження особистості до найвищих (божественних) ідеалів і цінностей та реалізації їх на своєму життєвому шляху; це здатність до виходу людини за межі вузько земного, соціально інтегрованого існування й традиційної духовності у сферу космічно-божественної життєдіяльності у майбутній ноосферній космічно-орієнтованій, високорозвиненій і божественно-духовній ІВТ цивілізації; це основа життєдіяльності й життєтворчості людини майбутнього, яка усвідомлює, що ніякий інший розвиток – економічний, науково-технічний, інноваційний чи ІВТ – не може вивести людство з історичної безвиході, якщо він не буде підкріплений високодуховною революцією при розв'язані проблеми переходу від людини земної до людини космічної, а відтак, від людини розумної до людини високодуховної, перебудовою її свідомості та світогляду у сторону антропокосмічних людських духовних і моральних якостей та цінностей.

На нашу думку традиційна духовність вичерпала свої можливості у розв'язанні нинішніх глобально-кризових викликів, які загрожують існуванню людства вже в недалекому майбутньому (кінець XXI ст.), а тому необхідно при формуванні духовності молоді в епоху ІВТ прогресу перейти до використання в освітньому процесі високої (божественної) духовності, яка має перебувати в центрі уваги вчителів і викладачів у навчально-виховній діяльності при формуванні творчої та інтелектуальної молодої особистості для реалізації себе як в добу ІВТ прогресу, так і в майбутньому розвитку ноосферної космічно-орієнтованої ІВТ цивілізації.

Висновки до першого розділу

У першому розділі – «Теоретико-методологічні засади дослідження духовності в умовах інформаційно-високотехнологічного прогресу» – розкрито сутність основних понять дисертаційного дослідження, проаналізовано становлення концепту «ІВТ прогрес» у сучасному соціогуманітарному знанні з використанням історико-філософського аналізу розвитку техніки, технологій і науки та його впливу на духовність молоді, що дало можливість розглянути духовність особистості у проблемному полі філософії освіти та проінтерпретувати духовність у вигляді двох концептів: «традиційної духовності» та авторської інтерпретації «високої (божественної) духовності»; обґрунтовано авторське визначення «ІВТ прогрес» та сучасної «ІВТ революції», у зв'язку з використання цих термінів у наступних розділах; сформульована проблема та стан її наукової розробки.

Здійснений аналіз наявних у сучасному науковому дискурсі визначень поняття «духовність» (В. Андрущенко, Т. Андрущенко, М. Боришевський, Г. Волинка, Л. Губерський, О. Джура, А. Зеліченко, О. Колісник, В. Кремень, С. Кримський, Н. Мозгова, А. Пиятельчук, Б. Рассел, М. Савчин, П. Скрипка, А. Сурожський та ін.); наведені умови ідентифікації духовності (М. Савчин): велика інтелектуальна сміливість, самоусвідомлення свого внутрішнього життя, готовність до самопожертви, наявність любові до людини, відповідальність почуття єдності зі світом; вказані чинники людського існування (В. Франкл): духовність людини, її відповідальність і свобода, здатність не втрачати духовності, сенсу життя та мужності; з'ясовано, що саме духовний вимір є визначальним у сутності людини як особистості; наведено перелік особистісних духовних характеристик людини (А. Зеліченко), а саме: доброта, милосердя, відданість, прощення, пошук правди, романтичність, оптимізм, надія, любов, самопізнання, творчість, почуття прекрасного та обов'язку, наявність тісних емоційних зв'язків зі світом; вказано ознаки особистості, як носія традиційної духовності (О. Джура): перевага духовних,

моральних, інтелектуальних цінностей над матеріальними; практична діяльність направлена на зміну та удосконалення існуючого оточення (світу, людства, себе); потреба в пізнанні, знаннях, прагненні до добра, співпереживання, вміння розбиратися у соціумі, житті, світі, собі; присутність духу Божого в людині; самореалізація особистості на основі вищих соціальних та людських цінностей та ін. Виходячи з теоретичного аналізу сутності феномену духовності наведені гіпотези щодо констатації чинників, умов, їх системних взаємозв'язків, які детермінують процес становлення духовності особистості (за М. Боришевським).

Проведений аналіз підтвердив семантичну розмитість та неоднозначність розуміння феномену духовності у сучасній науковій літературі, брак філософської рефлексії даної проблеми на фоні великої кількості праць у суміжних галузях наукового знання, що підтверджує актуальність дослідження духовності особистості у проблемному полі філософії освіти та закладає перспективу подальших досліджень у цій сфері.

Здійснений історико-філософський аналіз розвитку новітніх техніки і технологій показав, що інтенсифікація техніко-технологічного й інформаційно-інноваційного прогресу людства у вигляді сучасного ІВТ прогресу привела до цивілізаційних і духовних змін, кардинально змінила спосіб виробництва, життя й освіту людей, а головне і найсуттєвіше – привела до негативних і навіть катастрофічних наслідків для стану довкілля і клімату, які загрожують існуванню людства, а тому виникла нагальна проблема зміни ставлення людської спільноти до подальшого стрімкого розвитку техніки і технологій, але для цього необхідна філософсько-освітня база, яка розглядала б аксіологічну сторону техніки і технологій, методів оцінки та планування їх продукування, а також враховувала б їхні духовно-ціннісні складові: природну і людську (пізнавальну, духовну, психологічну, етичну, естетичну), соціальну і культурну (економічну, політичну, історичну, відповідність культурним традиціям). Окреслено основні принципи методології дослідження техніко-технологічного феномену, який формує компонент відносин у структурі

особистості й у значній мірі технізує і технологізує її свідомість, що приводить до руйнування духовної основи молодої людини.

Наведений історико-філософський аналіз розвитку науки показав, що вона разом з філософією освіти є найважливішим фактором оновлення всіх сфер життєдіяльності людини, зокрема: освітньої, матеріально-виробничої, соціально-економічної, а також сприяє духовно-моральному зростанню молоді. Вияснено, що наука – це людська діяльність по виробництву й використанню новітніх знань про навколишню дійсність, включаючи Всесвіт, це одна з форм суспільної свідомості, яка охоплює також духовність, мораль і мистецтво. Досягнення науки справляють величезний вплив на масову свідомість, на осмислення людиною свого місця в суспільстві й світобудові, але, що трагічно, деякі новітні відкриття науки можуть загрожувати існуванню цивілізації на планеті Земля.

Показано, що розгортання «четвертої хвилі» суспільного науково-технічного поступу – ІВТ революції (кін. ХХ ст. – поч. ХХІ ст.), яка завершує: аграрну революцію – «перша хвиля» (10–12 тис. р. до н.е.), індустріальну революцію – «друга хвиля» (XVIII ст. – XIX ст.) та НТР – «третя хвиля» (сер. ХХ ст.) приведе до нових постіндустріальних форм розвитку суспільства на основі нано-, біо- та інфоіндустрії, когнітивних і соціогуманітарних технологій, генної інженерії, космічної, електронної і гіперкомп’ютерної техніки, робототехніки та штучного інтелекту. Оскільки НТР привела до небезпечних екологічних наслідків, а, особливо, кліматичних, то це вимагає перенесення акценту ІВТ революції з продукування техніки на розроблення таких високих технологій і процесів, які забезпечать безвідходні, ефективні, ресурсозбережувальні форми виробництва. При цьому потрібно врахувати антропологічні, психологічні, екологічні, етичні, моральні, духовні та інші чинники, адже, ІВТ революція є сходинкою до наступної «п’ятої хвилі» (кін. ХХІ ст.) в розвитку людства – космічної революції (експансії людства в космос).

Акцентовано на тому, що становленню ІВТ прогресу сприяли саме успіхи сучасної науки, які дозволили у кінці ХХ і на початку ХХІ ст. сформувати новітні інформаційні технології, створити те ІВТ середовище, яке й визначає напрямки, темпи і можливості розвитку ІВТ цивілізації, в тому числі і її духовного життя. Взаємозв'язок (взаємодія) науки, техніки, технологій, природи (її відновлення), духовності та відповідальності людини – найважливіша умова здійснення не тільки ІВТ прогресу, а й суспільного розвитку в цілому, в якому наука, інформація, високі технології та знання виступають в якості основної соціальної цінності, а це, в свою чергу, зумовлює радикальні зміни в усіх суспільних інститутах, в першу чергу, в освітньо-виховній і духовній сферах. Без перебудови в освіті, мисленні, світогляді та духовності неможливий рух уперед. Виникає потреба в злитті ІВТ та високої духовної діяльності людини.

Тому, враховуючи сутності історичного генезису духовності та її філософські, когнітивні, педагогічні, психологічні та організаційні особливості реалізації навчально-виховного процесу молоді в епоху ІВТ прогресу, духовність можна розглядати у двох іпостасях – традиційна духовність і новітня – висока (божественна) духовність.

Показано, що традиційна духовність вичерпала свої можливості у розв'язанні нинішніх глобально-кризових викликів, які загрожують існуванню людства вже в недалекому майбутньому (кінець ХХІ ст.), а тому необхідно при формуванні духовності молоді в епоху ІВТ прогресу перейти до використання високої (божественної) духовності, яка має перебувати в центрі уваги вчителів і викладачів у навчально-виховній діяльності при формуванні творчої та інтелектуальної особистості для реалізації себе як в сучасну добу так і в майбутньому розвитку ІВТ цивілізації.

РОЗДІЛ 2
НАСЛІДКИ ТА СУПЕРЕЧНОСТІ ІНФОРМАЦІЙНО-ВИСОКОТЕХНОЛОГІЧНОГО ПРОГРЕСУ У КОНТЕКСТІ ДУХОВНОГО САМОСТВЕРДЖЕННЯ МОЛОДІ

2.1. Наслідки інформаційно-високотехнологічного прогресу для духовного самоствердження молоді

У даному підрозділі передбачається здійснити прояснення наслідків ІВТ прогресу, досягнення якого стали головними чинниками невиданого в історії прогресу у життєдіяльності людства – вони привели до нової якості життя, його інноватизації, інформатизації, технізації й технологізації і космізації буття, а також значний поступ у вивченні штучного інтелекту та генної інженерії, забезпечили зростаючий рівень впровадження наукових і високих техніко-технологічних досягнень у виробництво і побут, споживання, медичне обслуговування, збільшилася середня тривалість життя, стався якісно новий стрибок в освітній сфері тощо – з однієї сторони, а з другої – ІВТ прогрес створив безліч проблем, зокрема, глобальні кризи привели до самознищення та руйнування основ цивілізації, в тому числі, і за дії екологічної й антропологічної криз, незворотної зміни клімату, відчуження людей, небезпеки ядерної катастрофи, росту тероризму та зброї і засобів масового знищення тощо – все це побічні продукти ІВТ прогресу, які становлять катастрофічну загрозу духовному самоствердженню молоді. Будуть розглянуті позитивні наслідки ІВТ прогресу, які в тій чи іншій мірі мають вплив на духовне самоствердження молоді. Маємо намір показати, що перспективним вирішенням існуючих проблем і криз сучасної цивілізації має стати зростання обсягу й кількості розумової праці у поєднанні з високою духовністю, інтелектуалізацією, інноватизацією й творчим збагаченням праці шляхом її інформатизації та технологізації, а це вимагає якісної неперервної, випереджаючої освіти у симбіозі з самоосвітою протягом життя й високими духовними цінностями.

Рубіж двох останніх тисячоліть з повним правом можна охарактеризувати як епоху глобалізації. За порівняно короткий час (з початку XIX ст.) утвердження машинного виробництва, високих технологій, комп'ютеризації, інформатизації були досягнуті більш вагомі результати в економічному прогресі суспільства, ніж за всю його попередню багатотисячолітню історію. Визначилися можливості практичного використання інформатизації і технологізації та філософсько-освітнього знання стосовно розв'язання найбільш актуальних питань вибору стратегії розвитку освітніх систем різного рівня, прогнозування цілей, змісту і методів навчання, виховання і розвитку молоді, стандартизації, інноватизації, інформатизації й комп'ютеризації в сфері освіти, наук про освіту і педагогічної практики [102, с. 9].

Згідно В. Андрущенка і В. Савельєва, під глобалізацією вищої освіти варто розуміти процес, під час і в результаті якого соціальні інституції всередині і зовні університету поступово позбуваються свого національного контексту, завдяки інтенсифікації транснаціональних потоків людей, інформації та ресурсів [13, с. 51; 429]. У праці О. Кивлюк [194, с. 194] розглянуто понятійну сутність глобалізаційних та інформаційних освітніх процесів як суспільного явища. Обґрунтовано взаємозалежність та єдність процесів глобалізації та інформатизації освітнього простору в контексті його формування та розвитку, як цілісної системи не тільки за загальними контурами, але й за внутрішніми складовими існування цивілізації.

Комп'ютеризація всіх сфер суспільної діяльності у повсякденному житті людини, виникнення інформаційних і високих технологій та продукування високоточної, потужної техніки, привело до формування ІВТ суспільства (а точніше, ІВТ біокосмосередовища) – це найбільш вражаючий феномен останніх років. Та все ж визначальним чинником суспільного життя в цілому є наукове знання. Воно витісняє роль праці, як фактора вартості товарів і послуг. Економічні та соціальні функції капіталу переходять до інформації. Як наслідок, ядром соціальної організації, головним соціальним інститутом стає

університет як центр освіти, виробництва, переробки і накопичення знання. Промислова корпорація втрачає визначальну роль. Інфраструктурою інформаційного суспільства є нова інтелектуальна, а не механічна техніка. Соціальна організація й інформаційні технології утворюють симбіоз. Суспільство вступає в технотронну еру після електронної ери, коли соціальні процеси стають програмованими. На сучасному етапі розвитку людства інформація постає комунікацією, операцією трансляції символів, що стимулюють до дії. З усіх технічних нововведень, що з'явилися з часів індустріальної революції, Інтернет став найбільш значним технологічним досягненням [584, 586, 588–591, 593–595]. Створення Інтернету як глобальної, і в той же час децентралізованої ієрархічної інформаційної мережі, яка не має єдиного керуючого органу, ініціювало віртуальну революцію та істотно прискорило глобалізацію. Майже все людство вперше отримало немислимий доступ до знань та інформаційних даних, які ще десятиліття назад були надбанням лише обраних. Уряди не в змозі ізолювати своє населення від безмежного моря різної інформації про себе та інші народи, про способи вирішення економічних і соціальних проблем, про різноманіття вибору [564]. Це вимагає вироблення нового духовно-морального світогляду – прогресивного світогляду глобалізованого ІВТ суспільства [109].

Дослідження і освоєння космосу у XX ст. перетворилося в комплексну, міждисциплінарну, загальнонаукову і загальнотехнічну проблему, в яку включилися основні галузі наукового пізнання, техніки і технологій. Це, в свою чергу, привело до потужної інтеграції наукових знань, бурхливого росту нової наукової інформації в області не тільки технічних, технологічних, природничих, але й суспільних наук, зокрема філософії, а також використання їх в техніко-виробничій сфері. Таким чином, космонавтика привела до найвищого синтезу всіх наукових знань, створення і використання новітніх наукових методів і понять, що свою чергу справило зворотній благотворний вплив на розвиток галузей як наукового знання, так і техніки та технології, які брали участь в розвитку космонавтики [493, с. 81]. Теж саме можна сказати і

про розвиток атомної зброї і ядерної енергетики [504]. Прогрес науки, техніки, технології та виробництва посилив взаємопроникнення, інтеграцію науки і техніки та технології різних напрямків. Сучасний ІВТ прогрес («четверта хвиля» (ІВТ революція) – кінець XX і початок XXI ст.) – це безперервне вдосконалення всіх сторін суспільного виробництва на базі взаємообумовленого і комплексного розвитку та повсюдного використання досягнень науки, техніки і технології (зокрема, інформаційної) з метою прискореного розв'язання соціально-економічних проблем суспільства. Новий тип цивілізаційного розвитку вимагає вироблення нових цінностей, модифікації світоглядних засад [77]. Це можливо здійснити на основі ІВТ прогресу [373].

Важливе значення для розгортання ІВТ прогресу має освоєння людством не тільки ближнього, але й далекого космосу. Суспільству необхідно при дослідженні космосу розв'язувати не тільки проблеми ІВТ прогресу, але і його соціальні наслідки, пов'язувати проблеми освоєння космосу зі зміною, розвитком суспільних відносин. Освоєння космосу здійснює вплив не тільки на суспільне буття, але й на суспільну свідомість – відбувається космізація людського буття. Космічні ідеї уже проникають у політику, мораль, духовність, мистецтво, релігію тощо. Нині основна увага приділяється не тільки дослідженню процесу космізації науки і духовності, але поступово предметом дослідження стає вплив космізації і на інші форми суспільної свідомості й світогляду [493, с. 34].

Отже, ІВТ прогрес охоплює всі сторони діяльності людини і здійснюється в двох основних формах: еволюційній (зв'язаній з накопиченням кількісних змін) і революційній (зумовленій стрибкоподібними якісними змінами) [380]. ІВТ революція відбиває докорінну якісну трансформацію суспільного розвитку на засадах новітніх наукових відкриттів (винаходів), освіти, змісту та технологій навчання [198], що справляють революціонізуючий вплив на освіту і духовне виховання. Високі технології, досягнення інформатики та космонавтики у процесі ІВТ революції набули

самостійного значення, перетворившись на авангардний напрям забезпечення суспільного прогресу [368], коли людина в кінцевому підсумку вийде з безпосереднього процесу виробництва і замість того, щоб бути головним елементом процесу виробництва, стане поряд з цим процесом. Отже, розглядаючи сутність ІВТ революції, варто констатувати, що інформатизація й технологізація освіти – це за своєю суттю сучасна освітня революція, в ході якої формується нова освітня система. При цьому зростають освітні функції, роль і значення домашньої освіти за допомогою родини і комп'ютерів. Впровадження нових інформаційних технологій в сфері освіти прискорюють трансформацію всієї освітньої системи [564]. Поняття сучасного ІВТ прогресу як ІВТ революції включає в себе революцію у підготовці кадрів в усій системі освіти [369].

Таким чином, ІВТ прогрес ототожнюють з настанням ядерного віку, ракетного віку, віку ЕОМ та інформатики, віку хімії, біології і біотехнології, нанотехнологій, штучного інтелекту, генної інженерії, електронної і космічної епохи. Всі ці ознаки вірно вказують на важливі сторони ІВТ прогресу у його революційній фазі. Але кожна з них обмежена, одностороння. Між тим, вирішальна особливість сучасного ІВТ прогресу (початок XXI ст.) полягає в його універсальності. Сучасний ІВТ прогрес, який нині здійснюється у вигляді ІВТ революції, перетворює увесь технологічний спосіб виробництва, всі його сторони і компоненти (інформатизація, інноватизація, космізація), справляють величезний вплив і на духовну сутність людини, як головну виробничу силу суспільства.

Він охоплює всі сфери і напрямки діяльності людини і є всезагальною науково-технічною, ІВТ і духовною революцією. Реалізація глибинних цілей освіти, компетентності, світогляду, творчості людини – в сучасному світі можливі тільки на основі доступу до вироблених людством інформаційних ресурсів, організації різнорідної інформації спеціально з орієнтацією на її вивчення, розробки спеціальних методів засвоєння великих масивів інформації, тобто на основі нових інформаційних технологій [564].

У праці О. Скубашевської розкрито сутність інноваційного розвитку освіти як соціокультурного феномену за умов становлення інформаційного суспільства в Україні; обґрунтовано теоретичні засади впровадження інноваційних освітніх технологій, якими є висока інформаційна культура особистості, що базується на загальнолюдських цінностях та адекватній новому суспільству моделі морального виховання його членів; зазначено, що використання інформаційних освітніх технологій базується на особистісно-орієнтованому підході до процесу навчання, розвитку креативного потенціалу особистості, вільному вираженні нею власних поглядів і переконань, емоцій і почуттів [456]. Наука шляхом втілення її досягнень у техніку, в технологічні процеси, а також використання її для розвитку творчих здібностей, духовного вдосконалення учасників виробництва безпосередньо підсилює виробничі можливості людини і суспільства, а отже, є безпосередньою продуктивною силою [506, с. 403].

Новим, революційним технологічним системам, які приходять на зміну існуючим, не комплексним і не автоматизованим технологіям, властивий ряд нових особливостей, викликаних сучасним розвитком ІВТ прогресу. Зрощування нових індустріальних технологій з мікроелектронікою і комп'ютерною технікою є однією з головних особливостей сучасного етапу ІВТ прогресу. Нині виробничі параметри розширюються далеко за межі не тільки фізичних, але й розумових можливостей окремої людини [253]. Комп'ютеризація має й більш широкий сенс. Вона корінним чином змінює інформаційні функції, перетворює інформатику в новий ресурс і в елемент технологічного процесу, в один з найважливіших факторів підвищення продуктивності праці. Комп'ютеризація широко впроваджується і в невиробничу сферу, вносить радикальні зміни в управління суспільними процесами [137, 138].

Комп'ютеризація стає невід'ємною частиною сучасних систем освіти. Можна виділити основні фактори процесу становлення нової (випереджаючої) системи освіти: філософія освіти, космізація освіти, теорії навчання,

інформаційні й інноваційні технології, а також організаційний і економічний фактори. При цьому, головною рушійною силою цього процесу є інформаційні технології. Але й виявлено відставання філософського і теоретичного осмислення розвитку сфери освіти, організаційно-політичного і соціально-економічного впливу на неї розвитку інформаційних технологій. Відставання філософського і теоретичного осмислення проблем освіти від інформаційних технологій, які інтенсивно розвиваються, багато в чому визначають проблеми інформатизації освіти, подолання яких є суттєво необхідним фактором для становлення освітньої системи інформаційного суспільства [200, 253]. Нині ведуться дослідження можливості широкого розвитку виробництва в космосі і на основі цього розселення людства (розумної матерії) за межі нашої планети, розширення сфери взаємодії суспільства і природи. І ця взаємодія набирає антропокосмічний характер. За своєю суттю це сфера соціального охоплення Всесвіту, де праця, людська діяльність набирає космічний, а не тільки чисто планетарний характер [493, с. 33].

Вплив сучасної техніки на суспільство проявляється не тільки у сфері матеріального виробництва та науки, але й в системі освіти і духовної культури. У системі освіти різноманітні технічні засоби навчання (контролюючі та навчаючі машини і засоби, найрізноманітніші тренажери, комп'ютерна техніка, інтерактивні дошки тощо) дали змогу підвищити ефективність навчального процесу в навчальних закладах усіх рівнів, здійснювати принципи програмованого навчання, запроваджувати в навчальний процес нову інформаційно-навчальну і контролюючу техніку [450, с. 84].

Таким чином, у сучасний період здійснюється активне вторгнення техніки у сферу розумової праці. Особливого значення набувають специфічні технічні засоби, які спроможні замінити людину при виконанні стомлюючих або шкідливих для здоров'я операцій, – так звана робототехніка. Роботизація виробничих процесів є передумовою створення безлюдних виробництв. За

допомогою техніки раціонально використовують природні ресурси, освоюють надра Землі, Світовий океан, повітряний і космічний простір [443].

Нині спостерігається активна космологізація суспільної думки, оскільки багато глобальних проблем (перенаселення нашої планети, можливий масовий голод, зміна клімату, вкрай тяжка екологія, можливість ядерної війни тощо) і виживання людства вже не можливо розв'язати в межах Землі. Тому в майбутньому вкрай необхідний вихід людства в космос для постійного проживання. А для цього уже нині потрібно формувати космічно-орієнтований образ людини майбутнього [395]. Це стратегічне завдання освіти, філософії освіти і Міжнародного філософсько-космологічного товариства [29]. Для здійснення цієї благородної ідеї потрібний мир і об'єднання всіх людей, їх інтелектуальних і духовних сил.

Вище йшла мова про те, що у наш час людство вступило в четвертий період НТП – ІВТ прогресу, коли здійснюється ІВТ революція, виникає технонаука (індустрія баз знань і надскладних постіндустріальних систем (потім наступить інформаційно-антропокосмічна ера, космічна експансія – *автор*) [507, с. 235]. Інформаційний прогрес теж мав свою історію: його першим досягненням було виникнення писемності, другим – друкарства, третім – сучасна інформаційна індустрія і комп'ютерне письмо [507, с. 235], четвертим, певно, буде інтелект-технології, які не тільки кардинально підсилять когнітивні здатності людини, але й наділять її надлюдськими здібностями завдяки гіперкомп'ютерним системам, які зможуть самоорганізовуватися [12] в мультиагентні системи і обмінюватися інформацією через Інтернет чи інші глобальні мережі. Межі цієї когнітивної практики будуть розширюватися в міру того, як індустрія гіперкомп'ютерів буде долати ексафлопсний, зеттафлопсний і ще більш високі рівні обчислювальної потужності. Отже, практика апгрейдингів індустрії комп'ютинг-технологій лежить в основі становлення суперіндустріальної цивілізації [109].

Отже, ІВТ прогрес, особливо в його революційній формі, вторгаючись (буквально вдираючись) у життя суспільства з його архіскладною системою відношень, підриває застійні, застарілі форми діяльності людей, що вже само собою не може пройти безслідно для духовності, без гострих протиріч [90].

Наведений вище позитив ІВТ прогресу часто нівелюється негативними наслідкам, які можна звести до таких основних груп: загострення екологічної та кліматичної обстановки, виникнення проблеми виживання людства внаслідок забруднення та отруєння навколишнього середовища; зміна взаємовідносин у системі «людина-техніка» (робітник стає регулятором, наладчиком, програмістом і тим, хто керує технологічним процесом і ніби випадає з процесу безпосереднього виробництва матеріальних благ); зміна змісту і характеру праці (збільшується питома вага творчих, пошукових визначальних функцій, що веде до стирання суттєвих відмінностей між людьми розумової і фізичної праці) [90]; зростання питомої ваги висококваліфікованих робітників і спеціалістів, що зайняті обслуговуванням нової техніки і технологій (це вивільняє трудові ресурси і вони часто поповнюють маси безробітних); кардинального підвищення вимог до культурно-технічної праці та інтелектуальної підготовки нових кадрів, що створює проблеми для працевлаштування молоді; пришвидшення структурних змін у співвідношенні сфер людської діяльності (перекачування трудових ресурсів із с/г в промисловість, а з неї в сферу науки, освіти, обслуговування) [297]. Це призводить до інтенсивного зростання населення в містах і до занепаду с/г, поглибленню міграційних процесів, а звідси до «інтернаціоналізації» суспільних і духовних відносин (зокрема, перемішування національностей і рас, їх духовних і ментальних традицій, особливо в містах, що веде до расових, міжнаціональних і ментальних конфліктів, неможливості виробляти що-небудь в одній країні, не рахуючись з міжнародними стандартами, цінами на світовому ринку, з міжнародним поділом праці) [73]; втрата людиною емоційності, інтелектуальне перевантаження, формалізація дружніх контактів, нетривкість шлюбів,

одностороння, технічна свідомість зумовлює у людей зникнення сфера емоцій, а тоді уже не мають змісту ні Байрон, ні Шекспір, ні Пушкін, ні Шевченко, для них випадуть цілі пласти людської духовної культури, а це ґрунт, на якій виростала загальнолюдська культура й поза якою неможлива людська духовність, а, отже, виникає проблема духовного виживання людства, без чого людина перетворюється у тварину, яка турбується лише про біологічне існування. Ось що породила техногенна цивілізація [377]. Тому сучасні глобальні кризи ставлять під сумнів тип прогресу, реалізований у технічному і технологічному розвитку – потрібний радикальний поворот до якихось нових форм цивілізаційного розвитку, які ліквідували б проблеми біологічної і психологічної адаптації людини у звичайних і екстремальних умовах навколишнього середовища (надвисоких і наднизьких тисків, високих температур, потужних електромагнітних полів, інтенсивної радіоактивності тощо) [450], а тому однією з найсерйозніших проблем, породжених ІВТ прогресом, є стратегія вдосконалення системи освіти у випадку екстремальних умов існування людства, які виникнуть при загостренні глобальних цивілізаційних криз. Новітній ІВТ прогрес потребує постійної освіти, яка складається з двох підсистем: базова освіта і додаткова (що має здійснюватися шляхом постійної випереджаючої самоосвіти на протязі всього трудового життя) [506]; становлення України як молодої держави європейського типу теж супроводжується подібними проблемами, що пов’язані з світовими і внутрішніми кризами, освітнім, світоглядним, моральним, духовним потенціалом пересічного українця й українського суспільства в цілому.

Мільйони людей, які мають відповідну освіту, знання і навики, вимушені перекваліфіковуватися, часто змінювати місце проживання, набувати нову спеціальність [450]. У більшості розвинених капіталістичних країнах нинішній ІВТ прогрес, і в першу чергу його найважливіші напрямки – автоматизація і комп’ютеризація виробництва, призводять до масового хронічного безробіття, що зумовлює деградацію духовності, особливо молодої частини суспільства,

призводить до збільшення стресів, неврозів, розширення сфери психічних захворювань і різних збочень.

У міру створення величезних технічних систем на перший план висувається проблема забезпечення надійності і безпеки потужної сучасної техніки, яка в екстремальних умовах являє собою катастрофічну загрозу. Трагедії, які відбулися з атомними електростанціями в Україні та Японії, з космічним кораблем «Челенджер» [443], з катастрофою на хімічних комбінатах в Індії, Угорщині та США тощо, служать серйозним духовним попередженням про необхідність нового підходу до проблем надійності, ризику, безпеки при проектуванні надвеликих і надскладних технічних систем [358], які загрожують глобальними екологічними катастрофами для людства [399]. Але найбільшу небезпеку являє використання науково-технічних досягнень у військових цілях. Потужність сучасного атомної і термоядерної зброї, ракетних систем настільки велика, що несе загрозу для самого існування людства і планети Земля [407]. Украй небезпечним у цьому зв'язку є перенесення гонки озброєнь у космос, особливо в тому випадку, коли прийняття рішень про використання космічної зброї буде здійснюватися автоматичними ЕОМ [443].

Автори монографії «Філософські обриси освіти» (В. Андрущенко та І. Предборська) вірно наголошують, що сучасний світ досяг тієї межі, коли загострення протилежних точок зору до антагонізмів неминуче поглиблює проблематичність існування людства, а складність та невизначеність сучасного світу вимагає від людини здатності до здійснення нелегкої світоглядної процедури – визнання багатозначності та багатовимірності світу разом із переходом до позиції діалогічної взаємотерпимості замість зарозуміло-непогрішимої нетерпимості [515, с. 85].

Із всього сказаного зрозуміло, що використання науково-технічних досягнень не може розглядатися поза соціальними цілями і задачами, на розв'язання яких ці досягнення направлені. Це констатація безперечного факту, що наука і техніка та технології не можуть замінити собою всіх форм

пізнання світу, всієї культури, особливо духовної [374]. І все, що вислизає з їх поля зору, компенсують інші форми духовного збагачення світу – мистецтво, релігія, моральність, філософія. Ціль науки полягає в тім, щоб передбачити можливі майбутні зміни життєдіяльності цивілізації. Новітній ІВТ прогрес викликає корінну зміну взаємодії природи і людини, торкається цілої гами духовних, гуманітарних проблем. Такі проблеми виникають в екології, генній інженерії, в області ДНК і мозку людини, в деяких областях психотерапії тощо. Все це непрості, часом хворобливі протиріччя. Але як показує вже нагромаджений досвід, ІВТ прогрес, породжуючи гострі протиріччя, сам же часто створює і засоби їх розв'язання. Зрозуміло, відбувається це не автоматично, а в результаті глибоких змін у системі суспільних відносин й освіти, продуманих і енергійних дій, які покликані не допускати крайнього загострення викликаних сучасним ІВТ прогресом протиріч, своєчасно виявляти і розв'язувати їх [573].

Устремління людей до удосконалення можна розділити на два головних напрямки: удосконалення людини й удосконалення суспільного устрою. Можна з впевненістю стверджувати, що перша задача безмірно складніша другої, окрім цього ці задачі суттєво розрізняються за методами і засобами їх розв'язання. Духовне і фізичне удосконалення людини є головним змістом філософської, наукової і релігійної думки минулих віків і сьогоднішнього часу, неперехідним і вічним завданням культурної діяльності людини [573]. Це вічна тема мистецтва, літератури, живопису, етики. Ці сторони життя людини містять як раціональні, так й ірраціональні компоненти і сьогодні недоступні аналізу за допомогою точних наук і математики. Сучасний тип економічного зростання і його особливості та зміни у взаємозв'язках природи і суспільства детально розглянуто в нашій монографії [380, с. 175–179]. Перетворення в технологічному способі виробництва, які викликаються ІВТ прогресом, впливають на роль людини у виробництві й змісті її діяльності, на характер і структуру трудових затрат [253].

Найбільш характерні зрушення в структурі трудових затрат стосуються співвідношення між затратами розумової і фізичної праці. ІВТ прогрес вимагає підсилення розумових функцій праці, підвищення питомої ваги переважно розумової праці [90]. В епоху ІВТ прогресу мова перш за все може йти про здатність сприймати інформацію, яка постійно змінюється за об'ємом і характером, обробляти її, оволодівати новими знаннями, керувати складними технологічними циклами. Це в однаковій мірі відноситься до праці і робітників, і інженерів, і організаторів виробництва, й інших категорій працівників. Відображенням зростаючих вимог до інтелектуального насичення праці є суттєве підвищення нижньої межі загальноосвітнього і професійного рівня працівників [297]. Отже, у світі формується система неперервної, випереджаючої освіти, забезпечуючи відповідність кваліфікації робітника зростаючим сучасним вимогам. Філософське осмислення наслідків ІВТ прогресу [377], який став головним чинником прогресу економічного і соціального, – це один із напрямів філософування, характерний для кінця XX ст. і початку XXI ст. Зрозуміло, що поява його викликана передусім надзвичайно широким розповсюдженням техніки, технологій, а також всеосяжним впливом науки і техніки, зокрема космічної, на всі сторони життя й діяльності суспільства [358]. Сьогодні для багатьох дослідників у галузі суспільних наук, представників багатьох філософських течій стає зрозуміло, що ключ до передбачення майбутнього людства [506, с. 497] є філософський аналіз сучасного ІВТ прогресу, бо якщо раніше область техніки обмежувалася сферою виробництва матеріальних благ, то нині вона пронизує всі сфери суспільного життя та діяльності людства і виходить не тільки у ближній, але й далекий космос [29, 506, с. 524].

Отже, філософія науки й техніки та філософія космосу являють собою надзвичайно важливі в умовах сучасного інтенсивного ІВТ прогресу, прискореного ІВТ революцією, напрямки філософських досліджень, що мають свої корені у філософській традиції і відбивають факт зростаючого впливу ІВТ прогресу на всі сфери людського життя і змушують по-іншому підходити до

розгляду традиційних філософських проблем [359, с. 424], оскільки очевидні мінуси ІВТ суспільства, що полягають в його легкій маніпуляції і в духовному поневоленні людини [28]. Тенденції сучасного ІВТ прогресу можна оцінювати оптимістично або песимістично, але в будь-якому випадку розвиток науки та техніки вимагає глибокого вивчення, розуміння та енергійних дій зі збереження життя й духовності людства на Землі [380].

Сучасна людина пригнічена станом в екології, промисловості, с/г, взагалі в матеріальній і духовній культурі, страхом перед можливістю воєн із застосуванням останніх досягнень науки і техніки, включаючи ядерну, хімічну і бактеріологічну та інші види зброї масового знищення людей, перед вичерпанням ресурсів природи, адже Земля має найменший об’єм серед решти планет Сонячної системи (окрім Меркурію, який надто наближений до Сонця і його поверхня надто розжарена і Плутона, який надто віддалений від нього і його температура сягає майже абсолютного нуля), й самої людини, погіршенням фізичного і психічного здоров’я людей. Можна з впевненістю сказати, що ніколи людині не доводилося зазнавати стільки шкідливих впливів, як нині. У сучасному світі свобода, незалежність і вибір вважаються необхідними умовами психічного і духовного здоров’я [68]. Проте відзначається феноменальне зростання депресій і числа самовбивств, особливо серед молоді. Сьогодні депресії зустрічаються приблизно в десять разів частіше, ніж це було 50 років тому. Депресія помолоділа і все частіше зустрічається в юнацькому віці [68]. Багато соціологів відзначають, що соціальне, економічне і духовно-моральне становище молоді значно погіршилося [335]. Кількість фізично і психічно хворих людей безперервно зростає. Люди рятуючись від цього намагаються ізолюватися від цих всезнищуючих людське в людині факторів, втрачають психіку, а з нею душу і духовність [68].

Відзначимо, що починаючи з 70-х років минулого століття у філософії техніки, перш за все у ФРН, явно визначились тенденції протиставлення технократичним концепціям, як таким, які ніби розвивалися в історичному і

соціальному вакуумі, тенденції іншого підходу до проблем науково-технічного розвитку, при якому, в першу чергу, приймалась би до уваги дана історична епоха, система її духовної культури в цілому, як обумовлююча специфіку техніки цього історичного періоду і відношення до неї суспільства [509, с. 177]. З 80-х років у працях філософів підсилилася увага до людського виміру НТП, необхідність деякого занурення в стихію духовно-культурних факторів, у сферу гуманізації техніки, виробництва і людини. Антропологічні песимісти: О. Хакслі, У. Фромм, М. Хайдеггер, Г. Маркузе та ін. вбачають у техніці стихійні, демонічні сили, однаково ворожі для будь-якого суспільства, а сам НТП оголосили «моральною контрреволюцією, яка може привести до дегуманізації і деперсоналізації, космополітичного унітаризму і, як протилежне – ізоляціонізму і ескапізму, а також згасанню окремих сфер духовної культури, зокрема, мистецтва й освіти [509].

Критичних висловів щодо сучасного ІВТ прогресу можна навести скільки завгодно, але ми обмежимося зауваженням, що будь-який прогрес, як відомо, водночас супроводжується і певним регресом.

Отже, доки в ІВТ прогрес не будуть внесені належні духовно-моральні засади й цілі, існує реальна небезпека як для людської особистості, так і для людства в цілому – загострення всіх проблем, а головне духовно-моральних [28]. На сучасному етапі перед суспільством особливо актуально постають життєво важливі проблеми молодого покоління. Ці проблеми за своєю суттю, являють собою проблеми не тільки молодого покоління, але і всього суспільства в цілому, від розв’язання яких залежить не тільки сьогоднішній, а й завтрашній день нашого суспільства. Це може бути забезпечено в умовах соціокультурних змін тільки за рахунок філософії освіти і за рахунок суб’єктогенетичного підходу до психолого-педагогічної практики [24].

Одна з очевидних небезпек закладена у взаємодії суспільства і природи, в «денатуралізації» людини. За М. Хайдеггером, «природа стала лише гігантською бензоколонкою, джерелом енергії для сучасної техніки і промисловості» [509, с. 334]. Ідея технічних мутацій, що роблять багатомірний

вплив на соціальний процес і духовність, давно вже отримала визнання в філософії і соціології Найбільш послідовно її розвивають Д. Белл, Дж. Грант, Е. Тоффлер [137, 269, 380, 485]. На думку Е. Тоффлера [485], розвиток науки й техніки здійснюється стрибками, а точніше хвилями. Розглядаючи історію як хвильовий рух по життєзабезпеченню населення Землі, Е. Тоффлер аналізує особливості прийдешнього світу, економічним кістяком якого стане електроніка й ЕОМ, космічне виробництво, використання глибин океану та біоіндустрія. Д. Белл підкреслює, що зараз у зв'язку з різким збільшенням числа комп'ютерів та інформаційних терміналів і швидким зменшенням вартості комп'ютерних операцій та інформаційного нагромадження проблема з'єднання воєдино різних засобів і шляхів передачі інформації в суспільстві виходить на перше місце. В «технотронно-інформаційному суспільстві» робота стане насамперед грою людини з людиною (між чиновником і відвідувачем, лікарем і пацієнтом, вчителем і учнем). Таким чином, природа усувається з рамок трудового та повсякденного життя [110]. На думку Дж. Гранта в зв'язку з розвитком надзвичайно потужної техніки, від якої потерпає природа і людське суспільство, вся фауна і флора, ще ніколи раніше людина не мала таких потужних важелів, щоб бути здатною знищити життя у певній частині екологічної системи і навіть у глобальному вимірі. Тому суспільство не повинно без попередньої науково-філософської експертизи виробляти все, що може виробити, не повинно робити все, на що спроможне, і, звісно, не одразу ж після відкриття нових технологічних можливостей.

Крім суто філософських суперечок про онтологічний та гносеологічний характер сучасної техніки, філософія зосереджується на таких проблемах як, наслідки застосування комп'ютерів, можливість створення штучного інтелекту; зростаюча складність сучасної техніки та пов'язана з цим необхідність її оцінки; взаємозв'язки між технікою і суспільством, наукою і природою; шляхи й перспективи розвитку техніки і технології майбутнього та ін. Проблема наслідків комп'ютеризації суспільства і створення штучного інтелекту є однією з головних у філософії техніки і науки [358].

Вони такі значущі, що потребують перегляду традиційної межі між людським духом і машиною. Реакція філософів на цю проблему складається з констатації того, що навіть за найточнішого моделювання сутнісні риси людини зникають при спробах їхнього відтворення в комп'ютерній програмі. Проте традиційним є й контраргумент про невичерпні можливості розвитку апаратних засобів і програмного забезпечення, які невдовзі зроблять таке відтворення можливим [447]. Цю точку зору обстоює прихильник біхевіористської інформаційної теорії пізнання К. Сейр. У своєму дослідженні «Кібернетика та філософія розуму» він стверджує, що комп'ютер чи комп'ютерна програма здатні до дій та цілеспрямованої поведінки, типової для людини. Вони можуть мати свідомість, що, зрештою, призводить до заперечення якісних розбіжностей між природою фізичних і духовних явищ. Протилежний погляд означає, що машина чи програма створюється людиною і в цьому сенсі є відображенням мети, яка попередньо поставлена людиною і для реалізації якої ця програма мала виконуватися. У такому разі здатність програми до цілеспрямованої поведінки визначається її творцем [157]. Питання про можливості створення штучного інтелекту, який був би рівним або навіть переважав людський розум, зводиться до традиційного філософського питання про природу людського розуму взагалі [380, с. 17-66]. Без його вирішення навряд чи можливе створення штучного інтелекту. В цьому контексті Г. Дрейфус, автор книги «На що спроможний комп'ютер? Межі штучного інтелекту», зазначає: «Те, що ми дізнаємося про межі розуму комп'ютера, засвідчить нам багато й про людський інтелект». Постановка проблеми про наслідки створення штучного інтелекту є не досить коректною. Проте відповідь на питання, чи здатні машини до самостійного мислення, ще довго бентежитиме думку філософів.

На думку В. Карпенка [182] з позиції об'єктивного ідеалізму створення універсального штучного інтелекту не тільки не сприяє духовному вдосконаленню людини (на яке орієнтує відповідний тип світогляду), але й прямо вступає із ним у протиріччя... Логічним наслідком послідовного

дотримання позицій матеріалізму й об'єктивного ідеалізму є один і той самий висновок: створення універсального штучного інтелекту є не просто непотрібним, але й таким, що загрожує людині та суспільству. Однак дослідження, що мають на меті його створення, продовжуються. Серед мотивів, мабуть, не останню роль відіграє гносеологічне захоплення відповідних фахівців, тлумачення успішного створення універсального штучного інтелекту як відповіді на класичні філософські питання про свідомість, розум, інтелект [183]. До того ж, поки новий тип штучного інтелекту буде залишатись під контролем людини, його створення прямо чи опосередковано надасть фактичному власникові (а ним буде, з огляду на комплексність і стратегічну важливість відповідних досліджень, досить впливовий суб'єкт міжнародних відносин) великі технічні та фінансові переваги [182].

Отже, сучасний ІВТ прогрес, який проявляється у революційній формі – це різка зміна існуючих систем техніки і технологій на нові покоління високоякісної і багатоцільової мікропроцесорної й гіперкомп'ютеризованої компактної техніки й кінцевих новітніх: продукції, матеріалів і речовин на основі нано- і молекулярних, а також атомних і ядерних технологій, які ще не існували, виникнення принципово нових науково-технічних ідей і високих технологій, у процесі яких здійснюється масовий перехід до нової організації виробництва, освіти й виховання та їх масова інформатизація [194], тобто формується нова ІВТ цивілізація [196].

Отже, як позитивні досягнення ІВТ прогресу так і його негативні наслідки спричиняють значний вплив на свідомість молоді і створюють перешкоди для їх духовного самоствердження [373]. Тому варто детальніше розглянути проблеми духовного самоствердження особистості в умовах ІВТ суспільства [384].

Нинішнє покоління молоді є свідком розгортання інтенсивної ІВТ революції, пов'язаної з величезними успіхами інформатики, кібернетики, автоматики, радіоелектроніки і телемеханіки, з використанням ядерної енергії

та освоєнням космосу, досягненнями фізики, хімії, біології й інших наук [380]. Техніка і наука сплелися в таку нову єдність, цілісність, в якій техніка дедалі більше опосередковується логічно, а логіка – технологічно. Техніка і технологія набувають наукового характеру і стають базою розвитку науки. У такому сплетінні докорінно змінюється людина як головна продуктивна сила, стає науково-мислячим організатором і керуючою виробничими процесами. Унаслідок ІВТ революції в продуктивних силах сталася революція в усьому суспільному виробництві: з простого процесу праці виробництво стає технологією застосування знань. Разом з інформаційною, розпочалася високотехнологічна епоха, які разом справляють вирішальний вплив на розвиток всього суспільного життя (В. Циммерлі).

Особливу значущість самоствердження молоді набуває нині, у період глибоких соціальних змін і перетворень (зокрема, що відбуваються в житті суспільства завдяки наростання ІВТ прогресу – *автор*) в українському демократичному суспільстві, що тягне за собою втрату людиною почуття стабільності, віри у власні сили, дезорієнтацію (занепад духовних цінностей – *автор*). Відсутність орієнтирів робить процес самоствердження стихійним, неорганізованим, непродуманим, а це є проблемою у пошуку сфери свого утвердження і людського затребування [44, с. 1]. О. Безкоровайна у своєму дослідженні [44, с. 10-11] аналізує різні підходи стосовно поняття самоствердження особистості, зокрема: як прагнення людей проявити себе в активній діяльності, в об’єктивації себе в різних формах життєдіяльності і, перш за все, у праці як головному виді діяльності людини (С. Березін, Л. Коган, С. Рубінштейн та ін.); як задоволення потреби у спілкуванні, взаємодія із соціальним середовищем (Б. Ананьєв, Л. Божович, Е. Ільєнков та ін.); як прагнення людини до пізнання та самопізнання, без чого не можлива її діяльність і спілкування, відповідно, соціалізація і розвиток (В. Каширін, Е. Нікітін, Н. Харламенкова та ін.); як потреба, котра забезпечує активність особистості в системі соціальних зв’язків (М. Циба); як потреба ствердити себе у світі, прагнення до життєвого успіху, до утвердження гідності в самооцінці

своєї особистості (Ю. Ган); престижно-статусна потреба, яка виражається в реалізації первісних потенцій конкретної особистості, утвердження свого «Я» завдяки досягненню певного статусу в соціальній сфері (І. Бех); потреба людини постійно турбуватися про зміцнення свого соціального статусу (Н. Іщенко); свідома об'єктивація сутнісних сил особистості, спрямована на отримання високої оцінки від себе та від інших людей (А. Сущенко). Отже, такі поняття як суспільне визнання, соціальний статус, успіх, впевненість у собі, прагнення до особистісної значущості, престиж, імідж, потреба в досягненнях і домінуванні цілком можна вважати такими, що визначають той чи інший бік поняття «самоствердження» [44, с. 11]. О. Безкоровайна [44, с. 27] переконує, що тільки особистість, яка здатна до самоствердження в напрямках самореалізації, саморозвитку, зможе вільно й успішно поводитися в різноманітних сферах життєдіяльності, самостійно й нетрадиційно мислити, сміливо розробляти власні стратегії поведінки, здійснювати моральний вибір і нести відповідальність за свої дії і власний розвиток. Це має важливе значення як для самої особистості, так і для суспільства загалом.

Нинішній етап ІВТ прогресу охоплює не тільки науку і техніку, але й виробництво та освіту. Значення сучасного ІВТ прогресу настільки велике, що ні одна скільки-небудь важлива подія в історії людства не може бути зрозумілою без усестороннього аналізу його, а головне, його суспільних і духовних наслідків [377]. Сучасна наука, техніка, технологія, людина, суспільство, природа, культура опинилися в такому тісному сплетінні, що визначити кожне з них можливо лише у їх взаємовідносинах [387]. Із такого сплетіння сформувалися гібридні утворення інформаційно-теоретично-технологічного типу – нанотехнологія, біотехнологія, молекулярна біологія, фізика напівпровідників, фізика космосу, виникла віртуальна реальність та ін. Інформаційно-комп'ютерна революція характеризується такою технологією, що дозволяє створити комп'ютери, які вміщуватимуть у кожному мікропроцесорі до 100 мільйонів транзисторів і виконуватимуть до $10^{15\text{-}18}$ команд за секунду [230].

Отже, революція в науці, техніці та технології суспільного виробництва, особливо їх комп'ютеризація й інформатизація [198], як ядро автоматизації, що уможливлює управління виробничими процесами закритого типу, а також обробка величезного масиву інформації для прийняття оптимальних рішень, – складають високотехнологічну суть ІВТ революції. За умов сучасного ІВТ прогресу творча діяльність людини докорінно змінює не лише суспільне виробництво, але й саму людину: вона має можливості стати багатшою інтелектуально, естетично, духовно і морально, світоглядно, але поки що цього не сталося. Швидше навпаки. Соціальна суть ІВТ революції і, в загальному, сучасного ІВТ прогресу зв'язана з істотними змінами учасників виробництва – робітника, техніка, інженера, організатора виробництва, менеджера, його виробничої діяльності [50, 450]. Сучасне ІВТ виробництво – це новий, науково-технічний, високотехнологічний та інформаційний процес, де у поєднанні діють науково-технічні знання, психологічні, моральні, духовні та світоглядні якості виробників. Усе це докорінно змінило відносини між людиною та природою, сформувало нову систему: суспільство-Людина-техніка-технологія-середовище (інформаційне та навколишнє), яка вимагає глибокого філософського осмислення [377].

Отже, соціальна суть сучасної ІВТ революції – це кардинальні зміни місця і ролі людини в системі суспільного виробництва, характеру і змісту праці зумовлені інформатизацією і технологізацією, а природно й освіти, яка має надавати відповідні знання і виховувати нову духовно-моральну людину, члена якісно нового ІВТ суспільства [199, 461]. Людина – головний вимір ІВТ революції та прискореного нею нинішнього ІВТ прогресу, її інтересами, освітою, життєдіяльністю вимірюються соціальні зміни, що вимагають свого філософського осмислення [16, 190, 191]. ІВТ прогрес реально об'єднав людство одними господарськими зв'язками, єдиною торговельною системою і єдиним культурно-інформаційним і технологічним простором. Взаємозв'язок різних народів, соціальних спільнот, націй, держав стає все тіснішим. Усі ми стаємо все більш залежними один від одного економічно, політично,

технологічно, інформаційно, культурно. В той же час не можна не бачити глибоких протиріч ІВТ прогресу. Мілітаризація – досить загрозлива риса застосування науки і техніки та технологій в сучасному світі [138, 407]. Нові машини і механізми витісняють із сфери виробництва маси трударів, зростає безробіття, «бомжування», що знову-таки знижує купівельну спроможність і тим самим гальмує ІВТ прогрес. Анархія і конкуренція породжують комерційну таємницю в науці, що заважає науково-технічному і технологічному співробітництву, створює паралелізм у роботі. Тисячі важливих винаходів і відкриттів монополії кладуть під сукно в очікуванні підвищення їх комерційної цінності [27]. ІВТ прогрес здійснюється не тільки в соціальному, але й у природному середовищі, і спричиняє на нього великий вплив. Відповідно природне середовище самим суттєвим чином справляє вплив на соціальне середовище. У продовж усієї історії людство удосконалювало створювані розумом методи і способи захисту життя та все більше виходило за межі суспільних потреб, нехтуючи можливості природного середовища. Як наслідок замість захисту життя людський розум з усієї заповзятливістю рухався і продовжує рухатися у напрямі до повного знищення природи, а, отже, до самознищення [56].

На разі вкрай загострилися негативні явища глобального виміру, які вже не лише гальмують соціально-економічний розвиток, але й створюють реальну загрозу існування людства та біосфери в цілому. Про це переконливо свідчить динаміка посилення кризових явищ у суспільстві, зокрема голоду, злиднів, духовного спустошення особистості, руйнування людської психіки, екологічних і кліматичних катастроф, невиліковних хвороб, піратства, работоргівлі, витонченої злочинності, тероризму, руйнівних конфліктів, локальних воєн і зростаючої реальної загрози виникнення світової війни з застосування ядерної, бактеріологічної та іншої зброї масового знищення людей [140, с. 7; 407].

Отже, все наведене вище ставить нові й надто гострі проблеми, пов’язані з суспільною роллю ІВТ прогресу і його впливом на майбутнє людства, яке

має оцінюватися в усіх його протиріччях, які, в свою чергу, проявляються сьогодні у відношенні «глобальної тріади»: «людина – світ – природа». Будучи, в принципі, силою, яка сприяє розвитку самої людини, її творчих задатків і обдарувань, сучасний ІВТ прогрес у багатьох випадках не тільки не скорочує, але, навпаки, поглиблює «людський розрив» [519, с. 4]. Зокрема, ІВТ прогрес поставлений на службу мілітаризму, сприяє вбивчій гонці озброєння, яка веде світ до прірви термоядерної катастрофи. Нині у військовій сфері зайнята значна частина загального числа наукових працівників. Вона поглинає до 40% затрат на всі наукові дослідження і конструкторські розробки [407]. Все це впливає на майбутнє людства. ІВТ прогрес нині виходить на нові рубежі, особливо у сфері високих технологій, інформатизації та космізації, що обумовлено у першу чергу успіхами в науці, космонавтиці, мікроелектроніці, інформатиці, робототехніці та біотехнології, транзисторній технології тощо.

Варто згадати ще про одну суттєву для існуючої цивілізації проблему – боротьбу з забрудненням духовного середовища лихослів'ям, еротикою, порнографією, грубою політикою, антидуховними літературою і мистецтвом, закликами до війни і взагалі насилля над людиною тощо. На щастя у сучасній українській філософії обрії духовності окреслюються через екзистенціали «віра, надія, любов» (Шинкарук, Кримський), що вияскравлює духовність як онтологічне осердя людини, духовність – це краса внутрішнього світу людини, краса її взаємовідносин з іншими людьми, суспільством, природою і Богом. Під красою у даному випадку розуміємо властивість, якість гарного, прекрасного в душі людини, любов до людей, творів мистецтва і культури, природи, Всесвіту, Бога [475, с. 426]. Це джерело морально-комунікативних можливостей, спрямованість до іманентного, ближнього. З поняттями духовність, душа тісно пов'язане поняття дух – неречовинне начало в людині, протилежне тілу; субстрат вищих здібностей людини як істоти, обдарованої розумом і волею; свідомість, мислення, психічні здібності; начало, яке визначає поведінку, дію; всезагальний характер, зміст, істинний смисл чого-небудь [513, с. 275]. У вузькому розумінні дух, який є переважно субстратом

мислення і волі (бажання, хотіння), відрізняють від душі, яка вважається субстратом почуттів і відчуттів. У широкому смислі поняття дух і душа (психіка, внутрішній світ людини; особлива нематеріальна субстанція, незалежна від тіла) ототожнюються [513, с. 276].

Проблема духовності була, є і буде однією з центральних у світоглядній культурі людства. Вічним джерелом цієї проблеми є нестримне прагнення кожної людини визначитися з основами своєї діяльності, показати те, чому завдячує людина, роблячи той чи інший крок у своєму житті. Порівняно завершеного вигляду поняття духовність, дух, душа набувають у релігії [74].

Зміст справи з забрудненням духовного середовища може бути викладений за прямою аналогією з екопроблемою: на нинішній стадії розвитку цивілізації людство поставлено перед необхідністю прийняти екстрені заходи, щоб загальмувати, а потім зупинити процеси, які ведуть до отруєння духовного світу людей, до прогресуючого розмноження порнографії, насилля і ненависті [74].

Джерелом забруднення духовного світу людини є класово-експлуататорське суспільство. На протязі всього розвитку цивілізації йшов двоєдиний процес: з однієї сторони – збагачення культури, її гуманізація, а з другої – нагромадження всілякої духовної нечисті й отрути, яка генерується силами реакції й регресу. Капіталістичний лад породив утвердження в масовій свідомості абсолютного панування грошей над усіма іншими цінностями буття [138]. Зокрема, на духовний стан суспільства несприятливими є конкуренція, боротьба за виживання. Тут панує правило – людина людині вовк. Людина – єдиний серед біологічних видів особина, яка без життєвої потреби вбиває собі подібних. У цьому випадку моральні й духовні цінності повністю відсутні.

На жаль, суспільство сьогодні не відмовляється від так званого економічного зростання, обмеження рівня комфорту заради спасіння довкілля, а, отже, і самозбереження. У ньому панує культ багатства і грошей, тобто ідеологія «золотого унітаза» (безглуздого споживання), що ніяким чином не

пов’язана з життєвими потребами, мораллю та духовністю, які мали б протистояти руйнівним тенденціям споживацького інстинкту людства [373].

М. Дробноход зазначає, що недаремно відомі мільярдери Сорес і Трамп (нинішній президент США) однозначно наголошують на несумісності бізнесу й моралі. Фінансовий успіх практично завжди обернено пропорційний наявності духовності. Таким чином, «формується еліта так званого «громадянського суспільства» (суспільства свободи та демократії), в якому використовується природоруйнівна і самовбивча сутність людини, її моральна й духовна деградація» [140, с. 9]. Найбільш яскраво уособлюють забруднення духовного середовища гігантські зростання алкоголізму й наркоманії. Убивства політиків, журналістів, політичний тероризм, епідемії залякування людей набрали масовий характер. Набирає великого розмаху саме найцинічніше явище в історії людства – міжнародна работоргівля. На психіку і поведінку громадян, особливо молоді, величезний негативний вплив справляють реклама, кіно, телебачення, в яких нав’язується екзотична еротика на грані порнографії. Преса і радіо практично кожний день повідомляють про прокат «фільмів жахів», вампірів, вигадані катастрофи, жахливі землетруси або повені, жагучі еротичні стрічки тощо. Доречно навести складені М. Ганді «Сім помилок світу»: багатство без праці; насолода без совісті; знання без етики; комерція без моралі; наука без гуманності; поклоніння без жертв; політика без принципів. Вважають, що його внук А. Ганді додав восьме правило: права без обов’язків.

Головний підсумок духовної кризи – спустошення, яке вноситься у суспільну свідомість, роблячи її легкою здобиччю для найбільш екстремістських ідей. Перечисленні глобальні духовно-моральні проблеми людства можуть бути розв’язані за допомогою традиційної духовності в повній мірі тільки у віддаленій історичній перспективі або можуть отримати часткове проміжне розв’язання при умові розвитку активної міжнародної співпраці. Надалі цих проблем буде ще більше, бо один з наслідків інтернаціоналізації господарчого і суспільного життя є глобалізація проблем,

які стоять перед народами [337]. Основними ознаками і проявами глобалізму є: економічний тоталітаризм, прагнення протидіяти збереженню національного суверенітету народів, виправдання мілітаризму як необхідного засобу збереження світового економічного порядку [507, с. 238], які вкрай не сприяють духовно-моральному становленню молоді [379].

Глобальні проблеми (за В. Панченко) являють собою сукупність проблем людства, від вирішення яких залежить соціальний прогрес та збереження цивілізації; завбачення катастрофічного забруднення навколишнього середовища, атмосфери; подолання зростаючої прірви на економічному рівні, усунення голоду, бідності і неосвіченості на Землі, забезпечення подальшого розвитку людства необхідними природними ресурсами; припинення негативних наслідків НТП [145, с. 163].

До глобальних проблем необхідно також віднести дефіцит духовних цінностей, розв’язання яких у величезній мірі в близькій перспективі можливе за допомогою запропонованої нами високої (божественної) духовності і залежить від успіхів нинішнього ІВТ прогрес [374] й суспільного прогресу (життєзабезпечення, подолання слабкорозвиненості, зміни клімату, екології, етики, ментальності і сталого миру), від того, як буде складатися співвідношення сил на міжнародній арені. Головне питання – чи встигне людство зняти загрозу використання людського генію на шкоду життя на Землі? Це питання можна розв’язати на шляхах гуманізації виробництва і всемірного розвитку високої духовності земної цивілізації та ліквідації осередків голоду (окремі країни і навіть регіони), гострої боротьби за вимираючі джерела сировини, води, загрози світової термоядерної війни, яка в одну мить може разом перекреслити всі надії людства, як і його існування [407]. Все ж, необхідно вірити у високу (божественну) духовність, яку всемірно потрібно виховувати, особливо в молоді. А для цього необхідно створити освітню стратегію формування високої духовності молоді у контексті розвитку ІВТ прогрес й успіхів в освоєнні космосу [397].

Унікальне і глобальне за своєю поширеністю і значущістю для долі людства явище нашої епохи – ІВТ прогрес – являє собою сукупність процесів корінного якісного перетворення виробничих сил, яке здійснюється в результаті злиття воєдино наукової, технічної, технологічної та інформаційно-інноваційної революції і перетворення науки в безпосередню продуктивну і соціальну силу. Отже, епоха ІВТ прогресу володіє величезним гуманістичним потенціалом [380].

В остаточному підсумку, якраз ІВТ прогрес покликаний підготувати необхідний матеріально-технічний рівень виробничих сил нового суспільства, який базуватиметься на соціальній рівності людей, і в цьому його головний гуманістичний зміст [193, с. 3]. Закономірністю ІВТ прогресу є не просто збільшення частки розумової праці в сукупній суспільній праці, а й інформатизацію, інформатизацію, інтелектуалізацію і творче збагачення технологізації всієї сукупної праці, а, отже, вимагає якісної випереджаючої освіти на основі пропонованої нами освітньої стратегії формування високої духовності молоді у контексті ІВТ прогресу, яку, на жаль, у неблизькій перспективі, зважаючи на нинішній незадовільний стан економіки і військово-політичної ситуації в Україні, повноцінно реалізувати не вдасться.

Сучасне людство перебуває в стані збурення і потрясінь, переворотів і змін, розхитуються стереотипи і, як уявлялося, вічні підвалини суспільних інститутів і побуту, порушується усталене і звичне: триває пошук нових цінностей, смислів і форм, засобів виживання і забезпечення циклу життєдіяльності. Це зумовлює розрив між тим, що відбувається у середовищі людей, і тим, що зафіксувалося в їх свідомості і чим вони оперують як своїм духовним фондом [460, с. 384].

А поки що, за переконанням М. Дробнохода «…відокремленість науково-технічного від морального безперервно і гіперболізовано формує зло у вигляді масованої технологічної навали на навколишнє середовище людини із застосуванням досягнень ІВТ прогресу. За такої світоглядності життєдайний принцип демократії – гуманізм – перетворюється у фікцію. Вбивча сутність

цієї фікції полягає в тому, що сьогодні не лише культивується, а й втілюється думка, що капітал і вседозволеність є квінтесенцією щастя, основними і єдиними засобами життєзабезпечення» [140, с.10]. Вражаючі науково-технічні досягнення та зростання матеріального достатку у відриві від росту духовних цінностей, за висловом В. Гейзенберга, є лише засобом зробити пекло більш комфортним для проживання, бо все це є дрібницями порівняно з бездонністю втрат людських цінностей і виродження людської особистості. Остання, як визначив Г.Маркузе, перетворилася на «одномірну людину», «масового споживача», «анонімного» учасника історичного процесу [460, с.386]. Серед небезпек втіленню духовності є глобалізація як фактор системної світової кризи. Через непомірне споживацтво купки розвинених країн виснаження природних ресурсів перевищило адаптаційний потенціал глобальної екосистеми і стало незворотним [140, с.10]. Цьому ж сприяють і демографічні проблеми як загрози розвитку цивілізації, оскільки перенаселеність планети за XX ст. набуло характеру демографічного вибуху. Департамент економічного і соціального розвитку ООН прогнозує, що населення Землі у 2050 році становитиме більш як 9,6 млрд. осіб. «Очікується, що нинішнє населення землі, що становить 7,2 млрд. осіб, збільшиться на 1 млрд. через 12 наступних років і досягне більш як 9,6 млрд. до 2050 року», – зазначається у повідомленні. На переконання багатьох вчених Земля може забезпечити благополучне життя лише для 1 – 1,5 млрд. людей. Отже, вже нині 5 млрд. в людей є «зайвими» на планеті. Серед усіх глобальних проблем особливе місце посідає саме демографічна проблема (проблема народонаселення), а всі інші проблеми так чи інакше пов’язані зі зростанням кількості людей на Землі [507, с. 236-237].

Нині гостро постала альтернатива: або негайне штучне скорочення народжуваності або ж зменшення населення за допомогою локальних війн з використанням зброї масового знищення; або ж більш оптимістичний і гуманний варіант – «дослідження відкритого космосу за допомогою роботів, що незмірно розширили горизонти людства. Головним завданням майбутніх

роботизованих місій буде пошук у космосі планет, придатних для життя, – це Святий Ґрааль космічної програми» [306, с.292], звісно для реалізації таких програм необхідне збільшення фінансування і пришвидшення пошуку таких, бажано землеподібних планет. Велику загрозу для життя і здоров'я людей становлять синтетичні наповнювачі продуктів харчування. Як наслідок, руйнується імунна система держави – вона стає хворою, а її народ – легко маніпульованим. Він біднішає, морально деградує, спивається, стає жертвою наркоманії, а, отже, вимирає [140, с.12].

Отже, в даному підрозділі доведено, що досягнення ІВТ прогресу стали головними чинниками невиданого в історії економічного, соціального й освітнього прогресу у життєдіяльності людства, зокрема: досягнуті вагомі результати в економічному прогресі суспільства привели до нової якості життя, забезпечили зростаючий рівень споживання, медичного обслуговування, збільшили середню тривалість життя; розширилися можливості стосовно розв'язання найбільш актуальних питань вибору стратегії розвитку освітніх систем різного рівня, прогнозування цілей, змісту і методів навчання, виховання і розвитку молоді; наукове знання помітно витісняє роль праці, тому головним соціальним інститутом стає університет як центр освіти, виробництва, переробки і накопичення знання; інфраструктурою інформаційного суспільства є нова інтелектуальна, а не механічна техніка; створена Інтернет мережа, яка не маючи єдиного керуючого органу, ініціювала віртуальну революцію та прискорила процеси глобалізації; людство отримало доступ до знань без дозволу урядів; стомлюючі та шкідливі для здоров'я людини операції замінила робототехніка; дослідження і освоєння космосу привело до найвищого синтезу всіх наукових знань в області не тільки природничих, але й суспільних наук, зокрема філософії; відбувається космізація людського буття та свідомості.

Показано, що ІВТ прогрес ототожнюють з настанням ядерного віку, ракетного віку, віку ЕОМ, інформатизації, інноватизації, віку хімії, біології і

біотехнології, нанотехнологій, штучного інтелекту, генної інженерії, робототехніки, електронної і космічної епохи.

Встановлено, що окрім позитивної сторони ІВТ прогресу існує й негативна, зокрема, антисоціальні наслідки ІВТ прогресу, які привели до суттєво негативних глобальних проблем: перенаселення нашої планети, можливості масового голоду, суттєвого погіршення клімату, вкрай тяжкої екології, суспільство все більше відчуває енергетичний голод, невідворотність ядерної війни, а, отже, на весь зріст постає проблема виживання людства. Ці глобальні проблеми і кризи вже не можливо розв'язати в межах традиційної духовності; працівник стає всього-на-всього придатком до машин і технологічних процесів; суттєво зросла перевага людей творчо-розумової праці над людьми фізичної праці, що спонукає безробіттю; поглибилися міграційні процеси; здійснюється до критичних меж перемішування духовних і ментальних традицій різних національностей і рас, що збурює міжнаціональні і расові конфлікти; відбувається втрата людиною емоційності, інтелектуальне перевантаження, формалізація товариських і дружніх контактів, нетривкість шлюбів; в суспільстві з'явилися масова технізовано-технологізована свідомість, техносфера вклинилася в біосферу; існують прояви антидуховності; виникли проблеми біологічної і психологічної адаптації людей до екстремальних умов навколишнього середовища (надвисоких і наднизьких тисків, високих низьких температур, потужних електромагнітних і звукових полів, інтенсивних джерел радіоактивності тощо). Показано, що як досягнення ІВТ прогресу, так і його негативні наслідки мають суттєвий вплив на духовну свідомість молоді і створюють проблеми для їх суспільного і духовного самоствердженя.

Вияснено, що звільнення мозку людини від нетворчої, механічної, рутинної роботи, передачі такої роботи комп'ютерам призвело до збільшення творчої діяльності різних видів, оброблення та використання лавини інформації, але разом з тим це й сприяло масовому безробіттю.

З’ясовано, що розвиток електроніки, комп’ютеризації, засобів зв’язку та комунікацій привів до функціонування електронних ЗМІ, появи нових форм життєдіяльності людства й набуття ним комплексних знань та їх моніторингу, при цьому відбувається глобалізація знань та інформації, вищої освіти, корінним чином трансформується життєзабезпечення освітньої галузі тощо, проте антидуховна, політична, неправдива й брудна інформація приводять до зневіри людей і до легкої маніпуляції масами, духовного поневолення не загартованої життям молодої людини. Обґрунтовано, що сучасна людина пригнічена станом екології, клімату, екологічно небезпечних промисловості, с/г, а також наявністю антидуховної матеріальної культури, страхом перед тероризмом і можливістю світової війни із застосуванням останніх досягнень науки, техніки і технологій, включаючи ядерну, хімічну і бактеріологічну та інші види зброї масового знищення людей, вичерпанням природних ресурсів, погіршенням клімату, а з ними й фізичного і психічного здоров’я, зазнає вкрай негативного впливу на духовний розвиток особистості.

Прояснено, що жорстке бюрократичне адміністрування працівників і боязнь нових техніки і технологій, необхідність набуття новітніх знань з професійної освіти, оволодіння новими професіями, втрати місця роботи поступово перетворює працівника у духовного раба. Цьому сприяють: несправедливість, приниження гідності, неповага, економічні, політичні, виборчі, партійні, релігійні конфлікти, зневіра в себе і розчарування, невміння налагоджувати виробничі контакти, дефіцит уваги зі сторони близького оточення, відсутність співчуття та милосердя, ведення замкненого способу життя тощо. Узагальнена інформація про те, що безцеремонне втручання людини в природу зі споживацькими, утилітарними і прагматичними цілями, не обтяжене міркуваннями про наслідки, приводить до відсутність гармонійного і культурного поєднання людини зі світом природи, техніки і технологій; використання надпотужної техніки, від якої потерпає природа і людське суспільство, вся фауна і флора, приводить до катастрофічних стихійних процесів у певній частині екосистеми або навіть у глобальному

вимірі. З’ясовано, що проблема створення штучного інтелекту полягає у неможливості відтворення в комп’ютерній програмі людських рис, а основне високої духовності.

Показано, що мілітаризація суспільного життя, втаємничення найновіших наукових винаходів і відкриттів з метою підвищення їх комерційної вартості та забруднення духовного середовища молоді шляхом поширення порнографії, еротики, насилля і ненависті, жахів війни і тероризму, работоргівлі, зростання алкоголізму і наркоманії, завдяки потужним технічним, технологічним та інформаційним засобам ЗМІ, сучасний капіталістичний лад, сприяють духовному регресу людства, замість розквіту культури й духовності. Обґрунтовано, що панування у суспільстві культу багатства і грошей, який аж ніяк не пов’язаний з нормальними життєвими потребами та духовністю, споживацька і природоруйнівна діяльність капіталістичного способу владарювання і господарювання, що вноситься в суспільну свідомість молоді, веде лише до духовної деградації молоді, духовного спустошення її, і тому вона стає легкою здобиччю для найбільш екстремістських чи терористичних угрупувань того чи іншого суспільства.

Вияснено, що одухотвореннння суспільних і виробничих відносин, як важливих складових високодуховного життя цивілізації, на сучасному етапі розгортання ІВТ прогресу, є поки що нерозв’язаною проблемою для людства. Всі процеси реакційні, якщо духовно руйнується людина, коли руйнується стан духовного життя нації. Суспільство, яке турбується про духовне збагачення своїх громадян, має майбутнє, воно може успішно рухатися до вершин прогресу й цивілізації. Нами прояснено, що перспективою вирішення суспільно-духовних проблем ІВТ прогресу, який містить в собі не тільки можливості зростання обсягу, але й якості розумової праці в сукупній суспільній праці, має стати зростання абсолютної й відносної кількості працівників розумової праці в усіх сферах людської діяльності, а це вимагає якісної неперервної випереджаючої освіти і самоосвіти на основі освітньої стратегії формування високої духовності молоді у контексті ІВТ прогресу.

2.2. Суперечності формування духовності особистості в епоху сучасного інформаційно-високотехнологічного прогресу

У даному підрозділі проведений аналіз суперечностей у процесі становлення високодуховної особистості, її високого духовного світогляду, негативної реалізації безособовості, становлення сенсу життя та ролі науки, освіти і релігії в епоху ІВТ прогресу. Маємо намір продемонструвати, що для подолання освітньо-виховної кризи звертаються до ідеї пайдейї, як компоненти філософсько-освітніх підходів до розвитку й освіти людини, гармонійного поєднання духовного і тілесного для формування і реалізації здібностей та можливостей молодої людини, в результаті чого виростатимуть більш успішні і здорові, перш за все душевно і духовно, творчі покоління молоді.

Виклики для становлення духовності молоді в епоху сучасного ІВТ прогресу та перспективи їх вирішення достатньо детально викладені в нашій монографії [377, с. 137-174], де розглядаються загрози для становлення творчої особистості, духовному світогляду, безособовості.

Як відзначає М. Боришевський «Особистість починається із самосвідомості. Самосвідомість – ота ниточка Аріадни, завдяки якій людина стає особистістю, скорочуючи тривалість блукання лабіринтами невідомості, незнання себе, інших людей, складних життєвих обставин, і виходить на дорогу пізнання, самопізнання, самотворення, самореалізації. Для цього їй необхідно збагнути істину, що головне в людині – її духовні чесноти, без яких вона не може стати творцем власної долі» [68, с.3].

У XXI ст. людство вступає з тягарем насущних духовно-моральних проблем, що набрали характеру глобальності в різних аспектах суспільного життя: в економіці, політиці, управлінні, екології, моралі, мистецтві, у духовній культурі взагалі. Д. Свириденко у своїх дослідженнях розглядає теоретичну необхідність та практичну можливість формулювання цінностей

глобального суспільства та розкриває проблеми втілення цінностей глобальної (планетарної) етики в сучасне академічне середовище [438, 439].

Серед факторів, що особливо впливають на життєдіяльність сучасного людства і сучасну людську особистість, – сучасний ІВТ прогрес, прискорений НТР та ІВТ революцією [376]. Відносно наслідків їх впливів на людську особистість, особливо молодої людини, серед філософів, соціологів, психологів існують різні, часом діаметрально протилежні, думки. Зокрема, пересічній людині готується роль пасивного продукту техноструктури, жорстко детермінованого внутрішньою логікою розвитку технічних пристроїв і систем. При цьому не враховується та обставина, що техніка розвивається за своїми, зовсім іншими, ніж людські, законами, в яких гуманістичне начало не має суттєвого значення [460, с.387].

Уже йшлося про те, що сучасне оновлення методологічної бази природознавства по-новому актуалізує проблему припустимої межі росту науково-технічного і технологічного потенціалу цивілізації. У XXI ст. цей потенціал досяг критично-небезпечної межі. Головний каталізатор росту науково-технічного і технологічного потенціалу цивілізації – новітній шквал наукових революцій у космофізиці, молекулярній біології, когнітивних науках, нанонауках, комп'ютерних науках [70]. Моральний статус природознавства, його пізнавальна й етична цінність не викликали жодних сумнівів. Творцям науки здавалося, що прискорений ІВТ прогрес буде лише підвищувати морально-етичну цінність природознавства. Однак нинішнє сходження науки на новий виток розвитку спростувало це переконання. В міру сходження стає все яснішим, що воно не підвищує духовно-моральні цінності природознавства, а збільшує конфлікт між принципом свободи наукового пізнання й скарбницею загальнолюдських духовно-моральних цінностей. Нічим не лімітована свобода науки ставить під сумнів майбутнє землян у всій її тотальності [109].

У християнській антропології духовність є виразом вищого морального спрямування людського буття до Бога [74]. Креативно-трасцендуючий

характер духовності дає підставу О. Лосєву трактувати її як міфотворення. Зауважимо, що духовність тісно пов'язана з духовною культурою, яка являє собою частину культури, до складу якої входить мистецтво, релігія, філософія. Наука – елемент духовної культури, техніка – матеріальної. Дослідники все частіше ставлять і розв'язують проблеми біологічних й інших наук про природу, суспільство, людину, виходячи з можливостей використання формальних методів ЕОМ – наукова творчість все більше знеособлюється [460, с. 387].

Важливою опорою в педагогічному процесі, яка створює умови для розвитку творчої особистості, згідно С. Карпенчук, є: «Орієнтація на Вищий Абсолют – це орієнтація на Вищий розум (Всесвітній), духовність (Бог – Дух святий) і Творчість (Бог – Творець), велика об'єднуюча сила всього світотворення, що діє в різних сферах як природного, так і людського середовища» [189, с.8]. Відомий український педагог В. Сухомлинський писав: «Вік математики, чуєш на кожному кроці, вік електроніки, вік космосу... Всі ці вирази не відбивають суті того, що відбувається в наш час. Світ вступає у вік Людини – ось це головне» [473, с.212]. «Втискуючи в голови дітей готові істини, узагальнення, висновки, вчитель часом не дає дітям можливості навіть наблизитись до джерела думки, фантазії, творчості. Не можна позбавляти учня радостей духовного життя», – писав В. Сухомлинський [473, с.86]. Ідея про навчання учнів роздумів, міркування за допомогою філософії була висунута ще Гегелем і Кантом [104, с.150]. Окрім того в сучасній науці говорять про кризу самої системи наших знань, нашої культури і взагалі про кризу людини [257, с. 138-139]. У сучасній науці для подолання такої кризи звертаються до ідеї пайдейї (компонент філософсько-освітніх підходів до розвитку й освіти людини), як «гармонічного тілесного і духовного формування молодої людини, яке реалізує всі її здібності та можливості» [547, с. 17].

Отже, криза освіти в постіндустріальному суспільстві, яке вступило в стадію інформаційної епохи, викликає тривогу світового гуманітарного

співтовариства. Зростає цікавість філософської думки до проблем філософії освіти. Свідченням цьому є XX Всесвітній філософський конгрес «Пайдейя: Філософія у вихованні людини», який відбувся в 1998 р. в Бостоні (США), Міжнародні філософські конференції: «Пайдейя для XXI ст.» – у Вені (Австрія) в січні 2002 р., «Пайдейя і релігія: Освіта в ім'я демократії» – у Бостоні в березні 2003 р., на яких відмічалося, що за допомогою пайдейї (освіти) можна створити іншу природу людини, якщо спрямувати освіту проти насилля і культивувати в людині розум і духовно-моральну свідомість [355]. Розбудова системи освіти, її докорінне реформування мають стати основою відтворення інтелектуального, духовного потенціалу народу, виходу вітчизняної науки, техніки, технологій (зокрема, інформаційної) і культури на світовий рівень, національного відродження, становлення державності та демократизації суспільства в Україні [44, с.1].

Духовний стан суспільства турбує сьогодні всіх, кому небайдужа доля України. Сучасне суспільство переживає «аксіальний шок»: немає сумніву, що підростаюче покоління орієнтується на цінності споживацтва, яке генерує зло [336, с.14]. Як свідчить історія людства, завжди, коли в житті того чи іншого суспільства панує зло, а доброчинність ігнорується, то духовність починають шукати в Богові. В.Вернадський зазначав: «Нині ми підійшли до великого повороту в історії наукової думки, подібні до якого трапляються не частіше ніж раз на 1000 років і не передбачені минулими поколіннями» [35].

У преамбулі Конституції України записано: «Верховна Рада України від імені Українського народу, усвідомлюючи відповідальність перед Богом...» [225, с.3]. В українських школах поступово вводяться уроки християнської етики. І хоча формально церква відділена від держави, але суспільство, яке в більшості є віруючими людьми, не можна відокремити від держави, освіти і науки. Поєднання природничих наук (фізики, математики, астрофізики, біології, біофізики, біохімії, психології, екології), суспільних наук (історії, філософії, педагогіки та ін.) і віри в Бога допоможе зменшити молодіжний екстремізм, бездіяльність, безнадійність, які породжують насилля, вуличний

бандитизм, алкоголізм, наркоманію, з чим явно не справляються освітні й правоохоронні органи, залучити до науки віруючих, бо за вказаний вище історичний термін у віруючих склався стереотип, що наука ворожа Богу [357].

Наукове відношення до Бога в наші дні та в його історичній ретроспективі – результат багатовікового прагнення людини до справжньої духовної свободи, до пізнання нею самої себе, істинної людяності. Це реальна концепція добра і справедливості. Злиття глибокої віри в Бога і віри в науку можливе, оскільки члени Папської Академії наук здійснили видатні відкриття в різних галузях науки. Серед її академіків є і лауреати Нобелівської премії [415, с.89]. Частина великих учених XX ст. не бачили нездоланної прірви між релігією і наукою. Наприклад, основоположник квантової механіки, лауреат Нобелівської премії М. Планк писав: «…і релігія, і наука потребують віри в Бога, при цьому для релігії Бог стоїть на початку будь-яких роздумів, а для природознавства – наприкінці» [364].

Бачити в Біблії зібрання одних лише наївних розповідей, легенд, міфів, які не мають під собою ніякої життєвої основи, – означає бути ще дуже далеким від наукового розуміння Біблії. Якби навіть і не було Бога, про що твердять атеїсти, то на нинішньому етапі розвитку української нації, його варто було б внести в українське суспільство, як найбільш потужне джерело духовності. На траурному засіданні Французької Академії наук, присвяченому трагічній загибелі П. Кюрі 19 квітня 1906 р., лауреат Нобелівської премії А. Пуанкаре висловився так: «Важливо не те, в якого Бога вірять люди: чудеса творить не Бог, а сама віра в нього». Всесвіт нескінченний у просторі й часі. Розум людини не може вивчити і осягнути таку кількість інформації і деякі знання потрібно сприймати через висловлювання вибраних Богом людей (апостолів), які були осяяні божим духом. Бог відкрив нам для розумової діяльності лише близько 2,5% мозку [57, с.105], з якими ми ніколи не будемо в змозі пізнати навіть свою частину світу, яку нині називають, певно не точно, Всесвіт, не говорячи вже про інші частини світу. Тому деякі знання з далекого минулого і далекого майбутнього потрібно сприймати на віру, черпаючи їх з

Біблії, яку писали вибрані Богом і осяяні, під його впливом, прозрінням люди, віщуючи на віки й тисячоліття. Звичайно, це не є конкретні закони фізики чи іншої науки, а це найбільш загальні відомості про природу і життя людей, які мають бути деталізовані в міру розвитку науки і пізнавальних засобів людства [211, 212].

Глибоко віруючими були такі вчені як: Коперник, Браге, Кеплер, Галілей, Гершель, Ньютон, Джінс, Ейнштейн, Планк і багато інших, серед них і лауреати Нобелівської премії і менш відомі вчені. Звідси логічно випливає висновок: якби віра в Бога справді була несумісна з наукою, то відколи існує наука (в сучасному розумінні десь 2500 р.), всі вчені повинні були б бути атеїстами. Натомість у США, наприклад, з кожних п’яти вчених чотири – глибоко віруючі [211, с.20]. В історії духовного життя суспільства вчення Бога може і повинно розглядатись не тільки як пануюча тисячоліттями система поглядів, але і як спосіб історично обмеженого, ненаукового, проте заснованого на конкретному життєвому досвіді пізнання людиною самої себе і оточуючого світу, як основа певних цінностей організації свого «Я» з відповідями на «вічні» питання про сенс життя, щастя, добра і зла, смерті [259, с.20]. Біблійний досвід – здобуток світової культури, який вимагає і уважного вивчення, і уважного ставлення.

У праці С. Карпенчук вказується на те, що «орієнтація особистісна є явищем і космічним, оскільки це орієнтація на вищу досконалість». І далі, «У вищих сферах філософських і наукових досліджень досконалість тлумачиться як Вищий Абсолют – категорія космічна. Людина за Вернадським, – частина суспільства, особистість – частинка космічного сукупного, яке вона в собі відчуває. Людина лише слуга своєї особистості» [189, с.8]. Революційна теорія Ч. Дарвіна [569], яка намагалась розкрити механізм, дякуючи якому в земній природі можуть відбуватись зміни живих організмів без втручання вищого духовного творчого начала, нині ґрунтовно і широко критикується, особливо зі сторони мікробіологів і біохіміків. Завершуючи свою працю «Походження видів» сам Ч. Дарвін писав: «Є велич у

цьому погляді на життя з його різними силами, первісно вкладеними Творцем в незначне число форм чи тільки в одну...». Як бачимо, і в цьому випадку геніальний вчений не обійшовся без Бога, хоча мужності й чесності Ч. Дарвіну, як будь-якому видатному мислителю людства, не бракувало. Людина сучасного типу, кроманьйонець, з'явилася в Європі близько 40 тисяч років, в Африці – 100 000 років тому. Ці люди практично нічим не відрізнялися від сучасних, але хто був їхнім безпосереднім предком – невідомо [57, с.103].

Видатний астрофізик Ф. Дайсон сказав: «Наука і релігія – два вікна, через які люди дивляться в надії осягнути таємниці нашого безмежного Всесвіту» [126]. На його думку, наука покликана пояснити, яким чином виник Всесвіт і життя, а релігія – чому і з якою метою. Зважимо також на теорему австрійського математика К. Генделя (1906 – 1978 рр.), що звучить так: «Ні одна система не може бути пізнана з середини до кінця, поза її зв'язком з системами вищого порядку». Інакше кажучи, щоб вичерпно пояснити причини виникнення та існування нашої частини Всесвіту, треба вийти за її межі (чого ніколи людству не вдасться).

Наука, безперечно, є однією з опор сучасної цивілізації, але вона й створила чисельні знаряддя знищення людства і всієї планети Земля [373]. Академік Д. Лихачов вважає, що однією з найактуальніших проблем для нинішнього суспільства, поряд з соціальними, економічними та іншими, є проблема моральності, без піднесення моральності, духовності суспільства ми не розв'яжемо жодних проблем виживання людства.

Віра в Бога дасть розум, нині студентам, а в майбутньому державним діячам, не застосовувати засоби масового знищення в майбутньому. Біблія – книга Бога, також закликає до цього. Пройшло майже 2000 років від того часу і жодної помилки в пророцтвах Біблії не було виявлено, в той час як наукові теорії (наприклад, фізичні картини світу) весь час змінювались.

Отже, віра в Бога і наука сумісні, і це аж ніяким чином не заважає творенню науки, за винятком створення нею засобів масового знищення людей і всього живого на Землі. Від цього Бог відрікся назавжди після Великого

потопу (14, І Мойсея 8:20-22), який він застосував, бо тодішні люди стали бездуховними і аморальними, але це не послужило прикладом для безбожних вчених. Тому нині на перший план виступає гуманізація науки і навернення науковців до Бога. Груба комуністична політика примусового атеїзму, що ускладнювалася неврахуванням поліконфесійного характеру багатонаціональної України, завдала суттєвої шкоди духовності, свідомості та культурі людей [354, с.10]. Не меншої шкоди завдала людству і войовничість багатьох релігійних діячів. Технофобія, футурошок – страх перед майбутнім став частиною сучасної апокаліптики. М. Бердяєв ще в першій половині XX ст. писав, що вся Європа і весь світ вступають у катастрофічний період свого розвитку, що «релігія прогресу є релігія смерті». Величезний процес руйнації в процесах, що відбулися в XX ст. надають самому існуванню людини есхатологічних рис, яку характеризують як «безперервну апокаліптику» (О. Шпенглер та інші філософи-песимісти) [460, с.392]. Тому важливо активно використовувати гуманістичну роль Бога, зокрема, первісних християнських цінностей у зміцненні в свідомості як віруючих, так і учнів та студентів інших світоглядних орієнтацій, загальнолюдських ідеалів, моралі, духовності, здатності до співпереживання з іншими людьми (якого так не вистачає в наш складний час). Від свідомості кожного залежить зрілість суспільства взагалі, динамізм процесу утвердження його прогресу та свободи, масштаби участі свідомості, духовності в перетворенні дійсності [506, с.443].

Ціла низка процесів і факторів у сучасному житті людства несуть у собі негативний потенціал і являють собою руйнівну силу. До них В. Вернадський, А. Сахаров, П. Капиця та інші, зокрема, відносять загрозу термоядерної війни, застосування ядерної зброї в міжнаціональних і міждержавних війнах; екологічні проблеми, охорона навколишнього середовища; проблема всесвітнього голоду, загроза якого наростає разом зі зменшенням родючості ґрунтів; демографічні проблеми, пов’язані з народжуваністю, смертністю, старінням, міграцією тощо; проблема джерел енергії і сировинних ресурсів для промисловості, освоєння космосу і світового океану; подолання розриву між

високорозвиненими країнами і відсталими; проблема людини, її соціального, духовного, фізичного і психічного стану; контроль над використанням новітніх досягнень науки і техніки; сприяння розвитку і засвоєнню гуманітарних цінностей. Потрібно до цієї справи долучитися і викладачам вузів. Необхідно розглядати питання про те, як уже в студентські роки готувати себе до гуманної наукової діяльності, як розв'язувати проблеми сучасного природознавства, як стати справжнім, духовним вченим на прикладах найвидатніших вчених різних галузей сучасної науки, як проводити науковий пошук, узагальнювати результати досліджень, як писати в нинішніх умовах духовні курсові, дипломні, магістерські й дисертаційні роботи та впроваджувати їх результати в життя. Також потрібно розглядати загальнонаукові методи емпіричного і теоретичного пізнання, системний підхід тощо [575]. Оскільки віра в Бога дає мудрість, а наука – знання, а в поєднанні вони зроблять студентів, магістрів, аспірантів високогуманними вчителями, вченими і, взагалі, спеціалістами виробництва [398].

Наука ще більш мінлива, ніж теологія. Достатньо згадати стільки разів змінювалася фізична картина світу, а скільки було суперечливих фізичних теорій, які описували одні і ті ж фізичні явища. Тому, володіючи почуттям перспективи та історичністю мислення, вченим і теологам необхідно відмовитись від взаємних анафем відносно обох вчень. Зіткнення вчень не є катастрофою, воно заключає в собі і сприятливу можливість розвитку обох, зближення і навіть, правда в далекій перспективі, злиття наукових і релігійних способів мислення [252, 285]. Адже, в історії різних наук, як і в теології, неодноразово спостерігалися випадки синтезу взаємовиключних теорій, наприклад, корпускулярно-хвильовий дуалізм. Синтез науки і релігії буде сприяти становленню рушійної сили взаємної любові й уникнення роздвоєння людської свідомості, припиниться та встановиться вічна гармонія. Але вона ніколи не буде можливою на шляхах насильства одного вірування над іншим. Порядок, який ми спостерігаємо в природі, ніколи не буває насильницьким,

адже він являє собою єдино можливе гармонійне сполучення складних деталей [489].

Животрепетним виявляється питання про етику вченого у наші дні, оскільки в немалій степені в його руках знаходяться відкриття, які можна використати для створення квітучих садів, але можна за їх допомогою все створене людиною в одну мить перетворити в руїни, а саму людину в попіл. Учений має бути не тільки здібним, талановитим, геніальним, але часом він має відмовитися від всіх благ земного життя заради наукового пошуку [178].

Великі люди науки, чиї імена, як маяки, визначають кращі сторінки історії, осяянь і відкриттів людства на шляху до щасливого майбутнього, були не тільки геніями науки, але і високоморальними людьми. Згадаємо Бруно і Галілея, Ваніні і Сервета, Рамуса і Дженнера, Тімірязєва і Ціолковського, Вавилова, великого генетика, який мріяв на всі часи нагодувати людство, за що й загинув у сталінській тюрмі від голоду за наклепом бузувіра, псевдонауковця Лисенка. Висока мораль і духовність – обов'язковий атрибут в образі наукового генія.

В. Вернадський, стурбований станом сучасного йому людства, писав: «Ніколи раніше нетривкість людського існування не була настільки ясною і примара занепаду і навіть падіння людства настільки ясно закарбована в розворушених душах…» [82, 179]. Тому людство просто вимушене виробляти стратегію своєї поведінки, враховуючи усі свої взаємозв'язки в системі земної самоорганізації. Тоді за допомогою спільних дій світової громадськості та при належному контролі, НТП може піти і некатастрофічним шляхом, людство зможе вирішити першочергові проблеми, в тому числі війни, екології, голоду. А. Сахаров говорив, що не легко складати прогнози на майбутнє та найважче прогнозувати внутрішнє духовне життя людей, але саме «від нього залежать у кінцевому підсумку і загибель і порятунок цивілізації» [192]. Сутність питання не втому, щоб не визнавати негентропійно-інформаційного характеру людської цивілізації, а в тому, щоб її правильно витлумачити. Одна справа – розглядати цю закономірність як ціль, послану зверху, й інша справа – як

пізнану об'єктивну закономірність, якій людство підкоряється і яку воно використовує у своїй земній і космічній діяльності. Протистояння ентропії і нагромадження інформації – це закономірність, характерна для прогресу як у природі, так і в суспільстві. На соціальному ступені розвитку матерії воно тісно зв'язане з освоєнням космічного простору [493, с. 207; 568].

Таким чином, акцент на духовний розвиток в умовах ІВТ прогресу у системі освіти при гармонійному поєднанні з емоційним і фізичним єством людини, може дати бажаний результат і виростити більш успішне і здорове, перш за все душевно і духовно, творче покоління.

Достатньо часто розгляд духовності має не філософський, а побутовий характер – під поняттям «духовність» розуміють наявність у людини лише певного рівня освіти, зокрема загальних та професійних знань або культури [459]. Як пише В. Андрущенко, духовність – це поняття, що містить у собі «високі моральні принципи, мудрість, справжню інтелігентність, душевну щедрість, готовність до співчуття, добрість, чуйне сприйняття краси… культуру почуттів особистості, розвиток її емоційного світу» [11, с. 27]. Духовність – категорія людського буття, що виражає його здатність до творення культури та одухотворення. Сьогодні ж ідеї педоцентризму, гуманізації, демократизації суттєво актуалізують ряд проблем, включаючи духовно-моральний стан молоді, пов'язаних з поняттям освітнього простору. А нині він сягає від українського до європейського і світового освітнього простору [209].

Як проходить діалог суб'єктів освітнього простору сьогодні? На жаль, «у традиційній системі освіти доводиться спостерігати зразки поведінки, що належать до авторитарного типу: ролі вчителів та учнів строго закріплені, форми взаємодії ритуалізовані» [125, с.40]. Такий стан речей буде тим швидше відходити в минуле, чим раніше і глибше укоріниться Бахтінське «свідомість є тоді, коли є дві свідомості», тобто розуміння діалогічності як основної форми пізнання [281, с.114], як основного засобу ефективного формування духовно-

морального стану людини. Духовне життя – це завжди діалектична єдність індивідуального і суспільного, яке функціонує як індивідуально-суспільне.

Людина у своєму житті постійно стикається з проблемою вибору, особливо молода, обираючи свій навчальний і життєвий шлях. І дуже часто в своєму житті вона перебільшує вплив об'єктивних обставин, намагаючись зняти з себе відповідальність, у тому числі і за свої певні вчинки в житті, й перекласти їх або на інших людей, або на долю [455, с.83]. Хоча загальновідомо, що спосіб життя не нав'язується людині: суспільство пропонує їй можливі альтернативи такого вибору, але обирати їй доводиться самій [11, с.25].

У процесі руху людини життєвим шляхом їй необхідно урівняти матеріальне з духовним [119], але чим старшою за віком стає людина, тим більш духовного і корисного має бути у її житті [117]. Переборюючи прихильність до повсякденного й скороминучого, дух, духовна сила (сила духу) відкриває перед людиною й вищу цінність майбутнього і неминущу цінність минулого [279, с.84]. Поняття духовності пов'язане з інтересами, на основі яких вирішуються проблеми місця й призначення людини у світі. Світ постійно перебуває у стані зміни і розвитку, і людина має постійно змінюватися, здійснюючи конструктивний перехід у свій інший стан (людина сьогодні має бути кращою за людину, яка була вчора) [455].

Нинішнє покоління є свідком того, як з розвитком ІВТ прогресу швидко змінюється природне та соціальне оточення людини. Оскільки людина – істота біопсихосоціальна, то зміни природи і соціального середовища під впливом ІВТ прогресу без сумніву впливають на ці три складові, що призводить до змін людини, які трансформують її конституцію, психіку, особистісні риси. ІВТ прогрес безпосередньо пов'язаний з екстремальними фізичними і розумовими навантаженнями на організм, потужними та різноманітними зовнішніми факторами, які, як правило, є небезпечними для людини, її здоров'я і навіть життя. Це пов'язано з суттєвими змінами хімічного складу та фізичних параметрів атмосфери, води і ґрунту внаслідок функціонування технологій, які

в значній мірі використовують хімічні отруйні речовини та з високими потужностями, швидкостями, темпами і ритмом техніки. Доведено, що різноманітні техногенні та хімічні чинники здатні деформувати природні генетичні механізми спадковості, що є реальною загрозою мутації майбутніх поколінь [2, 5].

Перш за все, внаслідок розвитку сучасного ІВТ прогресу змінюється виробнича структура, тобто змінюється співвідношення занятих людей у різних галузях суспільного виробництва під впливом перевороту в науці і техніці. Основна маса вивільнених механізацією і автоматизацією спеціалістів переміщаються в сферу обслуговування і в сферу державного апарату, який швидко зростає. Але механізація, автоматизація і комп'ютеризація наздоганяють їх і там, знищуючи щорічно мільйони робочих місць, зумовлюючи масу особистісних трагедій [124, 136]. Щоб працевлаштуватися в цих умовах необхідно володіти декількома професіями або терміново їх набувати. І не будь-які здобувати знання, а ті, які вкрай необхідні для швидкоплинних змін у науці й техніці [347, 350, 351].

Отже, освітня структура також має зазнавати безперервних змін. Щоб нині підготувати освічених, озброєних глибокими знаннями фахівців, які творчо ставляться до своєї праці, – робітників, інженерів, учених – потрібно з дитячих років виховувати в учнів інтерес до наукового дослідження, раціоналізаторської, винахідницької діяльності, навчати творчості. Розвивати якості, що дають змогу самостійно досліджувати, пізнавати навколишній світ, поліпшувати його, знаходити нові рішення наукових і технічних проблем, – найважливіше соціальне завдання нинішньої школи [60].

В. Кремінь акцентує на тому, що «в межах освітнього простору, в контексті філософії людиноцентризму необхідно обґрунтувати нове адекватне знання про людину. Це повинно бути таким знанням, в якому всебічно обґрунтовується необхідність безумовної переваги духовно-моральної сторони, на основі якої і формується особистість. Без такого знання не буде культурно-інтелектуального зростання, здатного в перспективі привести до

перетворення людства. І все це неможливо поза філософією освіти, контекстом людиноцентризму, які становлять домінанту освітнього простору для формування і творення сучасної особистості» [240, с.5], адже філософія освіти розглядає, як відбувається розумовий і духовно-моральний розвиток людини в культурному середовищі і як може (і повинна) сприяти цьому процесу система освіти [401]. Людина, яка розглядається з холістичної точки зору (канадський педагог Дж. Міллер «Холистическое образование. Педагогика предчувствия» (Торонто, 1990)) істота духовна і душевна, а вже потім – матеріальна. Якраз у такій послідовності її і варто навчати.

Отже, в зв'язку з бурхливим розвитком сучасного ІВТ прогресу постає питання, чи не прийдемо в недалекому майбутньому до стану, коли вся молодь буде мати вищу освіту? Так, бо революція в науці та виробництві вимагає відповідних змін у системі підготовки висококваліфікованих спеціалістів, без яких неможливий подальший ІВТ прогрес, тому освіті необхідний образ людини майбутнього суспільства як високодуховної (божественної) – космічно-орієнтованої особистості. Такий зразок людини майбутнього може забезпечити освітні стратегії формування духовності молоді у контексті ІВТ прогресу [377].

Які ж вимоги ставляться перед сучасною системою навчання у вузі? Для подальшого розвитку навчання необхідні: людиноцентризм, що «відповідає вимогам і запитам сучасної постіндустріальної цивілізації, котра потребує людини знаючої, творчої і разом з тим інноваційно-мислячої» (В. Кремень) [240, с. 4], людини духовної. Різниця між більш освіченою і менш освіченою людиною у час нинішнього ІВТ прогресу визначається по менш формальних, більш складних критеріях: який спеціаліст, чи своєчасно пройшов перепідготовку, який рівень інтелектуальності та інтелігентності, чи систематично займається самоосвітою, чи складає інтерес як інтелектуально-духовно-моральна особистість [459], чи має позитивний відгук (рекомендацію) з попереднього місця роботи тощо. У зв'язку з цим освітня структура, як і виробництво, має стати якісно іншою, не співставною з минулою: зростаюча

кількість (масове підвищення освітнього рівня) має неминуче переходити в іншу якість освіти [71]. «Людина в новому трансосвітньому просторі сама вибирає, до яких знань їй долучитися і якою мірою їх зробити своїми. Головне – не застигати, не зупинятися у здобутих знаннях, а спрямувати енергію особистості на підрив всіх символічних залежностей, які стали її «другою природою» [240, с.6]. Ось такі, надто складні, умови накладає ІВТ прогрес на навчання нинішнього молодого покоління. Повно і аргументовано, образ людини майбутнього, як планетарно-космічного типу особистості представлений в роботах О. Базалука [31, 32].

Формуванню цього образу має сприти філософія освіти [372], адже сутність філософії освіти полягає в здійсненні філософської рефлексії над тими особливими точками культури, які допускають свою інтерпретацію в категоріях освіти людини. При цьому філософія освіти виступає як філософія життя людини, яка долучається до культури і яка набуває можливості для реалізації своїх сутнісних сил, тобто філософія освіти – область досліджень загальної теоретичної проблематики, цілей і ціннісних основ освіти, принципів формування її змісту й спрямування [355].

Проте на них нашаровуються соціальні та політичні катаклізми [310]. Адже не можна не бачити і тих сторін життя суспільства, де більшою чи меншою мірою проявляється негативний або навіть руйнівний вплив ІВТ прогресу. Згідно Е. Семенюк «Це, наприклад, стан природного довкілля (вузол екологічних проблем соціуму, що усвідомлюється як сучасна екологічна криза), небезпечність багатьох техногенних та виробничих чинників для здоров’я людини – фізичного та психічного, перекоси в розвитку особистості та її духовного світу (поглиблення дисгармонії в людині під впливом тих чи інших реалій НТП), неприховані ознаки загрози моральному здоров’ю суспільства, цивілізаційна небезпечність його духовної та моральної деградації попри всі досягнення науки, техніки, технології» [447, с.69]. Деградації духовного здоров’я суспільства, а також окремої людини сприяли й сприяють і політичні чинники [310]. Світогляд також істотно впливає на діяльність

індивідів, на напрям їх активності, отже, й на темпи соціального прогресу. Політична заангажованість суспільного життя перетворює сучасну молоду людину в невільного, несамостійного, бездумного, негуманного, самовпевненого індивіда [380].

У сучасну епоху первісного нагромадження капіталу в Україні з усією жахливістю виплив девіз «Людина людині вовк», а не взятий з євангельських завітів лозунг «Людина людині друг, товариш і брат». Порушення його, а тим більше заміна його протилежним завітом, завітом звірячої боротьби, вовчої гризні один з одним, завітом злоби, ненависті, насилля й обману не пройде ніколи даремно ні для переможця, ні для переможеного, бо суспільство в цілому при цьому деградує. «Якщо люди не зможуть перебороти тих реліктів неандерталізму, первісної дикості, агресивності, то такий кінець може наступити не в такому вже й не далекому майбутньому» [308].

На початку XXI ст. стало зрозуміло, що духовна, екологічна, економічна та етнічна кризи, які охопили наше суспільство, проявили себе в освіті, науці, техніці та технологіях. Необхідно виробляти новий високодуховно-божественно-космічний світогляд, який буде базуватися на засадах високих: гуманізму, моральності й духовності, адже такий світогляд буде методологічною основою створення вищої форми організації суспільного життя, яке буде відповідати науково-осмисленій сутності людини, умовам виявлення усіх її здатностей і обдарувань [256]. Такий світогляд забезпечить майбутнє людства, суспільства всебічно розвинених людей. Об’єктивний рух всесвітньої історії визначає відповідно й еволюцію світогляду в умовах науково-технічного прогресу [328].

Дійсно, ІВТ етап науково-технічного прогресу відкриває принципово нові можливості не лише для матеріального виробництва, а й для інших далеких від нього сфер розвитку, таких, наприклад, як духовне життя суспільства, а також в освіті, мистецтві, телебаченні, радіо, пресі, книговиданні та інших галузях, що живлять вічні джерела духовності [332]. Духовна культура є другим, більш високим і важливим «поверхом» культури

суспільства і культури людської особистості. Духовна культура – це система духовних цінностей, яка ґрунтується на фіксованих і засвоєних духовних досягненнях попередніх поколінь, освоює і продукує нові духовні цінності. Духовна культура – це вся сукупність досягнутого суспільством в області політики, права, моралі, науки, філософії, мистецтва, освіти. Вона також виражена в сфері ідей, думок, почуттів, емоцій: у мові, відносинах, поведінці тощо. Поняття «духовна культура» ширше понять «свідомість» і «духовність», оскільки цим поняттям охоплюється весь «гуманізований» пласт психіки людини, в якій не існує повної ізольованості її складових: всі вони пов'язані, взаємодіють, взаємовпливають, взаємодоповнюють одна одну [460]. Технологічний стрибок дедалі більше охоплює своїм впливом різні види духовного виробництва – технологію діяльності вчених, педагогів, винахідників, конструкторів, художників, архітекторів, музикантів, працівників кіно і телебачення, бібліотек, музеїв тощо, пізнавальну та ігрову діяльність людини, інтелектуальну творчість будь-якого роду. Належно оцінити цей бік справи можна лише з урахуванням такої сутнісної риси ІВТ прогресу, як зростання інтелектуалізації та інформатизації всіх видів праці та діяльності в суспільстві [447]. Для кожної освіченої людини має стати абсолютно істинною думка – без високої, божественної, космічно-орієнтованої духовності наше суспільство не зможе в подальшому існувати [11]. У зв'язку з цим, виховання в учнівсько-студентської молоді такої духовності, совісті, чесності, доброти, миролюбства, взаєморозуміння, толерантності, європейськості має стати однією з актуальних освітніх стратегій України її педагогічної науки [41].

Історія цивілізації показує, що завжди, коли те чи інше суспільство знаходилося в глибокій кризі, воно завжди зверталося до Бога. Це ж стосується і нинішнього етапу науково-технічного прогресу [256]. У духовному житті людства неможливо знайти феномен, який протягом тисячоліть, а точніше, впродовж усього його земного існування відігравав би вагомішу роль, ніж релігія. Від кам'яного віку і до сьогодення, зазнаючи дивовижних метаморфоз,

живе вона в нерозривному зв'язку з людським духом як надбання світової культури [406]. При цьому найміцнішу опору, найповнішу сферу вияву релігія знайшла в людській особі. На думку Гегеля, немає жодної людини, яка була б повністю позбавлена релігійних почуттів незалежно від форми вияву, оскільки людина майже генетично пов'язана з релігією. Відсутня будь-яка людина, за словами Е. Фромма, яка не відчувала б потребу в релігії. Широкомасштабність впливу релігії, абсолютність її поширення, функціонування на всіх етапах людської історії закономірно породжували і породжують питання про природу цього духовного явища, неминущу силу його впливу як на світ внутрішніх людських потреб, так і духовну культуру людства загалом [301].

Зокрема, В. Андрущенко відзначив: «Помітним є й ще один чинник сучасної соціокультурної динаміки – суттєве зростання дієвості, активності релігійної свідомості, духовно-практичні провідники якої все більш потужно заявляють про себе на педагогічному поприщі, намагаються подолати історично сформоване відокремлення держави від церкви, освіти від релігії. Представники духовенства намагаються ввійти, насамперед, у загальноосвітню школу, організують так звані суботні або недільні школи духовності, створюють позаурочні комп'ютерно-духовні центри, делегують своїх представників для участі в проведенні різноманітних презентацій, мистецьких, політичних чи, навіть, спортивних заходів. Ми не схильні засуджувати духовенство за його спроби власною участю поліпшити процес виховання особистості. Тільки щоб цей процес не засмічували всякого роду лжепророки» [9, с.14].

Мета і функції техніки – перетворення природи та світу людини згідно з цілями, які ставлять люди, що мають певні потреби і бажання [406]. Отже, техніка є невід'ємною складовою людського існування і нині вона перебудовує людину [88, 352]. За твердженням Т. Жижко «Створення індустріальної цивілізації формує людину-функцію, обмежено пристосовану до технології конвеєрного поточного виробництва, алгоритм якого зводиться до тиражування заданої схеми. Для суспільства готують інженерів, лікарів,

юристів та інших у рамках досить вузької спеціалізації. Програми складають за принципом: навчити слід того, чого потребує практична діяльність. Внаслідок цього освіта стає духовно спустошеною, що в умовах переходу суспільства від індустріальної до постіндустріальної, інформаційної цивілізації виявляється досить виразно» [152, с.9].

Людство існує і діє не в царині неполоханої природи, а в світі техніки і технологій – у техносфері (нині ІВТ біокосмосфері). А. Бойко стверджує, що «На цьому етапі суспільно-цивілізаційного розвитку владні впливи нівелюють власне «Я» людини, нівелюють особистість. На вільне від несхожості місце приходить уніфікований індивід, а інформаційні технології використовують переважно з політичною метою (Н. Громико, Б. Кара-Мурза, В. Порус). Це призводить до перетворення людини на штучно створеного та маніпульованого індивіда на всіх рівнях його життя. Таким чином, інформаційні технології стають потужним знаряддям політичного тиску, особливо в умовах формування і становлення нової культури інформації, принципового зменшення духовності саме в новому комунікативному просторі» [59, с.27]. За твердженням В. Халамендик «Кінець XX – початок XXI ст. – час динамічних, перехідних і нерівноважних систем, криза детерміністського розуміння систем, що склалася під впливом ментальності промислової цивілізації» [527, с.197]. Якщо раптом зникла б техніка і технології, в тому числі, й інформаційні та космічні, зникло б і людство [323]. Подальший безконтрольний розвиток науки, техніки і технології, якщо він не підкріплений високою духовністю на всіх рівнях суспільного розвитку (будь-то освітня, наукова чи політична сфера), може призвести до зникнення цивілізації на нашій планеті.

В матеріалах конференції ООН з оточуючого середовища, яка відбулася в 1992 році за участю 179 глав держав світу відзначалося, що на початок нового тисячоліття Homo sapiens, до зубів озброєний науковими знаннями, розграбував і промотав скарби природи, отруївши заодно і власне середовище проживання (біосферу). Основною причиною, яка поставила людство на грань

глобальної екологічної катастрофи, є бездуховність нашої цивілізації [284]. Замість ноосфери, в якій за В. Вернадським людина бере на себе керівництво всіма процесами в біосфері і спрямовує її розвиток у потрібному для себе напрямку, вона створила нову сферу життєдіяльності – техносферу (а нині – це ІВТ біокосмосфера – *автор*), яка викликає такі зміни природного середовища, що вони загрожують самому існуванню людства на Землі [302]. Але ж технічні системи і технології (техноречовина, яка руйнує біосферу) створюються на основі досягнень науки і впроваджуються в практику за вказівками і розробками вчених, в яких, на жаль, не завжди перемагає духовно-моральна свідомість. Все менше залишається живої природи, а, отже, і в нас самих відбувається духовна технізація. А тому людська особистість деформується під потужним пресом техносфери.

Біоречовина створила біосферу, в якій «дозріла» людина розумна. Техноречовина будує техносферу, де формується техногенна людина з її масовою техногенною культурою. Наука все більш відкрито стає галуззю виробництва військової техніки [407], вчені теж обслуговують перш за все техноречовину, створюючи все більш загрозливі, агресивні різновидності технічних систем і технологій, які активно поглинають природні ресурси і створюють загрозу масового знищення людей. Посередник між людиною і природою – техноречовина – стає ненажерливим чудовиськом, тому що в ній втілені, нею рухають, окрім людського генію, і людські пороки, такі як жадоба пріоритету і слави, жадність до багатства, заздрість, лицемірство, боягузтво, жорстокість, самовдоволення, напівзнання тощо [561, 572].

Е. Дулуман, в минулому (50-ті роки XX ст.) видатний теолог, а потім войовничий атеїст стверджує: «З розпадом Радянського Союзу кинуте напризволяще моральне виховання підібрали релігійні організації. Якраз тому, майже 70% громадян України, як і всіх інших пострадянських держав, вважають, що в їхніх очах саме церква користується самим високим моральним авторитетом. А за нею, зі значним відривом, в спадаючому порядку йдуть: школа, армія, уряд, парламент, президент, міліція, суди і далі аж до все

зростаючої негативної думки про мораль торгашів, спекулянтів, бізнесменів, банкірів, олігархів, шахраїв, насильників, ґвалтівників і бандитів» [142, с. 19].

Дослідники А. Шевченко та Е. Ерошенко наголошують, що «існує взаємозв'язок між християнською теологією і методологією науки. Онтологічна аксіоматика запозичена представниками нової науки з релігійної сфери, а їхні теоретичні зусилля були направлені на гармонізацію досвіду з релігійними інтуїціями. Аналізуючи діяльність, погляди і філософські праці перших видатних вчених Нового часу, можна зробити висновок, що область, з якої привноситься онтологічна аксіоматика, – це християнська теологія» [560, с. 3] первісних християн часів життя Ісуса Христа і перших століть після нього, аж доки релігія не стала прислужницею держави [148].

Ще в 70-х роках минулого століття комуністичною партією Радянського Союзу перед своїми ідеологами ставилося питання про «особливу важливість якраз філософської критики релігії, оскільки протилежність науки і релігії – це по суті справи протилежність двох непримиренних світоглядів. Тому на долю філософської критики релігії випадає основний тягар аналізу ідеологічної сторони релігії і її теологічного ядра» [95, с.6]. Але вже у 80-х роках погляди на співвідношення науки і релігії трансформуються. Зокрема, В.Комаров вказується «Наука – це перш за все людська діяльність по виробництву нових знань, одна з форм суспільної свідомості, яка включає в себе також мораль, мистецтво, філософію і релігію. Роль релігії у духовному житті суспільства зрівняна за своїм значенням з практичними впровадженнями результатів наукових досліджень» [221, с.6].

Отже, відношення сучасної науки до релігії має базуватися на глибокій повазі до віри і серйозної оцінки місця і ролі релігії в історії соціуму. Нині значна частина вчених визнає, що в питаннях духовності суспільству і науці, зокрема, має допомогти релігія. Вони розуміють необхідність союзу науки і релігії [91, 252, 285]. Історія науки знає немало прикладів, коли геніальні вчені світу були віруючими людьми. Звичайно, вони були нецерковно віруючими, а мали своє уявлення про «вищі» сили, які панують над реальністю, по-своєму

мислили про оточуючу дійсність, про душу, про сенс життя. Так, наприклад, Е. Веліхов говорив: «Мені абсолютно зрозуміло, що вся діяльність людини – не просто пліснява на поверхні маленької земної кульки, а що вона в чомусь визначається зверху. Таке сприйняття Бога в мене є» [482, с.27].

Багато природодослідників і математиків, розпочавши пошуки людьми невіруючими, в кінці кінців приходили до віри [210, 213, 235]. Нині змінюється і ставлення церкви, зокрема православної, до науки [549, с.43]. У наш час філософія освіти спрямовується на обґрунтування гуманістично-інноваційного типу освіти [457], що сприятиме істотному зростанню інтелектуального, культурного та духовно-морального потенціалу особистості, її самостійності, самодостатності, творчої активності [343].

В. Вашкевич розглядає «Необхідність радикальних змін у суспільстві, що викликані сучасною інформаційною революцією; усвідомлення цього вимагає передбачення відповідних умов функціонування системи освіти, її змісту й форм, які гарантували б людині здобуття високого професіоналізму й інтелекту, а на практиці це означає підготовку, яка забезпечує ефективну взаємодію індивіда з суспільством, політичними і державними структурами, сім'єю, культурною спадщиною; виховання впевненості у своїх силах; бажання й готовність реалізувати себе у всіх сферах суспільного буття» [75, с.295].

На нинішньому етапі ІВТ прогресу виникає потреба в універсальних вчителях і інтелектуальних викладачах та в духовних вчених, оскільки особливо актуальною проблемою сьогодення є різке падіння духовних якостей молоді, а відомо, що ціннісну основу професіоналізму складають інтелектуальні, духовні та моральні якості майбутніх спеціалістів. За твердженням Л. Губерського «Мораль стає дійсно принагідним світоглядним орієнтиром тоді, коли людина і суспільство керуються у своєму житті такими моральними принципами і нормами, як доброчесність, совість, правда, милосердя, доброзичливість, вірність ідеалам, справедливість, добропорядність, братерство, миролюбність, працелюбність, рівноправність і свободолюбність, глибока віра у найвищий ідеал – людське щастя»

[280, с. 310]. Проте, на жаль, у наш час суспільство, а особливо молодь, не керуються наведеними моральними принципами і нормами. Тому для перемоги гуманістичного світогляду, який передбачає морально-духовне становлення сучасної молоді, необхідно здійснити не тільки важливі перетворення в матеріально-економічній сфері людського буття, а й у свідомості, світогляді людей, у розумінні ними дійсності, в ставленні до світу, до себе [380]. Це, однак, вимагає від кожного члена суспільства розуміння того, що єдиним способом самореалізації і саморозвитку є створення максимально можливих умов для всебічного розвитку всіх. Але для цього кожній людині потрібна свобода, духовність, моральність, чиста совість, людинолюбива свідомість [520 – 522].

Без відповідних соціально-політичних перетворень і духовно-морального перевиховання, нового рівня розвитку суспільства, його матеріальної бази, справжня свобода особи неможлива. Праця, зокрема суспільна, створила суспільну істоту. Без такої праці, безробітна молода людина деградує, втрачає будь-які моральні та духовні цінності, свідомість, науковий світогляд, – тобто перетворюється у волоцюгу, напівтварину, бо вона ще володіє мовою, хоча із вкрай обмеженим словниковим запасом. Нині в Україні на грані життя і смерті існують мільйони заразних безхатченків, які випали з суспільного життя, тобто втрачені для суспільства і, отже, практично стали тваринами, які турбуються лише за своє біологічне існування. Значну кількість їх складають безробітні молоді люди, які навіть мають вищу освіту. Вони не тільки не приносять користі для суспільства, але й є розносниками і передатчиками найзагрозливіших захворювань, сприяючи виникненню смертельно небезпечних епідемій. Але свобода неможлива і без розвитку свідомості цілком заможної людини. Дійсна свобода немислима поза високою духовністю, самодисципліною, самоорганізацією, відповідальністю кожного індивіда перед суспільством за суспільне благо [350, 351].

Технології навчання і виховання, котрі використовуються сьогодні у школі значною частиною педагогів, надто мало орієнтовані на актуалізацію

особистісних можливостей учнів і формування в них потреби і готовності до духовного самоствердження в пізнавальній діяльності. І, як наслідок, багато випускників не здатні до самостійного вирішення життєвих проблем, не готові стверджуватися особистісно, професійно, духовно, культурно [44, с.2].

Нині, дякуючи інтенсивному розгортанню ІВТ прогресу, існує загроза правильному психосоціальному розвитку особистості молодої людини, виникає загроза безособовості молоді [380]. Сьогодні мало хто заперечуватиме той факт, що Інтернет має певні переваги. Проте не варто ігнорувати небезпек, які він у собі криє. Приміром, чимало молоді без нагляду блукає у кіберпросторі [163]. Дехто з молоді починає спілкуватись з людьми, яких ані вони, ані їхні батьки ніколи б не запросили до себе додому. Деякі наївні діти необачно розповідають незнайомцям про особисті справи, діляться з ними власними думками, а також поміщають в Інтернеті свої фотографії. За словами професора Нью-Йоркського державного університету Ч. Яна, «молодь часто не усвідомлює, скільки людей, у тому числі сексуальних збоченців, має доступ до цієї інформації». Економічний, соціальний і політичний хаос – лише видимий план внутрішніх руйнівних процесів, що загрожують всьому людству. Як пише німецький філософ і теолог Р. Гвардіані у своїй праці «Кінець нового часу»: «Людина знову стоїть віч-на-віч з хаосом; і це тим страшніше, що більшість нічого не помічає: адже всюди машини працюють, установи функціонують, політично освічені люди розмовляють по телефону».

Справа не тільки в тому, що високотехнологічній цивілізації загрожує екологічна і кліматична та ядерна катастрофа, і що людина стала функціональним додатком до машин, комп’ютерів і бюрократичних організацій [123]. Найголовніше це те, що людина загубилася в безконечності світів, втратила своє символічне місце в центрі Всесвіту. Маємо на увазі антропоцентричні моделі Всесвіту Аристотеля, Птоломея, за якими Земля, потім Сонце за Коперником, потім наша Галактика є центром світобудови; Х. Шеплі в 1918 р. «змістив» Сонце з його системою планет з центра Галактики на її окраїну; Е. Хаббл (1924 р.) виявив, що наша Галактика – лише невеличка

піщинка у безкрайньому морі таких же велетенських зоряних систем, які розлітаються одна від одної, з тим більшою швидкістю, чим дальше розміщена дана галактика.

Попри добробуту людей і в розвинутих країнах, людське життя, позбавлене виміру вічності, втрачає сенс. Все більше людей розчаровуються в тій чи іншій релігії, перестають вірити в Бога. А в нашій Україні таких людей, у тому числі і молодих, вельми достатньо. Якраз духовна свідомість виступає сьогодні як інтегративний прояв світоглядної культури і зрілості особистості як громадянина, творця суспільства, достойної людини, від якої може залежати доля всього світу [373]. Люди і речі без глибинного божественного змісту деградують, розсипаються, буття дезорганізується. Морок безособовості піднімається з правічних глибин доісторичних часів і наповнює пустоти нашого духу, оті дуплини і порожнечі, що утворилися після того, як людина втратила зв'язок із живим Богом. Бо в такому разі не можна природним чином бути людиною, не існує такого механізму, такого закону, який би автоматично зумовлював би правильність вибору у сфері людської свободи [517]. Зате є наші інстинкти, пристрасті й потяги; наша наука як система відношень і функцій, абстрагованих від людини; і наша крихка, тендітна культура, з-поза якої раз у раз виглядає «звіряче обличчя» безодні (Р. Гвардіні: «…Всяке культурне будівництво, що заперечує Бога, приречене на невдачу з тої простої причини, що Бог є»). Не може людина, позбавлена свого коріння, своєї цілісності, змагатися з безособовими, позасвідомими, демонічними силами (зокрема, Сатаною), з інертністю матеріального світу, з автоматизмом власної психіки. На Землі живуть понад сім мільярдів недосконалих людей і міжособистісні конфлікти просто неминучі. Справді, «немає людини праведної на Землі, що робила б добро й не грішила» (Екклезіястова 7:20). Тому конче потрібно зберігати мир.

Як писав М. Бердяєв [47], жодна людина не може почати з чистого аркуша: тягар тисячоліть, підсвідомі та позасвідомі глибини дихають загрозою безособовості. Кожна ідея дихає загрозою безособовості, якщо людина

дозволить «молохові абстракцій» (Ніцше) поневолювати свою безсмертну душу, перекреслити моральний закон.

Свідомість людини, як особистості, диференціювалась з колективної психіки первісного стада, з колективного позасвідомого (термін К. Юнга). Колективне позасвідоме живе в міфології, в наших фантазіях і снах. Воно – джерело психічної енергії, там визрівають зародки наших почуттів та ідей. Але в колективному позасвідомому – і загроза для людини, загроза безособовості. Людина самореалізується, ставши особистістю – це тяжкий тернистий шлях. Значно легше злитися з колективною психікою, розчинившись у ній. Та якщо дати цьому «чудовиську цілком проковтнути себе» (К. Юнг) – це шлях у нікуди, шлях регресії людського. Щоб цього не трапилося кожна молода людина має усвідомити в чому полягає мета, суть та цінність людського життя. В цьому їй мають допомагати вчителі та викладачі на всіх видах занять.

Яка ж суть людського життя? «Життя – це спосіб існування білкових тіл» – до такого висновку прийшов Ф. Енгельс [576], і мусимо визнати, що кожна людина в дечому завжди має рацію, хоча варто до цих слів додати, що життя – це спосіб існування не тільки білкових тіл (маються на увазі люди й тварини), але й рослин [513]. Духовність у смислових переживаннях і власне людських почуттях, дається як очевидність «життєвих інтенцій», які достовірні для особистості з такою визначеністю як і самосвідомість. Потік переживання і духовних почуттів у цілісну єдність замикає горизонт, що й утворює життєвий світ людини. Життя її – це органічне поєднання іманентності та трансцендентності, в цьому і полягає парадоксальність феномена духовного, у якому людина стверджується у своїй людській якості, знаходить смисл свого життя. Отож, духовний розвиток людини не є дещо відмінне від людського життя чи піднесене над ним [181]. Таємниця людського існування полягає не в тому, щоб тільки жити, а в тому, як і для чого (чи для кого) жити. За словами Е. Фромма, в самих основах людського існування укорінена потреба в об’єкті для служіння. Призначення та сенс

життя індивіда – здійснитися як Людина, або мовою релігії «піднятися до Бога», стати «образом та подобою Божою» [507, с.188].

Занадто індивідуалізоване життя може привести до розвитку іншої крайностей, таких як жадібність та егоїзм, і якщо індивіди людського колективу не стануть особистостями, то вони приведуть людство до трагічного кінця. Ці дві вкрай огидні якості завжди супроводжують людей майже у всіх їхніх починаннях. Нині українське суспільство знаходиться в стадії еволюції дикого капіталізму – первісного нагромадження капіталу. І, як показує історія так званих цивілізованих країн, на цьому етапі найбільш активно продукується зло. Людей, які є активними носіями духовних і національних цінностей морально пригнічують, а то й фізично знищують. І тому не варто сподіватись, що духовно хворе суспільство знищить зло, а тим більше, що воно зникне в результаті самодовільної дисипації. На такий процес необхідні століття.

Формувати творчу особистість мають духовно багаті наставники. А, отже, виникає потреба в універсальних учителях і духовних учених, оскільки особливо актуальною проблемою сьогодення є різке падіння моральних якостей молоді, а відомо, що ціннісну основу професіоналізму складають інтелектуальні, духовні та моральні якості майбутніх спеціалістів [108]. Уже на уроках фізики з’явилася Біблія [417]. Доки людина не володітиме позитивними для суспільства якостями, вона не буде особистістю. Узагальнюючи можна сказати, що особистість – це «персона – індивід як суб’єкт соціальної діяльності, властивості якого детерміновані конкретно-історичними умовами життя суспільства; конкретна, цілісна людська індивідуальність в єдності її духовних, соціальних і природних якостей. Індивід стає особистістю в процесі оволодіння соціальними функціями і розвитку самосвідомості, тобто усвідомлення своєї самототожності і неповторності як суб’єкта діяльності та індивідуальності, але саме в якості члена суспільства» [513, с.488]. В. Жадько [151] переконаний, що саме в творчій діяльності відбувається становлення особистості, розкриваються її

можливості активно постати перед світом, бути активною індивідуальністю і здатною проаналізувати проблеми минулого. Тільки в акті творення людина отримує можливість осягнути безмежжя власного «Я» і втілити його в реальних продуктах своєї життєтворчості, зробивши висновки з пройдешніх років. Творчість розвивається в загальному потоці історії, але вона взаємозв'язана з духовним життям суспільства та особистості [151, с.274].

Як стверджує В. Жадько: «Духовність щодо до творчості має декілька смислових відтінків. По-перше, духовність виступає як смисловий еквівалент категорії творчість, визначає духовну творчість як людський здобуток. Тобто поняття духовності охоплює всю сферу духовних явищ і визначає творчість як характеристику людини та її існування. По-друге, феномен духовного охоплює дуже широкий спектр різноманітних явищ, починаючи від конкретних духовних утворень (знання, ідеали) до об'єктивних, предметних і соціальних форм духовного життя. У цій широкій предметній сфері поняття духовності виділяє особливий зріз, фіксує питання про сутність людського духу, виділяє проблему творчості людини як специфічної форми її самовизначення в світі. Духовність найглибше розкривається в сфері творчої діяльності. Прикладом цього може послугувати життя і творчість великого речника українського народу Тараса Григоровича Шевченко (1814–1861), який з кріпака виріс до «велета у царстві духу» [151, с.276].

Автор публікації [151, с.277] підтверджує думку про те, що «особистість на всіх планах буття має творити теперішнє і майбутнє своїми думкоформами, думкообразами, які матеріалізуються в дійсності. Творча людина проживає ніби не одне, а паралельно два життя: матеріальне й духовне. Духовне життя породжує духовність як властивість особистості робити вільний вибір серед ієрархії цінностей (матеріальних і духовних), який у свою чергу зумовлює свободу орієнтацій на ідеал, сенс побудови власного життя. Отже, майбуття нашої планети залежить від того, наскільки успішно розв'язуватиметься проблема піднесення духовності людей, їхнього сукупного рівня свідомості. Таким чином, головною проблемою сучасності є виховання моральності,

відповідальності, передовсім, у молоді, і це завдання покладено на творчість як основу духовного формування суспільства» [151, с.278].

Аналіз моделей соціально-економічного, науково-технічного розвитку країн, що після Другої світової війни здобули успіх у народному господарстві, досягнувши на його базі матеріального добробуту, показує, що без тотальної мобілізації інтелектуального потенціалу нації, її духовного відродження, інвестицій у виховання людини як творчої особистості – в її освіту і культуру, професіоналізм і соціальну активність, патріотизм і суспільну свідомість, тут не обійтися. Проблема виховання духовного особистісного самоствердження є актуальною і має глибокий соціально-педагогічний смисл, оскільки особистість, яка здатна до такого самоствердження в напрямах самореалізації, саморозвитку, зможе вільно й успішно поводитися в різноманітних сферах життєдіяльності, самостійно й нетрадиційно мислити і нести відповідальність за свої дії і власний розвиток. Це має важливе значення як для самої особистості, так і для суспільства та життя загалом [44]. Формування сенсу життя в контексті виховання християнської духовної свідомості у молоді представлено в нашій монографії [380, с. 255-270].

Отже, проведений нами аналіз суперечностей у процесі становлення духовної особистості, духовного світогляду, безособовості, сенсу життя та ролі науки, освіти і релігії в епоху ІВТ прогресу, дозволяє зробити наступні висновки.

Доведено, що під впливом ІВТ прогресу кінця XX і початку XXI ст. перебуває духовне, соціальне, політичне та ідеологічне життя суспільства. Наука, яка прогресує на ІВТ фундаменті, створюваному індустрією гіперкомп’ютерів, перетворюється на гіпернауку, яка перетворює планетарну цивілізацію на суперіндустріальну, з розвинутими нано-, біо-, генно-, нейро-, когнітивно-, інформаційно-, комп’ютерно-мережевими технологіями, що дозволяє цивілізації розробляти мегапроекти перетворення не тільки неживої, а й живої та мислячої матерії.

Встановлено, що суперечності, з якими людство вступає у XXI ст. набрали глобальний характер у різних сферах суспільного життя: в економіці, політиці, управлінні, екології, освіті, духовності, мистецтві, в духовній культурі взагалі й особливо впливають на життєдіяльність сучасної молоді, людську особистість і духовну свідомість, яка повинна виступати як інтегративний прояв світоглядної культури і зрілості творчо-духовної особистості. Для подолання таких криз необхідно звернутися до ідеї пайдейї гармонічного поєднання духовного і тілесного для формування й реалізації здібностей та можливостей молодої людини і, як результат здійснюватиметься інтелектуальний розвиток і самовизначення молодої людини.

Проаналізовані думки вчених, які були і думаючими теологами (І. Ньютон, А. Ейнштейн, М. Планк, В. Вернадський, Л. Капиця, Н. Коперник, Т. Браге, І. Кеплер, Г. Галілей, В. Гершель, Дж. Джінс, Ф. Дайсон та інші) про узгодженість і доповнення одна одної науки і релігії, яке підтверджу наукове відношення до Бога в наші дні та в його історичній ретроспективі, адже це результат багатовікового прагнення людини до справжньої творчо-духовної свободи, до пізнання нею самої себе, істинної людяності. Показано, що акцент на духовний розвиток в умовах ІВТ прогресу у системі освіти при гармонійному поєднанні з емоційним і фізичним єством людини, може дати бажаний результат щодо виховання більш успішного і здорового, перш за все душевно і духовно, творчого покоління.

З’ясовано, що постіндустріальне суспільство з його колосальним розвитком науки, техніки і високих технологій має і негативну, навіть руйнівну сторону життя (кліматична, екологічна, економічна й етнічна кризи, політичні чинники, небезпечність техногенних та виробничих чинників для фізичного, психічного та духовного здоров’я людини та ін.), зобов’язує формувати науково-духовний світогляд, який буде базуватися на засадах гуманізму, моральності й духовній культурі, досягнутій сучасникам та

попередніми поколіннями у різних сферах життєдіяльності людства у поєднанні з ІВТ науково-технічними досягненнями, адже такий світогляд слугуватиме методологічною основою створення вищої форми організації суспільного життя, забезпечить майбутнє людства, суспільства всебічно розвинених людей.

Вияснено, що для подальшого розвитку освіти необхідні зміни, які відповідали б вимогам і запитам сучасної ІВТ цивілізації, котра потребує: людини високодуховної, знаючої, творчої, інноваційно-мислячої, далекоглядної, принципової; індивідуалізації, диференціації й продуктивності процесу навчання; відповідності змісту навчання рівню наукових знань у світовому масштабі; збільшення творчих науково-дослідних робіт; систематичного підвищення кваліфікації або перепідготовки, самоосвіти протягом усього життя, оскільки, у вік бурхливого ІВТ прогресу отримані знання «старіють» надто швидко.

Окреслено, що на даному етапі розвитку ІВТ цивілізації, коли людина стала функціональним придатком до машин, комп'ютерів, бюрократичних організацій, «мишкою» кіберпростору в мережі Інтернет, вона загубилася та втратила своє символічне місце у центрі Всесвіту. Людина самореалізується лише тоді, коли стане високодуховною особистістю, що принесе їй відчуття знаходження у нескінченності Всесвіту, людства і подій, які відбуваються в них і з ним, проте це тяжкий шлях, набагато простіше розчинитися в колективній безодні безвідповідальності, а щоб цього не сталося людина повинна розуміти цінність і мету свого життя, яка полягає в тому, щоб гідно і цілеспрямовано прожити своє життя, встигнути якнайповніше втілити в життя до моменту своєї смерті усі свої благі творчі наміри, співзвучні загальнолюдськими завданнями і цінностями. Встановлено, що занадто індивідуалізоване життя може привести до розвитку інших крайностей, таких як жадібність та егоїзм, і якщо індивіди людського колективу не

стануть духовними особистостями, то вони приведуть людство до трагічного кінця.

Прояснено, що духовний сенс життя людини нині зводиться до таких етичних норм як: люби Бога як самого себе; навчайся все життя; твори науку, нові технології і техніку; не вбий; не кради; не зраджуй; ти завжди відповідальний за тих, кого наблизив до себе; не свідчи брехливо, уникай неправди; не бажай того, що належить іншим; люби і шануй батьків і дітей своїх; люби працю і працюй сумлінно; не завдавай шкоди навколишньому світові; остерігайся згубних звичок; будь милосердним і поважай інших; чини з іншими так, як хотів би, щоб чинили з тобою; дотримуйсь загальноприйнятих принципів моралі (стриманість, поміркованість, доброзичливість, безкорисливість, гостинність, культурність, етичність, естетичність, дбайливість.

Доведено, що духовне життя суспільства є найскладнішою і найважливішою сферою існування суспільства і соціальних явищ, оскільки саме тут виробляються, закріпляються, вдосконалюються та передаються від покоління до покоління, від людини до людини знання, досвід, інтелект, мудрість, ментальність, а саме головне, духовність і мораль, тобто ті предметні, смислові та ціннісні орієнтири, які необхідні і для життя суспільства, і для життя окремої людини. Для цього необхідно створити стратегію системи розвитку освіти і виховання щодо збагачення молоді духовними цінностями (добро, совість, віра, мудрість тощо), створення образів (духовних ідеалів) для наслідування, бачення глибинності світу і власної значущості в ньому крізь призму мудрості та відповідальності в умовах ІВТ прогресу.

2.3. Ключові детермінанти високої духовності молоді епохи інформаційно-високотехнологічного прогресу

У контексті нашого дослідження виглядає евристичним проаналізувати філософсько-освітній аспект формування основних суспільних цінностей, які

тісно пов'язані з духовністю (добра, совісті, віри, можливості дива, сенсу життя, мудрості, духовного ідеалу для наслідування) в умовах ІВТ прогресу з метою створення такого освітньо-духовного середовища, в якому духовно-компетентна особистість могла б успішно самореалізуватися в соціумі як громадянин, сім'янин, професіонал з метою переходу людства на новий виток еволюційного розвитку – від людини розумної до людини високодуховної, прогресивної, яка живе не одним сьогоднішнім днем, а здійснює вклад у розвиток майбутнього людства. Наголошено на необхідності звернення до методологічного потенціалу філософії освіти задля пошуку шляхів вирішення складних задач модернізації освіти, в тому числі, для пошуку або створення духовного ідеалу, на який можна було б рівнятися, наслідувати, прагнути до його висот звершення, з метою виховання високодуховного, фізично і психічно здорового, високоосвіченого, інтелектуального члена ІВТ суспільства. Також у даному параграфі розглянуто питання феномену мудрості яке не просто стає ключовим методологічним прийомом, але як фундаментальна складова духовності особистості входить у саме серце сучасного світу. На нашу думку, модернізація освіти повинна органічно поєднати ціннісне наповнення української освітньої традиції із сучасними підходами, коли мова йде не про відмову від старих принципів та цінностей, а про їх змістовне та науково обґрунтоване оновлення, що актуалізує ціннісний дискурс в освіті сучасної доби. Система освіти опинилась перед обличчям викликів ІВТ прогресу і тому найціннішим товаром у сучасному суспільстві є мудрість, без якої ми приречені відчувати внутрішню порожнечу і безцільно плисти за течією подій та інформації, адже мудрою можна вважати особу, яка володіє перш за все високим рівнем духовності та суспільно-корисним досвідом, вмінням переосмислювати величезний потік інформації і розумно використовувати в практиці на основі життєвого досвіду для потреб та інтересів суспільства. Тому феномен формування мудрості як фундаментальної складової духовності особистості повинен бути врахований при обґрунтуванні стратегії модернізації освіти в XXI ст.

Розглянемо особливості формування почуттів добра, совісті, віри та ідеалу для наслідування [373]. Добро й зло і нині постають явищами морального плану – етичними категоріями. Для етики як науки, а також для моралі та моральності, як практичної етики, це є фундаментальні категорії, від змісту яких залежать всі інші етичні уявлення, а також і всі інші найважливіші поняття та категорії етики. Факт існування в людському житті таких прямо протилежних життєвих орієнтирів як добро і зло свідчить про найважливіші особливості тієї ситуації, в якій перебуває нині молодь [359, с.553]. Для релігії основні цінності – Істина, Добро і Краса абсолютні, вони мають божественне походження та основу. А для філософії освіти?

Кардинальні політичні перетворення й соціальні потрясіння в Україні при переході від соціалізму до капіталізму, як і в усіх країнах СНД, в кінці XX і на початку XXI ст. зламали системи суспільного життя, морального і духовного світогляду людей, традиційного виховання молоді, зруйнували педагогічні концептуальні позиції та методику виховної роботи з учнями і студентами [233]. Стало цілком очевидним, що нова соціальна реальність (період первісного нагромадження капіталу – «епоха звірячого капіталізму») принципово змінила механізми людської взаємодії, пріоритети й ідеали, призвела до загального погіршення людських взаємин, до зниження рівня духовної культури [377].

На цій основі викристалізовується важлива суспільно значуща проблема сучасного виховання – як виховати духовно багатого громадянина в нинішніх умовах, щоб він творив добро, а не чинив зло. Чому ж люди чинять зло? Біблія проливає світло на це питання. Вона чітко пояснює основні причини, через які люди роблять лихі вчинки, хоча й розуміють, що це неправильно: «Через пригноблення мудрий може поводитися безумно (Екклезіястова 7:7)»; «Корінь усього лихого – то грошолюбство»; «Що скоро не чиниться присуд за вчинок лихий, тому серце синів людських повне ними, щоб чинити лихе (Екклезіястова 8:11)»; «Кожен випробовується, коли його захоплює та зваблює власне прагнення. Відтак нездорове прагнення, ставши здатним родити,

породжує гріх (Якова 1:14, 15)»; «Хто з мудрими ходить, той мудрим стає, а хто товаришує з безумним, той лиха набуде (Приповістей 13:20)». Корозія уставлених духовних цінностей стала наслідком прагматизації життя, пропаганди насилля, а нехтування правовими, моральними, соціальними нормами виросло до масштабів глобальної соціальної проблеми. За таких умов досить складно формувати у молоді навички конструктивного спілкування, відчутним стає нерозуміння молодими людьми сутності найпростіших соціальних процесів і явищ, що, в свою чергу, спричиняє конфлікти, стресові ситуації, неадекватну соціальну поведінку і, як наслідок, втечу від реальності у бандитизм, порнографію, наркоманію, алкоголізм, віртуальне комп'ютерне середовище [373].

Найбільшої трансформації у цих умовах зазнали і такі релігійні, суспільні й філософські фактори як добро і зло, бо бути громадянином, та ще й гуманістом у цих умовах без належного духовного і морального виховання (загартування) неможливо [377, с. 186-203]. На думку академіка В. Кременя «унікальність буття людини обумовлюється багатством її духовної культури, головне місце у формуванні якої належить філософії. Саме вона концентрує в собі проблеми-питання, знахідки і сумніви, великі прозріння й усталені істини, які завжди мають неминущий сенс і значення. За своїм походженням філософські проблеми, трансформуючись в ідеї, є конкретно-історичними, а за змістом – трансісторичними, оскільки в усі часи та епохи мають вражаючу властивість бути зрозумілими, необхідними для людини будь-якої країни, етносу, часу. Завдяки їм здійснюється грандіозна «одіссея людського духу», в якій відбувається становлення особистості» [242]. Тому цілком актуальним і зрозумілим стає те, що перед філософією освіти постає завдання – переглянути зміст та ідеї таких життєво важливих понять як добро і зло та совість [380, с. 283-298].

Як свідчать сучасні дослідження в галузі філософії продуктивною є концепція людиноцентризму як пріоритет сучасної філософії освіти, як центр

гуманістичних, освітніх і культурних практик, який акцентує увагу на особистісних цінностях, способах і можливостях їх реалізації [240].

Згідно В. Кременя «Людиноцентризм – це актуалізація гуманістичних тенденцій у сучасну епоху, відхід від її раціоналістичних, прагматичних імперативів. Адже не секрет, що в багатьох випадках ми спостерігаємо дегуманізацію суспільних відносин, що знаходить реальний відгук у молоді, учнях і студентах. Старі форми втратили своє значення і вплив, і тому сьогодні мало вже лише закликів до гуманізму. Потрібні нові концепції, нові теорії, до яких і належить людиноцентризм» [242, с.7]. Необхідне створення нового культурного, духовного, наукового буття, або ноосфери, що приведе до нової соціальної, економічної і політичної конфігурації [184, 203]. Духовні виміри буття – це загальнолюдські цінності.

Варто відзначити, що внаслідок високої продуктивності праці, зумовленої визначними досягненнями сучасного ІВТ прогресу, величезний відсоток людей не можуть у XXI столітті продати свою робочу силу як товар і викидаються в соціальну сміттєву корзину. Нині наявний і великий відсоток паразитуючої молоді з багатих сімей («мажори»). Всі злі поступки люди здійснюють якраз у бездіяльний час, а вихідці з так званих благополучних родин здійснюють їх від бездіяльності, від неробства, від того, що робити нічого. Як пише Ю. Крупнов «Праця (суспільно-корисна) – єдиний засіб самоперетворення людини, неперервного відновлення нею своєї людяності. ... Без праці людина втрачає свою людяність, деградує і на певному етапі перестає бути людиною. А це означає обезлюднення, деградацію людяності, втрату людської сутності. І мова йде не тільки про окремих людей, але й про цілі групи, маси – про народ» [249, с.59].

Норми добра і зла виникли ще на самому початку людської історії [556]. Адаму і Єві довелося приймати рішення – дотримуватися Божих норм добра і зла чи обрати свої власні [Буття 3:6]. Тисячоліттями найвизначніші мислителі людства сперечаються щодо питання добра і зла. У «Британській енциклопедії» здійснений огляд вчень провідних мислителів людства, який

завершується таким висновком: з часів грецького філософа Сократа і аж до XXI сторіччя включно тривають «постійні суперечки стосовно визначення поняття доброчесності та критеріїв добра і зла». Можна послатися і на вчення Ісуса Христа, моральні норми якого високо цінують як християни, так і не християни (а це мільярди людей). Ісус навчав: «Усе, чого тільки бажаєте, щоб чинили вам люди, те саме чиніть їм і ви» [Матвія 7:12]. Це золоте, вічне правило творення добра, духовності й моралі людства. У [499] запропоновано гіпотезу про необхідність і можливість з'єднання апріорно-постулативного й діалектико-матеріалістичного підходів до моралі. Зміна потреб – це результат суспільного прогресу в процесі розвитку ІВТ прогресу.

Добро і зло – чинники, з якими людина контактує на протязі всього свого життя. Ці антагоністичні взаємозв'язані поняття до останнього подиху супроводжують людину, завжди присутні в її свідомості й свідомості оточуючих людей. Вони формують людину з раннього дитинства і до пізньої старості, а також визначають свідомість і мораль суспільства, в якому людина живе. На побутовому (емоційному) рівні ми сприймаємо творення добра, як такі вчинки твої, чи оточуючих людей по відношенню до тебе, які викликають у людини глибоке вдоволення життям, радість твого існування у світі, в колективі, серед рідних і друзів, серед оточуючої природи. Це духовні цінності людини, її життя і творення.

Добро викликає глибоке емоційне піднесення (сльози радості), бажання жити, творити, здійснювати подвиги, відкриття, приносити близьким людям радість, викликати у них почуття поваги, вдячності та любові до тебе. Як правило, ці почуття супроводжуються великою і світлою вірою в Бога. В такому стані людина відчуває себе потрібною для людей, бачить сенс свого існування у цьому світі, часто здатна на геніальні вчинки і відкриття, створення мистецьких шедеврів. Люди вміють творити добро, але, на жаль, є й такі люди, які чинять неймовірне зло. Воно викликає у людини протилежні емоції і переживання до творення добра, відчуття горя, гіркі сльози і навіть небажання жити, когось бачити, творити, дружити, любити, чинити добро

іншим людям, навіть близьким. Людина стає соціально інертною, замкнутою, а то й впадає в глибоку депресію, часто зневірюється в існуванні Бога і в його допомогу. В результаті у людину, як часто говорять, вселяється Сатана і вона скоює злі вчинки, які нерідко закінчуються трагедіями для даної людини або оточуючих її людей. Добро і зло – поняття, які: 1) втілюють бінарну суперечність двох виражених у гранично полярній формі принципів духовно-морального буття людини; 2) позначають одну з фундаментальних філософських, етичних і особистісно-світоглядних проблем (тобто мають власне філософський – онтологічний і гносеологічний вимір, етичний, а також глибинно-особистісний, екзистенціональний вимір); 3) в узагальненій формі дозволяють оцінювати вчинки людини під кутом зору ідеального і реального, належного і неналежного, дозволеного і забороненого, корисного і некорисного, благого і гріховного, а також інших подібних критеріїв [513, с. 262]. Фундаментальне питання про добро і зло піднімає також проблему сутності людської природи – хорошої або злої з самого початку, а також зв’язану з цим проблему її зіпсутості-гріховності, причин цього стану і шляхів переборення цієї гріховності у своїх вчинках та у житті в цілому. Набуваючи все більшого пришвидшення у ХХ столітті ІВТ прогрес, перш за все проявляючись у військовій області [407], досить часто породжував зловіщу захопленість владою і додавав рішучості тим, хто був налаштований на агресію та війни і вони вчинили самий тяжкий злочин проти людства у вигляді двох світових воєн, в яких постраждали сотні мільйонів людей у вигляді убитих, поранених, фізично і психічно скалічених. Але ж відомо, що людина – міра всіх речей, людина – найвища цінність у світі… Мудрі слова, справедливі і для проблем миру і війни на початку ХХ ст., і для середини його, і для епохи ІВТ злету НТП в кінці ХХ ст. та ІВТ прогресу на початку ХХІ ст. Ця вічна істина і нині часом затуманюється в свідомості керівників держав могутністю техніки і технологій і вони стають здатними до будь-яких злочинів проти не тільки інших народів, але й проти власного народу. Прогрес науки необоротний, його зупинити не можна. Людство буде проникати все глибше в

космічний простір. Питання полягає в наступному: чи буде воно рухатися в космос з мечем в руках чи з інструментами пізнання? Чи буде переносити в космос всі архаїзми і бездуховність земної конфронтації чи погодиться, що в нашу еру духовність і стриманість стали абсолютною вимогою часу? Головна загроза – глобальна дестабілізація. Не тільки ядерна і термоядерна зброя складають загрозу зникнення цивілізації. Здатність хімічної зброї до знищення всього живого жахлива [407]. В період після першої світової війни хімічна і бактеріологічна зброя застосовувалася більш ніж у 20 випадках. Все це, разом з американською програмою СОІ, можна розглядати як початок нового етапу воєнно-технічно-комп'ютерної революції у військовій справі, тобто нового витка в спіралі гонки озброєння. Наскільки вона при сучасному рівні бездуховності й аморальності стане довготривалою і глибокою можна тільки гадати. Найбільше зло зі всіх на світі – війна [380]. Третя світова війна, якщо вона трапиться, означатиме кінець цивілізації, всього живого на Землі, якщо вона сама не розлетиться на шматки-астероїди.

Порятунком залишається розум, виховання в молоді гуманізму, духовності та моралі, перебудова мілітаристського мислення на духовно-моральне. Нове явище історії, тобто духовно-моральне піднесення не тільки окремих людей, груп суспільства, але піднесення всезагальне, зробить політичну і військову стратегію агресорів ірраціональною в усіх проявах. Тисячу разів правильна точка зору про вирішальне значення духовно-моральної, гуманістичної політичної справедливості або неправедності політики, яка покладена в основу миру і війни на Землі [407]. Разом з цим, традиційно у філософії відзначається принципова неможливість дати завершене і вичерпне визначення категоріям добра і зла, однозначно визначити їх. Виділяють три основних типи розуміння добра і зла, які втілюють як розуміння змісту, так і причини їх походження: 1) конвенціальний; 2) онтологічний; 3) інтуїтивно-апріорний [513, с.263]. Якщо мова йде про саме загальне розуміння добра, то ним, як правило, позначають уособлення і повноту всіх моральних уявлень, моральну святиню як таку,

моральний імператив, який не підлягає перегляду ні при яких умовах. Добро відображає, концентрує в собі не суб'єктивні уявлення й оцінки людини, тобто виникає не як продукт самої людської діяльності, а втілює, перекладає на мову людей заповіді Бога, дані людині та покладені Творцем в основу всього світотворення [513, с.264], життя й діяльності людей.

Розрізняють також чотири основних рівні або способи трактовки природи зла: 1) фізичне зло (те, що породжує фізичні чи духовні страждання людини, втрата благополуччя); 2) моральне зло (недосконалість людської природи, яка обумовлює установку людини при першому ж випадку порушувати моральний закон, поступаючи не так, як потрібно); 3) соціальне зло (недосконалість структури суспільних відношень, соціальних інститутів, норм і порядків); 4) метафізичне зло (зло, яке випливає з природи буття і природи людини) [513, с.265]. Я. Бьоме в свій час указував на те, що добро також легко перетворюється в зло, як і зло в добро. Тому зло переважно розглядають в одній із двох перспектив: 1) як радикальну протилежність добру; 2) як недолік, недостачу добра [513, с.266].

Найбільш чітко момент виникнення і причини походження уявлень людини про добро і зло прослідковується в християнській філософії [74]. У відповідності з цим віровченням походження добра і зла безпосередньо зв'язане з гріхопадінням людини – воно являється знаком відпадання людини від покірності волі Творця і початком пізнання оточуючого світу («дерева добра і зла»). Вся наступна історія людства – суперечливі пошуки шляхів повернення до Бога, з багаточисельними спробами і помилками, викривленням цього шляху. Історія людства виникає як спроба відновити повноцінний діалог з Творцем, як втіленням добра [513, с. 267]. Якраз тому Бердяєв відзначав, що «в основі християнства знаходиться не стороння і завжди безсильна ідея добра, яка беззастережно є нормою і законом відносно людини, а жива істота, особистість, особисте відношення людини до Бога і до ближнього». Релігійна традиція, перш за все християнська, пропонує оптимістичну перспективу, маючи на увазі як космічну есхатологію (створення Царства Божого в

масштабах Всесвіту після тріумфу сил добра), так і особистісну («Царство Боже всередині нас», – говорив Ісус) [513, с. 268].

Людство провокує такі страждання, які повністю зумовлені ним. Проблему, викликану подібного роду стражданнями, на відміну від страждань, спричиненими природними катаклізмами, називають «проблемою морального зла» [122, с.377]. Після закінчення Другої світової війни зафіксовано приблизно 50 випадків геноциду і масових убивств з політичних мотивів. «Тоді втратили життя принаймні 12 мільйонів військових і 22 мільйони осіб серед цивільного населення, а це більше, ніж під час усіх внутрішніх і міжнародних війн після 1945 року», говориться в американському політологічному журналі (American Politikal Science Review). За час розумного існування людства відбулося 14,5 тисяч війн, в яких загинуло більше ніж 500 мільйонів людей [407]. Це величезне, вселенське зло. Отже, розв'язати проблему морального зла складно тому, що міркування людей з приводу цієї проблеми залежать від їхніх особистісних зіткнень зі злом та від страждань, до яких ці зіткнення призводять. Коли люди випробовують на собі вплив зла, вони часто звертаються до Бога і просять Його, щоб він втрутився й полегшив їхню долю. Не відчувши Божого втручання, вони, зазвичай, перестають вірити в Нього і починають вірити в істинність атеїзму. Таким чином, створюється враження, що за допомогою атеїзму можна уникнути проблеми [122, с. 379].

Філософське обґрунтування цієї проблеми гласить: зло, яке панує в світі, не є нездоланним бар'єром для віри в Бога, принаймні, для такої віри, яка закладена в монотеїстичних релігіях. Є надія, що добра воля і соціальні інстинкти суспільства в цілому приведуть до того, що моральне зло буде зовсім викоренене [122, с. 379].

Отже, мінімізувати вплив зла на життя людства необхідно, перш за все, за рахунок становлення духовності. Найстрашніші втрати – це духовні. Історія неодноразово засвідчувала: можна втратити все що завгодно, але якщо будуть збережені духовні цінності [22], то обов'язково відродиться народ і його душа. Тому досвідчені вороги завжди намагалися нанести відчутного удару по тому,

що є найсвятішим у житті – по духовній культурі народу, зламати його національну самосвідомість, спотворити об'єктивну логіку суспільства.

А як же розум людини, найцінніший подарунок Бога, який з усіх тварин лише вона отримала від Нього? Адже людина, окрім рефлекторних інстинктів, здійснює захист свого життя і через функцію розуму [56]. Як наголошує М. Дробноход «Упродовж усієї історії людство вдосконалювало створювані розумом методи і способи захисту життя та все більше виходило за межі суспільних потреб, нехтуючи можливості природного середовища. Як наслідок, замість захисту життя людський розум з усією заповзятістю рухався і продовжує рухатися у напрямі самознищення. І ось прикрий наслідок: на початку XXI сторіччя людство і природне середовище опинилося в глибокій системній кризі. Наразі вкрай загострилися негативні явища глобального виміру, які вже не лише гальмують соціально-економічний розвиток, а створюють реальну загрозу існуванню людства та біосфери. Про це переконливо свідчить динаміка посилення кризових явищ у суспільстві, зокрема, голоду, злиднів, духовного спустошення особистості, руйнування людської психіки, екологічних катастроф, невиліковних хвороб, піратства, работоргівлі, витонченої злочинності, тероризму, руйнівних конфліктів, локальних воєн і зростаючої реальної загрози виникнення світової війни з застосуванням ядерної, бактеріологічної й іншої зброї» [140, с. 7]. Отже, як і попереджала Біблія, розум людський поки що нездатний розв'язати проблему добра і зла, оскільки і сам найактивнішим чином сприяє існуванню цієї проблеми.

Залишається ще надія на духовно-перетворюючу сутність праці, яка визначає сенс життя [249]. Звичайно, не всяка праця несе суспільно-духовний заряд. Ю. Крупнов зазначає, що «Праця – це кожний раз і завжди тяжкі зусилля по відтворенню своєї людяності, якості життя і системи діяльності. Вона складається з духовно-вольового зусилля, яким переборюється хаос і руйнування всесвітнього цілого та організовується розвиток. Така праця завжди є суспільною в тому розумінні, що не окремі індивіди, а множина

людей, кожний зі своєї позиції, на своєму місці, здійснюють єдину сукупну працю. Високі вимоги до праці означають не вимоги до кожної людини змінити своїми зусиллями світ (це неможливо і не потрібно), а здатність усвідомлювати в якій саме праці ти береш участь і чому твоє трудове зусилля кожний раз є духовним. Суспільство і школа (зрозуміло, що і родина в першу чергу), озброєні таким поняттям праці, можуть здійснити чудеса виховання. І це довів наш співвітчизник, класик наукової природоузгодженої педагогіки А.Макаренко». Він писав: «Праця, дисципліна, побут, освітня робота, майбутнє вихованця і вихователя – все це має розміщуватися по лінії економічного прогресу комуни (взагалі будь-якої виробничої спільноти) з врахуванням основного фактора – економічного прогресу всієї країни…» [249, с. 60] і що саме головне в нинішніх умовах – духовного розвитку кожної молодої людини і суспільства.

Зрозуміло, що з почуттями добра і зла тісно пов’язане почуття совісті як важливої риси громадянина-гуманіста [233]. У словнику В. Даля говориться: «Совість – моральна свідомість, моральні почуття і відчуття в людині; внутрішнє усвідомлення добра і зла; тайник душі, в якому відбувається схвалення чи засудження кожного вчинку; здатність розрізняти якість вчинку; почуття, що спонукають до істини й добра, викликають огиду до брехні (неправди) і зла; внутрішні пориви до добра й до істини; вроджена правда різного ступеня розвитку».

Іншими словами, совість – це самооцінка особистості своїх дій і вчинків, які відповідають прийнятим у суспільстві моральним нормам і правилам або ж найважливіший моральний регулятор поведінки людини у суспільстві. Совість як особистісна властивість і духовна цінність найбільш уживана в спілкуванні людей та в оцінці їхніх стосунків. Здатність (властивість) особистості діяти морально, здійснювати моральний самоконтроль прийнято називати поняттям «совість» [233, с. 28]. Це свідчить про те, що вона є центральною сутнісною характеристикою особистості, показником її різнобічної зрілості. Втім, незважаючи на широке науково-практичне використання розглядуваної

категорії, совість, на жаль, залишається концептуально невизначеною, по-різному інтерпретується, що безпосередньо позначається на її особистісно-перетворювальній діяльності. Уявлення про совість на початку було вироблено у філософії, оскільки це утворення є етичною категорією. Згідно О. Базалука «У моральній площині образним аналогом інституту судової влади виступає совість, як духовно-етичне переживання розриву реального та належного, індикатор відповідності того що відбулося. Суд совісті для людини моральної за глибиною переживань набагато фундаментальніший за суд юридичний» [34]. В сучасному суспільствознавстві, релігійній і юридичній літературі досить актуальною є проблема свободи совісті, яка має теоретичний і практичний аспекти. Свобода совісті є однією з загальнолюдських соціальних і духовних цінностей. За висловом філософа Є.Трубецького, свобода совісті є найбільшою цінністю з усіх свобод. Совість виховується і формується суспільством насамперед через вплив безпосереднього соціального середовища, в якому перебуває індивід. Фактори соціуму формують молоду людину як моральну істоту. Отже, відбувається первинна соціалізація особи, тобто людина сприймає й засвоює соціальні норми, правила поведінки, інформацію для реалізації усіх життєвих потреб [341, 409].

Проблеми совісті стали об’єктом дослідження і в психології [53]. Результатом дії совісті є виникнення почуття провини і сорому та бажання негайно все виправити [518]. Надзвичайно високо оцінюючи категорію совісті, народна мудрість говорить: «Мій Бог – моя совість». Як вказує С. Соловейчик: «Совість – кисень моральної атмосфери, в яку кожний з нас занурюється з першим подихом, першим криком. Совість охороняє доброту. Совість наступає, вимагаючи справедливості. Совість збуджує, совість не дозволяє миритися зі злом».

Н. Косарєва визначає такі компоненти совісті: старанність, моральна принциповість, самооцінка, голос сумління, обов’язок громадський і моральний, відповідальність, співучасть, співпереживання, самоконтроль [233]. У ряді досліджень (І. Бех, Я. Гнутель, Т. Дем’янюк, Є. Помиткін,

К. Чорна) описано основні методи виховання громадянина-гуманіста: організація колективної творчої діяльності; організація суспільно-корисної діяльності; екологічна і природоохоронна діяльність; організація інтелектуально-дозвіллєвої діяльності; організація ціннісно-орієнтаційної діяльності, виховання почуття сорому. Завершальною ланкою у вихованні совісті, а, отже, і почуття творення добра, є самовиховання і самовдосконалення особистості, виховання на кращих зразках мистецьких і духовних творів, на прикладах життя і праці авторів цих творів.

Ще більш ніж дві тисячі років тому Ісус Христос говорив про те, який спосіб життя приносить спасіння і допомагає уникнути зла. В основі його вчення лежить проста, але глибока істина. Він сказав: «Щасливі ті, які усвідомлюють свої духовні потреби» [Матвія 5:3]. Так, Ісус закликав тих, хто його слухав зосередитися на самій основній потребі людини – духовній. Справді, багато людей думає, що вони спасуться своїми добрими ділами. Вони сповідуються, практикують самозречення, подають милостиню та проказують молитви, відвідують хворих, ув'язнених, звершують часто довгі паломництва, йдуть на богомілля й виховують терпіння у своєму тілі. Таким способом за свої добрі справи вони покладають надію на благословенне земне і небесне життя [342]. Це також дорога спасіння через добро, яке творять одні люди для інших, йдучи по ній з вірою в Ісуса Христа, адже сказано: «Бо кожний, хто покличе Господнє ім'я, буде спасенний» [Римлян 10:13].

Зрештою потрібно зауважити, що духовні переміни в людині та суспільстві залежать і від ситуації в державі, релігійне невігластво духовенства (неповна відповідність їх обов'язків і дій вченню Ісуса Христа), тотальна брехня політиків, їх шалене збагачення на тлі катастрофічного зубожіння більшої частини населення загрозливо змінюють духовний світ особистості, що він стає відкритим для всякого зіпсуття, а не для духовного відродження.

З поняттям духовність надзвичайно тісно пов'язане поняття віри [388]. У [475] віра трактується як «впевненість у чомусь або комусь; переконаність в існуванні чогось надприродного (наприклад, Бога, чудес)». «Віра, надія,

любов» – завжди були головними домінантами духовності. За Б. Гершунським: «Віра, Знання, Праця. Саме у цій неподільній тріаді, Людина майбутнього бачитиме витоки свого сходження до розуміння Сенсу свого життя» [100, 101]. І. Ільїн зазначав: «… внутрішній, духовний досвід, є дійсне джерело і дійсна царина віри, релігії та всієї духовної культури взагалі» [169]. Найчастіше під вірою розуміють саме релігійну віру. Проте віра – це не тільки основне поняття релігії, але й найважливіший компонент внутрішнього духовного світу людини та елемент пізнавальної діяльності. У релігійній філософії існує традиція розмежовувати і навіть протиставляти знання і віру. Віра, а не знання розглядалася як основа духовного світу людини. Яка ж різниця і який зв'язок між вірою і знанням? І чи дійсно віра притаманна пізнавальній діяльності? [373].

Якщо знання завжди претендують бути об'єктивним відображенням дійсності, то віра, на відміну від знання, є свідомим визнанням чогось істинним на підставі суб'єктивної значущості. Віра є бездоказовим (тобто таким, що не вимагає раціонально-логічного доказу) ухваленням певних думок, положень і визнання їх істинними. У пізнавальному процесі віра виявляє себе як упевненість в істинності наукових висновків, висловлених гіпотез, у достовірності певних очевидностей (аксіом та постулатів). Ейнштейн, наприклад, вважав, що без віри в пізнаваність світу не може існувати природознавство. Таким же серйозним було ставлення і Гегеля до віри як необхідного моменту пізнавальної діяльності. Віра, на думку Гегеля, – це «знання в особливій формі», сенсом якого є не доведення, а необхідність покладатися на щось, що неможливо до кінця осягнути за допомогою глузду. Наприклад, ми віримо в існування зовнішнього світу, у тривимірність простору, у безповоротність часу, у розвиток науки тощо [95, с.159].

Віра – це особливий стан суб'єкта пізнавального процесу, в якому цей суб'єкт на основі якої-небудь інформації про об'єкт пізнання (як правило, таке, яке не може бути перевірене дослідним шляхом при даних конкретних умовах) передбачає наявність в об'єкті певних якостей або властивостей» [507, с. 133].

Філософ П. Копнін висловив думку, що віра виявляється певною проміжною ланкою між знанням і практичною дією, вона не тільки і не просто знання, а знання, одухотворене волею, почуттями і прагненнями людини, яке перейшло в стійке переконання. Отож, така діяльність невіруючих вчених у сукупності процесів (індустріалізація, науково-технічна й ІВТ революція, демографічний фактор, підвищення концентрації вуглекислого газу в атмосфері, канцерогенез, гонка озброєнь, ерозія ґрунтів і забруднення їх та води, опустелювання, урбанізація, екологія) і породжуваних ними проблем можна розглядати як єдиний глобальний механізм, що працює супроти людини як біологічного виду, підготовлює її катастрофу і зникнення [380, с. 299-311].

Як правило, поняття віри тісно пов’язують з релігією, адже воно широко використовується в побуті і навіть, дещо, в науці, хоча науковці, зокрема, експериментатори, як правило, скептично відносяться до застосування цього терміну в наукових дослідженнях. У науці віра являє собою психологічну установку на сприйняття реальності як ймовірнісно-істинного знання, яке базується лише на відчуттях, швидше здогадках, осяянні людини ідеєю. Це розпочинається зі «спалаху» в мозку людини, зумовленого інтуїцією [554].

Релігійну віру безпосередньо протиставляють науковому знанню. Як зазначав О. Мень: «Ідеологи просвітництва і раціоналізму створили ідеологічну платформу для атеїстичного гуманізму. Виник справжній культ науки: соціальні перетворення стали здаватися єдиними ліками від всіх недугів світу, а ідея неухильного прогресу, яка розквітла у XIX ст., укріпила ці позиції. Атеїстичний гуманізм, відкинувши гуманізм християнський, не переставав передбачати загибель релігійної віри. Проте вона не тільки вистояла, але й продовжує жити повним життям» [300]. Нагадаємо, що віра – це переконаність в істинності якогось твердження або події, а також у можливості або неминучості здійснення того чи іншого явища. Тобто віра – це певна форма відношення людини до явищ оточуючої дійсності й уявленням про них. Знання – це відображені в процесі матеріальної, духовної та суспільної діяльності людей і підтверджені практикою об’єктивні властивості реального

світу, природи, людини [557]. Особливе місце, поряд з іншими формами відображення (в літературі, живописі, скульптурі, музиці тощо), займає наукове відображення, яке здійснюється в процесі наукових досліджень, і відповідне йому наукове знання [118].

Протиставлення релігійної віри і наукового знання стало настільки звичним, що сприймається як самоочевидне. Проте, чи правильне воно? Адже знання – це інформація, а віра – відношення, тобто певний психологічний стан людини. Не можна інформацію протиставляти відношенню. Але з іншої сторони, це зовсім не означає, що між вірою і знанням взагалі не існує зв'язку. Справа в тому, що віра – це одна з можливих форм відношення людини до тієї чи іншої інформації [213].

А. Клічук аналізує одну з актуальних у філософській думці проблему дотичності віри та знання [213]. Тому потрібно розкрити духовний вимір впливу двох потужних полюсів природи людини – почуттів та інтелекту – на розвиток сучасного ІВТ суспільства, в якому має бути місце для гуманного ставлення до життя в цілому. Отже, віра – це одна з форм оцінювання відповідності тієї чи іншої інформації істинному положенню речей, а знання – сама інформація, отримана в результаті відображення зовнішнього світу, і підтверджена практикою [564]. «Істинна наука й істинна віра вимагають від людини вміння мислити критично. Питання про взаємодію науки і віри спираються на богословські і філософські посили» [217, с.8]. Найвищим плотсько-емоційним рівнем віри є призначення (К. Юнг). Віра виявляє і реалізує захована в людині здатність здійснити те, що часто здається неможливим [513, с.134]. Віра стає цінністю вищого порядку якраз у релігійному контексті. Відповідно розглядається віра релігійна (теїстична) і нерелігійна (атеїстична). Віра в Бога також базується на інтуїції, на відчутті присутності Бога. Тут своєрідним критерієм істинності виступає віра в Бога в сукупності дуже багатьох людей. Варто нагадати, що надто віруючими людьми були перші європейські вчені Коперник, Галілей, Кеплер, Декарт, Ньютон. «Рівень онтологічних аксіом для ранніх вчених має не просто

ірраціональну, але прямо релігійну природу, а самі аксіоми практично без змін (по крайній мірі, свідомих) прямо запозичені з християнського вчення» [560, с. 5].

Національну систему освіти, головним елементом якої є християнська мораль, розробив відомий професор Г. Ващенко. Він вважав, що служіння Богові та Батьківщині – це основні цінності українського народу, які завжди виступають фундаментом цивілізованого суспільства і є основою духовності людини [322, с.103]. Якраз нині ця система в найбільшій мірі підійшла б для України, оскільки в кінці ХХ і на початку ХХІ ст. стало зрозуміло, що духовна, екологічна, економічна та етнічна кризи, які охопили наше суспільство, проявили себе в освіті, науці, техніці та технологіях, зокрема, і в різновидах маніпулятивних технологій [260].

Багато природодослідників і математиків, розпочавши свої дослідження людьми без віри, кожний своїм шляхом приходили в кінці кінців до віри. Відносини сучасної науки до релігії мають базуватися на глибокій повазі до віри і вагомої оцінки місця і ролі релігії в історії соціуму. «Що стосується науки, то вона могла б надати апологетиці неоціненну послугу в області теологічних доказів існуванні Бога» [217, с.247]. Історія розвитку людської культури свідчить, що ігнорування релігійного досвіду, а разом з ним і віри, призвело до тієї духовної кризи, яку переживає сучасне людство. Подолання кризових явищ можливе шляхом повернення до джерел духовного досвіду, що ґрунтується на вірі. Віра є інтегратором цілісності духовності. Завдяки цій цілісності людина долає однобічність в розумінні і сприйнятті існуючої реальності, виробляє гармонію у поглядах на світ [264].

Людство вступило в нову еру свого існування, коли потенціальна могутність створюваних ним засобів впливу на середовище існування стають співмірними з могутніми силами природи [311]. Перед всіма, хто відповідальний за ІВТ прогрес і, ще більше, за використання його досягнень з практичними цілями, постала об’єктивна вимога: враховувати вразливість природного середовища, не допускати перевищення її «меж міцності», глибше

вникати в сутність властивих їй складних і взаємозв'язаних явищ, не вступати в протиріччя з природними закономірностями, аби не викликати незворотних процесів. Основною причиною, яка поставила людство на грань глобальної екологічної катастрофи, є бездуховність нашої цивілізації, тому необхідно, щоб ціллю кожної людини і суспільства стало духовне удосконалення з метою переходу людства на новий виток еволюційного розвитку – від людини розумної до людини високодуховної прогресивної, яка живе не одним сьогоднішнім днем, а вносить вклад у майбутнє людства [558].

Отже, основи нерозв'язаної до цих пір екологічної проблеми закладені в бездуховності суспільства, особливо молоді, зокрема, студентської, які все ще живуть у жорстких рамках атеїзму і марксистського матеріалізму. В розвитку духовності велику роль може і повинна відіграти релігія [377, с. 154-169] і, зокрема, віра [377, с. 203-221].

Причини екологічної кризи суто суб'єктивні, пов'язані з надзвичайно глибокою екологічною кризою [38, 292]. Ось її прояви: глобальні техногенні катастрофи Чорнобиля і Фукусіми; хімічне отруєння повітря, води, ґрунтів, їжі; останнє місце в Європі за лісовими насадженнями території і перше – за відсотком розораних земель; виснаження величезних природних ресурсів; катастрофічний занепад національної культури, мови, почуття власної гідності українців – жоден народ у світі не зневажає себе так, як українці. Жорстка економічна криза, невпевненість громадян нашої держави у завтрашньому дні, відсутність найближчої перспективи і соціальна апатія, катастрофічний спад життєвого рівня та зубожіння переважної більшості сімей – ось наш соціально-економічний фон, на якому розгортатимуться демографічні процеси у перспективі. Економічна і демографічна кризи будуть «крокувати» поряд ще довго, і подолання першої дасть можливість сподіватися принаймні на сповільнення тих негативних демографічних процесів, які розпочалися з 1991 року. Ось такі, вкрай складні умови, в яких нинішні молоді люди ростуть, виховуються і мають здобувати знання та народжувати дітей, творити науку, техніку і технології, зневірившись у всьому сущому в нашій державі.

Іншими словами спостерігається зневіра в істини, які проповідують учителі та викладачі. В головах молоді панує суцільний нігілізм, скептицизм, зневага і зневіра в існуючих інститутах влади й освіти. Необхідно терміново в учнівську і студентську молодь вселити віру в людські цінності, необхідність набуття глибоких знань, без яких неможливе майбуття українського народу, беручи до уваги різноманітні глобальні кризові явища, які домінують у світі і, особливо, в Україні. Без віри в Бога, в світле майбутнє своє і оточуючих людей, у вірність коханої людини і друзів, у перемогу добра над злом, у необхідність набуття знань і в доброякісні наукові, технічні й технологічні здобутки людська особистість деформується під потужним пресом кризових явищ. Наука і навчальний процес учнів і студентів будь-яких спеціальностей, зосереджуючи увагу на пізнанні суспільства, природи, виробництва, техніки і технологій, повинні все більше концентрувати зусилля на вивченні самої людини.

Як ніколи раніше набуває значення для нинішнього молодого покоління заклик стародавніх греків: «Пізнай себе!». Справедливе твердження Тейяр де Шардена про те, що «коли ми йдемо до людської ери науки, то ця ера буде вищою мірою ери науки про людину. Люди зрозуміють, нарешті, що саме людина як «предмет пізнання» – це ключ до всієї науки про природу і суспільство» [479]. І. Зязюн зазначає: «Школа давала і дає знання, з більшим чи меншим успіхом, з математики, хімії, фізики, мови, літератури – багато дисциплін у шкільному розкладі, лише уроків моральності бракує. Кожен урок не несе морального заряду. І це тому, що учитель, вихователь, педагог у нашому суспільстві обійдений увагою. Уже хоча б тому, що одержує більш ніж скромну зарплату і посідає аж ніяк не перші місця в ієрархії посад за престижем» [167, с. 23]. З того часу, коли писав ці слова видатний педагог нашого часу, стан справ у загальноосвітній і вищій школі, проблемні питання освітньо-виховної роботи в світлі перебудови і гласності незначно покращився.

Виховання совісті й віри, стверджує О. Сухомлинська, відбувається у процесі формування загальнолюдських цінностей, які складають основний зміст виховання громадянина-гуманіста [474]. Віра тісно пов'язана з духовним світом людини і виступає важливим елементом ціннісної свідомості, зокрема, її переконань. Віра – це особливе «мистецтво притримуватися тих переконань, з якими розум колись погодився, незалежно від того, як змінюється настрій» (К. Льюіс). «Віра передбачає повне і безумовне прийняття чогось-то, навіть якщо на це відсутні будь-які докази, і особливо прийняття чогось-то за відсутності раціональних доказів» [217, с. 38]. Тому головне – прищепити молодій людині доброту і чесність, розвинути здатність до благородних вчинків, уміння мислити і обстоювати свої переконання [465]. Почуття віри у свідомості молодих людей мають формувати духовно багаті педагоги. Поняття віри широко використовується у побуті, художній літературі, філософії, мистецтві і навіть, в останній час, у науці. Озброєний розумом, але не серцем, нашпигований ним самим створеними теоріями, гіпотезами, міфами, моделями, затятий раціоналіст може принести багато бід і горя. Особливо якщо він має справу з масами людей, наприклад, учитель, викладач, лікар, юрист, політик. Особливо небезпечний останній, оскільки своїми злими намірами і багатослів'ям та логікою він може пролити багато крові (варто згадати, скільки десятків мільйонів жертв вартувала теорія побудови соціалізму в одній окремо взятій країні). Політик плете легенду за легендою, і при цьому всьому він логічний, дійсно розумний, оскільки доказує і переконує, часто виходить з доцільності, хоча і по-своєму інтерпретованою та замаскованою [322].

Який же вихід із тупикового положення, в якому виявилася наука, розум? А він простий і давно проголошений найбільш мудрими і далекоглядними мислителями Сходу і Заходу: необхідно поєднати інтуїтивне і наукове знання, зрівняти в правах на критерії істинності й віри те, що отримано в результаті прозріння, трансу або навіювання, і те, що виявив точний експеримент і логічна побудова [482, с. 32]. Постає питання: який

спосіб пізнання світу є більш правильним, – який лежить в основі традиційних наук чи, який служить основою релігії, містики або східних методик. Певно настав час поєднати західну і східну системи мислення, оскільки Захід, як відомо, превстиг у точному, хоча й обмеженому знанні, зате Схід – в більш загальному усесторонньому і правильному розумінні світу і людини [299, 482, 495]. Академік А. Акімов говорить: «Все, до чого прийшла фізика, практично без формул, але в змістовному плані, викладено в староіндійських ведичних книгах». Ще творці квантової механіки Н. Бор і В. Гейзенберг звертали увагу на ідейну подібність між східним світоглядом і філософією квантової механіки [4, с. 26].

Одним з основних понять нової парадигми є віра, як стрижень будь-якої релігії і вияв найвищого довір'я до законів природи, встановлених наукою, до чудовості найкращих людських почуттів: кохання, дружби, відданості, щастя, прагнення нових знань і відкриттів, вічного буяння життя на Землі і в космосі тощо. Отже, відношення сучасної науки до релігії має базуватися на глибокій повазі до віри і серйозної оцінки місця і ролі релігії в історії соціуму. Значна частина вчених визнає, що в питаннях духовності суспільству і науці, зокрема, має допомогти релігія – необхідний союз науки і релігії [252, 553, 555]. Якраз союз науки і релігії зможе допомогти побороти екологічну і духовно-етнічну кризи, в яких виявилася сучасна цивілізація. Всесвітня еволюція йде і в просторовому, і в психічному напрямку, вона здійснюється нині і в космічній експансії людини, і в межах нашої планети. Для нас істотно те, що Тейяр де Шарден звертає увагу на такий парадоксальний факт, що людина дотепер не знайшла належного їй місця в структурі світу, що представляє сучасна наука. Наука про Всесвіт – космологія – знаходиться без розгляду людини [479].

Дослідженню даного питання велику увагу приділяли відомі вчені ще на початку XX ст. Так, В. Вернадський створив духовно-інтелектуальну теорію «ноосферної людини», ввівши поняття ноосфери – оболонки земної кулі, сфери думки і духовності, де буде відбуватися гармонійна взаємодія природи (при її збереженні) і людського розуму – вища ступінь розвитку антропосфери,

соціосфери, біотехносфери та має безпосередню антропологічно-духовний вимір і в даний час відносяться до фундаментальних умов існування людства [184]. Філософи М. Бердяєв, В. Вернадський, В. Соловйов, П. Флоренський вважали, що людина – це сутність Всесвіту. І шлях до духовності лежить через злиття людини з Космосом. Духовна людина живе творчою діяльністю і свої можливості реалізує відповідно до законів Природи і Космосу [322, с. 103].

Повірити в себе необхідно, бо «диво – віри найкраще дитя» [95, с.49]. Людина з вірою, – вінець творіння і стоїть незрівнянно вище всього живого [266, 599]. Лауреат Нобелівської премії А. Пуанкаре висловився так: «Важливо не те, в якого Бога вірять люди: дива творить не Бог, а сама віра людей». Підтвердженням цього є те, що у наш час 53 сучасних визначних американських учених (як правило, лауреати Нобелівської премії) вірують у Бога» [410, с. 77].

С. Пальчевський веде мову про те, «що у людини шляхом навіювання можна збудити глибоку віру в те, що вона талановита, наприклад, актор, художник, поет тощо. Наставник молоді не повинен залишатися осторонь розв’язання проблеми вчасного виявлення тих чи інших рис обдарованості учня, розвитку їх, формування твердої впевненості та стійкої віри в досягнення поставленої мети. Настирливе плекання віри у зародження таланту свого підопічного вимушуватиме його детально продумувати відповідний мотиваційний комплекс, сприяти формуванню ситуацій успіху. Індивідуальна робота з таким учнем, маючи своєю серцевиною формування в останнього віри у власну обдарованість, примусить певним чином корегувати всі елементи виховної та дидактичної систем, які застосовуватимуться до юного обдарування. Лише за такої умови учитель виправдає своє високе ім’я, яке з давніх-давен пов’язане з ім’ям великого Спасителя, бо в усі часи у всіх народів учитель залишався рятівником талантів та геніїв, які приносили славу не лише рідному народові, а й усьому людству» [345].

Отже, якщо в свідомості кожної молодої людини, що навчається ми, вчителі і викладачі, сформуємо високий рівень феномену віри, то трапиться

диво – Україна економічно розквітне і займе достойне місце серед світових економічно розвинених країн. І тоді світ буде поважати нашу країну. Духовно-моральне становлення людини і, перш за все, віри в Бога, в себе, в свої знання, в можливості української нації – це, беззаперечно, те пріоритетне завдання, на розв'язання якого має бути спрямована діяльність усіх без винятку закладів освіти, що здійснюють підготовку спеціалістів в умовах ІВТ прогресу [373].

У праці С. Сошинського говориться: «Диво не є або не завжди є щось протилежне законам природи – самі закони природи є диво. Воно не протилежне звичайному людському життю, історичному розвитку, становленню наук, їх сучасній потужності; до всього цього і багато іншого, яке не випадає в осад і є невід'ємна «сіль світу» домішується те, що інакше неможна назвати, як диво» [463, с. 82].

У давньогрецькій філософії поняття диво, яке базувалося головним чином на релігійних віруваннях, знаходило собі благодатний ґрунт переважно в світоглядах Геракліта, а ще більше піфагорійців, які визнавали безпосередній вплив богів і демонів на людське життя і які встановили містичні культи героїв і прабатьків. Між тим релігійно-містичні елементи, які відкривали широкий доступ всьому дивному, притаманні були в тій чи іншій мірі поглядам більшості філософів стародавнього світу, починаючи з Фалеса і закінчуючи неоплатоніками, які прийшли, в особах Ямеліха і Прокла, до практичної теургії. Навіть тверезa мудрість Сократа заважала йому надавати серйозне значення мантиці. У середньовікових містиків визнання дивного витікало безпосередньо з релігійного поняття про Бога, як творця і промислителя світу. Вся природа створена Богом і є продукт його волі; диво є лише незвичайний прояв Божої волі. Така точка зору на диво блаженного Августина. Тільки в новій філософії, яка вже базувалася на ґрунті загальної закономірності явищ природи, поняття диво зустрічає рішучий протест не тільки зі сторони матеріалістичних світоглядів, але й таких філософів, які не цуралися релігійної точки зору. Наприклад, Спіноза в своєму теолого-політичному трактаті піддає поняття диво рішучій критиці. Дива, стверджує Лейбніц, точно також входять

у порядок речей, як і природні дії, і відрізняються від останніх тільки своєю незвичністю. Ще рішучі заперечення проти дива проявляються зі сторони емпіризму. Класичним виразником емпіричної критики поняття дива є Юм. До рішучих ворогів дивного варто віднести також Канта, згідно якого диво передбачає порушення закону причинності та інших законів природи. В злагоді з Кантом розв'язує проблему дива і Шлейєрмахер. З точки зору Фіхте і Гегеля віра в дива не тільки не вимагається релігійним благочестям, але навіть шкодить йому і взагалі не відповідає величному характеру духовної релігії. Найбільш негативне відношення до дива виявляють матеріалістичні та позитивістські системи. Найбільш сильним і дотепним захисником деяких видів дивного виступив Шопенгауер. З новітніх теорій дивного цікава «філософія містики» дю Преля. Таким чином, неможна не визнати, що питання дивного порівняно з іншими філософськими проблемами знаходиться до даного моменту часу в цілковито не розробленому стані. Проблема дива не може отримати філософського рішення незалежно від досліджень основних положень гносеології і матафізики. Диво, що ми є! Адже незважаючи на тривалі пошуки, життя в будь-якій формі у Всесвіті поки що не виявлено. І уже дякуючи цьому, дива звичайні для людства. Для кожного з нас зустріч і з дивом – явище незвичайне. Диво існує в будь-який момент абсолютно, всезагально, скрізь, незалежно і залежно від нашої свідомості, випадково і закономірно. В силах людини робити так, щоб дива були корисні йому і оточуючим. Див не буває в науці, але не абсолютно, а відносно, оскільки наука включає в себе лише мізерну частину пізнаного нами світу. Навіть наука не позбавлена дива, вже тому, що створена і створюється таким дивом як людина [373].

Нині українське суспільство, яке нещодавно так легко здобуло незалежність і сприйняло її як диво, як вияв піклування про нашу націю вищих небесних сил [296, с. 379], зокрема Бога, перебуває у глибокій морально-духовній і політичній кризі. Існування сотень партій з різними ідеологіями і програмами остаточно дезорієнтує молодь. До того ж, нині українська молодь

живе у світі технічного, технологічного та інформаційного прогресу, у суспільстві, в якому панує дух запеклого егоїзму, підлості і жорстокості, зумовленого безмежним нагромадженням багатства будь-якими засобами, переважно кримінальними.

Найбільші труднощі у сучасній соціальній ситуації переживає молодь, яка перебуває на порозі життєвого самовизначення, пошуку сфер свого утвердження і людського затребування. Відсутність орієнтирів робить процес її самоствердження стихійним, неорганізованим, непродуманим, що є проблемою як для самих молодих людей, так і для суспільства загалом [44, с. 2]. Існування десятків мільярдерів і сотень мільйонерів при крайній бідності і невлаштованості життя мільйонів громадян, коли відсутні навіть віддалені перспективи благополучного існування, спонукає молодь сподіватися лише на диво [121], яке дозволяє остаточно не втратити віру в щасливе майбутнє і перетворитися в безхатченків, тобто тварин у людській подобі. А таких налічується в Україні сотні тисяч, якщо не мільйони. Всенародна ейфорія на початку незалежності змінилася на глибоке розчарування і зневіру всіх у всьому.

Україна нині знаходиться у дуже важкому стані. Вона дивом переступила поріг свободи і державної незалежності, але втриматись їй дуже тяжко. Причиною всіх невдач при проведенні реформ у політичних, економічних, культурних, екологічних, оборонних, освітніх сферах є криза самосвідомості, моральна невідповідність людини [501]. Моральність є здатність відрізняти добро від зла, використовуючи Богом даровану свободу для орієнтації особистості не в бік диявола, не в бік зла, але в бік Бога та правди. Без цього ми не подолаємо спокуси розділення і трагедій, що крають у продовж віків нашу Батьківщину та душу кожного з нас. Боротьба політичних партій за владу і політичний розкол суспільства загострилися до безкраю і тільки диво може спасти існування незалежної України та вберегти народ від громадянської війни.

Так, сучасну Україну роздирають гострі соціально-економічні, політичні й ідеологічні протиріччя. Їхня гострота – це те поле, на якому губиться одна проста істина. Дійсна криза суспільства зароджується не тоді, коли з'являються перші ознаки протиріч в економіці або політиці. Криза розпочинається з кризи духовності. Як вірно відмічає в своїх «Роздумах про освіту» В. Андрущенко: «Духовність органічно поєднує раціональну і чуттєву складові людського мислення. Вона – гармонійна єдність істини, добра і краси. У дійсно людській духовності істина завжди гарна і добра, добро – істинне і гарне, краса – добра і істинна саме тому, що почуття і розум не суперечать, а взаємодоповнюють одне одного, взаємодіють, охоплюють суперечливий світ у його цілісності» [14, с. 292]. Духовна криза починається тоді, коли держава стає неспроможною надати людині соціальні гарантії повноцінної людської гідності. Усе інше – не більше, ніж запізнілі симптоми або наслідки цього [416].

Зрозуміло, що кожне суспільство має базуватися на випробуваних у продовж століть морально-етичних нормах. Відхід від них призводить до втрати моральних і духовних цінностей, а отже, – до суспільної апатії, особистісного егоїзму і занепаду нації [154, с. 38]. Очевидно, що вивчення Біблії сприяє вирішенню таких глобальних психолого-педагогічних проблем. Відомо, що якраз у Біблії описано 35 див, які створив Ісус Христос і його послідовники, що суттєво сприяло утвердженню християнської віри і загальнолюдської моралі та духовних ідеалів у мільярдів людей на Землі (Матвія 8; 9; 14, Лука 4–9).

Якщо Біблія – це, як вона сама говорить, Боже слово правди, тоді маємо вагомі підстави вірити в дива, про які вона розповідає. Біблія повідомляє про дива, які відбувалися в минулому, як-от зцілення, воскресіння тощо. Однак Біблія також пояснює, що такі дива у наш час вже не відбуваються, тому, що дари творити дива, були потрібні протягом початкового періоду існування християнського збору. Тоді дари творити дива були доказом того, що Бог існує. Нині майже всі земляни вірять у присутність Бога і доказувати зайвий раз цю істину не потрібно. Апостол Павло пояснив, що ці дари зникнуть, коли

стануть непотрібними. Нині людям доступна Біблія, а також біблійні симфонії та енциклопедії. Звичайно, середня і вища школи не повинні виховувати молодь у дусі релігійного фанатизму. Але знання основ християнської моралі, в тому числі біблійних чудес і пророцтв (які, до речі, не спростовані і до нині наукою і войовничими атеїстами), що є втіленням загальнолюдських цінностей, допоможе молоді у філософському осмисленні буття, у розвитку самосвідомості та самоповаги, що і є нині головним завданням виховання [563, с. 56], як і можливість втілення у свідомість молоді віри, що дива, які в свій час сприяли становленню християнської релігії (як і інших релігій), незважаючи на найжорстокіші гоніння зі сторони тодішньої влади і в недалекому минулому атеїстичної радянської влади, можуть творитися і в наш час і вони допоможуть духовно-моральному становленню сучасної молоді і спасінню української нації та самостійної держави [380]; саме віра в диво може сприяти творчості учнівської та студентської молоді, адже, творчість – це процес, завдяки якому відбувається сходження людини до найвищих щаблів духовності, моральності й волі, розвиток особистості й культури [68].

Наведемо визначення дива (чуда): «1) результат втручання в природу надприродної сили; 2) синонімічне аномальному явищу – тобто такій події, процесу й факту, які не трапляються в повсякденному житті людей і принципово суперечать загальній упорядкованості життя, його визначеності й пердбачуваності» [513]; 3) за релігійними та упередженими уявленнями – явище, викликане надприродною, Божою силою або чаклунством; 4) щось незвичайне, дивовижне, гідне великого подиву; вигук, який виражає здивування, захоплення чимось» в [475]. Автор дотримується якраз визначень дива, висловлених у другому і четвертому пунктах, які можливі й у наш час.

Чого вчать про дива нехристиянські релігії? Віра в дива притаманна майже всім релігіям. «У релігійній енциклопедії» говориться, що засновники буддизму, християнства та ісламу по-різному ставилися до див, але в енциклопедії зазначається, що «подальша історія цих релігій показує, що дива й оповіді про них були невід’ємною частиною релігійного життя». Як

зауважено у цій енциклопедії «іноді сам Будда творив дива». Коли «місіонери поширювали буддизм у Китаї, то часто демонстрували свою здатність творити дива («Релігійна енциклопедія»).

Про ісламізм в енциклопедії сказано: «Більшість мусульман ніколи не припиняли сподіватися див. Традиція (хадис) розповідає про те, як Мухамед багато разів творив дива у присутності людей… Мусульмани вірять, що святі навіть після своєї смерті творять дива для вірних, і віруючі благають їх про заступництво». Погляди багатьох християн розходяться. Одні вірять у правдивість біблійних повідомлень про дива Ісуса Христа і Божих слуг дохристиянського періоду. Крім того, чимало віруючих погоджуються з протестантським реформатором М. Лютером. У «Релігійній енциклопедії» говориться: «Як Лютер, так і Кальвін писали, що епоха чудес закінчилася і що не слід чекати нових чудес». А «теоретики протестантизму дійшли висновку, що християнське віровчення було здебільшого питанням моралі і що ні Бог, ні духовні істоти не вступали в контакт з людьми і не впливали значною мірою на їхнє життя». Але Біблія розповідає про часи, коли Бог іноді втручався у хід подій і робив неможливі для людей речі.

Особливо запеклу боротьбу проти Біблії, в тому числі проти див, описаних у ній вели і ведуть атеїсти, які розуміють, що спростувавши віру в диво, вони зруйнують віру в будь-яку релігію [95]. Такою жорстокою боротьбою відзначалися радянська влада та її атеїсти.

Дякуючи працям видатних атеїстів: Л. Фейєрбаха, Ф. Ніцше, К. Маркса і Ф. Енгельса у XIX ст. заперечення Божого існування вже набуло велетенських масштабів [498]. Чи може Всесвіт і життя в ньому існувати без надприродної Першопричини? Чи поклоніння Творцю – лише трата часу? Відповіді провідних філософів тієї епохи гучні і ясні. «Так само як нам вже не потрібно морального закону, не потрібна нам і релігія», – проголосив Ф. Ніцше. «Релігія – це фантазія людського розуму», – твердив Л. Фейєрбах. К. Маркс, твори якого мали значний вплив у наступних десятиліттях, самовпевнено заявляв: «Релігія є опіум народу», «Я хочу звільнити свободу розуму з

кайданів релігії». «Релігія буде щезати в тій мірі, в якій буде розвиватися соціалізм. Її зникнення має відбутися в результаті суспільного розвитку, в якому велика роль належить комуністичному вихованню» [286]. В результаті зник сам соціалізм. Радянське законодавство конституційно не тільки проголошувало право свободи совісті, а й гарантувало його. Але в результаті радянського атеїстичного наступу на релігію абсолютну більшість церковних будівель було зруйновано або ж їх секуляризували. Священників десятками тисяч розстрілювали або висилали у концентраційні табори, де багато з них померло [264]. Хоча апостол Павло писав, що дива вже закінчилися, проте ще у часи Київської Русі у пізнавальній діяльності, в якій домінували енциклопедичність, просвітництво, висока книжна культура, повага до розуму і таланту [241, с.330], також відбувалися дива [537]. Відбувалися вони і в середньовіччі. Зазначимо, що давнє, ще старозавітне диво священних рукописів, що не горять, було добре знане у післямонгольській Русі. Незгораючі сувої простують у нас по сторінках як перекладних, так і оригінальних давньокиївських житій [333]. Зрозуміло, що такі видатні дива, які відбувалися в минулому і про які писала Біблія, як – от зцілення, воскресіння тощо вже не відбувалися і не відбуваються. Слово «диво», як бачимо з приведених вище визначень, має ще одне значення: «те, що гідне великого подиву, незвичайне, дивовижне». У цьому сенсі всі ми бачили дива, які ставалися без втручання Бога [464].

Примножуючи свої знання фізичних законів природи, люди навчилися робити речі, які колись вважалися недосяжними. Наприклад, сто років тому ніхто не повірив би в те, що для нас тепер роблять комп’ютери, телебачення і супутники [380]. Деякі вчені розуміють, що вони мають далеко не повне уявлення про дива, які трапляються у світі, і визнають, що не можуть більше з певністю називати щось у світі неможливим. У крайньому разі вони можуть сказати, що щось є малоймовірним, несподіваним, величним, неосяжним, не пізнаним, навіть дивним на даному етапі розвитку науки. Цим вчені, так би мовити, залишають місце для див нині і в майбутньому [121]. Так трактує

поняття дива і автор даної роботи. Зрозуміло, що звичайні люди, не вчені, сприймають такі явища як дива, що їх творить Бог [434]. Зауважимо, що аномальні явища в природі сприймають як дива.

Хоча базуючись на сучасних дослідженнях, ми можемо скасувати бар'єр, що роз'єднує науку та релігію, яка відображає досягнення попередньої цивілізації. Таким чином, ми досягаємо інтегрованого світогляду, який поєднує наукову ідеологію та програму відродження доісторичних технологій, базованих на використанні планетарного адронного випромінювання [3, с. 3, 12]. З цієї точки зору не має значення чи людина сприймає дану дивну річ чи явище з наукової точки зору, чи з релігійної, адже це не становить загрози суспільству, а навпаки викликає захоплення людини, бажання вияснити фізичну чи іншу суть властивостей даної речі чи процесів, які лежать в їх основі. Це спонукає студентів до набуття нових знань, інтенсифікації творчої думки, врешті до творення науково-технічного прогресу [380]. Адже створили давно минулі донаукові (з сучасної точки зору) цивілізації сім чудес світу [162] і залишили нам у спадок великі таємниці і загадки історії, які цілком і повністю можна також вважати дивами [532, 377, с. 203-221].

Важливо також наголосити на важливості формування духовно-моральних цінностей у молоді на прикладі навчання найвпливовішої особи в історії людства [392], адже, у сучасній філософській думці утвердилося розуміння того, що в духовному житті людства неможливо знайти феномен, який протягом тисячоліть, а точніше, впродовж усього його земного існування відігравав би вагомішу роль, ніж релігія. Від кам'яного віку і до сьогодення, зазнаючи дивовижних метаморфоз, живе вона в нерозривному зв'язку з людським духом як надбанням світової культури [406, с.391]. Тому сучасним студентам варто цікавитись духовним, оскільки воно суттєво впливає на становлення особистості [319] через навчання, освіту і є ціннісною характеристикою духовної свідомості та постає якісним показником духовної зрілості людини. Ядром духовності є уявлення про моральний ідеал і шляхи його досягнення. На новому витку історії було зроблено ще один важливий

крок на шляху духовності. Виник і почав розвиватися світський гуманізм, що сприяв утвердженню релігійної терпимості та свободи совісті, розвиткові творчих сил людини. Релігійна етика, яка ґрунтується на вірі в Бога, і світська (безрелігійна) етика, яка ґрунтується на принципах світського гуманізму, не перебувають в антагоністичній суперечності. Спільним для них у сучасних умовах є боротьба проти аморальності, насильства, бездуховності, наркоманії, моральної деградації [156, с. 42; 414].

На нашій планеті були два вищі духовні місіонери – Ісус і Будда, що й зафіксувалося в пам'яті людства. Звичайно для християн найбільше значення має феномен Ісуса Христа [377, с. 222-230]. Навіть видатний послідовник Будди М. Ганді сказав: «Я не знаю нікого, хто зробив би для людей більше, ніж Ісус». «Слова Ісуса, які записані в Євангелії, сказані ним всенародно і наодинці з учнями, можна було б відтворити за дві години, – написав біблеїст Е. Гудспид, – проте і це мале так захоплює серця і будоражить розум, що можна сміливо стверджувати: ніхто інший не вплинув на світ так, як він». Коли Ісус Христос у 33 роки завершив своє земне служіння, в нього було, по меншій мірі, 120 послідовників [Діяння 1:15]. Сьогодні більше двох мільярдів людей називають себе християнами. Ще сотні мільйонів вважають Ісуса пророком. Його вчення, беззаперечно, справило величезний вплив на людство. Ісус Христос за християнською традицією вважається Боголюдиною, що поєднує божественні та людські начала, постає як друга іпостась Святої Трійці – Бог-син [275, с. 225].

Історія страждань і смерті Ісуса, напевно, є найбільш знаною історією у світі. Для послідовників християнства це – серцевина їхньої віри, драма, що сповнює Пасху її змісту. Галерея характерів, змальована у чотирьох євангельських оповіданнях завжди будила уяву істориків, надихала на створення світових шедеврів, живопису, музики та літератури. Драматургія євангелістів послужила відправним матеріалом для реквіємів Моцарта, Верді та Берліоза, фольклорних страсних вертепів і сили-силенної місцевих легенд. На противагу деяким іншим релігійним постатям на зразок Будди, те, як саме

помер Ісус, має для християн непересічне значення. Те, що Ісус вплинув на увесь світ, визнають навіть ті, хто не сповідує християнство. Наприклад, видатний іудейський раввин Г. Енелов відзначив: «Ісус став самою відомою, самою вивчаємою і самою впливовою фігурою в релігійній історії людства». Також цей раввин сказав: «Вплив Ісуса на людство не можна переоцінити. Любов, яку він ніс, утіху, яку він давав, добро, яке він робив, надія і радість, яку він вселяв, – хто ще стільки зробив для людей? Ніхто з великих і визначних людей світу і близько не може зрівнятися з Ісусом по силі його притягання і впливу на інших та великого інтересу» [373].

Видатний лідер індійської нації М. Ганді сказав: «В християнстві немає нічого неправильного. Проблема у вас, християнах. Ви не живете в злагоді з вченням Ісуса Христа». Виявляється, що християнський світ повністю не живе по заповідях Христа на протязі багатьох століть. Сесіл Джон Каду, історик християнства, відзначив, що «поступово в Церкві проявилась тенденція до деякого нехтування нормами моралі, закладеними у вченні Ісуса Христа» і що «християнські вожді звернули на це увагу десь... у 140 р. нашої ери». Моральне відступництво від первісного християнства з особливою силою стало проявлятися з IV ст. (період пізнього античного християнства), коли римський імператор Костянтин, а з ним і рабовласники, прийняли християнство.

Але чому насправді учив Ісус Христос і як він сам учився? Звичайно це питання адресується перш за все релігійній особистості, під якою розуміється людина, яка вірить у Бога як творця і Промислителя світу. Тобто людину – носія мінімуму релігії слід вважати релігійною особистістю, оскільки цей мінімум (віра в Бога як творця і Промислителя світу) суттєво позначається на всіх особистісних утвореннях психіки і насамперед на ключовому з них – цілісно-орієнтаційному [314, с.182]. У нинішніх умовах незалежної держави України такими особистостями не можна вважати більшість студентів і тому духовне виховання потрібно починати ще з школи.

Вивчаючи Біблію можна застерегти, що про Ісуса Христа нічого невідомо від 12 до 30 літ, коли він почав нести людям свою ідею Добра. Необхідно з'ясувати де і як провів цей час Ісус Христос, де і як він навчався, як це може вплинути на виховання духовних цінностей при отриманні освіти сучасним студентом на прикладі навчання найвпливовішої особи в історії людства [574, с. 11]. В єсеїв Ісус прожив 18 років. Він підкорявся їхній дисципліні, вивчав разом з ними таємниці природи і вправлявся в окультній терапії. Він переміг свою земну природу і оволодів вищою свідомістю. День у день він міркував над долею людською і заглиблювався у самого себе і лише тоді Ісус відчував у собі пророче покликання. Таким чином, Ісус Христос прийшов до свого месіанства довгий шлях навчання і виховання в єсеїв, а не тільки тому, що він виконував місію вищого космічного розуму. Отже, освіта потрібна не тільки пересічним особистостям, а й необхідна була такій видатній, вибраній Богом-батьком (Богом-отцем), історичній особі, як Ісус Христос. Його спосіб навчання був зрозумілим, простим і практичним. У тому, чого він навчав, віддзеркалювалося його сердечне бажання познайомити своїх слухачів з правдивим Богом. Ісус навіть охоче пожертвував своїм досконалим людським життям, для того щоб недосконалі люди мали надію на майбутнє. Якою ж глибокою була Ісусова любов до людей! Тому важливо, щоб молодь продовжувала набувати біблійні знання і ще краще пізнавати Ісуса Христа. «В ньому всі скарби мудрості й пізнання заховані» [Колосян 2:3]. Сам він говорив: «не подумайте, ніби я прийшов скасувати закон або писання пророків: не скасувати прийшов я, а доповнити» [Матвія 5:17].

Підтвердженням перебування і навчання у єсеїв Ісуса Христа є наступні слова, приведені в книзі пророка Ісаї [Ісаї 10:11]: «Корень Єсея стане прапором народам. І вийде пагінчик із пня Єсеєвого і Галузка дасть плід із коріння його. І спочине на Нім Дух Господній, – дух мудрості й розуму, дух поради й лицарства, дух пізнання та страху Господнього, Його уподобання – в страху Господньому…». Дійсно, у 1947 році на березі Мертвого моря в долині Кумрану було знайдено цілу бібліотеку рукописів громади єсеїв, яка діяла в

першому і другому століттях. Деякі сучасні автори твердять, що єсейство майже тотожне ранньому християнству [580]. Отже, оскільки найміцнішу опору, найповнішу сферу вияву релігія знайшла в людській богоподібній особі [406, с.391], то широкомасштабність впливу інформації про навчання Ісуса Христа на освіту молоді незаперечна. Це ж стверджує і С.Карпенчук: «Опора на нього у педагогічному процесі створює умови для розвитку творчої особистості» [189, с.8].

Ідеал Боголюдини пережив віки й тисячоліття. Потенційні виховні можливості християнської релігії та її реальний виховний вплив потребують їх врахування та тісних взаємозв'язків цього суспільного інституту з іншими виховними й освітніми інституціями [497]. «Навіть багато нехристиян вірить, що Він – великий і мудрий учитель. Він безперечно, був одним з найвпливовіших людей, які будь-коли жили» («World Book Encyclopedia»). Маємо поставити на міцну основу християнські школи, де кожний викладач був би одухотворений Богом і відповідно підготовлений, і в яких всі заняття і навчальні посібники в школах і вузах всіх рівнів повністю відповідали б біблійним принципам, інакше ніколи не виховаємо духовно багату молодь [49, 214, 313] і не розв'яжемо ті негативні проблеми, які людству приніс науково-технічний прогрес [374, 377, с. 107-127]. У праці А. Яковенко [579] зазначено, що за теперішніх часів актуальною є православна духовність, у якій чітко вибудовано ієрархію життєвих цінностей. Обґрунтовано, що досвід духовно-морального виховання, який базується на православній етиці, особливо значимий для сучасних пошуків шляхів досягнення духовної цілісності людини. Показано, що християнським філософам, релігійним аналітикам християнське людинознавство, його уявлення про Бога, світ і людину імпонує своєю давністю, близькістю Біблії, що для них само по собі є умовою істинності та повчальної цінності.

У праці С. Лозниці [274] доведено, що суть людини та розуміння її удосконалення визначається за допомогою виявлення її місця стосовно Бога, розкрито динаміку змін змісту та форм філософських концепцій

удосконалення людини у таких площинах як: «людина – Бог» і «людина – суспільство».

Декларацією правил життя у християнському гуманістичному (спрямованому на розвиток людської особистості) суспільстві є Нагірна проповідь Ісуса Христа. Біблійські моральні норми, на переконання багатьох вітчизняних і закордонних істориків, філософів, соціологів, стали основою уявлень про загальнолюдську мораль, склали етичний базис усієї Європейської цивілізації, оскільки у Нагірній проповіді сконцентровано норми християнської моралі. Це дає можливість молоді сформувати систему християнських цінностей, якою вони будуть керуватися упродовж всього життя [146, 414]. Можна констатувати, що інтерес підлітків до вчення про Ісуса Христа з кожним роком зростає. Проте ми не повинні виховувати дітей у дусі релігійного фанатизму. Але знання основ християнської моралі, особливо первісних християн. що є втіленням загальнолюдських цінностей, допоможе молодим людям у філософському осмисленні буття, у розвитку самосвідомості і самоповаги в антропокосмічному сенсі [563, с.56].

Розглянемо феномен мудрості як фундаментальної детермінанти духовності особистості та важливості її впровадження в освіті в епоху ІВТ прогресу [373]. Людство XXI століття очікує новий духовний Ренесанс. Після гегемонії технотронних цінностей індустріального та постіндустріального суспільства оживе ідеал «цільного знання», утвориться ноосферний синкретизм філософії, науки, релігії, мистецтва. В умовах планетарної інтеграції й гуманізації, появи мас-медійної сфери інформації та комунікацій нагально потрібне утворення ціннісної метанойї – антропокосмічної зміни свідомості людства. Трансформація світогляду, вироблення гармонійного поєднання антропологічних і космологічних знань може бути розвитком «духовних наук» – ідеї духовної єдності світу [271]. Нині сучасне українське суспільство переживає період глибоких структурних соціокультурних трансформацій [12, 80]. Перехідний стан українського суспільства обумовило переосмислення і нову інтерпретацію соціокультурних сенсів і стереотипів

діяльності в нових соціально-економічних і суспільно-політичних умовах. У цих умовах значення методологічного осмислення теорії і практики сучасної глобальної освіти як інституту духовності суспільства об'єктивно зростає [582]. Поряд з цим філософія освіти сприяє створенню нових освітніх концепцій, задаючи напрям наукового пошуку і є методологічною основою розвитку освітніх теорій [321].

Наразі українська молодь живе у світі технічного, технологічного, інформаційного та інноваційного прогресу в суспільстві, в якому панує дух запеклого егоїзму, підлості та жорстокості, зумовленого безмежним нагромадженням багатства будь-якими засобами, переважно кримінальними. Найбільші труднощі у сучасній суспільній ситуації переживає молодь, яка перебуває на порозі життєвого самовизначення, пошуку сфер свого утвердження і людського затребування. Відсутність орієнтирів робить процес її самоствердження стихійним, неорганізованим, непродуманим, що є проблемою як для самих молодих людей, так і для суспільства загалом [44, с. 2]. Мало хто з молодих людей думає про інших, коли щось загрожує власним інтересам чи якимсь уявним правам. Життя постійно вимагає рішень. «Найцінніше вміння, яке найважче набути, – це вміння приймати мудрі рішення» (Н. Бонапарт). Ще Спіноза твердив: «Істинне щастя та блаженство людини полягає тільки в мудрості та пізнанні істини». Мудрою вважається та людина, яка не користується порадам інших людей, а навпаки надає поради іншим.

Від того, як мудро молода людина вирішує важливі питання, залежить її щастя [282]. Дуже часто її рішення впливають на інших. Тому ніколи свідомо не варто приймати немудрі рішення, які можуть зруйнувати безцінні взаємини з друзями, рідними і, що найголовніше, з батьками. У Приповістей 10:1 говориться: «Син мудрий – потіха для батька, а син нерозумний – то смуток для неньки його». Родині, друзям, знайомим, взагалі суспільству бажано, щоб найважливіші рішення молодої людини завжди були мудрими. «Набування мудрості – як же це ліпше від золота, набування ж розуму – добірніше від

срібла», сказано в Приповістей 16:16. Чому ж мудрість така цінна? Тому що «під захистом мудрості, як під захистом грошей; а перевага знання в тому, що мудрість дає життя тому, хто її має» (Екклезіястова 7:12, Хом.). Цар стародавнього Ізраїлю Соломон казав: « Шлях справедливих – ухилятися від зла; хто дорогу свою береже, той душу свою охороняє» (Приповістей 16:17). Справді, мудрість допомагає людям уникати злих доріг і оберігає їхнє життя! Короткі вислови в Приповістей 16:1–33 показують, що мудрість позитивно впливає на наш характер, мову і вчинки. Уособлена мудрість говорить: «Я ненавиджу пиху та гордість» (Приповістей 8:13). Гордість і мудрість несумісні. Нам слід діяти мудро і остерігатися, щоб не розвинути гордості та пихатості. Особливо ми повинні бути обережними, якщо в чомусь досягли успіху чи отримали відповідальне призначення.

Але ж чому нині так багато молодих людей стають бундючними, себелюбними, жорстокими, бездушними та егоцентричними? Можливо через те, що відкинули мудрість, як щось неактуальне, немов якийсь моральний пережиток. На жаль, це зробили навіть ті, хто заявляє, що вірить у Бога. І саме через такий погляд молоді люди стають ще більш егоїстичними, а не мудрими [377, с.230-240]. Тому необхідно розглянути такі важливі питання, як от: Що таке мудрість? Що означає для молодої людини жити в гармонії з мудрістю? Чи сьогодні хоча б хтось з молодих людей дотримується її? І чи настане той час, коли усе людство житиме в гармонії з мудрістю? Мудрість, як величний феномен людського буття, зародилася на зорі людства і, отже, далеко раніше від філософії [398].

Мудрець у багатьох, навіть ранніх цивілізаціях, – особливо шанована людина (часто старійшина), обдарована великими, існуючими на той час знаннями та практичним досвідом, який далеко перевершував досвід звичайних членів відповідного суспільства. Такій особистості приписувалося божественне походження. Великими мудрецями стародавнього світу вважалися: Іов, Соломон, Мойсей, Давид, Лао-Дзи, Конфуцій, Геракліт, Епікур, Платон, Піфагор, Сократ, Птоломей, Аристотель, Ісус Христос, Павло,

Петро та інші апостоли і послідовники вчення Ісуса. На думку стародавніх греків, бути мудрим – це не тільки досконало знати світ і розуміти життя, а й поводитися згідно цього знання. Проте мудрість людини визначається не кількістю її знань, бо, як підкреслював Геракліт, «багатознання розуму не навчає». А, на його думку «мудрість полягає в тому, щоб говорити правду і поводитися розумно, сприймаючи речі відповідно до їхньої природи». Тобто підґрунтям людської мудрості можуть бути лише ті знання, які розкривають природу чи сутність самих речей, або, іншими словами, їхні незмінні, визначальні якості та властивості, а також ті вічні і всеосяжні закони або сили, яким ці речі підпорядковані. Саме такі знання дозволяють людині поводити себе розумно, тобто відповідно до природи речей, а не всупереч їй, і досягати успіху. У середньовіччі мудрими вважалися всі канонічні святі й крупні діячі, які очолювали католицьку і православну церкви (папи, патріархи), єпископи, митрополити і навіть окремі звичайні священики і проповідники та старійшини родів, селищ тощо. В епоху висхідного капіталізму, бурхливого розвитку науки і техніки (промислової революції) мудрими вважалися видатні вчені (Галілей, Ньютон, Паскаль, Лейбніц та інші вчені того часу, яких було обмаль). Але з інтенсивним розвитком науки, техніки, філософії, з появою мільйонів вчених, філософів, письменників, поетів, громадських і політичних діячів образ мудрої людини в Європі нівелювався. Проте на всіх інших континентах, на яких у значній мірі збереглися патріархальні відносини, всі старі люди, особливо чоловіки, вважаються мудрецями і їх шанують і поважають. Ще Аристотель перетворює мудрість на особливу науку, філософію, яка хоче навчати і наставляти, ніж навчатися. Вона виникла як сумнів у традиційних цінностях тодішнього духовного відображення. Стародавні греки вважали, що філософія мусить мати своїм наслідком створення системи етичних настанов і принципів – тобто системи знань про те, як діяти людині для того, щоб досягти щастя й досконалості. У цьому вбачали зміст філософування, його корисність [398].

Історично покоління мудреців ніби змінилося поколіннями філософів, бо стереотипний образ мудреця – людина похилого віку з довгим сивим волоссям і такою ж довгою та сивою бородою – застарів. Істинний мудрець, згідно зі східним стародавнім уявленням, – незворушний у радості й біді, він не відчуває гніву навіть коли його життю загрожують. Основна вимога до мудреця: не плакати, не сміятися, а незворушно зрозуміти ситуацію. Тобто склався образ святої людини, яка повністю відрізняється від інших людей. Це більше мешканець неба, ніж земна людина з усіма її недоліками, обмеженістю і повсякденними побутовими клопотами. Проте з плином віків, розвитком науки і техніки, технологій цей образ зазнав докорінної трансформації і не витримує критики сучасного скептичного розуму. Мудрість помолодшала. Оволодіти мудрістю може й пересічна людина.

Оригінальне трактування мудрості належить Леонардо да Вінчі. Він писав: «Мудрість – дочка досвіду». Він же абсолютно справедливо вказував на те, що мудрою може будь-яка людина: «Набувай у юності того, що з роками відшкодує тобі збиток, заподіяний старістю. І, зрозумівши, що їжею старості є мудрість, дій у юності так, щоб старість не залишилася без їжі» [327]. Мудрість – «великий досвід», досвід багатьох поколінь, який накопичувався тисячоліттями. Філософія впродовж останніх трьох-чотирьох століть майже не займається мудрістю. Поняття мудрості врешті-решт зникло з мапи філософії [592]. У більшості сучасних філософських енциклопедій і словників це поняття або відсутнє, або займає дуже скромне місце [550, с.27]. Філософія і політика на сьогоднішній час майже витіснили зі свідомості суспільства таку найціннішу якість людини як мудрість, але навіть у давнину мудрість розглядалася як тип знання, необхідний для визначення добра і зла й для того, щоб вести добрий спосіб життя. Як у психології не залишилося місця для поняття «душа», так у філософії не залишилося місця для поняття «мудрість», хоча історично ці дисципліни будувалися саме навколо цих понять і отримали від них свої назви. У праці [550, с. 30] стверджується, що «філософ – далеко не завжди мудрець, і часом філософія, однією своєю стороною наближаючись до

мудрості, іншою віддаляється від неї. Можливо, що саме тепер, на початку третього тисячоліття, коли філософія розчарувалася у своїй здатності чогось навчити, настає момент її зворотного перетворення на мудрість».

В. Кремень наголошує, що «філософувати – це прагнути до мудрості, яка у повсякденному розумінні почасти заміняє поняття «філософія». Дійсно, мудрість має непересічне значення, оскільки дозволяє приймати практичні рішення, служить засобом керування людською поведінкою, способом життя. Мудрість визначає міру в усіх справах, оскільки будь-яка крайність веде до непередбачуваних рішень. Вона дозволяє усвідомити власні помилки, робить людину обережною, обачливою. Мудрість притаманна не всім людям, хоча потенційно властива кожному. Вона здобувається різними шляхами, виявляється у різноманітних сферах знань і діяльності, закріплюється у прислів'ях, притчах, міфах. Мудрість існує, тому що існують проблеми, які вимагають вирішення. Мудрість – не наука, оскільки наука є системою понять, значення яких органічно пов'язано з її предметом. Мудрість не є системою понять, дослідженням, хоча, звичайно, є розумінням взаємовідносин людей. Вона ґрунтується не стільки на даних науки, скільки на повсякденному та історичному досвіді. Мудрість не може стати наукою, як і наука мудрістю. Філософія, як би високо не оцінювала мудрість не повинна себе ототожнювати з нею». Сенека стверджував: «Перший обов'язок мудрого і перша ознака мудрості – не допускати розбіжності між словом і ділом» [241, с.17]. Проблема мудрості відноситься до числа найменш розроблених і в психологічній науці [23, с.17]. Вагомий вклад у методологію і теорію досліджень мудрості внесла школа П. Балтеса, яка виникла в кінці XX ст. [585]. Згідно її установок, індивідуальний розвиток мудрості в людини, її становлення як особистості є єдиний багатоякісний і різнонаправлений процес. У динамічному просторі більш ранніх періодів цього процесу закладаються, виникають, функціонують «чорнові намітки», зародкові форми, незавершені «мелодії», які поступово входять в «оркестровку», за висловлюванням П. Балтеса, більш пізніх періодів

(етапів, рівнів) процесу розвитку мудрості. Так що чекати старості та сподіватися, що людина сама собою стане мудрою – це абсурд.

Т. Сілаєва стверджує, що «Крім знання-інформації, є знання-мудрість. Мудрість вже не є результатом виключно пізнавальної діяльності. Мудрість – вміння застосовувати знання в особистому житті, наповнити їх людським сенсом. Мудрість – у вмінні перетворити знання із засобу «досягнення і володіння» на засіб відповіді на питання: «Як жити?». Мудрість – це вміння жити згідно з цінностями істини, добра і краси, не руйнуючи їх єдності…Істина здобувається не тільки інтелектом, але й волею, всією повнотою людського духу… Сутність істини – це мудрість життя, це вміння жити «по істині». Істина – це шлях і життя («Я є шлях, і істина, і життя», – було сказано Ісусом). Мудрість, життя «по істині», – це мужність жити в Богові» [507, с. 162, 163]. Тому, щоб бути мудрим не потрібно чекати глибокої старості, а потрібно ще з молодого віку прикладати духовні зусилля і силу волі для того, щоб бути освіченою та високодуховною людиною. У вітчизняній педагогіці процес становлення мудрості, не говорячи вже про методику її розвитку в молодих поколіннях, згадується надто скромно. Так С. Гончаренко стверджує: «Мудрість – інтелектуальна й моральна характеристика особистості; означає високий рівень оволодіння нею соціальним досвідом. Мудра людина здатна оптимальним способом розв’язувати пізнавальні, трудові, навчальні, морально-побутові завдання. Її дії і вчинки глибоко осмислені, поведінка відповідає обставинам, об’єктивним потребам, конкретній ситуації і власним можливостям. Мудрість не є природженою, а набувається протягом життя й суспільно-корисної практики» [107, с.296]. Отже, мудрість – це глибокий розум, який набувається навчанням протягом усього життя та в процесі життєвої практики. Навчанням якраз і займаються учні та студенти, але учні отримують тільки ази наук і їхній життєвий досвід вкрай мізерний. Тому в них можна закладати тільки первісні, найпростіші елементи мудрості і то, в старших класах, на завершальній стадії їх

перебування в школі. Цьому може сприяти інтегрований шкільний курс «Людина і суспільство» [25].

Ми все більше впевнюємося в народній мудрості: не легко стати вченим, як же важко стати мудрою людиною, бо мудрість – це таке відношення людини до дійсності, коли вона вміє дати найбільш досконалу оцінку самому собі та світу і знайти оптимальний варіант його перетворення згідно з її потребами й інтересами [280, с. 306]. Наше завдання – не тільки дати молодій людині хорошу освіту. Вона має стати громадянином, любити свою Вітчизну, бути носієм високих моральних якостей та ідеалів свого народу. Кожна з них має стати особистістю. Шкільні роки відіграють велику роль у формуванні морально-духовного обличчя молодої людини. Вони закладають фундамент громадянської зрілості молоді, її вихованості і набуття майбутньої мудрості. Творчий початок є в природі кожної людини.

Вихователь, учитель повинні дати вірний напрямок творчій активності молодої людини, сполучаючи цю активність з моральними і духовними ідеалами. Людина, яка знає навіть багато і дуже багато вміє, але не здатна творчо мислити, а значить творчо трудитися, уже сьогодні може бути замінена роботом, ЕОМ. Небо учнівської духовності, учнівської мудрості мають підтримувати над ними люди, які в різні часи називалися по різному: просвітителі, володарі дум, подвижники, вчителі, наставники. Якщо в кризовому стані виявилася школа, то, зрозуміло, що з нею і вчитель, – сіяч розумного, доброго, вічного – продукт тієї ж самої школи. Учитель – це той мудрець, хто практично здійснює становлення високого духу людини. За партою починається все, що нас радує, турбує, тривожить і засмучує. Творча активність учителя важлива не тільки здатністю вирішувати навчальні завдання – вона вирощує юних громадян, просто порядних людей, які можуть мислити і діяти нестандартно, бути перетворювачами, творцями життя. Раб ніколи не виховає вільну і мудру людину, а лише подібну собі, а то й гіршу: заздрісника, вбивцю, грабіжника, ґвалтівника тощо, масову навалу яких ми й спостерігаємо у наш час.

Мудрими не народжуються, ними стають, набираючись досвіду, зрілого бачення дійсності та його вмілого використання. Філософія ж є мірою розумового розвитку особистості та фундаментом системи переконань особи. Тому далеко більші можливості з'являються для формування елементів мудрості під час навчання у вузі [570]. Студент неодноразово проходить практику у школі, або на виробництві, спілкується з далеко більш кваліфікованими працівниками ніж він, які мають великі знання і життєвий досвід. Значно більш широкий світогляд, ніж вчителі, мають професори і академіки, які незаперечно є більш мудрими людьми. Набуттю елементів мудрості сприяє також проведення експериментів у навчальних і наукових лабораторіях, а життєвого досвіду учні й студенти набувають під час опрацювання навчальної, наукової і художньої літератури в бібліотеках і читальних залах, а також виконання індивідуальних науково-дослідних, курсових, дипломних і магістерських робіт. Що може дати школі майбутнього педагогічний вуз? Мудрих учителів. Це повинна бути інтелектуальна еліта нашого суспільства, талановита, вільна – і в своєму пошуку, і в своїх сумнівах, грамотна, допитлива, яка завжди в пошуку, поважає себе та інших. Саме така людина здатна виховати собі подібних, бо мудрість – це вироблена роками здатність людини бачити правду, яка максимально близька до істини. Мудрість – це вміння служити цій правді, діяти відповідно до неї [107, с.306]. Мудрість, таким чином, є одним з головних принципів формування світогляду. Адже через мудрість людина усвідомлює світ у всій його цілісності, бачить у ньому не лише його глибинність, а й межі своїх можливостей і міру власної значущості. У мудрості людина усвідомлює себе і світ як проблему, ставить радикальні питання, шукає розуміння і спасіння, вказує і обирає найбільш оптимальний шлях своєї діяльності. Через мудрість і любов до неї людина творить свою свободу.

Мудрість, як внутрішня культура людини, не визначається ні професією, ні навіть рівнем освіти. Мудрець не представник соціального прошарку, а той, хто ніколи не буде робити тільки собі добре, знаючи, що іншим стане від цього

погано. Мудрець це людина, яка вихована в любові й повазі до інших людей, яка не дозволить собі погано виконувати свої обов'язки, свою справу, їй огидна брехня, мудрість не може допустити вузького національного егоїзму, нетерпимості, насильства. Тому мудрість сильніша від класових бар'єрів, національних відмінностей вона веде до істинної єдності людей. Живий розум має прагнути знань. Але якщо людина має тільки знання, писав радянський вчений О. Лосєв, і відсутня мудрість, – це страшна людина. Від того, яку суму знань і шкалу життєвих цінностей [78] сприйме молода людина в роки навчання в середній і вищій школі, який ідеал вона вибере для наслідування, великою мірою залежить її місце в суспільстві, її становлення як мудрої особистості. Нинішня школа, на жаль, мало сприяє формуванню ідеалу мудрості. Та й в цілому галузь почуттів ще не стала предметом цілеспрямованого виховання школярів. У школі діти дуже різні: з різними нахилами, з різним ступенем обдарованості. Але для набуття ними хоча би початків мудрості всім їм необхідно дати знання, навчити небайдужості до життя, нетерпимості до зла, виховати бажання і вміння брати на себе відповідальність хай за невелику, але відповідальну справу, бути добрими, милосердними, чесними.

Але сьогодні нерідко практика школи свідчить про недооцінку духовного фактора знань у навчанні. Як у школі, так і за її межами інколи проявляється крайня жорстокість, катування навіть малолітніх дітей. Але ж масова фізична жорстокість серед учнів є наслідком жорстокості в їх свідомості. Для уникнення цієї пошесті молода людина повинна мати ідеали мудрості [536]. Досвід і мудрість як принципи формування і розвитку світоглядної культури з необхідністю ведуть людину до сфери моралі [499]. Мораль – це сфера соціального, що існує як система поглядів і уявлень, норм і оцінок, принципів, правил і переконань, у межах яких регулюється поведінка людей [280, с. 307]. Освіта сама по собі не веде до глибокої моральності та культури, духовні пізнання і рівень інтелектуального розвитку не перетворюються в якісно нову поведінку. Це створюється всією сукупністю

факторів, які обумовлюють розвиток духовного світу людини, всім побутом нашого життя [500].

Отже, мудрість починає набуватися в процесі морально-духовного становлення молоді [380]. В число спеціалізованих критеріїв розвитку мудрості, особливо у студентські роки входять [23]: виключно тонке й глибоке проникнення в розвиток людини і в суть її життєво важливих проблем; достатньо продуктивні, виважені судження, поради і витлумачення тяжких життєвих ситуацій; багате знання фактів, які стосуються умов життя і їх багатоманітність варіацій; контекстуальність: знання про те, що життя здійснюється в різних суспільних, культурних, соціоісторичних контекстах і на різних рівнях індивідуального розвитку; релятивізм: знання про те, що різні люди і різні соціальні групи володіють значно відмінними цінностями, цілями і пріоритетами; невизначеність: знання про відносну ідетермінованість і непередбачуваність життя, що породжує різні способи управління ним.

На різних видах занять і виховних заходах необхідно використовувати мудрості притч, міфи народів світу, народні прислів'я і приказки. В них у максимально концентрованому вигляді відображено мудрість, породжену життєвою практикою, того чи іншого народу від часу його появи і до наших днів. Розкриваючи віковічну мудрість народу вони відображають різні явища суспільного життя, трудову діяльність людей, їх побут, мораль, духовність, глибоку любов до праці, патріотизм. Деякі психологи справедливо зв'язують з мудрістю, породженою життєвим досвідом, почуття гумору і вміння побачити в серйозному, навіть трагічному, оптимістичну сторону. Варто також для набуття мудрості широко використовувати Біблію – цю наймудрішу і найвеличнішу книгу, в якій акумульований величезний досвід людства, практично за весь час його існування [283]. Знання, отримане з вивчення Біблії, допомагає нам виявляти самовладання, яке допомагає уникнути бездуховного й аморального способу життя, долати людські недосконалості, слабкості, контролювати свій характер, свої стосунки з протилежною статтю і взагалі з людьми. Мудро вже тепер довідатися, що Біблія говорить і про

майбутнє. Особливу цінність складають притчі Ісуса Христа, описані в ній. Навіть багато нехристиян вірять, що Він – великий і мудрий учитель. Ісус дав учням ключ найвищої мудрості, що допомагало їм справлятися з різними проблемами в житті. Що це за ключ? Любов. В одній з найвідоміших проповідей, яку називають Нагірною, Ісус навчав своїх учнів, як виявити любов до ближнього, цього найсильнішого і найбільш мудрого почуття, яким необхідно володіти мудрій людині. Він сказав: «Тож усе, чого тільки бажаєте, щоб чинили вам люди, те саме чиніть їм і ви» (Матвія 7:12). Цей принцип називають Золотим правилом. Слово «люди», вжите тут Ісусом, охоплює навіть ворогів. У тій же проповіді він сказав: «Любіть ворогів своїх… і моліться за тих, хто вас переслідує» (Матвія 5:44). Хіба така любов не розв'язала б багатьох проблем, з якими ми стикаємось сьогодні? Ідея, закладена в Золотому правилі, поширена не лише в християнському світі. Цей принцип мудрості у тій чи іншій формі викладено і в юдаїзмі, і в буддизмі, і в грецькій філософії. Людям Далекого Сходу особливо відомий вислів Конфуція, найбільш шанованого східного мудреця і вчителя. У його праці «Бесіди та висловлювання» (третій книзі «Чотирикнижжя») ця ідея згадується три рази. У відповідь на запитання своїх учнів Конфуцій сказав: «Не чиніть іншим того, чого не бажаєте, щоб чинили вам». Індуський лідер М.Ганді висловився так: «Коли ми погодимось із навчанням Христа в його Нагірній проповіді, тоді… розв'яжемо проблеми… цілого світу». Цікаво, що, незалежно від того в якій формі викладений цей принцип мудрості, людей різних епох, країн і різного походження приваблює ідея, яка міститься у Золотому правилі. Це показує, що думки, виголошені Ісусом у Нагірній проповіді, є універсальним вченням, яке впливає на життя людей будь-якого віку й у всіх куточках Землі. Тож Ісус Христос є абсолютним ідеалом етичної думки, найвищим проявом мудрості [355].

У часи Київської Русі у пізнавальній діяльності також домінувала енциклопедичність, просвітництво, висока книжна культура, повага до розуму і таланту [241, с. 330]. Велике значення надавалося набуванню мудрості як

сплаву знання та його практичного втілення в життя, пошукам правди, істини, бажанню осягнути культуру свого та інших народів, передати ці знання сучасникам і нащадкам. Усі ці ідеї ввійшли в духовну культуру українського народу [171, 254]. В історії українського народу таким велетом духу був насамперед «мандрівний філософ» Г. Сковорода. Як педагог-гуманіст Г. Сковорода стояв за народну школу, в якій би вихованці набували корисних для життя знань. Він засуджує систему виховання, якою замість всебічного розвитку людини прищеплюються молоді зовнішні манери та плазування перед іноземним. Навчання молоді має бути поступовим і послідовним. Цей дидактичний принцип він обґрунтовує афоризмом: «Хто помірно, але постійно вивчає предмет, для того навчання не труд, а втіха». У дусі народної мудрості Г. Сковорода пропонує виховувати у дітей помірність бажань, вважаючи, що «надмірність породжує пересиченість – нудьгу, нудьга ж – душевний смуток, а хто хворіє на це, того не можна назвати мудрим» [454]. Ця проблема особливо актуальна в наші дні, коли основною метою заможних батьків є відсторонення дітей від проблем та клопоту, тобто уявне полегшення життя. Приведений вище цикл «ідей народності» за Г. Сковородою, можна знайти й у К. Ушинського. Наприклад, з приводу мови К. Ушинський писав: «Поки жива мова народна в устах народу, до того часу живий і народ…Вимерла мова в устах народу – вимер і народ…» [496].

У той час як знання мають справу з фактичною інформацією, мудрість включає в себе інтерпретаційний взаємозв’язок і застосування набутих знань і досвіду. Фактично мудрість є проявом характеру, використання знань і переконань особистості при визначенні власного життя і при взаємовідносинах з людьми [313, с.78]. Мудрець – це особлива людина, що є носієм християнського знання, його духу, вчителем життя, теоретиком і практиком, здатним вирішувати всі проблеми людського буття [241, с. 327].

Підсумувати вище наведене доречно думкою М. Кайку: «мудрість – це вміння визначати найважливіші питання сучасності, проаналізувати їх у багатьох різних ракурсах, а тоді вибрати те, що несе в собі якусь благородну

мету і принцип… На відміну від інформації, мудрість неможливо поширити через блоги чи інтернет-чати. Ми сьогодні тонемо в океані інформації, і тому найцінніший товар у сучасному суспільстві – це мудрість. Без мудрості й глибокого розуміння суті речей ми приречені безцільно плисти за течією, відчуваючи внутрішню порожнечу, коли безмежна інформаційна свобода втратить новизну» [306, с. 394].

Таким чином, у даному підрозділі нами проведений аналіз особливостей формування ключових детермінант духовності: почуттів добра, совісті, віри, сенсу життя, можливості дива та духовного ідеалу для наслідування у сучасної молоді, також наголошено на такому феномені як мудрість, фундаментальної детермінанти духовності особистості та важливості її впровадження в освіті в епоху ІВТ прогресу. Нами показано, що у сучасних політичних і соціальних умовах метою виховання громадянина-гуманіста є духовна, життєво компетентна особистість, яка успішно самореалізується в соціумі як громадянин, сім'янин, професіонал, а тому сучасна освіта повинна створити такий виховний простір, який був би таким духовним середовищем існування вихователя і вихованця, який формував би особистість з такими рисами як: громадянська компетентність та відповідальність, демократичність, духовна культура, людяність, милосердя, добро, совість, позитивне ставлення до природи, людей і самого себе. Вияснено, що запорукою становлення в свідомості людини почуття добра є духовність, совісність особистості, суспільно-корисна праця та біблейські заповіді, які теж можуть стати основою виховання особистості.

Показано, що на фоні трансформацій в освітній і науковій галузі молоде покоління варто знайомити з величними дивами світу та неймовірними науковими відкриттями; будити у них цікавість, допитливість, роздуми, творчу фантазію, нарешті, захоплююче дух і розум зусилля розгадати механізм цих див, створити свою теорію цих загадкових явищ і речей. Ці повідомлення будуть стимулювати їх до набуття глибоких знань, пробудження творчих здібностей, щоб розгадати таємниці перерахованих вище та інших чудес,

пізнавати світ у всьому розмаїтті його загадок. Це буде стимулювати приплив у науку та освіту молодих творчих сил. Наголошено, що потрібно вселяти віру в диво у наш час, в час ІВТ прогрес, коли постійно з'являються різні новинки в техніці та технологіях, які ще декілька років назад здавалися немислимим дивом, і молоді здається, що вже все відкрито і винайдено до них, але це не так, бо саме із дивних, часом здавалося б безглуздих і нездійсненних ідей, створюються нові відкриття; так і багатьох вчених зі світовим ім'ям вважали диваками, а їх відкриття та винаходи – не чим іншим як дивом. Як диво, звичайно, буде сприйматися і виявлення існування та діяльності космічних цивілізацій і космічних подорожей землян.

Вияснено, що тільки особистість озброєна знаннями та наділена вірою в диво, фантазією, наснагою, оригінальністю зможе творчо підійди до вирішення спеціальних інтелектуальних і духовних задач і проблем сьогодення, тільки в такому випадку з'являються технічні винаходи, наукові відкриття, витвори мистецтв та висококультурне, високодуховно-моральне суспільство. Відзначена важлива роль звернення до методологічного потенціалу філософії освіти задля пошуку духовного ідеалу для наслідування у сучасної молоді в епоху ІВТ прогресу. Прояснено, що життя й навчання Ісуса Христа та його біблійські моральні норми, на переконання багатьох вітчизняних і закордонних істориків, філософів, соціологів, психологів стали основою уявлень про загальнолюдську (традиційну) духовність і мораль, склали етичний базис усієї Європейської і в багатьох випадках світової цивілізації. Доведено, що саме Ісус Христос має бути духовним ідеалом, на який можна було б рівнятися, наслідувати, прагнути до його висот звершення, з метою виховання високодуховного, фізично і психічно здорового, освіченого, інтелектуального члена ІВТ суспільства.

Доведено, що формування мудрості у молоді, як фундаментальної складової духовності особистості має стати обов'язковим аспектом у процесі модернізації освіти сучасної доби, адже мудрість включає в себе взаємозв'язок і застосування набутих знань і досвіду на практиці власного і суспільного

життя. Показано, що мудрою можна вважати особу, яка постійно займається самоосвітою, володіє високим рівнем духовності, суспільно-корисним досвідом, здатна розв’язувати пізнавальні, трудові, навчальні, морально-побутові завдання, не просить порад в інших, а дає поради іншим на основі життєвого досвіду свого та відомих мудреців, вмінням переосмислювати величезний потік інформації і розумно використовувати її в практиці життя. Обґрунтовано, що мудра людина не буде обмежуватися отриманими знаннями, а прагне наповнювати його сенсом і скеровує на вирішення глобальних проблем людства; отже, тільки освічена інформаційно грамотна молодь зможе ухвалювати мудрі рішення стосовно розвитку тих чи інших технологій та майбутнього ІВТ цивілізації.

Висновки до другого розділу

У другому розділі – «Наслідки та суперечності інформаційно-високотехнологічного прогресу у контексті духовного самоствердження молоді» – нами були проаналізовані досягнення і наслідки ІВТ прогресу та їх зв'язок з проблемами духовного самоствердження молоді, досліджено суперечності формування духовної особистості в епоху сучасного прогресу, на підставі чого окреслено проблемне поле модернізації освіти з метою формування основних суспільних цінностей, які тісно пов’язані з духовністю (добра, совісті, віри, можливості дива, мудрості, духовного ідеалу для наслідування) в умовах ІВТ прогресу для створення такого освітнього середовища, в якому творчо-духовна особистість могла б успішно самоствердитися в соціумі як високодуховна людина.

Нами проаналізовані досягнення ІВТ прогресу, які стали головними чинниками невиданого в історії економічного, соціального й освітнього прогресу у життєдіяльності людства, зокрема: досягнуті вагомі результати в економічному прогресі суспільства привели до нової якості життя, забезпечили зростаючий рівень споживання, медичного обслуговування, збільшили середню тривалість життя; розширилися можливості стосовно розв’язання найбільш актуальних питань вибору стратегії розвитку освітніх систем різного рівня, прогнозування цілей, змісту і методів навчання, виховання і розвитку молоді; наукове знання помітно витісняє роль праці, тому головним соціальним інститутом стає університет як центр освіти, виробництва, переробки і накопичення знання; інфраструктурою інформаційного суспільства є нова інтелектуальна, а не механічна техніка; створена Інтернет мережа, яка не має єдиного керуючого органу, ініціювала віртуальну революцію та прискорила процеси глобалізації; людство отримало доступ до знань без дозволу урядів; стомлюючі та шкідливі для здоров’я людини операції замінила робототехніка; дослідження і освоєння космосу привело до найвищого синтезу всіх наукових знань в області не тільки

природничих, але й суспільних наук, зокрема філософії; відбувається космізація людського буття та свідомості. Таким чином, ІВТ прогрес ототожнюють з настанням ядерного віку, ракетного віку, віку ЕОМ та інформатизації, інноватизації, часу хімії, біології і біотехнології, нанотехнологій, штучного інтелекту, генної інженерії, робототехніки, електронної і космічної епохи.

Нами встановлено, що окрім позитивної сторони ІВТ прогресу існує й негативна, зокрема, антисоціальні наслідки ІВТ прогресу, які привели до суттєво негативних глобальних проблем: перенаселення нашої планети, можливості масового голоду, суттєвого погіршення клімату, вкрай тяжкої екології, суспільство все більше відчуває енергетичний голод, можливість ядерної війни тощо і виживання людства, які вже не можливо розв'язати в межах традиційної духовності; працівник стає всього-на-всього придатком до машин і технологічних процесів; суттєво зросла перевага людей творчо-розумової праці над людьми фізичної праці, зростає безробіття; поглибилися міграційні процеси; здійснюється до критичних меж перемішування духовних і ментальних традицій різних національностей і рас, що тягне за собою можливість міжнаціональних і расових конфліктів; відбувається втрата людиною емоційності, інтелектуальне перевантаження, формалізація людських контактів і відносин, нетривкість шлюбів; в суспільстві з'явилися масова технізовано-технологізована свідомість унаслідок того, що техносфера вклинилася в біосферу; існують прояви антидуховності; виникли проблеми біологічної і психологічної адаптації людей до екстремальних умов навколишнього середовища (надвисоких і наднизьких тисків, високих низьких температур, потужних електромагнітних і звукових полів, нових інтенсивних джерел радіоактивності тощо).

Показано, що як досягнення ІВТ прогресу так і його негативні наслідки мають великий вплив на свідомість молоді і створюють проблеми для їх як суспільного, так і духовного самоствердження, зокрема: звільнення мозку людини від нетворчої, механічної роботи, передачі частини

такої роботи комп'ютерам призвело до збільшення творчої діяльності різних видів, оброблення та використання лавини інформації, але разом з тим це й сприяло масовому безробіттю; розвиток електроніки, комп'ютеризації, засобів зв'язку та комунікацій привів до функціонування електронних ЗМІ, відбувається глобалізація знань та інформації, трансформується життєзабезпечення освітньої галузі тощо, проте антидуховна, неправдива інформація приводить до зневіри людей і до легкої маніпуляції масами, духовного поневолення; пригніченість станом екології, клімату, страхом перед тероризмом, війною та засобами і зброєю масового знищення людей призводить до погіршення фізичного і психічного здоров'я та негативно впливає на духовне самоствердження особистості; жорстке бюрократичне адміністрування працівників, боязнь нових техніки і технологій, необхідність набуття новітніх знань з професійної освіти, втрати місця роботи, несправедливість, приниження гідності, неповага, різні конфлікти, зневіра в себе і розчарування, невміння налагоджувати виробничі контакти, дефіцит уваги зі сторони близького оточення, відсутність співчуття та милосердя, ведення замкненого способу життя тощо поступово перетворює працівника у духовного раба; мілітаризація суспільного життя, втаємничення найновіших наукових винаходів і відкриттів з метою підвищення їх комерційної вартості та забруднення духовного середовища молоді шляхом поширення порнографії, насилля і ненависті, жахів війни і тероризму, работоргівлі, зростання алкоголізму і наркоманії, завдяки потужним ЗМІ, сучасний капіталістичний лад сприяє духовному регресу людства, замість розквіту культури й духовності; панування у суспільстві культу багатства і грошей, який аж ніяк не пов'язаний з нормальними життєвими потребами та духовністю, споживацька і природоруйнівна діяльність капіталістичного способу владарювання і господарювання, веде лише до духовної деградації і спустошення молоді, і тому стає легкою здобиччю для екстремістських чи терористичних угрупувань.

Отже, всі процеси реакційні, якщо духовно руйнується людина, коли руйнується стан духовного життя нації. Суспільство, яке турбується про духовне збагачення своїх громадян, має майбутнє, воно може успішно рухатися до вершин прогресу й цивілізації, а це вимагає якісної неперервної випереджаючої освіти на основі освітньої стратегії формування високої духовності молоді у контексті ІВТ прогресу.

Встановлено, що суперечності, з якими людство вступає у XXI ст. набрали глобальний характер у різних сферах суспільного життя: в економіці, політиці, управлінні, екології, освіті, духовності, мистецтві, в духовній культурі взагалі й особливо впливають на життєдіяльність сучасної молоді, людську особистість і духовну свідомість, яка повинна виступати як інтегративний прояв світоглядної культури і зрілості творчо-духовної особистості. Для подолання таких криз необхідно звернутися до ідеї пайдейї (компонент філософсько-освітніх підходів до розвитку й освіти людини) гармонічного поєднання духовного і тілесного для формування й реалізації здібностей та можливостей молоді з метою інтелектуального розвитку і самоствердження особистості.

З’ясовано, що постіндустріальне суспільство з його колосальним розвитком науки, техніки і високих технологій та руйнівною стороною (кліматична, екологічна, економічна й етнічна кризи, політичні чинники, небезпечність техногенних та виробничих чинників для фізичного, психічного та духовного здоров’я людини та ін.) зобов’язує формувати науково-духовний світогляд, який буде базуватися на засадах гуманізму, моральності й духовній культурі, досягнутій сучасникам та попередніми поколіннями у різних сферах життєдіяльності людства у поєднанні з ІВТ досягненнями, адже такий світогляд слугуватиме методологічною основою створення вищої форми організації суспільного життя, забезпечить майбутнє людства, суспільства всебічно розвинених людей.

Окреслено, що людина самореалізується лише тоді, коли стане високодуховною особистістю, що принесе їй відчуття знаходження у

центрі Всесвіту, людства і подій, які відбуваються в них і з ним, проте це тяжкий шлях, набагато простіше розчинитися в колективній безодні безвідповідальності, а щоб цього не сталося людина повинна розуміти цінність і мету свого життя, яка полягає в тому, щоб гідно і цілеспрямовано прожити своє життя, встигнути якнайповніше втілити в життя до моменту своєї смерті усі свої благі творчі наміри, співзвучні загальнолюдськими завданнями і духовними цінностями.

Прояснено, що духовний сенс життя людини нині зводиться до таких етичних норм як: люби Бога як самого себе; навчайся все життя; твори науку, нові технології і техніку; не вбий; не кради; не зраджуй; ти завжди відповідальний за тих, кого наблизив до себе; не свідчи брехливо, уникай неправди; не бажай того, що належить іншим; люби і шануй батьків і дітей своїх; люби працю і працюй сумлінно; не завдавай шкоди навколишньому світові; остерігайся згубних звичок; будь милосердним і поважай інших; чини з іншими так, як хотів би, щоб чинили з тобою; дотримуйсь загальноприйнятих принципів моралі (стриманість, поміркованість, доброзичливість, безкорисливість, гостинність, культурність, етичність, естетичність, дбайливість.

Показано, що у сучасних умовах метою виховання громадянина-гуманіста є духовна, життєво компетентна особистість, яка успішно самореалізується в соціумі як громадянин, сім'янин, професіонал, а тому сучасна освіта повинна створити такий виховний простір, який був би таким духовним середовищем існування вихователя і вихованця, який формував би особистість з такими рисами як: громадянська компетентність та відповідальність, демократичність, духовна культура, людяність, милосердя, добро, совість, позитивне ставлення до природи, людей і самого себе.

Вияснено, що на фоні трансформацій в освітній і науковій галузі молоде покоління варто знайомити з величними дивами світу та неймовірними науковими відкриттями; будити у них цікавість, допитливість, роздуми, творчу фантазію, нарешті, захоплююче дух і розум зусилля розгадати механізм цих

див, створити свою теорію цих загадкових явищ і речей, пізнавати світ у всьому розмаїтті його загадок. Тобто тільки особистість озброєна знаннями та наділена вірою в диво, фантазією, наснагою, оригінальністю зможе творчо підійди до вирішення спеціальних інтелектуальних і духовних задач і проблем сьогодення, тільки в такому випадку з'являються технічні винаходи, наукові відкриття, витвори мистецтв та висококультурне, високодуховно-моральне суспільство.

Відзначена важлива роль звернення до методологічного потенціалу філософії освіти задля пошуку духовного ідеалу для наслідування у сучасної молоді в епоху ІВТ прогресу. Прояснено, що життя й навчання Ісуса Христа та його біблійські моральні норми, на переконання багатьох вітчизняних і закордонних істориків, філософів, соціологів, психологів стали основою уявлень про загальнолюдську (традиційну) духовність і мораль, склали етичний базис усієї Європейської і в багатьох випадках світової цивілізації, тому Ісус Христос має бути духовним ідеалом, на який можна було б рівнятися, наслідувати, прагнути до його висот звершення, з метою виховання високодуховного, фізично і психічно здорового, освіченого, інтелектуального члена ІВТ суспільства.

Доведено, що формування мудрості у молоді, як фундаментальної детермінанти духовності особистості має стати обов'язковим аспектом у процесі модернізації освіти сучасної доби, адже мудрість включає в себе взаємозв'язок і застосування набутих знань і досвіду на практиці власного і суспільного життя. Показано, що мудрою можна вважати особу, яка постійно займається самоосвітою, володіє високим рівнем духовності, суспільно-корисним досвідом, здатна розв'язувати пізнавальні, трудові, навчальні, морально-побутові завдання, не просить порад в інших, а дає поради іншим на основі життєвого досвіду свого та відомих мудреців, вмінням переосмислювати величезний потік інформації і розумно використовувати її в практиці життя. Обґрунтовано, що мудра людина не буде обмежуватися отриманими знаннями, а прагне наповнювати його сенсом і скеровує на

вирішення глобальних проблем людства; отже, тільки освічена інформаційно грамотна молодь зможе ухвалювати мудрі рішення стосовно розвитку тих чи інших технологій та майбутнього ІВТ цивілізації.

Акцентовано на тому, що для духовного самоствердження молоді необхідні зміни в освітній сфері, які б відповідали вимогам і запитам сучасного ІВТ прогресу, котрий потребує: людини духовної, знаючої, творчої, мудрої, інноваційно-мислячої, далекоглядної, принципової; індивідуалізації, диференціації, самореалізації, продуктивності процесу навчання; відповідності змісту навчання рівню наукових знань у світовому масштабі; збільшення творчих науково-дослідних робіт; систематичного підвищення кваліфікації або перепідготовки, самоосвіти протягом усього життя, оскільки, у вік бурхливого ІВТ прогресу отримані знання «старіють» надто швидко.

РОЗДІЛ 3
АКСІОЛОГІЧНІ ТА ЕКОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ У МОЛОДІ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ПРИРОДНО-СУСПІЛЬНІ ЗМІНИ

3.1. Аксіологічні аспекти духовного життя суспільства в епоху цивілізаційних змін

У даному підрозділі маємо анонсувати систематизацію цивілізаційних освітніх змін та з'ясувати аксіологічні аспекти духовного життя суспільства, а саме: духовного виробництва, суспільно-духовної свідомості і духовної культури. Залишивши поза межами дослідження претензію на повноту ревізії всіх сучасних філософсько-освітніх концепцій, маємо намір продемонструвати, що перехід до ІВТ суспільства, в якому інформація, високі технології та знання виступають в якості основної соціальної цінності, зумовлює радикальні зміни в усіх суспільних інститутах і, в першу чергу, в освітньо-виховній і духовній сферах. Показана потреба у переорієнтації освіти і виховання молоді на забезпечення здатності як адекватно сприймати стрімкі негативні зміни в екологічному середовищі та вміння адаптуватись до нових екологічних умов, так і нести відповідальність за зміну клімату, що в умовах ІВТ прогресу виступає як аксіологічний пріоритет ноосферної свідомості. Прояснюються аспекти формування відповідальності молоді за глобальні кризові стани цивілізації, в яких спостерігається перелом у культурних традиціях, переосмислення поведінки і мислення молоді, зокрема ментального.

Проблема кризи як головного показника епохи цивілізаційних змін, визначається однією з ключових у сфері гуманітарного знання й порушується в працях науковців, починаючи з кінця XIX століття. Так, Ф. Ніцше відзначав кризу християнської моралі, Р. Генон – сучасного світу в цілому, О. Шпенглер – європейської культури, А. Швейцер – світогляду, А. Тойнбі – західноєвропейської християнської цивілізації. Загалом, аналіз проблем,

пов'язаних із цивілізаційним розвитком містяться в дослідженнях зарубіжних учених (А. Тойнбі, Г. Маркузе, Д. Белла, Х. Ортега-і-Гассета, Е. Тоффлера, К. Ясперса) та визначних вчених XX ст. (В. Андрущенка, М. Бердяєва, В. Вернадського, С. Клепка, В. Кременя, М. Моісеєва, П. Сорокіна, В. Стьопіна та ін.) [87, с.1]

Існує багато визначень поняття цивілізація, зокрема наведених у дослідженнях О. Вознюка [86, с. 48-56]. Ми притримуємося визначення В. Кременя і В. Ільїна: «Цивілізація (лат. civilis – громадянський, державний) – 1) форма існування живих істот, наділених розумом; 2) синонім культури, сукупність матеріальних і духовних досягнень суспільства; 3) відносно самостійне, цілісне соціально-історичне утворення, локалізоване у просторі й часі, що може мати ієрархічні рівні (наприклад, антична цивілізація, римська цивілізація тощо). Термін запроваджений В. Р. Мірабо (1757 р.)» [241, с. 430]. Цивілізаційні зміни – це зміни суспільно-економічних формацій шляхом еволюційних та революційних цивілізаційних трансформацій, які супроводжуються зникненням старих і появою нових цивілізацій. Вони зумовлені науково-технічним і, як наслідок, матеріальним прогресом людства, соціально-цивілізаційними кризами і перерозподілом матеріальних благ, глобальними космопланетарними, геокліматичними трансформаціями, які призводять до конкретних цивілізаційних змін станів розвитку соціумів, що реалізують їх ментальність, соцієнтальну психіку та інші характеристики цивілізації [87].

Дослідник О. Вознюк розглядає сутність та механізми цивілізаційних змін у сучасну епоху переходу до ери нової цивілізаційної формації – інформаційного суспільства, що відбувається в умовах глобальної системної кризи планети завдяки синтетичній революції в механізмах цивілізаційного розвитку, яка охоплює системну, людську, інтелектуально-інноваційну, квалітативну, рефлексивно-методологічну та освітню революцію [87, с.16]. Також О. Вознюком з'ясовано, що система цивілізаційних змін, яка реалізує перехід людства у новий інформаційно-людиномірний стан, охоплює такі

тенденції: освітньо-педагогічні (перехід до нової освітньої парадигми, педагогічної реальності), соціально-економічні (посилення соціально-економічної інтегрованості світу через глобалізаційні процеси та кристалізації якісно нових соціально-економічних відносин), історико-культурні (перехід у якісно нову історичну епоху, що знаменує відповідний цивілізаційний стан людства), світоглядно-ідеологічні (формування інтегрального світогляду та системи цінностей, які відповідають новому цивілізаційному стану), науково-парадигмальні (формування постнекласичної – нелінійної, холіцистично-континуальної – наукової парадигми), еколого-демографічні (перехід людини як Homo sapiens у новий організменний лад – «нову расу» з якісно новими характеристиками, що зумовлено еволюцією планети до ноосфери), популяційно-генетичні (генетична зміна людської популяції та зменшення кількості біологічних видів на Землі) [87, с.18].

Отже, цивілізації розрізняють за різними ознаками. Ми будемо притримуватися поділу часу існування людства на цивілізації за суспільно-історичною ознакою, згідно якої людське суспільство пройшло такі форми цивілізації як: антична, римська, середньовічна, індустріальна, постіндустріальна, в якій вважається живе нинішнє суспільство, в майбутньому, на нашу думку, наступить ноосферна космічно-орієнтована цивілізація. Визначені цивілізації в основному відносяться до так званих техногенних цивілізацій. Техногенний тип розвитку більш вагомо у порівнянні з традиціоналістичним, змінює суспільне життя. Глобалізація якраз і є проявом експансії техногенного розвитку в різні регіони світу через техніко-технологічний, а, пізніше починаючи з середини індустріального періоду, й інформаційного розвитку, викликаючи епохальні модернізації традиційних суспільств, що й призводить до цивілізаційних змін. Екологічно-кліматична криза, антропологічна криза та інші глобальні кризи, процеси відчуження, все нові засоби масового знищення, які загрожують людству омніцидом, – все це побічні продукти техногенного розвитку. Зростання тероризму, який використовує новітні досягнення техніки і технологій,

набагато підсилює ці загрози. При нинішньому антропогенному тиску і природоохоронних заходах, природа могла б відновитися тільки при населенні в 500 мільйонів людей. А нас уже нині 7 мільярдів, а до середини XXI ст. цей показник зросте до 9 мільярдів. Про антропологічну кризу поки що говорять мало, проте вона для долі людства можливо сама небезпечна, адже мова йде про біологічні зміни в організмі людини, погіршується генна структура організму, Відбувається мутація людини і при дії радіоактивності, яка в наш час набрала загрозливого характеру. Підсилюють цей процес і особлива група факторів, спрямована на переконструювання біологічної основи людського організму. Вони проявляються в канві розвитку генетики при розробленні нових біотехнологій. Уже в наукових публікаціях вводяться поняття «постлюдина» і «трансгуманізм». Але не можна забувати, що культура, яка твориться людиною зв'язана з її тілесністю, з її первинним емоційним устроєм.

В межах сучасної цивілізації також відбуваються ієрархічні зміни, які призводять до цивілізаційних змін. В суспільно-історичному аспекті такими цивілізаційними змінами останнього часу можна вважати закінчення другої світової війни, в якій брали участь більше 70 країн світу, що привело до зміни в цих країнах політичного та державного устрою; утворилося дві системи країн: табір країн соціалізму (радянський соціалізм) і табір країн капіталістичного устрою (західний капіталізм). Для захисту своїх устроїв створилися два військові блоки: Варшавський договір і Північно-атлантичний пакт (НАТО), боротьба між якими привела до зникнення соціалізму і переходу колишніх країн табору соціалізму до новітнього капіталізму в найбільш жорстокій формі (з ознаками абсолютизації влади першими особами в службовій ієрархії даної країни) первісного нагромадження капіталу, останнє стосується в найбільшій мірі України. Зрозуміло, що часом ця форма новітнього капіталізму з необхідністю зазнає деформації у напрямку демократизації. Все це, на нашу думку, і визначає цивілізаційні зміни у наш час, які кардинально змінюють політичний устрій у державах, умови життя,

світогляд і способи мислення людей, духовність суспільства й освіту молоді, а, отже, такі цивілізаційні зміни вимагають і освітніх змін.

Систематизацію освітніх змін наводить В. Кремень [239], який зробив акцент на нових вимогах, зумовленими цивілізаційними змінами, які висуваються перед людиною і на які повинна відповісти освіта: 1) Сучасна цивілізація вступила в новий тип прогресу – інноваційно-високотехнологічний. Тобто такий, що несе в собі високий динамізм, швидку зміну знань, інформації, технологій. Тому треба формувати людину, здатну психологічно і професійно жити і діяти як в постійно змінюваному цивілізаційному середовищі, так і в ІВТ просторі наукових, філософських, техніко-технологічних і гуманітарних знань. Для цього необхідно навчити людину інтенсивно вчитися впродовж життя, виробляти уміння, навички і потребу продуктивно діяти в час цивілізаційних змін. Тобто формувати знаннєва людину, для якої знання і висока духовність являються методологічною основою життя і діяльності. 2) Сучасна цивілізація значно розширює й ускладнює комунікативне середовище, в якому знаходиться людина. І для того, щоб бути самостійним суб'єктом цих відносин, а тим більше в умовах конкуренції, тому наставники молоді з необхідністю мають сприяти формуванню самодостатньої, розвиненої особистості. Потрібно залишити в минулому авторитарну, репресивну педагогіку і перейти до педагогіки толерантності. Перейти від суб'єктно-об'єктних відносин між учителем і учнем, професором і студентом, до суб'єктно-суб'єктних, де обидві сторони були б рівноцінними, активними й діяльними. 3) У сучасній цивілізації актуальні людиноцентричні за своїм характером освіта і виховання. Тобто максимальне наближення освіти і виховання до запитів конкретної молодої особистості, її здібностей і сутності. Адже лише в цих умовах можна максимально розкрити таланти людини, надати їй можливість сповна самореалізуватися, а значить здійснювати цивілізаційний розвиток ефективним і несуперечливим. 4) Цивілізаційні зміни обумовлюють необхідність підготовки людини до нових, часто принципово інших

технологій. Передусім йдеться про інформатизацію та комп'ютеризацію, новітню технологізацію та інноватизацію. 5) Глобалізація ставить прогрес будь-якої країни у далеко більшу залежність від цивілізаційних змін, які відбулися раніше, відбуваються нині і будуть відбуватися в майбутньому. Динамічний розвиток можуть забезпечити лише ті країни, які тісно співпрацюють з усім світом. Освіті потрібно готувати глобалістичну людину, яка здатна жити і успішно діяти в глобальному цивілізаційному просторі. 6) Сучасна цивілізація вносить корективи в систему цінностей які треба формувати в людині. Навіть вічні цінності, такі, наприклад, як добро, мудрість, ментальність тощо, набувають нових відтінків. Потрібно навчати молоду людину бути успішною завдяки власній праці – це визначальний стимул для навчання. В умовах глобалізації значення патріотизму та національного єднання не тільки не втрачається, а навпаки зростає. Адже глобалізація – не просто зближення країн, а й загострення конкуренції в усіх аспектах життєдіяльності людей, зокрема в економіці, і потрібно вистояти даній країні й кожній особистості в ній в цих, часто жорстких і навіть жорстоких умовах. Тому лише країна, де об'єднаний і патріотично налаштований народ, який розуміє свої національні інтереси, зможе відстояти їх, а відтак і створити передумови для кращого життя [237].

Систематизацію цивілізаційних освітніх змін проводить також О. Вознюк [87, с.25], наведемо деякі з них: зміна парадигми навчання: від репродуктивної «школи пам'яті» (знання, орієнтовані на минуле) – до творчо-продуктивної «школи мислення» (знання, орієнтовані на майбутнє); зміна погляду на людину: від розуміння людини як біосоціальної істоти – до розуміння її як істоти ноосферної, космопланетарної, божественної; зміна мотивів педагогічної діяльності: від актуальної прагматичної установки педпраці як засобу забезпечення життя до потенційної духовної установки педагогічної діяльності як сенсу життя, спрямованого у вічність та ін.

За твердженням О. Вознюка: «Людська цивілізація підкоряється універсальній парадигмі розвитку, що фіксує три стадії розвитку будь-якого

феномену: тезу-антитезу-синтез. Відтак, людська цивілізація проходить три етапи розвитку: 1) цілісний симетричний стан суспільства, що оперує міфологічним мисленням; рівномірний розподіл соціального багатства і влади, єдність дозвілля і праці, виробництва і споживання, переважно матріархальна гендерна матриця суспільного ладу; 2) стан соціально-економічної стратифікації, поляризація багатства і влади, дозвілля та праці, виробництва і споживання, зниження рівня соціальної синергії, переважно патріархальна гендерна матриця; 3) відновлення стану соціальної симетрії, підвищення соціальної синергії, нерівномірний розподіл влади і багатства на новому витку розвитку, синтез матріархального і патріархального гендерних принципів організації соціуму» [85, с. 234].

Перехід до третьої стадії розвитку сучасної цивілізації, свідками якої ми всі є, відбувається як процес духовно-морального занепаду, коли діяльність соціальних інституцій зазнає певного спотворення, коли вкрай нерівномірний розподіл багатства і влади призводить до критичних соціально-економічних, глобально-екологічних та геокліматичних проблем. Сьогоднішні молоді люди сильно відрізняються від своїх молодих попередників, духовно-моральні засади сучасної молоді докорінно змінилися в гіршу сторону. Нині починають підтверджуватися побоювання філософів і педагогів про те, що успіх технічних наук породив стан, коли до сутності людини почали відносити тільки те, що в принципі піддається математичному і технічному моделюванню [85, с. 234].

Поняття духовне, духовність завжди мали у філософії фундаментальне значення, і нині відіграють визначальну роль у ключових проблемах людини: її місця і призначення у Всесвіті, змісту життя і її цивілізованого буття, у творенні духовної культури й високого мистецтва та суспільного життя свого народу тощо. Духовна культура людства – це вищі, абсолютні цінності істини, добра, краси, справедливості, свободи, віри, освіти. Людина здатна входити у цей історичний вимір людської культури, залучатися до нього. Духовне життя – це освоєння особистістю людської культури, через що відбувається її

духовне зростання і збагачення душі. У цій духовній сфері людина ніби підноситься над собою, долає свою обмеженість і скінченність, виходить у вимір вічності й безкінечного [507, с. 148]. Згідно О. Базалука і Н. Юхименка «філософія освіти формує образ «людини майбутнього», зорієнтовуючи та змістовно наповнюючи педагогіку новими знаннями, методами, способами, цілями, котрі через процес освіти втілюються у формуванні внутрішнього світу конкретного покоління» [34]. Додамо, сюди належить і духовно-моральний світ окремої особистості.

У вітчизняній інтелектуальній традиції останньої четверті XX ст. досліджується широкий спектр компонентів духовного світу людини: знання та його види (В. Адрущенко, Т.І. Андрущенко, І. Бойченко, О. Безкоровайна, С. Кивлюк, В. Рижко, Д. Свириденко, В. Храмова та ін.); віра та переконання (В. Андрущенко, Т.В. Андрущенко, В. Вашкевич, П. Копнін, М. Михальченко, В. Шинкарук та ін.); оцінки, цінності і ціннісні форми свідомості (О. Базалук, Г. Берегова, А. Бойко, В. Возняк, В. Волович, М. Зелінський, М. Мокляк, А. Ручка, Д. Свириденко, Н. Семенюк, Л. Сохань та ін.); цілі, ідеали, норми, орієнтири та інші регулятивні компоненти діяльності (В. Андрущенко, Л. Губерський, В. Вашкевич, В. Воронкова, О. Джура, А. Єрмоленко, О. Кивлюк, С. Клепко, В. Малахов, І. Надольний, В. Розумний, Ю. Осічнюк, Л. Солонько, В. Ярошовець, О. Яценко та ін.). У результаті були виокремленні для розгорнутого розуміння духовна сфера життєдіяльності, її елементи і взаємозв'язки. У працях В. Андрущенка, Т.В. Андрущенко, Т.І. Андрущенко, О. Джури, Є. Бистрицького, А. Бичко, С. Клепка, С. Пролєєва, А. Шевченка та ін. духовне специфікується в якості особливого компонента культурної реальності, форми самовизначення людини і розвитку її творчих потенцій. Аналіз культури розкриває ті структури буття, в яких духовна та практична сторони людської діяльності постають як нерозривно пов'язані і взаємообумовлені [181].

У сучасній філософії визначається, що духовне життя суспільства – це реальний процес життєдіяльності людей, тісно пов'язаний з виробництвом,

обміном, поділом і споживанням духовних цінностей, задоволенням духовних потреб. Під духовним життям розуміють процес реалізації людьми рекомендацій світогляду, усвідомлення мети та сенсу життя [380]. У сучасній неокласичній і постнекласичній соціальній філософії проблема духовності є надзвичайно актуальною. Це пов'язано із загальним антропологічним поворотом, що стався у філософії XX ст., із прагненням перебороти раціоналізм та ірраціоналізм у розумінні людини, пошуками виходу із загальної духовної кризи, що вразила сучасну цивілізацію. Значний внесок у формування проблеми духовності зроблено у філософії життя, феноменології, екзистенціалізмі, філософській антропології та ін. Тут можна виділити таких філософів, як Мартін Бубер, Макс Пелер, П'єр Тейяр де Шарден, Альберт Швейцер, Ауреліо Печчеї, Ерік Фромм, Віктор Франкл та ін. Набирає силу дослідження проблеми духовності й у сучасній українській філософії, з'являється дедалі більше праць, присвячених проблемі людині, її стилю життєдіяльності, духовності. У вітчизняній філософській традиції інтерес до проблеми духовності завжди був і є надто сильний, а моральна проблематика займає істотне місце. Уже в Київській Русі мислителі сформували духовно-моральний ідеал з відданням переваги духовного над матеріальним, всебічно підтримуючи духовність, моральність життя («Повість минулих літ», «Домострой»). Глибокі й оригінальні думки є у філософії серця, сформульованій Григорієм Сковородою, що розвивалися у творчості Миколи Гоголя, Пантелеймона Куліша, Памфіла Юркевича та інших. Зокрема, П. Юркевич написав ряд праць про духовність і душу. Філософія серця увійшла в основу українського характеру, української ментальності, одна з основних рис яких – кордоцентризм. Сучасна українська філософія духовності представлена в працях: В. Андрущенка, Т. Андрущенко, В. Беха, М. Боришевського, О. Базалука, Л. Губерського, О. Джури, І. Зязюна, Н. Караульної, С. Клепка, В. Кременя, О. Кивлюк, І. Надольного, В. Петрушенка, М. Романенка, Д. Свириденка, Т. Сілаєвої, Л. Сморжа та інших.

І все ж у сучасних умовах ІВТ прогресу поширення проявів бездуховності значно посилюється, причому найбільшу загрозу становить антидуховність [373]. Бездуховність загрозливо поширюється, особливо в країнах посттоталітаризму, де виникає аномія – ціннісно-нормативний вакуум і єдине прагнення – досягнення мети – успіх за будь-яку ціну. Звичайно, ІВТ прогрес істотно змінює характер виробництва та зближує дві форми його існування – матеріальну та духовну. У християнській антропології духовність є виразом вищого моралісного спрямування людського буття до Бога [74].

Остаточно, у майбутньому, на завершальній стадії розвитку ІВТ прогресу суспільства, істотні розбіжності між духовним та матеріальним виробництвом (при благополучному розвитку суспільства) будуть зникати за рахунок взаємопроникнення поки що самостійних видів суспільної діяльності. У матеріальному виробництві дедалі більше зростатиме роль духовного фактора, що знаходить прояв в інтелектуалізації та інформатизації праці. Духовне життя суспільства, все ж попри негативних впливів на людство ІВТ прогресу, що відзначено раніше і ще буде відзначено вище, інтенсивно опредметнюється, формалізується в технічних засобах, схемах, знаках, символах, дизайні техніки тощо [506, с.429]. Відображаючи особливості суспільного буття історичності, суспільна свідомість відносно самостійна, тому що в ній є не тільки духовність існуючих поколінь, але й цінності поколінь, що пішли в небуття [341]. Духовне життя також має початки елементів суспільної свідомості майбутніх космічно-орієнтованих поколінь [372].

Особливо важливого значення набирають філософські-освітні дослідження проблеми духовного життя суспільства у наш час, оскільки освіта покликана виховати усвідомлення місії бути на Землі духовно-моральною людиною. Об’єктивними причинами, що актуалізують важливість проблем духовного життя суспільства, розробку нових, нетрадиційних підходів до шляхів їхнього вирішення є: всебічне відродження національного в культурі, освіті, духовності [336]. Згідно Г. Москалика «Формування «суспільства

знань» вимагає розв'язання важливого історичного завдання – осмислення шляхів забезпечення повної реалізації творчого індивідуального потенціалу кожної людини, що є, безперечно, умовою не тільки розвитку і його якісного функціонування, але й фактичною засадою фізичного та духовного виживання» [316, с. 87].

Головне завдання, яке стоїть перед суспільством у сфері духовного життя, полягає в тому, щоб створити умови для найповнішого освоєння людиною багатогранного потенціалу як української, так і світової освіти, духовності й культури [506, с. 429]. Особливість сучасної історичної ситуації полягає в тому, що макросвіт людства активно входить у мікросвіт індивіда. На плечі кожного індивіда покладається загальна історична місія – бути духовно-моральною особистістю. А це вимагає розширення горизонтів соціального й історичного мислення людей. Але хіба можна сказати, що таке розширення стало повсюдним і загальним фактором життя? Звичайно, ні [506, с.522]. Духовний світ окремої людини, індивідуальності неможливий поза духовним життям суспільства. Тому духовне життя – це завжди діалектична єдність індивідуального і суспільного, яке функціонує як індивідуально-суспільне [499].

Згідно Л. Губерського «Багатогранність духовного життя суспільства включає в себе такі складові: духовне виробництво, суспільна свідомість і духовна культура» [506, с. 430]. Духовне виробництво здійснюється в нерозривному взаємозв'язку з іншими видами суспільного виробництва і являє собою формування духовних потреб людей, насамперед виробництво суспільної свідомості. Врахування специфіки індивідуальної свідомості, її багатогранності, неповторності всього того, що становить сутність духовності особистості, є надзвичайно важливою умовою формування та розвитку цінностей духовної культури, духовної свідомості людини [514]. Зміст ціннісно-нормативної духовності людини, що формується, обумовлюється культурою. Вона втілюється в різноманітні об'єктивні форми духовної культури людства – в мову, науку, філософію, мистецтво, політику, право,

мораль, релігію, міфи, народну мудрість, у соціальні норми і уявлення соціальних груп, націй, людства в цілому. Духовність – один з інтегруючих елементів суспільства. Але не забуваємо, що носієм духовності є мозок людини, на який спричиняють суттєвий вплив різноманітні енергетичні поля і космічні процеси, а отже під їхнім впливом трансформується розум, свідомість та духовність людини. Шумове забруднення стало повсюдним явищем, породженим ІВТ прогресом і є великим лихом нашого часу, яке деформує мозок, суттєво погіршує розумову роботу особи та приводить до бездуховності й аморальності [380, с. 275-282].

Ніщо не замінить високий духовний розум людства. Але такий розум потрібно формувати – це найактуальніше завдання сьогодення, перенесення рішення якого на майбутнє рівносильне цивілізаційній катастрофі, адже, окрім ядерної зброї є ще багато інших видів зброї масового знищення: хімічна, бактеріологічна, тектонічна, кліматична, електродинамічна, променева, акустична та різні види психотропної зброї. Має негайно відбутися перебудова мислення. Високий духовний розум має перемогти сьогодні, доки мілітаристи не захопили владу і не оволоділи мисленням людей [407]. Нині філософія освіти вимагає формування стратегії освіти з метою перспективи її розвитку. Тому однією з найсерйозніших проблем, породжених НТР, є проблема подальшого вдосконалення системи освіти [506, с.404]. Це ж стосується й ІВТ революції, бо з освітою пов’язане все життя людини (концепція неперервної і випереджаючої освіти) [377, с.9]. Наука, яка базується на прогресивно-духовній, стратегічно обґрунтованій системі освіті, має стати фактором збереження цивілізації і культури [446, с.3].

Стратегія перспективного розвитку освіти вимагає нового понятійно-методологічного інструментарію, що визначається фактом існування розмитої семантики більшості термінів сфери вищої освіти, що на думку авторів Національного глосарію з вищої освіти (2011 р.), обумовлює необхідність прояснення їх змісту, системного визначення з метою підвищення ефективності фахової комунікації [438, с. 9]. Помітним явищем в

інформаційно-інноваційному освітньому просторі нашого часу стало формування системи освіти для сталого розвитку, формування концепції виживання й стійкого розвитку цивілізації [491, 492, с. 275]. Без таких складників освіта в епоху глобалізації була б незавершеною. Необхідна постійна освіта, яка складається з двох підсистем: базова освіта і додаткова (що має здійснюватися переважно шляхом самостійної освіти [506, с.404]).

Отже, у даному параграфі з'ясовано, що цивілізації визначають за різними ознаками. Ми притримуємося поділу суспільства на цивілізації за суспільно-історичною ознакою, згідно якої людське суспільство пройшло такі форми цивілізації як: антична, римська, середньовічна, індустріальна, постіндустріальна, в якій вважається живе нинішнє суспільство, в майбутньому, на нашу думку, наступить ноосферна космічно-орієнтована цивілізація. В межах сучасної постіндустріальної цивілізації відбуваються ієрархічні зміни, які приводять до цивілізаційних змін. У суспільно-історичному аспекті такими цивілізаційними змінами останнього часу можна вважати закінчення другої світової війни, як наслідок, утворилися два державних устрої: табір країн соціалізму і табір країн капіталізму, боротьба між якими привела до зникнення соціалізму і переходу до новітнього капіталізму в найбільш жорстокій формі первісного нагромадження капіталу, останнє стосується в найбільшій мірі України. Зрозуміло, що в майбутньому ця форма новітнього капіталізму з необхідністю зазнає деформації у напрямку демократизації. Все це і визначає цивілізаційні зміни у наш час, які кардинально змінюють політичний устрій у різних країнах, в тому числі й в Україні, умови життя, світогляд і способи мислення людей, духовність суспільства і освіту молоді, а, отже, й вимагають і освітніх змін.

Освітні зміни, зумовлені цивілізаційними змінами можна систематизувати таким чином: навчання впродовж усього життя; формування самодостатньої, розвиненої та комунікабельної особистості засобами педагогіки толерантності; максимальне наближення освіти і виховання відповідно до здібностей конкретної особистості завдяки особистісно-

орієнтованому підходу; швидка переорієнтація системи освіти до принципово інших технологій, зокрема, інформатизації, а також підготовки людини, яка здатна жити й успішно працювати в глобальному просторі; знання і мислення мають бути орієнтовані на майбутнє; розуміння значення патріотизму для достойної конкурентної боротьби з іншими країнами в умовах глобалізації та створення достойних умов життя у своїй країні; людина повинна розумітися по-новому як ноосферна, високодуховна, божественна, космопланетарна особистість; переорієнтація педагогічної діяльності в напрямку формування високодуховних цінностей, мудрості, сенсу життя, спрямованого на існування та розвиток майбутньої ноосферної космічно-орієнтованої ІВТ цивілізації.

Нами вияснено, що духовне життя – це індивідуально-суспільне функціонування особистості, яка усвідомлює мету та сенс життя, долає свою обмеженість і скінченність; завданням такої особистості є освоєння й відродження багатогранного потенціалу як української, так і світової освіти, духовності й культури і стати високодуховною, ноосферною космічно-орієнтованою особистістю з прогресивним мисленням та суспільною свідомістю майбутніх космічно-орієнтованих поколінь.

Таким чином, духовне життя суспільства – це життя людей, яке тісно пов’язане з духовним виробництвом цінностей для задоволення духовних і культурних потреб (істина, добро, совість, краса, справедливість, відповідальність, віра, освіта тощо) з метою формування суспільної свідомості; духовна культура людства втілюється в мові, науці, філософії, художній літературі, мистецтві, політиці, праві, моралі, релігії, міфах, народній мудрості, прислів’ях і приказках та крилатих виразах, у суспільних нормах націй і людства в цілому. Доведено, що вже нині необхідно розробляти освітні стратегії формування духовності в контексті ІВТ прогресу. Показано, що філософія освіти має імплементувати і обґрунтувати інноваційні технології освіти й виховання духовного самоствердження молоді у контексті ІВТ прогресу та вияснити їх можливий позитивний та негативний вплив на функціонування сучасних і майбутніх освітніх технологій як у

загальноосвітніх навчальних закладах, так і у вузах та їхню узгодженість з «духом епохи» (за В. Андрущенком).

Таким чином, настала нагальна потреба у розкритті філософсько-освітніх засад духовного становлення молоді в епоху ІВТ прогресу; у наданні процесу виховання молодої людини високодуховного особистісно-орієнтованого практичного спрямування з метою вироблення освітніми закладами стратегічних освітньо-виховних та організаційних умов для високодуховної (божественної за М. Бердяєвим) самоактуалізації особистості в умовах ноосферного космічно-орієнтованого ІВТ суспільства, здатної до усестороннього розвитку розуму й високої духовності, удосконалення в процесі здійснення освіти й самоосвіти на протязі усього життя, реалізації своїх задатків і здібностей, як особи XXI і наступних століть при переході її від людини розумної до людини високодуховної, здатної нести відповідальність за природно-суспільні зміни в добу ІВТ розвитку цивілізації.

3.2. Екологічна свідомість молоді як аксіологічний пріоритет

У даному підрозділі показано, що сучасна філософія освіти сповнена усвідомлення необхідності не тільки переорієнтації освіти і виховання молоді на забезпечення здатності адекватно сприймати стрімкі негативні зміни в екологічному і, зокрема, кліматичному середовищі та вміння адаптуватись до нових екологічних умов, але й нести відповідальність за зміну клімату, що в умовах ІВТ прогресу виступає як аксіологічний пріоритет ноосферної свідомості, про яку мова йтиме в наступному параграфі. Метою нашого дослідження було довести, що основною причиною, яка поставила людство на грань кліматичної катастрофи, є не тільки різке посилення парникового ефекту та інших факторів, що сприяють йому, але й бездуховність нашої цивілізації, на виправлення яких, в першу чергу бездуховності, має бути напрямлений потенціал філософії освіти та педагогіки в якості методологічної стратегії осягнення тенденцій екологічної свідомості, а надто кліматичного розвитку ІВТ цивілізації.

Людство ввійшло у XXI ст. як з великими ІВТ, знаннєвими та культурними досягненнями, так із проблемами планетарного масштабу негативного загрозливого характеру, які є наслідком глобалізаційного процесу, інформаційного, інноватизаційного, цивілізаційного і технолого-технічного та ноосферно-космічного розвитку [373]. Дослідник О. Вознюк [86, с.406] робить наголос на потребі у виправленні світу в цілому (відповідальність за нього) і називає її ноосферно-екологічною відповідальністю, яка формує ставлення до світу як до цілого, відчуття себе відповідальним за долю світу, формує стан звільнення від світу, і, одночасно, усвідомлення своєї причетності до всіх його подій, розчинення в ньому, занурення в нього через об'єкт своєї любові, із котрим людина стає єдиним цілим. Таке двоїсте парадоксальне відношення до світу і є головною умовою актуалізації «Я» людини. Досліджуючи проблему відповідальності (І. Бех, Т. Гаєва, С. Елканов, А. Лопуховська, Т. Морозкіна, А. Растігаєв, М. Савчин та ін.), науковці визнають її як системну якість, завдяки сформованості якої людина стає здатною усвідомлювати віддалені наслідки своїх учинків, у неї розвивається висока сензитивність до моральних ситуацій. Як зазначає О. Вознюк, ноосферно-екологічна відповідальність є результатом розвитку особистості та її головною метою. Екологічна відповідальність включає такі аспекти: інстинктивно-безсвідомий, ціннісно-світоглядний, діяльнісно-творчий, емоційно-мотиваційний, когнітивно-рольовий [86, с.406].

Згідно І. Попової «Екологічна свідомість – це не тільки усвідомлення обмеженості природи, її потужності, влади людини над нею, але і результат усвідомлення того, що джерела енергії за сучасних умов життя людини можуть змінитися на тривалий час або зникнути назавжди. Екологічну свідомість можна визначити як свідомість, яка охоплює уявлення, способи звернення, сферу діяльності, бажання очікування, яке стосуються навколишнього природного середовища. Екологічні знання складають наукову основу збереження і перетворення природи, а одним із найважливіших принципів екологічної освіти є принцип неперервності, що означає

взаємопов'язаний процес навчання, виховання і розвитку людини протягом усього її життя. Екологічна освіта має відповідати віковим особливостям учнів і впливати на формування екологічної свідомості - когнітивного, емотивного, поведінкового, мотиваційного та морального компонентів» [402, с. 19]. Екологічна освіта не тільки безпосередньо впливає на формування особистості, але й закладає почуття соціальної відповідальності, дозволяє зберегти, розвивати й транслювати духовну спадщину. У цьому відношенні екологічну освіту для сталого розвитку слід охарактеризувати як освіту, що ґрунтується на моральних принципах ноосферного суспільства, що орієнтована на розум, мораль, духовність і справедливість як інтегрований результат функціонування екологічної освітньої системи [402, с.16].

Сьогодні, коли світова спільнота перетнула межу третього тисячоліття, як ніколи актуально постало питання про подальшу долю земної цивілізації. Перед лицем глобальних проблем перспектива можливості точного і передбачуваного контролю людством наслідків своєї технічної та ІВТ діяльності, є визначальною. І якщо у XXI ст. не вдасться перетворити ІВТ біокосмосферу у ноосферу, то тим самим буде поставлене під сумнів існування всієї загальнопланетарної цивілізації. Головними чинниками вирішення цих питань є філософія, інформатизація, культура, наука й освіта [188, 562, с.3]. Адже, як зазначає Г. Москалик «Тільки освіта, а особливо освіта дорослих, що якнайповніше використовує потенціал сучасної інформаційної техносфери, здатна реально підготувати та адаптувати сучасного спеціаліста до нових вимог соціокультурної практики, а саме до швидкоплинного і динамічного розвитку інформаційно-комунікативного суспільства [315, с. 66].

ІВТ прогрес, вплив техніко-технологічної діяльності людини особливо останнього часу, суттєво впливає на клімат нашої планети. Кількість катастрофічних природних аномалій за останні 50 років зросла майже в чотири рази. Як правило, населення планети розплачується за них значними людськими жертвами і великими матеріальними втратами. Якщо в 2003 році

від природно-техногенних катастроф постраждало біля 600 мільйонів людей, то в 2004 році – до 1 мільярда, в 2010 – 3 мільярди. І така тенденція до наростання спостерігається кожного року [487].

Отже, проблеми клімату мають доленосне значення для цивілізації. Вони ставлять на повістку денну проблему адаптації всього живого до змін клімату і вимагають корекції життєдіяльності людства [399]. І це тим необхідніше, що нині таємно в наукових лабораторіях провідних держав світу розробляється кліматична зброя, яка за рахунок штучної зміни клімату здатна знищити все живе на нашій планеті, яка тепер нині ледве витримує антропологічне навантаження. М. Дробноход вважає, що саме зміна клімату планети є фактором наростання кризових явищ у природі і суспільстві. «Нез'ясованість реальної першопричини потепління та надання проблемі бізнесового характеру і можливості торгівлі міжнародними квотами на викиди в атмосферу залишає все менше надій на її розв'язання. Фактично втратив свою значущість і важливість Кіотський протокол. Усе це свідчить про нерозуміння людством реальних масштабів загрози глобального потепління» – застерігає М. Дробноход (Українська Світова Інформаційна Мережа «Четверта Хвиля»).

На переконання М. Кайку «більшість країн 1997 року підписали Кіотський протокол, що має на меті стримати глобальне потепління, яке становить навіть більшу загрозу для екології Землі, ніж руйнування озонового шару» [306, с.378]. Як відомо, клімат – це сукупність метереологічних умов, необхідних для росту рослин, нормального існування людей і всіх живих організмів. Як же клімат змінюється з часом? Глобальний клімат Землі формується кліматичною системою, в яку входять атмосфера, літосфера, гідросфера, кріосфера і біота (всі види органічного життя). В основному за клімат відповідає тепло- і вологообмін між гідросферою й атмосферою. Літосфера відноситься до самих консервативних елементів кліматичної системи, але в зв'язку з тим, що якраз її ми більше всього перетворюємо в процесі господарчої діяльності в умовах науково-технічного прогресу, то від змін літосфери (техносфери) суттєвим чином залежить характер глобального і

регіонального клімату. Кріосфера, яка включає багатовіковий континентальний лід, гірські льодовики, сніговий покрив і морський лід, які знаходяться в постійній взаємодії з рідкою водою і парою, слугує своєрідним глобальним термостатом. Як свідчить геологічна історія Землі, періоди танення вічного льоду і снігу – чи навпаки, надмірного замерзання води – були доленосними для біосфери і приводили або до світових потопів, або до зниження рівня Світового океану. Так, наприклад, під час останнього обледеніння (25 – 12 тис. років назад) його рівень був на 80 м нижчим, ніж тепер [380, с. 312-326].

У відповідності з теорією катастроф, на клімат Землі і її біоту на протязі існування біосфери неодноразово впливали космічні та геологічні події: зіткнення планети з астероїдами чи кометами, метеоритне бомбардування, зміна сонячної прецесії і зміщення магнітних полюсів Землі, радіаційні процеси, вулканізм, землетруси тощо. Відомо, що унаслідок падіння на Землю великого астероїда 251,4 мільйонів років тому назад загинуло до 70% наземних тварин і 90% – морських. Їх вимирання пояснюється раптовим розігріванням планети, викликаним випаровуванням величезної кількості води в атмосферу і парниковим ефектом (гіпотеза пароводяного куполу). На формування теплового балансу Землі суттєво впливає біота, зокрема її фотосинтезуючий блок, який сумісно з автотрофними організмами є єдиним джерелом поповнення атмосфери киснем. Наземні рослини щодобово переробляючи 1017 мільйонів ккал космічної світлової енергії, сумісно з водними вилучають з атмосфери більше 150 мільярдів тон за рік CO_2. [505].

Отже, наукові дані свідчать, що живий світ планети, в тому числі і людина, знаходяться під сильним впливом космічних процесів. Вони не тільки підтримують необхідні умови для існування живого світу (температурні умови, атмосферний тиск, склад атмосфери, озонового шару тощо), але і викликають природні катаклізми, атмосферні і погодні явища, техногенні аварії і катастрофи, які впливають на фізичний і психічний стан людини і являються мутагенними факторами. Другий важливий фактор, який впливає на

людину і суспільство – інформаційні процеси, особливо негативні, які приводять до деградації людини, перетворення її в людиноподібне, бездуховне створіння. І, нарешті, третім фактором, який у найзначнішій мірі впливає на людину і суспільство, є екологічна обстановка, яка повністю формує людину і в той же час при несприятливих умовах, викликає її мутацію, а то й знищує її. З кожним роком екологічна загроза лише збільшується і особливо прогресує кліматична загроза, в тому числі і штучна військова, які нині перетворилася в найбільшу глобальну проблему для людства [407].

Так що ж робити? Продовжувати безмовно вимирати чи потихеньку перетворюватися в мутантів? У 1968 році у працях вчених Римського клубу було вказано на зростаючу небезпеку знищення життя на Землі. З часом проблема набрала такої гостроти, що в 1983 році 38-ма Генеральна Асамблея ООН створила Міжнародну комісію з навколишнього середовища, завданням якої був аналіз стану навколишнього середовища з метою забезпечення спільного майбутнього всього людства [373].

В 1992 році в Ріо-де-Жанейро відбулася конференція ООН з оточуючого середовища і розвитку (ЮНЕСЕД), в якій брали участь глави 179 держав світу і яка прийняла документ «Порядок денний на XXI століття». На ній були розглянуті проблеми економічного зростання, але по суті вперше в історії цивілізації підведені підсумки господарської діяльності людини на Землі. Вони виявилися вкрай загрозливими. В документах Конференції в Ріо було констатовано, що планету охопила екологічна криза, на яку нині наклалася світова економічна криза. Оточуюча природа виявилася під загрозою повної деградації, все більше перетворюючись у катастрофу, яка нависла над всім світовим господарством [380, с.314].

Різке збільшення населення планети, особливо в бідних країнах, і зростаючий вплив людства на оточуюче середовище, поставили перед урядами багатьох країн ряд екологічних проблем. Серед глобальних екологічних проблем на саміті були розглянуті – забруднення світового океану, знищення тропічних лісів Амазонки, зникнення багатьох видів флори і фауни та

глобальна зміна клімату. Саме в Ріо влади більшості країн визнали, що зміна клімату існує і це результат діяльності людини. Наслідком зустрічі світового співтовариства в Ріо-де Женейро став документ – «Рамкова конвенція ООН про зміну клімату». Розвинуті країни прийняли на себе обов'язки по зниженню викидів парникових газів до рівня 1990 року. В 1997 році в Кіото (Японія) на третій сесії конференції сторін Рамкової конвенції був підписаний Кіотський протокол, який став значним практичним кроком на шляху вирішення проблем, зв'язаних зі зміною клімату. Кіотська конференція прийняла протокол, згідно якого, промислово розвинуті країни до 2012 року зменшать свої викиди парникових газів по меншій мірі на 5,2% у порівнянні з рівнем 1990 року. Варто зазначити, що вже минув 2016 рік, а Кіотський протокол жодною з держав не виконується, адже в протилежному випадку капіталісти зазнали б великі збитки. Більше того, з нього вийшли найбільш розвинуті в промисловому відношенні і, відповідно, найбільші забруднюючі держави такі як США, Китай, Канада та менш значимі держави [380, с.314]..

Джерела глобальної екологічної катастрофи очевидні – це господарська діяльність, спрямована на задоволення все зростаючих матеріальних потреб людей (особливо олігархів) за рахунок все більшого освоєння природного матеріалу. Отже, погоня за надприбутками в найближчому майбутньому забезпечить самознищення від екологічної і кліматичної катастроф. Граничне забруднення, яке охопило сушу, океан і атмосферу, перекинулося в навколишній космічний простір, де вже літає незчисленна кількість технологічного сміття. За прогнозами вчених, якщо не буде прийнято ніяких кардинальних мір, через 50 років людство почне швидко зникати з нашої планети. Зміна клімату – це реальна і найбільша глобальна екологічна проблема. Сьогодні клімат на планеті змінюється і стає все більш непередбачуваним [380, с.315]. Якщо в найближчі роки існуючі тенденції не зміняться, то до середини XXI ст. глобальна температура сягне найвищої відмітки, після якої призупинити зміну клімату чи спрогнозувати наслідки буде не можливо [488].

Вчені впевнено стверджують, що зміна клімату відбувається через вплив людини і саме людство несе відповідальність за теплове забруднення та негативні зміни у кліматичному балансі планети. Адже нині розвиток світової промисловості та енергетики сягнув такого рівня, що тепловиділення в атмосферу сягає 10% від сонячної енергії, що падає на Землю. Це також сприяє збільшенню середньорічної температури на Землі, яка нині сягнула значення 8,6 ºС, а століття тому, вона мала значення 5,6 ºС. Тільки за останні 30 років ця температура збільшилася на два градуси. Якщо середньорічна температура збільшиться ще на 2 ºС, то настануть незворотні зміни клімату, зокрема, порушаться циркуляції повітря в атмосфері всієї планети, що катастрофічним чином вплине на стійкість нашої екосистеми. Отже, залишилося зовсім мало часу для зупинення процесу рукотворного кліматичного самогубства людства і всього живого на планеті Земля [380, с. 316].

Відповідно до останнього звіту Міжнародної групи експертів зі зміни клімату (IPCC) від 2 лютого 2007 року, «саме збільшення викидів парникових газів і теплових забруднень унаслідок діяльності людини є головною причиною зафіксованих кліматичних змін». Це є, так званий, антропогенний фактор кліматичних змін. Головним завданням сьогодення міжнародної спільноти є захист довкілля і забезпечення стабільного розвитку людської цивілізації, що може бути досягнуто завдяки стійкій рівновазі між потребами населення і здатністю Землі підтримувати життя для майбутніх поколінь [505]. Основною причиною, яка поставила людство на грань глобальної екологічно-кліматичної катастрофи [377, с.241-251], є не тільки різке посилення парникового ефекту та інших факторів, що сприяють йому, але й бездуховність нашої цивілізації [57, 380]. Технічні системи і технології (техноречовина, яка руйнує біосферу) створюються на основі досягнень науки і впроваджуються в практику за вказівками і розробками вчених [373]. Ще в далекому 1922 році великий вчений і визначний гуманіст В. Вернадський попереджав: «Вчені не повинні закривати очі на можливі наслідки їхньої

наукової праці, наукового прогресу. Вони повинні почувати себе відповідальними за наслідки їхньої наукової праці, наукового прогресу. Вони мають почувати себе відповідальними за наслідки цих відкриттів, повинні пов’язувати свою роботу з кращою організацією всього людства» [84].

Нинішній етап історії переконує, що людина ввійшла в життя тихо, а щезнути може досить гучно під трагічні вибухи створених нею знарядь винищення, зокрема ядерних і термоядерних бомб, тектонічної, хімічної, бактеріологічної, кліматичної та іншої зброї масового знищення. Відповідальність кожної людини, ким би вона не була за професією, за свої дії, вчинки – надзвичайно важлива річ. Нині все очевиднішими стають наслідки нерозумних дій слабко підготовлених до своєї професії людей, хижацького господарювання невігласів, їх керівництва і марнотратства.

Ігнорування відповідальності уже привело до багатьох бід. Не можна ні на мить забувати, що наука, як мудро застеріг Дж. Бернал: «Не тільки вказала щасливий шлях для всіх, але і відкрила перспективи загальної загибелі не тільки для людства, але і взагалі всього живого на Землі» [134, с.77]. Саме тому на перше місце все більше і більше виходить проблема відповідальності людини за її дії, за долю біосфери і всього живого на нашій планеті [492].

Поряд з цією високосвідомою розумною організацією всього суспільного життя за збереження клімату, фауни і флори, важливого значення набуває виховання високих: духовності, свідомості, високої культури поведінки молодих людей і, зокрема, учнів і студентів. Необхідно, щоб зростала їхня відповідальність за долю планети і її клімату, бо старших людей уже не перевиховаєш. У них склалися стереотипи, звички і уявлення про те, що природу потрібно підкорити собі і взяти від неї все для задоволення власних і суспільних потреб. На їхню думку – людина цар природи і може витворяти з нею все, що забажає. Автор [231] вважає, що «Аналізом найновіших джерел підтверджено той факт, що головним рушієм розвитку людства є прогрес у засобах виробництва і життєзабезпечення. Їх джерелом стануть нано-, піко- і фемтонауки, метою яких є керована побудова структур і

виробів з окремих атомів і молекул на інтервалах 10^{-9}–10^{-15} метра». Але такий катастрофічний екологічно-кліматичний розвиток може гарантовано призвести до краху людства.

У резолюції «Перетворення нашого світу: Порядок денний в області стійкого розвитку на період до 2030 року», яка прийнята Генеральною Асамблеєю 25 вересня 2015 року стверджується [405]: «Виснаження природних ресурсів і негативні наслідки погіршення стану навколишнього середовища, включаючи опустелювання, посухи, деградацію земель, недостачу питної води й втрату біорозмаїття, збільшують і загострюють численні проблеми, що стоять перед людством. Однією з найбільш серйозних проблем нашого часу є зміна клімату, і негативні наслідки цього явища підривають здатність всіх країн досягти стійкого позитивного розвитку. Ріст температури атмосфери у всьому світі, підвищення рівня морів, окислення океану й інші наслідки зміни клімату серйозно позначаються на прибережних районах і країнах. Під загрозою перебуває існування багатьох біологічних систем життєзабезпечення на планеті» [405, с.6]. «Нам бачиться світ, у якому розвиток і застосування технологій здійснюються з урахуванням кліматичних факторів і необхідності збереження біорозмаїття, які відповідають вимогам життєстійкості. Світ, у якому людина живе в гармонії із природою й, у якому забезпечується охорона дикої фауни й флори й інших живих організмів» [405, с. 4]. «В рамках 17-ої конференції країн-учасниць Кіотського протоколу 2 грудня 2011 р. в південноафриканському м. Дурбан представниками світових релігій та світськими лідерами була підписана Міжконфесійна декларація про зміну клімату. Декларація була створена з метою звернути увагу громадськості на глибинні морально-етичні та духовно-моральні аспекти, що лежать в основі еколого-кліматичної кризи. У декларації міститься заклик до усвідомлення глобального характеру реальної загрози, з якою стикається людство, а також визнання необхідності негайних і рішучих дій, які дали б можливість здійснити позитивні зміни у сфері взаємодії суспільства і природи» [511, с. 142-143].

Розум, втративши контроль, впавши в безумство, може привести в дію створені ним засоби знищення, які в одну мить зруйнують все те, що створювалося мільярдами років космічної еволюції на Землі. Не усвідомлення молоддю себе, як істот розумних, відповідальних за кліматичний стан Землі, зумовлено глибокою некомпетентністю її в питаннях становлення клімату на нашій планеті на протязі мільярдів років і, що він змінюється, особливо швидко у наш час бурхливого енергетичного розвитку в умовах ІВТ прогресу; все це становить велику небезпеку для життя людей і всього живого на Землі.

Екологізація системи середньої і вищої освіти нині – це нагальна суспільна потреба, і вона повинна мати своїм завданням надати системі освіти кліматичної спрямованості, щоб людина будь-якої спеціальності відчувала себе причетною і відповідальною за рукотворні зміни клімату. Але, щоб відповідати за будь-яку справу, в тому числі і збереження клімату, людина має бути компетентною в механізмах, які забезпечують успіх цієї справи [377, с. 241-252]. Нині ІВТ прогрес у задоволенні матеріальних благ дійшов до такої межі, за якою грізно постає питання зміни клімату і, взагалі, існування людства і Землі в цілому. Закономірне питання: для чого потрібний ІВТ прогрес, якщо він веде до знищення людства і всього живого взагалі? Але ж і зупинка ІВТ прогресу означатиме деградацію земної цивілізації. Де ж шукати вихід з цього тупикового становища? Єдине, що може спасти людство від зловживання НТП – це духовність [484, с.2]. І перш за все духовність вчених, які почали добувати знання загрозливі для людства, і духовність їхніх студентів, магістрів та аспірантів, майбутніх вчених, педагогів, винахідників, інженерів, технологів і, взагалі, технічної інтелігенції.

Отже, сьогодні особливу роль набуває духовність людини взагалі і, в першу чергу, духовність вченого. Це надзвичайно тяжка проблема для вченого: зупинити свої дослідження в якийсь момент, розуміючи, що ти переступаєш допустиме в процесі пізнання. На жаль, фінансові міркування, азарт, ажіотаж, жадоба пріоритету і слави змітають всі моральні заборони у бездуховного вченого.

Підтвердженням вище наведеного є висловлювання М. Дробнохода: «самозбереження і виживання людства можливе лише за умови вдосконалення людини у її світоглядних цінностях, серед яких – висока духовність, мораль, добро і справедливість, любов до рідної землі. Іншого не дано… Ніякі ООН не здатні запобігти загрозі глобальної біосферної катастрофи, а мудрецями і пророками є видатні вчені, а не політичні діячі, котрі мають дослухатися до голосу розуму і вжити заходів для дій відповідно до рекомендацій науки» (Українська Світова Інформаційна Мережа «Четверта Хвиля»).

Таким чином, прогресивний, високодуховний розум дасть, нині студентам, а в майбутньому спеціалістам у різних галузях науки і техніки, в тому числі й державним діячам, не застосовувати засобів масового знищення та зберегти клімат на планеті. Нині в результаті потепління клімату внаслідок діяльності технічної технологічної людей може наступити рукотворний потоп за рахунок танення льодовиків Арктики, Антарктиди і Гренландії. Води океанів піднімуться і затоплять всі континенти Землі. Тільки на основі поєднання всіх духовних сил суспільства, людей різних світоглядних орієнтацій, можлива соціальна, міжнаціональна, духовна консолідація, плідне співробітництво народів у справі уникнення катастрофічних змін клімату на Землі. Такий підхід до розуміння соціально-духовних основ науки і віри в Бога суттєво розширює та поглиблює наше розуміння багатогранності духовності та гуманізму людського суспільства, діалектики національного та загальнолюдського в сучасному історичному процесі спасіння клімату [373].

З огляду на висловлене вище для студентів всіх вузівських спеціальностей варто ввести спецкурс під орієнтовною назвою «Зміна клімату – глобальна загроза людству». Ця загроза ще більша ніж термоядерна війна, бо зброя масового знищення створюється окремими державами, їх вченими, техніками і технологами і знаходиться під контролем ядерних держав, а клімат псують як великі енергетичні виробництва і хімічні підприємства в кожній державі світу, так і кожна людина на Землі в процесі господарської і побутової діяльності, при використанні різноманітної техніки,

особливо автомобілів, куріння тютюну і спалюванні с/г і побутових відходів. Основним базовим документом даного спецкурсу має бути Кіотський протокол. Проте, через позицію великих індустріальних держав, аналогічні Кіотському саміти глав держав у Копенгагені в грудні 2009 р. і в Дурбані 2011 р. та у Парижі в 2016 р. не прийняли будь-яких конкретних рішень зі збереження клімату [373, с.182].

Незважаючи на існування ряду міжнародних організацій, що опікуються кліматом: Міжурядова група експертів зі зміни клімату, яка складається з 2500 вчених усього світу, Всесвітня мережа неурядових екологічних організацій з проблеми зміни клімату, Міжнародна громадська екологічна організація, Всесвітній Фонд захисту дикої природи тощо ситуація зі зміною клімату стає дедалі більш катастрофічною. Становище не рятує і те, що в ряді вузів готують спеціалістів-екологів. Їх на робочих місцях затягує паперовий листопад і бюрократична тяганина, а дехто піддається спокусі легкої наживи у вигляді хабара і підписує дозвільні документи на організацію будівництва або виробництва з небезпечними екологічними наслідками. Уже зараз 150 тисяч людей щорічно вмирають унаслідок кліматичних змін (за даними Всесвітньої організації охорони здоров'я). Якщо в найближчі роки не будуть здійснені рішучі кроки, зміна клімату знищить життя на Землі. Сотні мільйонів людей, особливо в найбільш бідних країнах, опиняться перед загрозою засух, повеней, голоду та хвороб. До середини сторіччя близько третини видів, які живуть на Землі, можуть зникнути. Місцеві влади заповзято дають дозвіл на вирубку дерев і зелених насаджень, приватизацію водойм, побудову величезних котеджів і готелів, хімічно небезпечних підприємств на берегах озер, рік, морів [373, с.183].

Ґрунтуючись на висновках учених Міжнародної групи експертів зі зміни клімату (IPCC) про глобальні та регіональні наслідки від зміни клімату, можна очікувати, що Україні так само загрожує збільшення кількості стихійних лих, зростання повеней, перетворення степів південного регіону на пустелі, затоплення прибережних частин та гостра нестача води в південних і східних

регіонах. Крім того, ми – не ізольована у світі держава. Зміни означатимуть масову імміграцію з південних країн, де умови життя стануть нестерпними. Нам варто чекати і таких небажаних «гостей», як малярія та інші інфекційні захворювання [380, с.322].

Автор публікації [533] звертає увагу на важливість формування екологічної свідомості майбутніх учителів початкових класів. Запропонована модель процесу формування досліджуваної якості особистості, визначено основні напрямки взаємодії її структурно-функціональних компонентів у процесі професійної підготовки студентів. Але вказані праці стосуються тільки дівчат підліткового віку і вчителів початкових класів. У них зовсім не йдеться про питання збереження клімату на Землі, яке є визначальним у системі можливого тотального екологічного навчання, бо від його вирішення залежить існування всього живого на нашій планеті [373, с.183].

Всі інші питання екології носять підпорядкований характер щодо змін клімату на Землі. У висновках Інституту космічних досліджень Годдарда при НАСА говориться: «Викиди парникових газів вводять Землю в небезпечну близькість до катастрофічних кліматичних змін, що тягне за собою загрозливі наслідки для всієї планети». Вирішення даної проблеми потребує перегляду традиційних принципів природокористування та докорінної перебудови господарчої діяльності всіх країн світу. Але для цього потрібно перебудувати екологічну свідомість кожної особистості, зокрема, побороти егоїзм, пожадливість, невігластво, недалекоглядність, егоцентричність тощо. Це можна здійснити шляхом кліматичної освіти та духовного виховання підростаючого покоління, перш за все учнів та студентів [380, с.322].

У Концепції екологічної освіти та виховання стратегічним завданням визнано «формування екологічної культури особистості як форми регуляції взаємодії людини з природою» [226]. Тому вдосконалення навчально-виховної роботи, спрямованої на формування екологічно-кліматичної свідомості майбутніх спеціалістів народного господарства, має стати пріоритетом вищої школи. Зрозуміло, що різні навчальні дисципліни мають різну можливість

щодо виховання у студентів ціннісного ставлення до природи і, зокрема, уникнення змін клімату. При написанні в майбутньому шкільних і вузівських підручників потрібно внести відповідні екологічні відомості і факти, які формують екологічний світогляд і, цим самим, створюють умови для збереження природи і, перш за все, клімату на Землі [380, с.323].

Найбільші сприятливі умови для формування у студентів почуття відповідальності за зміну клімату на Землі, окрім спеціальних предметів [57, 106, 505], мають дисципліни природничого циклу: біологія, фізика, хімія, трудове навчання і основи виробництва, географія, геологія тощо. Але навіть у математиці [301], літературознавчих і мистецтвознавчих дисциплінах можна і необхідно вчителеві та викладачу знаходити можливість для формування екологічно-кліматичної компетентності учнів і студентів, бо від цього залежить існування життя на нашій планеті. Якими їх виховаємо в екологічно-кліматичному відношенні, такими й будуть кліматичні наслідки в Україні. Можливість виховного впливу на учнів і студентів через екологічне наповнення навчальних предметів базується на емоційному сприйнятті кожною особою загроз змін клімату, усвідомлення значення природи у задоволенні особистих потреб, наявності внутрішніх переконань щодо збереження природи, визнані самоцінності об’єктів природи і гуманістичної взаємодії з ними [220]. У результаті бурхливої техногенної діяльності, руйнування озонового шару в тропосфері, неодмінно настане наслідок – знищення всього живого на Землі за рахунок дії короткохвильового ультрафіолетового випромінювання Сонця [505].

Отже, показано, що зміна клімату – це найбільша сучасна глобальна екологічна проблема. Основною причиною, яка поставила людство на грань кліматичної катастрофи є не тільки різке посилення парникового ефекту та інших факторів, що сприяють псуванню клімату, але й бездуховність нашої цивілізації, особливо молоді. Нині ІВТ прогрес у задоволенні матеріальних благ дійшов до такої межі, за якою грізно постає питання катастрофічної зміни клімату і, внаслідок цього, існування людства і всієї фауни і флори в цілому.

Прояснено, що ми виокремлюємо клімат з усіх екологічних проблем, тому, що саме зміна клімату в найближчому майбутньому, на відміну від інших складових екології, може призвести до невідворотної загибелі усього живого на Землі, як і її самої. Доведено, що вихід бачиться у мудрому поєднанні системи освіти та високодуховного виховання молоді, представники якої у майбутньому, ставши керівниками різних галузей науки і техніки, технологій, в тому числі і державних установ, не будуть застосовувати засобів масового нищення природи, здійснювати гігантські викиди парикових газів в атмосферу й отруйних газів, які руйнують озоновий шар у тропосфері і, таким чином, будуть берегти клімат, а, отже, усі форми життя на планеті Земля.

Наголошено, що відповідальність за зміну клімату повинна виступати аксіологічним пріоритетом ноосферної свідомості молоді мотивуючи духовні, моральні, етичні та культурні вчинки у людській діяльності, зокрема для створення нової духовної основи життя людей на планеті Земля з утвердженням віри в могутність симбіозу «розуму і духовності та науки, техніки і технологій». Тільки таким чином людина зможе досягти самоствердження і всебічного розвитку своєї особистості, а екологічно спрямовану свідомість і розум направити на істинне своє призначення на Землі – збереження життя та гармонії в системі «Людина – Суспільство – Природа – Всесвіт».

3.3. Когнітивні особливості формування відповідальності молоді

Даний підрозділ прояснює аспекти формування відповідальності молоді за глобальні кризові стани цивілізації, в яких спостерігається перелом у культурних традиціях, переосмислення поведінки і мислення молоді, зокрема ментального. У нашому дослідженні планується здійснити формулювання загальних контурів освітніх стратегій розвитку української нації в сучасному постіндустріальному суспільстві, для чого необхідно долучити суспільні та освітні інституції, вдосконалюючи ментальність української нації, яка має свої історичні витоки та систему цінностей, свій специфічний спосіб мислення,

особливий тип світосприйняття в системі духовного життя людства; внесено авторське розуміння ментальності в епоху ІВТ прогресу як оновленої і необхідної сфери когнітивного етапу в сучасному постмодерному світі з його культурними і духовними тенденціями.

Як відомо становлення особистості відбувається поступово в процесі пізнавальної діяльності (самоосвіта, самопізнання, самоствердження), роботи над собою (самосвідомість, тобто усвідомлення себе як особистості, відповідальності за свої дії, вчинки, думки, почуття та ін.), взаємовідносин з іншими людьми (усвідомлення свого місця й ролі в суспільстві), нагромадження життєвого досвіду (набувається в залежності від традицій, культури, соціальних структур і всього середовища проживання багатьох поколінь, тобто ментальності нації, яка, в свою чергу, виступаючи як породжуюча духовність, є особливим когнітивним способом мислення). Розвиваючись у такому руслі особистість починає впливати на розвиток життя у суспільстві (освітньо-науковий, етико-культурний, історичний, духовний, ментальний та ін.) і, вже маючи уявлення про свої здібності, здатності, значущість, можливості, відповідальність тощо (тобто когнітивну компоненту своєї свідомості), може будувати і впливати на майбутнє як суспільства так і людства в цілому, а тим більше визначати шляхи самореалізації ключових детермінант високої духовності (віри, любові, добра, совісті, мудрості, свободи та відповідальності).

Як зазначає М. Савчин «Свобода і відповідальність людини полягають в тому, щоб стати повноцінно розвиненою, духовною особистістю, а також здійснювати трансцендентацію, виходячи за межі себе, бути собою, відповідати за свій вибір перед собою та Богом, творити простір свободи для інших людей» [432, с.157]. Тільки особистості з розвиненою духовністю та екзистенційною свободою і відповідальністю можуть утворити й утвердити гармонійній стосунки, розбудувати в усіх вимірах прогресивне суспільство (уникаючи такої проблеми як ментальна несумісність – *автор*). Від піднесення духовності особистості залежить прогрес людства, існування людини на Землі

[432, с.7]. Це надає особливої актуалізації таким проблемам як несумісність ментальностей при формуванні ключових домінант високої духовності в умовах ІВТ суспільства, вчасне уникнення яких дозволить створити такі умови життя (природні, суспільні, духовні), за яких людина на шляху до самовдосконалення зможе досягнути вершини одухотворення і повноцінно розгорнути свій творчо-інтелектуальний потенціал. Оскільки, за твердженням М. Савчина, фундаментальними здатностями особистості є творення своєї свободи, свободи інших та бути відповідальною [432, с.151]. Тому виникає потреба розглянути проблему ментальності, адже, ментальність – це особливий когнітивний спосіб мислення особи або суспільної групи осіб, у залежності від психічних, інтелектуальних, ідеологічних, релігійних, естетичних, традиційних і т. ін. особливостей світосприйняття, що проявляється у поведінці, мові, культурі, національному характері та ін. Адже метальна несумісність, нетерпимість не зможе дозволити уникнути суперечностей у взаємовідносинах між людьми, а тим більше з довкіллям. Згідно Б. Гершунського «...несумісність менталітетів різних народів «дамокловим мечем» нависла над цивілізацією» [100].

Дослідник М. Савчин розуміє постмодернізм як «глобальний стан цивілізації останніх десятиліть, сукупність культурних настроїв і філософських тенденцій, пов’язаних з переживанням завершеності певного культурологічного етапу розвитку, вступом в смугу еволюційної кризи. У соціальному плані він зумовлений децентралізацією влади, гетерогенністю життєвих контекстів, переходом до інформаційного стану світу» [433, с.143]. Основні ідеї постмодернізму – це своєрідна «логіка культури» (термін Ф. Джеймса), яка констатує культурне багатоманіття сучасного світу. Зокрема, Ф. Джеймсон [132] вказує такі ознаки культури постмодерну, як відсутність глибини, поверховий погляд на світ, послаблення емоцій, втрата історичності, переважання відтворювальний технологій над креативними. Це своєрідний духовний опір тоталітаризму, диктату ідеології, масовій культурі, що нав’язується за допомогою мас-медіа. Він народжений європейською

культурою як спосіб захисту розуму від «промивання мізків». Основне завдання постмодернізму – осмислити минуле, пристосувати його до життя, що змінилося (не втратити ментальної терпимості, когнітивної особливості відповідальності – *автор*), при цьому зберегти індивідуальність, варіативність, ситуативний контекст (навіть при різній ментальності певних спільнот чи груп – *автор*) [433, с.143]. У сучасній філософській, соціологічній, історичній та політологічній літературі існує значна кількість тлумачень змісту терміна «ментальність» («менталітет»). Від розширеного його визнання як душі, психології, національного характеру, вдачі у поєднанні із специфікою світосприйняття взагалі картини світу, властивій певній спільноті, до обмеження змістовного поля поняття складом думок, умонастроєм, розумовими здібностями певної соціальної чи етнічної спільноти [114, с. 58; 377, с.270-280].

Ми будемо притримуватися того поняття, що «Менталітет – це еволюційно та історично сформована структура, яка визначає рій почуттів, думок, поведінки, що формує систему цінностей і норм життя як окремої людини, так і певних націй, народів, суспільств; це об'єктивна реальність, що існує як характерологія того чи іншого природно-соціального суб'єкта. Ментальність – це суб'єктивна форма об'єктивно існуючого менталітету. Тобто, ментальність – це суб'єктивність менталітету, це не що інше, як менталітет із погляду соціально-історичної етико-культурної укоріненості в бутті» [280, с. 211, 212].

Як зазначає Л. Губерський «Ментальність являє собою надособистісний аспект духовності, певний сплав раціональних орієнтацій і невідрефлектованих компонентів колективного несвідомого, певну парадигму духовності, її структуроутворюючий компонент, що породжується відповідними культурно-історичним контекстом, досвідом життя багатьох поколінь. Ментальність формується залежно від традицій, культури, соціальних структур і всього середовища проживання людини, яка і сама, у свою чергу, справляє вплив на їхнє формування, виступаючи як породжуюча

духовність, як джерело культурно-історичної динаміки, котре важко визначити» [280, с. 212]. Одним із визначальних архетипів української ментальності є архетип «серця». Цей архетип має філософсько-світоглядне осмислення у «філософії серця» і розкривається як принцип індивідуальності та орган відчуття Бога (Памфил Юркевич); як мікросвіт, вираження внутрішньої душі людини, основа діяльності (Григорій Сковорода); як шлях до ідеалу та гармонії з природою (Тарас Шевченко); як джерело надії, передчуття, провидіння (Пантелеймон Куліш); як ключ до «господарства душі», її мандрівок у вічність, сферу добра і краси (Микола Гоголь). Характерним для української ментальності є також архетип антропоцентризму та органічної гармонії, мудрості, софійності світу. Софійність світу означає, що світ – це книга, текст Бога, а реальні речі мають не тільки природний статус, а є одночасно і символами, знаками Божої премудрості та мудрості життя [280, с. 213].

Ментальність відзначається значною стійкістю, охоплює глибинний рівень колективної свідомості, функціонує під впливом традицій, культури, освіти, соціальних структур, сфери позасвідомого і всього середовища проживання людини [577]. На думку французького історика Ж. Ле Гоффа, якраз ментальність є сполучною ланкою між розвитком матеріальної цивілізації і соціального життя, з однієї сторони, і поведінкою індивідів – з іншої. У цьому аспекті значний вплив на ментальність сучасного українського суспільства і, особливо, молоді справляє ІВТ прогрес і суспільний регрес при переході України від соціалізму до капіталізму в кінці XX і на початку XXI ст. У [129, с.98] відзначається, що «… особливості українського менталітету … виявляються живучими саме завдяки ментальним рисам українського народу, на тлі масового зубожіння в умовах сучасного реформування».

В останні десятиліття людство веде нове цивілізаційне будівництво, причому в грандіозних масштабах. Йдеться про процеси глобалізації та перехід до постіндустріальної, ІВТ цивілізації [380, с. 350-367]. І дедалі ясніше стає, що життєвість і непорушність нових соціальних формацій у масштабі

всієї планети пов’язані з перетворенням у царині ментальності [100, 101], духовності та моральності [380]. І в цьому аспекті зростає роль освіти [168], науки [283], технологій [377] та релігії [215], оскільки постіндустріальна цивілізація, яка заснована на машинній техніці (паровій, електричній, атомній) йде в минуле, а натомість йде інформаційна цивілізація, яка заснована на знаннях, точніше на безтілесній інформації. А це функція ментальності етносу і кожної особи. За будь-якої «мислячої» техніки першоджерелом і кінцевим споживачем інформації є Божа людина, як носій інтелекту, ментальності, традицій, духовності, моралі.

Розглянемо, яким способом ІВТ прогрес і, особливо, освіта можуть впливати на ментальність молодої людини, як інтелектуального, духовно багатого спеціаліста, на її природу, на нинішнє та майбутнє існування її [373]. Націю, як відомо, консолідують три соціальні інститути – держава, школа (система освіти), духовність. Своєрідним соціально-психологічним знаменником зазначеної триєдності і є національна ментальність, що пронизує основи основ соціального життя, духовну ауру життя. Труднощі державотворення і конфесійне розшарування Української Церкви поставили школу в епіцентр процесів суспільно-громадської консолідації [245, с. 89; 288].

Системна і глибока криза, яка вразила важливі сфери духовного життя людства – науку, релігію та освіту привела до фактичного розколу єдиного матеріально-духовного простору цивілізації, породила глибоко руйнівний за своїми наслідками, розрив між Знанням і Вірою і тому самим невдячним чином проявилася і продовжує проявлятися на стані і розвитку освіти, яка все більш явно втрачає свої культуроутворюючі функції, свій вплив на духовну складову індивідуального і суспільного менталітету [100]. Перша складова глобального виклику XXI ст., звернена до цивілізації, полягає в проблемі гармонізації єдності Знання і Віри, їх світоглядного синтезу, повернення людині Суті її життя, Віри в своє унікальне призначення і знання шляхів найбільш повної самореалізації. Друга складова глобального виклику майбутнього полягає в об’єктивній необхідності єднання, конвергенції,

духовній інтеграції співтовариств людей, переборенні їх роз'єднаності, ментальної, світоглядної несумісності, загрози конфронтації [100-103, 213].

Певно прийшла пора зрозуміти, що не сильні світу цього (керівники держав, політики, генерали, революціонери, релігійні діячі тощо) правлять ним і не вони рухають історію людства [418]. В кінцевому підсумку, і локальними поступками людей, і світовою історією в цілому рухає освіта й ментальність – ті глибинні, «кореневі» духовно-моральні, культурні цінності і світоглядні основи індивідуальної і суспільної поведінки, які при умові їх узгодженого, масового прояву по своїй духовній енергетичній потужності виявляються неспівставними з будь-якими рукотворними матеріальними носіями чи політичними акціями, які здатні знищити навіть людство, не говорячи про тимчасові збурення історії [63]. Ментальність – субстанція духовна. Складаючись історично, індивідуальна і суспільна ментальність є похідними від культури того чи іншого народу, його релігії, укладу життя, філософських ідей і, звичайно ж, освіти [101, 103]. Зв'язок між ментальністю і освітою подвійний, взаємний. При цьому необхідно враховувати, що ментальність – це квінтесенція культури народу, це його колективний характер. Для ментальності необхідно створювати умови з метою її вільного, природотворчого самотворення, самореалізації на основі тих вищих духовних цінностей, які дотичні до цінностей абсолютних. Цінностей, без сумніву, існуючих у світі, незалежно від того вважати їх божественними або акумульованими мудрістю людства, концентратором його багатовікового життєвого досвіду [100].

Ментальна несумісність – справжнє лихо сучасної цивілізації, яке може знищити світ [100 – 103]. У цьому й полягають джерела протиборства різних ідеологій і суспільних систем, національно-етнічної нетерпимості і міжнаціональних конфліктів, протистояння світових релігій і цивілізацій, міжнародний тероризм. Немає ніякого сумніву, що покладання на економічну могутність і військову силу в XXI ст. абсолютно безперспективне – загине як жертва агресії, так і агресор [100]. Єдина надія – на об'єднуючу силу ідей,

духовних цінностей і пріоритетів, здатних зупинити трагічний розкол земної цивілізації, згуртувати людей при всіх відмінностях їхніх ментальностей. Задача архіскладна, але іншого вибору просто не існує – або-або [371]. Якраз у цьому, в необхідності усвідомлення глибинних, ментальних основ рушійних сил розвитку цивілізації і в активній дії на ці ментальні основи, на характеристики індивідуальної і колективної ментальності у напрямку морального, духовного прогресу людства, життєзбереження і життєтворення, і полягає сутність третьої найважливішої складової виклику XXI ст [100].

За останні два-три десятиліття минулого століття відбулася низка подій, що перетворили світ: НТР, енергетична криза 70 років, електронно-комунікаційна, ІВТ революція, гонка озброєнь, крах соціалістичної системи, розпад СРСР, який болісно відобразився на всіх колишніх союзних республіках, у тому числі і на Україні, спричинив значну деформацію політичних, економічних і духовних аспектів. Нація опинилися в так званій ринковій економіці. Всі ці події свідчать про те, що ми несподівано для себе виявилися в новій епосі. Це зламало звичні стереотипи, умови життя, діяльності і, природно, ментальність українців [373].

На значущості досліджень цих змін наголошує П. Кононенко [224], виводячи менталітет як один із основних концентрів наукових студій українознавства. П.Кононенко наводить наступне визначення ментальності: «Ментальність – глибинний рівень колективної та індивідуальної свідомості, усталена й водночас динамічна сукупність настанов особистості, демографічної групи у сприйманні залежно від етногенетичної пам’яті, культури тощо. Ментальність етнічна – духовно-культурний самопрояв етнічної спільності; являє собою комплекс таких зовнішньодіяльнісних феноменів, що сприймається сторонньою свідомістю як дух етносу, як те, що робить етнос «помітним», специфічно відмінним серед розмаїття інших етносів» [224, с. 665].

Окреслення етнопсихологічного портрета українців необхідне для формування української національної ідеї. Ю. Фігурний [503] стверджує, що

«українському етносу, щоб не розчинитися (не асимілюватися) в середовищі інших народів, потрібно зберігати і посилювати позитивні ментальні якості та позбутися по можливості негативних – цим самим ми забезпечимо собі поступальний розвиток і місце серед інших людських спільнот». Неодноразово наголошувалося на прямій залежності формування ментальних настанов від способу життя етносу, особливостей його життєдіяльності [255]. Л. Якиманська стверджує, що «вони ніколи не проявляються в чистому вигляді, оскільки носіями ментальності є окремі індивіди – представники не лише конкретного етносу, а й певних соціальних груп зі своїми специфічними способами сприйняття світу і взаємодії з ним. Так для кожної соціальної групи буде характерним певний набір ментальних характеристик, пов'язаних із заповненням конкретної соціальної ніші» [578, с. 82]. В. Карпенком у своїй праці [185] проведено ґрунтовне дослідження ментальності, яке допоможе уникнути технократизму і технологізму в аспекті недооцінки активності ролі духовного чинника в еволюції людства. Така недооцінка є властивою, на нашу думку, деяким сучасним концепціям (наприклад наносуспільства). Дослідження ментального виміру спільнот постає важливою теоретико-методологічною умовою адекватного осмислення соціуму. Потреба у всебічній обґрунтованості соціально-філософського знання вимагає ствердження нового, «ментальнісного» методологічного принципу у процесі формулювання концепцій періодизації розвитку суспільства.

Отже, суттєві зміни, що відбулися в житті українського суспільства наприкінці XX і початку XXI ст. суттєво впливають на освіту [451], а через неї на ментальність молодої людини (учня, студента). У новому світі суттєво змінюється і місце майбутнього фахівця по відношенню до матеріального і духовного виробництва. «Стрімко зростає інший, новий клас – клас освічених інтелектуальних службовців («білих комірців») або «клас людей знання – когнітаріату (системників, операторів, програмістів, алгоритмізаторів). Цей новий клас, з новою ментальністю, у США, Японії, ряді інших країн складає вже понад половину зайнятого населення» [452, с.5]. Їхня професійна

придатність пов’язана не лише з кваліфікацією, але й з моральною надійністю, бо оператор полишений на самого себе і єдиним контролером є його совість. Вони уміють краще за інших консолідувати знання – свої й чужі, перетворюючи їх на інформаційний ресурс (головний ресурс людства) [289]. До цього має прагнути і наша українська освіта.

В недалекому майбутньому освіта буде змінюватися далеко швидше, ніж з часу появи книгодрукування (випереджаюча освіта). Суспільство, в якому знання стають капіталом і головним ресурсом економіки та життєзабезпечення громадян, поставить нові та жорсткі вимоги до загальноосвітньої й вищої школи. Відповідно зміниться ментальність учнів і студентів. Знання стануть органічною внутрішньою потребою і не потрібно буде більше заганяти їх на уроки і заняття. Набере великого розмаху самостійне набуття знань, особливо через міжнародну мережу Інтернет. Очевидно, що час подумати про переорієнтацію та суттєве оновлення змісту навчання відповідно до вимог ІВТ та суспільного прогресу [334]. «Методологічною основою визначення спрямування сучасного змісту навчання має стати філософське пояснення буття молодої людини. За цим визначенням буття людини визначають чотири компоненти – природа, сама людина, суспільство і виробництво» [451, с.6].

Таким чином, нові цивілізаційні зміни висувають перед молодою людиною і її освітою нові вимоги, оскільки сучасна цивілізація вступила в новий тип прогресу – інноваційний, який характеризується високим динамізмом, швидкою зміною знань, інформації, технологій [452, с.5]. Згідно В. Сидоренка: «В епоху НТП кожна молода людина повинна мати технологічне мислення» [452, с. 6]. У зв’язку з цим ментальність молодої людини нині має включати технологічну культуру.

В. Кремень зазначає: «Змінюваність стає не винятком у житті людини і суспільства, а повсякденною характеристикою життя. Тому треба формувати людину, здатну і психологічно і професійно жити і діяти в постійно змінюваному середовищі. Для цього необхідно змінити саму спрямованість навчального процесу. Не тільки творче засвоєння базових знань, а й реалізація

інших функцій. Зокрема, потрібно навчити людину навчатися впродовж всього життя, виробляти уміння, навички і потребу робити це. А також – навчити використовувати отримані знання в практичній діяльності: професійній, суспільно-громадській, побуті. Тобто формувати знаннєву людину, для якої знання є методологічною основою життя і діяльності. Тільки так ми можемо утвердити в Україні суспільство знань. І тут перед освітою постає чимало завдань. І головне з них – залишити в минулому авторитарну, репресивну педагогіку і перейти до педагогіки толерантності. Утвердити в навчальних закладах атмосферу взаємної поваги і пошанування тих, хто навчає, і тих, хто навчається. Перейти від суб'єктивно-об'єктивних відносин між учителем і учнем, професором і студентом, до суб'єктивно-суб'єктивних, де обидві сторони були б активними і діяльними. Без цих зрушень ми не змінимо суспільство, державу. Людина ж, сформована авторитарною педагогікою є носієм цих поглядів і в дорослому житті» [237]. Сьогодні всупереч ствердженій «масовій людині», породженій сцієнтизмом і економізмом (людина «звичайна», «пересічна», підвладна маніпуляціям свідомістю [76], що стали звичною нормою, а не винятком) має прийти творча високодуховна особистість з прогресивним менталітетом – людина майбутнього.

Згідно тверджень О. Базалука, «людина майбутнього – це гармонія розуму, душі та тіла, спрямована на реалізацію внутрішніх творчих потенціалів у масштабах Землі і космосу. Досягнення подібних критеріїв у кожному представнику цивілізації – основне завдання системи освіти і близького оточення: батьків, рідних, друзів, сім'ї та ін. Лише в цьому разі можна гарантувати, що тенденції переходу від пріоритету корпоративної (колективної) роботи до індивідуальної (особистої), яка нині відмічається в суспільстві, принесуть користь цивілізації» [32, с. 55]. На переконання В. Кременя «Освітній простір характеризує суспільство з погляду синтезу людської діяльності із створення нового культурного, духовного, наукового буття, або ноосфери, що приводить до нової соціальної, економічної, політичної конфігурації суспільства. Звідси постає проблема

людиноцентризму, пріоритету сучасної філософії освіти, центру гуманістичних, освітніх і культурних практик, який акцентує увагу на особистісних цінностях, способах і можливостях їх реалізації» [240, с. 4]. Освіта звільняє людину від диктату невігластва, детермінацій антикультури. Тобто пріоритет матеріальної сторони цивілізації повинен перейти до її духовної складової [201].

Тому вчителям і викладачам, враховуючи великі цивілізаційні зміни, інноваційний характер сучасного освітнього простору, який у свою чергу потребує інноваційної людини, потрібно перекваліфікуватися [223]. Потрібно привернути увагу суспільства до питання важливості на основі науки глобалістики до формування у студентів прогресивної ментальності з ноосферною свідомістю, як майбутніх спеціалістів народного господарства та вчителів, від яких буде залежати екологічна, соціальна і економічна безпека людства і, в тому числі, української нації. На переконання Д. Свириденка для реалізації цього глобального проекту потрібна реалізація академічної мобільності в бутті сучасного освітнього простору [437]. Необхідно намітити можливі шляхи формування глобалістичної компетентності студентів, як складової їх життєвої компетентності [337], оскільки наш світ ввійшов у принципово новий – позамежний – стан і в своєму традиційному русі, якщо прослідкувати його до логічного кінця, цілеспрямований, як такий, у небуття. Наш час вимагає яскравої, масштабної, творчої особистості педагога. Лише такий учитель і викладач може успішно навчати і виховувати підростаюче покоління [141].

Крім професійно-педагогічного відбору студентів до навчання у педагогічному вузі, постає й багато інших назрілих проблем. Прийшов час ревізувати педагогічну теорію і практику, науково-педагогічні дослідження у напрямі впливу цивілізаційних змін на ментальність молодої людини в умовах сучасного ІВТ прогресу. Ситуація вимагає невідкладних кроків [326, с. 146]. Як проводити структурну модернізацію освіти в контексті цивілізаційних змін детально викладено в [32, 239, 244, 250, 272, 326]. Зокрема, в [250, с.31]

стверджується, що «нині на головний план виходить методологія дитиноцентризму», суть якої, як стверджує академік В. Кремень, полягає в максимальному наближенні освіти, навчання, виховання кожної дитини до її конкретних здібностей, плекати яку як творчу особистість потрібно на основі інноваційних технологій [244].

Як пише І. Підласий, «педагогіка в ринковому світі переживає бурхливий період переосмислення підходів, відмови від усталених традицій і соціалістичних стереотипів. Підштовхувана інформатизацією, технологізацією і ринковими потребами, вона впритул підійшла до розуміння того, що педагогічна праця у своєму загальному вигляді відрізняється від інших видів суспільно корисної праці тільки специфікою, має свій продукт, свої технології і їхню ринкову вартість. Володіння технологіями стає загальною й пріоритетною потребою ринку, визначає напрямки опанування професійних умінь, враховується при оцінці якості і вартості освітньо-виховних послуг… І наш вітчизняний педагог має бути готовим виконати будь-яке ринкове замовлення – від високоефективного навчання, елітного виховання до елементарного педагогічного догляду. Треба опанувати відповідні технології. Зокрема, інформаційні технології (наукова, педагогічна, технічна, художня, комунікаційна, господарча, виробнича, космічна) в роботі учителя вже ближчого майбутнього будуть визначати успіх на 80%, індивідуальна майстерність – тільки на 20% [362]».

У філософії освіти, яка базується на принципах некласичного типу раціональності, освіта розуміється як процес, спрямований на розвиток індивідуального, творчого начала в дитині, щоб сприяти становленню його як духовної особистості [389]. Як би не розумілася педагогіка, як строга наука чи мистецтво, в центрі її уваги виявлявся учень як неповторна індивідуальність. Випускник школи XXI ст. має якісно відповідати новим вимогам часу – вміти здобувати енциклопедичні знання, міркувати, а не пригадувати, про що казав учитель чи де написано в підручнику, розвивати свою технологію мислення, формувати потребу й бажання саморозвиватися. Як зауважив В. Дільтей

«Розквіт і мета справжньої філософії є педагогіка в широкому розумінні – в якості вчення про формування людини» [377, с.278].

У праці І. Пасічника [353, с. 57] йдеться про те, що «на межі другого і третього тисячоліття християнської ери постає в усій історичній значимості питання про роль і місце України, української християнської моралі з урахуванням сприятливих ментальних тенденцій для утвердження духовності». Процесу виховання системи духовних цінностей в підростаючої особистості має передувати її психічна готовність до реалізації свого духовного призначення (вищих смислів життя, духовного Я) [54]. Викладене вище приведе до позитивних змін у ментальності молодих людей під впливом цивілізаційних змін в умовах ІВТ прогресу.

Отже, настала нова ІВТ цивілізація, зумовлена ІВТ прогресом. Відбулася інформатизація і технологізація життя й діяльності людини. Вони стають все більш знаннєвими, освітньо-зорієнтованими. Для нинішньої людини знання є методологічною основою життя і діяльності її. Ми мусимо утвердити в Україні суспільство знань. Нові цивілізаційні зміни висувають перед молодою людиною і її освітою нові вимоги, оскільки сучасна цивілізація вступила в новий тип прогресу – інноваційний, який характеризується високим динамізмом, швидкою зміною знань, інформації, технології [223].

Без якісної освіти, заможної держави і молодих людей з позитивною для українського суспільства XXI ст. ментальністю [100, 101], не буде, бо світове суспільство початку XXI ст. на відміну від України, постає як суспільство суцільних знань, постіндустріальне, ІВТ, моральне, духовне тощо, яке забезпечує його самовиживання. Всі ці визначення так чи інакше інтерпретують XXI ст. як століття реформування з метою пришвидшення освіти, адже останнє забезпечує економічний розвиток, соціальну стабільність, розвиток інститутів громадянського суспільства, позитивну ментальність українського суспільства. Саме пришвидшена освіта (І. Зязюн) значною мірою зумовлює щасливе майбутнє планети та світового співтовариства загалом. Тому необхідно повернути процесам освіти життєвість, зробити їх більш

органічними по відношенню до природи, життя, космосу, людини – це і значить покласти початок новій феноменологічно-орієнтованій педагогіці.

Лише ІВТ інноваційне суспільство, яке сміливо впроваджує інформаційні та інноваційні практики і високі технології в освіту й вміє цілеспрямовано виходити із своєї культурної, освітньої ментальності, може дати шанс молоді чітко, самостійно, із знанням справи, пережити вибухові виклики, які супроводжують трансформації росту, визрівання нової цивілізації [373]. Потрібні неймовірні зусилля освітян, вчених, політиків, народів, націй і держав, спрямованих на те, щоб історія пішла по шляху ноосферного антропокосмічного розвитку. Гарантами виживання всього людства будуть люди з новою прогресивною ментальністю, яка відповідає глобальним цивілізаційним змінам, що відбуваються завдяки сучасному ІВТ прогресу. Невідповідність ментальності та духовних засад молодих людей новим вимогам стають каменем спотикання на шляху інформатизації та глобалізації [176, с. 278].

Актуальність теоретичних пошуків у цій царині відзначається великою кількістю вітчизняних науковців. Зокрема, як В. Андрущенко так і Д. Свириденко роблять наголос на тому, що академічна мобільність є складним явищем із низкою проблем, пов’язаних із гармонійним входженням української освітньої сфери до європейського простору [438, с.5]. При цьому залишається незрозумілим питання: чи залишилося достатньо часу для успішного, прискореного розв’язання цієї надзвичайної, грандіозної задачі, чи катастрофа (екологічна, кліматична, енергетична, світова, термоядерна війна, духовно-ментальна, геокосмічна тощо), яка наближається раніше поглине світ? І в цьому світлі головним завданням філософії освіти стає необхідність виявити закономірність у цьому змінному образі раціональності, щоб планомірно впливати на структуру організації освіти і привести її у відповідність з потребами індивіда і суспільства, бо система освіти творить особистість, формує сам образ життя народу, передає новим поколінням цінності нації [321, с. 7].

Отже, в даному параграфі доведено, що з погляду на важливість проблеми ментальності, яка актуалізується як у контексті формування всебічно освіченої духовної особистості, так і в ІВТ сфері людської діяльності, питання її природи і сутності є актуальним і потребує наукових пошуків у рамках сучасних філософсько-освітніх підходів.

У зв'язку з цим нами узагальнено визначення **ментальності в умовах ІВТ прогресу** – особливий інтелектуальний спосіб мислення, зумовлений новою, який має бути напрямлений на формування системи високодуховних і суспільних цінностей, норм життя та поведінки як окремої людини, так і народу, і в цілому нації з урахуванням не тільки усталених, а й нових культурних традицій, які з'явилися на зламі останніх тисячоліть; це високодуховний спосіб світосприйняття високоосвічених особистостей з прогресивним, ноосферно-космічним типом мислення, які знаходяться вже оновленому соціальному, біологічному та національному стані, і, які в своїй сукупності направляють всі свої сили на розв'язання глобальних проблем сучасності і створення комфортного майбутнього людства на планеті Земля і в Космосі**.** Виховання таких особистостей – це стратегічне завдання сучасної системи освіти та філософії освіти.

Показано, що нині українська нація знаходиться у стані пошуку свого шляху розвитку (цивілізаційного, духовного, культурного, ментального, економічного, політичного, суспільного) у сучасному постіндустріальному, постмодерному ІВТ світі, для інтенсифікації розвитку якого необхідно долучити як суспільні інституції, так і освітні, враховуючи ментальність нашої нації, яка має свої історичні витоки та систему цінностей, свій специфічний спосіб мислення, особливий тип світосприйняття в системі духовного життя. Тільки таким чином можна виховати молоде покоління українців – щасливе, освічене, духовно і матеріально багате, з прогресивним ноосферним космічно-орієнтованим мисленням і ментальністю.

Обґрунтовано, що ментальність різна у різних народів, народностей, націй, етносів і, взагалі, у різних суспільних груп осіб. Вона може бути

прогресивною і регресивною, зокрема, агресивною, що загрожує існуванню інших суспільних груп. Висока духовність, якщо ці суспільні групи бажають вижити в нинішніх глобально-кризових умовах, має бути єдиною для всіх. За допомогою високої духовності можна виховати і ментальність в усіх суспільних групах і у кожного індивіда. Для цього необхідний арсенал педагогів-наставників – високодуховних творчих особистостей, які зможуть успішно навчати і виховувати підростаюче покоління у прогресивному ментальному дусі з ноосферною космічно-орієнтованою свідомістю відповідно до вимог цивілізаційних змін в умовах сучасного ІВТ прогресу.

Висновки до третього розділу

У третьому розділі – «Аксіологічні та екологічні аспекти формування у молоді відповідальності за природно-суспільні зміни» – розкрито аксіологічні аспекти духовного життя суспільства в епоху цивілізаційних змін; наголошено на виробленні освітніми закладами стратегічних освітньо-виховних та організаційних умов для формування людини високодуховної, здатної нести відповідальність за природо-суспільні зміни в добу ІВТ розвитку цивілізації, а саме, за зміну клімату, яка виступає аксіологічним пріоритетом екологічної свідомості; прояснено когнітивні аспекти формування відповідальності молоді за глобальні кризові стани цивілізації, в яких спостерігається перелом у культурних традиціях, переосмислення поведінки і мислення молоді, зокрема ментального та внесено авторське розуміння ментальності в епоху ІВТ прогресу як оновленої і необхідної сфери когнітивного етапу в сучасному постмодерному світі з його культурними і духовними тенденціями.

Нами з'ясовано, що цивілізації визначають за різними ознаками. Ми притримуємося поділу суспільства на цивілізації за суспільно-історичною ознакою, згідно якої людське суспільство пройшло такі форми цивілізації як: антична, римська, середньовічна, індустріальна, постіндустріальна, в якій вважається живе нинішнє суспільство, в майбутньому, на нашу думку, наступить ноосферна космічно-орієнтована цивілізація. У межах сучасної постіндустріальної цивілізації відбуваються ієрархічні зміни, які приводять до цивілізаційних змін. В суспільно-історичному аспекті такими цивілізаційними змінами останнього часу можна вважати закінчення другої світової війни і, як наслідок, утворення двох систем країн: табір країн соціалізму і табір країн капіталізму, боротьба між якими привела до зникнення соціалізму і переходу до новітнього капіталізму в найбільш жорстокій формі первісного нагромадження капіталу, останнє стосується в найбільшій мірі України. Зрозуміло, що в майбутньому ця форма новітнього капіталізму з необхідністю зазнає деформації у напрямку демократизації. Все це, на нашу думку, і

визначає цивілізаційні зміни у наш час, які кардинально змінюють політичний устрій у державах, умови життя, світогляд і способи мислення людей, духовність суспільства й освіту молоді, а, отже, всі ці цивілізаційні та екологічно-кліматичні зміни вимагають й нової освітньої стратегії формування відповідальності та високої духовності молоді у контексті розвитку ІВТ прогресу.

Показано, що освітні зміни, зумовлені цивілізаційними і природно-суспільними змінами можна систематизувати таким чином: навчання впродовж життя; формування самодостатньої, розвиненої та комунікабельної особистості засобами педагогіки толерантності; максимальне наближення освіти і виховання відповідно до здібностей конкретної особистості завдяки особистісно-орієнтованому підходу; швидка переорієнтація системи освіти до принципово інших технологій, зокрема, інформатизації та інноватизації, високої технологізації, космізації та ноосферизації буття людства, а також підготовки людини, яка здатна і успішно працювати в глобальному світовому просторі; знання і мислення мають бути спрямовані на ноосферне космічно-орієнтоване майбутнє; розуміння значення патріотизму для світу жорстокої конкурентної боротьби між країнами в умовах багатокризового глобалізованого світового суспільства та створення достойних умов життя й високої духовності у своїй країні; людина повинна розумітися по-новому як ноосферна, високодуховна, божественна, космопланетарна особистість; для цього необхідна переорієнтація педагогічної діяльності у напрямку формування високодуховних цінностей, відповідальності, мудрості, сенсу життя, спрямованого на існування та розвиток майбутньої ноосферної космічно-орієнтованої ІВТ цивілізації.

Нами вияснено, що духовне життя – це індивідуально-суспільне функціонування особистості, яка усвідомлює мету та сенс життя, долає свою обмеженість і скінченність; завданням такої особистості є освоєння й відродження багатогранного потенціалу як української, так і світової освіти, духовності й культури і стати високодуховною відповідальною особистістю з

прогресивним мисленням та суспільною свідомістю майбутніх космічно-орієнтованих поколінь.

Таким чином, духовне життя суспільства – це життя людей, яке тісно пов'язане з духовним виробництвом цінностей для задоволення духовних і культурних потреб (істина, добро, совість, краса, справедливість, відповідальність, свобода, віра, освіта та ін.) з метою формування суспільної свідомості; духовна культура людства втілюється в мові, науці, філософії, мистецтві, політиці, праві, моралі, релігії, міфах, в народній мудрості, у суспільних нормах націй і людства в цілому.

Отже, настала нагальна потреба у розкритті філософсько-освітніх засад духовного становлення молоді в епоху ІВТ прогресу; у наданні процесу виховання молодої людини високодуховного особистісно-орієнтованого практичного спрямування з метою вироблення освітніми закладами стратегічних освітньо-виховних та організаційних умов для високодуховної (божественної за М. Бердяєвим) самоактуалізації особистості в умовах ІВТ суспільства, здатної до усестороннього розвитку розуму і духовності, удосконалення, освіти й самоосвіти на протязі життя, реалізації своїх задатків і здібностей, як особи XXI і наступних століть при переході її від людини розумної до людини високодуховної, здатної нести відповідальність за природо-суспільні зміни в добу ІВТ розвитку цивілізації.

Показано, що зміна клімату – це найбільша сучасна глобальна екологічна проблема. Основною причиною, яка поставила людство на грань кліматичної катастрофи є не тільки різке посилення парникового ефекту та інших факторів, що сприяють псуванню клімату, але й бездуховність нашої цивілізації, особливо молоді. Нині ІВТ прогрес у задоволенні матеріальних благ дійшов до такої межі, за якою грізно постає питання катастрофічної зміни клімату і, внаслідок цього, існування людства і всієї фауни і флори в цілому.

Прояснено, що ми виокремлюємо клімат з усіх екологічних проблем, тому, що саме зміна клімату в найближчому майбутньому, на відміну від інших складових екології, може призвести до невідворотної загибелі усього

живого на Землі, як і її самої. Доведено, що вихід бачиться у мудрому поєднанні системи освіти та високодуховного виховання молоді, представники якої у майбутньому, ставши керівниками різних галузей науки і техніки, технологій, в тому числі і державних установ, не будуть застосовувати засобів масового нищення природи, здійснювати гігантські викиди парикових газів в атмосферу й отруйних газів, які руйнують озоновий шар у тропосфері і, таким чином, будуть берегти клімат, а, отже, усі форми життя на планеті Земля. Наголошено, що відповідальність за зміну клімату повинна виступати аксіологічним пріоритетом ноосферної свідомості мотивуючи духовні, моральні, етичні та культурні вчинки у людській діяльності, зокрема для створення нової духовної основи життя людей на планеті Земля з утвердженням віри в могутність симбіозу «розуму і духовності та науки, техніки і технологій».

Показано, що нині українська нація знаходиться у стані пошуку свого шляху розвитку (цивілізаційного, духовного, культурного, ментального, економічного, політичного, суспільного) у сучасному постіндустріальному, постмодерному ІВТ світі, для інтенсифікації розвитку якого необхідно долучити як суспільні інституції, так і освітні, враховуючи ментальність нашої нації, яка має свої історичні витоки та систему цінностей, свій специфічний спосіб мислення, особливий тип світосприйняття в системі духовного життя. Тільки таким чином можна виховати молоде покоління українців – щасливе, освічене, духовно і матеріально багате, з прогресивним ноосферним космічно-орієнтованим мисленням, відповідальністю і ментальністю.

Обґрунтовано, що ментальність різна у різних народів, народностей, націй, етносів і, взагалі, у різних суспільних груп осіб. Вона може бути прогресивною і регресивною, зокрема, агресивною, що загрожує існуванню інших суспільних груп. Висока духовність, якщо ці суспільні групи бажають вижити в нинішніх глобально-кризових умовах, має бути єдиною для всіх в усіх суспільних групах і у кожного індивіда, незалежно від культури та

традицій. Для цього необхідний арсенал педагогів-наставників – високодуховних творчих особистостей, які зможуть успішно навчати і виховувати відповідальне покоління у прогресивному ментальному дусі, когнітивною свідомістю відповідно до вимог цивілізаційних змін в умовах сучасного ІВТ прогресу.

З'ясовано, що становлення особистості відбувається поступово в процесі пізнавальної діяльності (самоосвіта, самопізнання, самоствердження), роботи над собою (самосвідомість, тобто усвідомлення себе як особистості, відповідальності за свої дії, вчинки, думки, почуття та ін.), взаємовідносин з іншими людьми (усвідомлення свого місця й ролі в суспільстві), нагромадження життєвого досвіду (набувається в залежності від традицій, культури, соціальних структур і всього середовища проживання багатьох поколінь, тобто ментальності нації, яка, в свою чергу, виступаючи як породжуюча духовність, є особливим когнітивним способом мислення). Розвиваючись у такому руслі особистість починає впливати на розвиток життя у суспільстві (освітньо-науковий, етико-культурний, історичний, духовний, ментальний та ін.) і, вже маючи уявлення про свої здібності, здатності, значущість, можливості, відповідальність тощо (тобто когнітивну компоненту своєї свідомості), може будувати і впливати на майбутнє як суспільства так і людства в цілому, а тим більше визначати шляхи самореалізації ключових детермінант високої духовності (віри, любові, добра, совісті, мудрості, свободи та відповідальності).

РОЗДІЛ 4.
ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ІНФОРМАЦІЙНО-ВИСОКОТЕХНОЛОГІЧНОЇ ЦИВІЛІЗАЦІЇ

4.1. Перспективи майбутнього людства в добу інформаційно-високотехнологічного розвитку цивілізації

У першому підрозділі аналізуються можливі горизонти подальшого пізнання Всесвіту та ІВТ розвитку цивілізації з метою забезпечення ноосферного космічно-орієнтованого майбутнього людства, рушійними силами для якого слугуватимуть такі науки та технології як: космофізика, молекулярна біологія, нейрофізіологія, генна інженерія, штучний інтелект, які уже мають свій початковий розвиток у вигляді нано-, біо, інфоіндустрії та когнітивних і соціогуманітарних технологій. Роздуми напрямлені на практичне дослідження ближнього космосу, яке відбуватиметься в основному пілотованими космічними кораблями з можливою висадкою людей у першу чергу на Марс, а далекого космосу здійснюватиметься космічними зондами-роботами. На досягнення таких цілей орієнтовані дослідження науково-технічної прогностики (футурології) – новітньої й важливої галузі сучасної науки про організацію і управління наукою (науковедення).

Дослідниця Т. Андрущенко наголошує: «Сучасна політична наука переповнена роздумами про майбутнє, долю людської цивілізації та культури. Ці роздуми розпочинаються, як правило, з визначення глобальних проблем, шляхів і засобів їх розв’язання як в регіональному розрізі, так і в межах цивілізації, особливо у зв’язку з таким соціальним феноменом ХХ століття, як науково-технічна революція. У межах цього напряму ведеться пошук і обґрунтування майбутніх соціальних реалій, моделювання динаміки розвитку глобальних проблем і світових суперечностей, здійснюється соціально-політичний прогноз. У соціальному пізнанні вирізняють окрему дисципліну, яка спеціалізується на прогнозуванні майбутнього – футурологію. Вона має свої різновиди, у тому числі й футурологію політичну. Ми також вважаємо, що

футурологія є більш філософською дисципліною, оскільки створює такі концептуальні схеми для пізнання майбутнього, які спираються не на всі нині відомі тенденції розвитку суспільства, а лише на так звані тренди – тобто найбільш масштабні та стратегічні напрями соціального розвитку. При цьому футурологія значною мірою спирається на ціннісні, а не на фактичні підстави для створення власних концепцій, тобто не меншою мірою, аніж те, що нас неминуче очікує, описує також те, що є бажаним для нас і що залежить від нашого вибору – зараз і у перспективі» [20, с. 82, 83].

Лауреат Нобелівської премії К. Саган стверджує: «Ми достатньо довго затрималися на берегах космічного океану. Тепер ми нарешті готові рушити до зірок» [306]. Як відзначає М. Кайку: «До 2100 року людство впритул наблизиться до нової ери космічних досліджень – польотів до зірок – вони наприкінці століття перебуватимуть у фокусі уваги науковців-ракетників. Однак шлях до створення зоряних кораблів буде тернистим. Людство нагадує когось, хто руками тягнеться до зірок, а ногами загруз у болоті. Головна перешкода тут, ймовірно, буде не наукова, а економічна» [306, с.291], а, на нашу думку, незадовільні духовний світогляд і свідомість суспільства. Проблема майбутнього і його передбачення належить до тих вічних тем, інтерес до яких закономірно зростає в міру розвитку суспільного та ІВТ прогресу. У зв’язку з цим у ХХ ст. виникла особлива наука – футурологія [524], яка створює певні моделі майбутньої цивілізації, визначає її характеристики. Прогноз майбутнього людства знаходимо у працях Л. Губерського, І. Надольного та В. Андрущенка, які передбачали групові польоти і постійні дослідні станції у межах Сонячної системи і можливе встановлення контактів з можливими космічними цивілізаціями [506, с.524]. Майбутнє суспільства зв’язують, перш за все з ІВТ цивілізацією, де вже знаходяться найбільш розвинені країни [507, с. 240]. Україна до таких країн ще тільки наближається.

А. Печчеі, засновник Римського клубу, ще у середині 70-х років ХХ ст. прийшов до висновку, що настає епоха необхідності докорінної трансформації

людської особистості, тобто, в загальному розумінні – справжньої людської революції [360]. У минулому, на думку А. Печчеі, поняття людського розвитку було пов'язано з концепцією потреб та їх задоволення, іншими словами – з суто біологічною складовою людського життя; в новітній час треба сконцентрувати увагу на повному розкритті можливостей та здібностей людської особистості. «Або ми опинимось на висоті положення, – пише А. Печчеі, – й зможемо так розвивати власні екзистенційні якості, щоб вони гармонізували з викликаними нами ж самими кумулятивними змінами, що стосуються як усіх нас, так і оточуючого нас світу, або, відчужені й витіснені продуктами власного генію, будемо поступово сповзати в напряму до всезагальної, кумулятивної катастрофи» [360, с. 206].

Тому, зрозуміло, що як пересічного українського громадянина, так і вчених турбує питання прогнозування подальшого розвитку науки і техніки, коли ІВТ прогрес перейде з революційної в еволюційну фазу – фазу стабільного розвитку. Цим оправдані спроби вчених скласти уявлення про можливе майбутнє науки і техніки та технологій, а також суспільні наслідки, виробити науково обґрунтовану концепцію того, яким ми бажаємо бачити це майбутнє. На досягнення таких цілей орієнтовані дослідження науково-технічної прогностики – новітньої і важливої галузі сучасної науки про організацію і управління наукою (науковедення).

Футурологія (прогностика) як наука прогнозування склалася у 60 роках XX ст. Вона створює певні моделі майбутньої цивілізації, визначає її характеристики. Уже згадувалося, що майбутнє суспільство, до якого прямує нині людство, називають ноосферною космічно-орієнтованою ІВТ цивілізацією. Незважаючи на те, що залишаються ще технократичні сподівання на вирішальне значення науки і техніки, пріоритетними стають інші варіанти розвитку майбутнього суспільства [507, с. 240]. Футурологія відразу опинилася перед завданням синтезувати всі наукові знання. Навіть така часткова і вже виробнича проблема, як завдання створення роботів, зажадала об'єднаних зусиль інженерів, математиків, фізиків, кібернетиків,

біологів і психологів. Загальні проблеми екології виявилося неможливим вирішити без злиття зусиль усіх – від математики до екології і археології – наук, при тісному їхньому союзі з мистецтвом, освітою, педагогікою і філософією [115].

Нинішня епоха покладає на науку і техніку й технології дедалі відповідальніші, важчі, різноманітніші, часто нові для них завдання. Наука, як і раніше, тільки ще швидше, повинна пізнавати природу, суспільство, людину в їхній взаємодії, все енергійніше включатися в суспільно-виробничу діяльність, яка чим далі, тим менше без неї можлива. Наука покликана все яскравіше висвітлювати перспективи майбутнього, що стрімко насуваються [276]. Вона ж необхідна і для того, щоб космічне мислення стало загальним набутком громадян майбутнього суспільства. Внаслідок цього виникли такі науки, як: філософія техніки або науки і техніки; наукознавство; комплекс технічних наук, що іменується в Англії «Technolegy»; історія природознавства та техніки; соціологія науки та техніки; інженерна психологія, інформатика тощо. Зусиллями цих наук розроблений цілий комплекс проблем, пов’язаних із сучасним станом технізованого, технологізованого та інформатизованого суспільства [359, с.414].

Тим часом у середині самого пізнання назрівають не менш важкі, складні, багато в чому нові проблеми розвитку. Потрібний синтез усіх напрямів дослідницької діяльності. А можливості людського інтелекту однієї особистості обмежені. Чим простіша, однорідніша і вужча проблема, тим легше її охоплює розум; зворотний шлях перекритий афоризмом: «Не можна обійняти неосяжне!». Крім того, майже вичерпані можливості розвитку науки в ширину. За останні два-три століття кількість дослідників у середньому подвоювалася кожні 10-15 рр. Якщо у XVIII ст. в Європі вчених налічувалося декілька десятків, то у 2000 році до досліджень було вже залучено понад мільйони людей. Якщо й надалі кожне десятиліття буде відбуватися подвоєння, то не вистачить всього населення Європи. Саме тоді, коли суспільство особливо зацікавлене у прискоренні пізнання, воно змушене

урізати притік у науку людей і коштів. Вихід бачиться тільки один: треба домогтися різкого підвищення віддачі інтелекту. Брати в пізнанні не числом, а вмінням, оскільки, якщо обмежені можливості окремого розуму, то обмежені й можливості вселюдського інтелекту. Світ же безкінечний, отож для зростання пізнання потрібний необмежений потенціал інтелекту, а це неможливо. Поки що справу допомагають вирішувати комп'ютери – могутні підсилювачі інтелекту. У перспективі проглядається створення штучного інтелекту. Відомі вчені, кембріджський С. Хокінг і оксфордський Н. Бостромг, настирно попереджають, що «розвиток повноцінного штучного інтелекту може означати кінець людської раси» [377, с. 287].

У свій час знаряддя праці, машини і зовнішні джерела енергії відкрили шлях до пришвидшеного, в принципі, грандіозного примноження фізичної могутності людства. Ту ж перспективу, тільки вже для інтелекту, відкриває прогрес комп'ютерів. Чи не трапиться так, що штучний інтелект перевершить людський і ми не зумисне створимо вищий по відношенню до себе розум. Хоча поки що неясно, чи можливе таке взагалі, і, отож, відсутня потреба забивати собі голову абстрактними побоюваннями, коли навколо стільки реальних і невідкладних проблем. Якщо таке і сталося б у далекому майбутньому і така машина почала б видавати інформацію більшої складності, ніж може сприйняти людський розум, людина машину просто б не зрозуміла, а таке явище сприймала б як збій у машині і намагалася б її «полагодити». Адже раніше не розуміли людей, які набагато випереджали свій час і їх «лагодили» (Бруно, Галілей і багатьох інших). Будуть «лагодити» і машину, аж доки не зрозуміють її (як з вказаними мислителями) і людський інтелект зросте, а, отже, розпочнеться новий, більш великий, виток спіралі пізнання [377, с. 287–288]. А поки що варто замислитись над тим, що такий витвір техносфери, як автомобіль щороку забирає в автомобільних катастрофах мільйони життів. Втрати, як у воєнних битвах XX ст. Отже, ми не зуміли, як належить прилаштувати до себе нами ж створену техносферу і самі до неї не пристосувалися. Стільки ж людей гине, або отримує травми на виробництві.

Тут не винна техніка, що вона ніби стала людожером, а наш розум, який поки що не може в достатній мірі налагодити взаємодію людини і техніки. Можливо, майбутній штучний інтелект розв'яже цю проблему і це буде видатна перемога розуму, бо штучний інтелект якраз створить новий розум і нові технології. Для усвідомлення тенденцій і проблем такого розвитку необхідно зруйнувати догматичність і технократичність мислення вченого та інженера і сформувати комплексний системний підхід до наукових досліджень та інженерних проектувань [111]. «Кожен важливий успіх приносить нові питання. Всякий розвиток знаходить з часом дедалі нові й глибші труднощі», – справедливо писав А. Ейнштейн. Справді, комп'ютери не просто допомагають переробляти інформацію, швидше рахувати, довершеніше моделювати ситуації і явища. Вони вже втручаються у ті сфери діяльності, які заведено вважати творчими. Те, що комп'ютери вже управляють цехами автоматизованого виробництва, керують автомобілями, реферують наукові статті, виводять теореми, створюють музику, проводять експеримент, – лише частковий наслідок загального явища. Йде ускладнення життя. Ми самі його викликаємо і прискорюємо, що, в свою чергу, накладає на нас самих, на наш інтелект більші ніж раніше, вимоги [56, 568]. Отже, на горизонті окреслюється необхідність творчого мислення і творчої роботи, адже життя вимагає від нас нового стрибка в значно коротший термін. Нині така епоха, що потрібні нові наукові методи мислення і навички творчої діяльності. Жодна людина не може знати все, що відомо людству, лише гіперкомп'ютер залучений до сховищ знань і гігантського інформаторію здатний здійснити це, чи в майбутньому інший поки що невідомий нам пристрій [56].

В результаті не витрачаються даремно мільйони і мільярди людино-годин на повторні винаходи, дублювання і взагалі на винайдення «велосипедів», які давним-давно винайшли інші люди. Цю проблему ще успішніше могли б розв'язати суперкомп'ютери на рівні штучного інтелекту. Значного часу вимагає синтез знань, засобів і методів науки, а можливості окремого розуму, як і життя людини обмежені і тому стільки відкриттів

залишаються не відкритими унаслідок виконання шаблонно-механічної роботи з пошуку потрібної літератури, її добору, аналізу, добування необхідної інформації. Це займає місяці, а часто і роки роботи. Ми маємо заздрити нащадкам, які будуть мати такого інтелектуального напарника, як штучний інтелект, який буде кращим логіком й ерудитом, ніж людина [56].

Отже, машинний інтелект витіснить людський? Це не зовсім так, оскільки недавно японські вчені довели, що розвиток людського мозку не припиняється в 21 рік, а продовжується до 50 і більше років за рахунок збільшення маси частин мозку, які відповідають за нагромадження знань. Це перш за все передлобова ділянка мозку. Певно, чим інтенсивніше люди будуть використовувати наукові методи, тим більше вони будуть ставати інтелектуальнішими й обмеження на процеси пізнання і творчості буде накладати лише тривалість людського життя. Поки що успіхи науки геронтології у цьому напрямку більш ніж скромні, але проблему потрібно вирішувати, щоб машинний інтелект не витіснив людський, бо тоді людина стане гвинтиком інтелектуальної машини і втратить особистісність [56, 377, с. 289]. Попереду наслідки механізації й автоматизації вже не тільки фізичної, а й розумової праці. Це нове грандіозне зрушення життя, яке й уявити важко. Причому неминуче, тому що або ми своєчасно впораємося з величезними, складними, невідкладними, часом небезпечними проблемами розвитку, або проблеми (загроза екологічної кризи, кліматичних змін, демографічних наслідків, енергетичного голоду, термоядерної чи іншої всезнищуючої війни) впораються з нами. А звідки візьмуться рішення? Їх може дати лише наш творчий розум, іншого джерела сили у нас не було, нема й не буде (навіть штучний інтелект створюється тим же розумом) [56]. Кількість науково-технічної інформації наростає лавиноподібно. Вона збільшується кожні десять років у два рази. І все ж катастрофи не буде. Бурхливо розвиваються «рятівні засоби» – техніка обробки, зберігання, видачі інформації: гіперкомп’ютери, Інтернет, голографічний спосіб зберігання інформації тощо. Але вчених турбує близький «енергетичний вибух». Щорічно кількість споживаної

людством енергії збільшується на 4%. Кожні 20 років вона подвоюється і до кінця XXI ст. збільшиться в 1000 разів. А це вже, про що йшлося вище, приведе до незворотних змін клімату, бо наша планета починає помітно нагріватися. До речі, цей неприємний процес прискорюється парниковим ефектом. Відповідна цифра сягає 10 мільярдів тон викидів парникових газів щорічно [137, 377, с. 289-290].

Все ж, людство знайде вихід з цього катастрофічного положення. Наприклад, почнуть виносити в космос енергомісткі виробництва, найбільш відповідальні за перегрівання планети, «вимітати» парникові гази з атмосфери або жити і працювати так, щоб не забруднювати її. Звісно з екстраполяцією потрібно бути обережними. Не можна прогрес нашої і будь-якої іншої космічної цивілізації зводити до кількісного зростання показників [56]. Потрібно займатися не скільки підкоренням природи, стільки оптимізацією своєї внутрішньої структури і «систем зв'язку» з природою. Стратегія розвитку сучасної науки в контексті планетарного соціуму XXI століття, її філософсько-освітній аспект розглянуто в колективній монографії [109, с. 120].

А. Кларк ще в 1960 р. взявши за основу «Профілі майбутнього» («Profiles of the Future»), вказав, коли і що на його думку, може бути досягнуто людством з різних розділів науки і техніки. Ось деякі витримки з його цікавої таблиці: 1980 р. – висадка людей на планети; 1990 р. – оволодіння термоядерною енергією; 2000 р. – заселення планет, добування корисних копалин з моря, штучний розум; 2010 р. – керування погодою; 2020 р. – управління спадковістю, апарати для зондування міжзоряного простору; 2030 р. – встановлення контактів з позаземними цивілізаціями; 2050 р. – анабіоз (засипання людини на багато років); 2060 р. – штучне життя (створене в пробірці); 2070 р. – управління кліматом; 2090 р. – безсмертя; 2100 р. – зустріч з інопланетними розумними істотами. Звичайно, щось здійснилося далеко швидше, щось зовсім не відбудеться. Будуть епохальні події, які в А. Кларка зовсім не відзначені. Але все ж «гарячі точки» А. Кларк в основному відчув вірно. Рано чи пізно це та інше здійсниться, але при умові,

що не відбудеться термоядерної чи іншої всезнищуючої війни і наше суспільство буде високодуховним [377, с.290]. Відмітимо такі напрямки в розвитку цивілізації згідно [56]. В області необхідних людству матеріалів – освоєння глибин Світового океану. Це буде і добування корисних копалин з дна, і отримання цінних матеріалів із самої морської і океанічної води. В області енергетики – освоєння термоядерної енергії, використання таких природних джерел енергії як тепло надр, енергії морських приливів, вітру і, звичайно, безпосередньо сонячної енергії [377, с.291].

Природно, одним із важливих напрямків, в якому будуть працювати вчені та інженери, буде забезпечення продуктами харчування людей. Адже чисельність людства буде зростати, а вільна площа планети придатна для вирощування с/г продуктів скорочується. Тут намічається декілька шляхів. Буде збільшуватися добування продуктів харчування з океанів, зокрема шляхом розведення морських тварин, подібно до того, як це робиться нині в тваринництві та птахівництві. Буде проводитися подальша інтенсифікація «сухопутного» с/г, зокрема, шляхом виведення більш продуктивних сортів харчових рослин, порід тварин і птиці. Тепер це здійснюється шляхом селекції. Але біологи уже підійшли впритул до генної інженерії, до можливості управління спадковістю, переставляючи на свій розсуд гени в хромосомах. Людина зможе за лічені роки здійснювати роботу, на яку природа затрачає мільйони років, селекціонерам необхідні були б століття. Можна буде виводити будь-які запроектовані вченими, ніколи раніше не бачені, фантастичні види рослин і тварин. Людство оволодіє фотосинтезом, який лежить в основі життя на нашій планеті. Доведеться людству розв’язати і проблему прісної води. Як тимчасовий захід пропонується буксувати із Антарктиди до берегів засушливих країн айсберги. Але в основному, звичайно, буде розвиватися масове опріснення солоної морської води. І це вже здійснюється за допомогою атомного реактора в м. Шевченко на березі Каспійського моря [377, с.291].

Зупинимося в наших «світлих» прогнозах і поговоримо трохи про «темні». Відставання соціальної перебудови світу від його науково-технічного і технологічного розвитку, величезні затрати на озброєння ще довгий час будуть зумовлювати цілий ряд негативних явищ [56]. Окрім ядерної війни, яка загрожує повним знищенням всього живого на нашій планеті, перше місце серед них належить екологічній проблемі та зміні клімату, дірам в озоновому шарі, який захищає життя на нашій планеті від згубного жорсткого ультрафіолетового випромінювання, що надходить від Сонця. Причиною виникнення цих дір є забруднення людством атмосфери хлорфторвуглеводами або, як їх ще називають, фреонами. З цією вкрай важливою для виживання людства проблемою намагаються боротися в міжнародному масштабі [505]. Прийнята Венська конвенція про охорону озонового шару. У Монреалі ряд держав підписали протокол, який передбачає замороження, а потім і скорочення випуску речовин, які руйнують озон. До 1995 року їх було вирішено скоротити рівно наполовину. Але Китай, США, Росія і деякі інші країни, що розвиваються, відмовились це робити. Таким чином, озонова проблема перестала бути тільки науковою. Вона виросла в економічну, промислову, політичну. Людство, розвиваючись, безупинно витісняє, руйнує природу, знищуючи ліси, диких звірів, використовуючи корисні копалини забруднює ґрунт, водоймища, атмосферу відходами виробництва. Багато біди приносять аварії на АЕС, які радіоактивно забруднюють навколишнє середовище на мільйони років. До того ж термін роботи їх 30-50 років, а в подальшому ці ядерні струпи мільйони років будуть спотворювати лик планети, отруюючи все навколо. Атомна енергія – потенційно найбільш небезпечний вид енергії. Вихід бачиться тільки в побудові й експлуатації термоядерних електростанцій, які не будуть радіоактивними забруднювачами, і з цією проблемою науковці й інженери мають справитися вже в першій половині XXI ст., якщо людство бажає уникнути таких вкрай негативних явищ як енергетичний голод і радіоактивне забруднення поверхні планети [377, с.291-292].

Людству доведеться декілька найближчих століть працювати над збереженням природи, оточуючого середовища, необхідних для життя людини. Частково ця робота інженерна – створення безвідходних заводів і фабрик, будівництво очисних споруд тощо. Але в основному – це проблема соціальна [56], бо мільйонери і мільярдери ніколи добровільно не виділять навіть малі кошти на вирішення великих екологічних питань, хоча вони своїми підприємствами і надпотужними автомобілями в найбільшій мірі псують природу. Але повернемося до «світлих» прогнозів. Інтелект-технології не тільки кардинально підсилять когнітивні здатності людини, але й наділять її надлюдськими здібностями. Практика апгрейдингів індустрії комп'ютинг-технологій лежить в основі становлення суперіндустріальної цивілізації. Електронна ера – це час наростаючої лавини науково-технічних переворотів, які кардинально змінять усі сфери життєдіяльності планетарної цивілізації [109].

Якщо говорити про довгострокові тенденції науково-технічної і технологічної діяльності людства, то тут головним уявляється подальше освоєння космосу. Воно, певно, буде йти по трьох напрямках.

Перший напрямок – допомога Землі з космосу. Будуть створюватися все більш крупні і досконалі, довговічні, багатоцільові орбітальні станції, які будуть призначені розв'язувати задачі картографічні й екологічні, геологічні й океанографічні, метеорологічні й геофізичні, ретрансляційні й навігаційні, здійснювати в промислових масштабах виробничі процеси, які вимагають невагомості, служитимуть стартовими площадками для польотів до інших планет, забезпечуватимуть дослідження в галузях космічної медицини і біології, будуть місцем тренування космонавтів і, напевно, виконуватимуть ще багато інших функцій. До цього ж напрямку варто віднести сотні і тисячі все більш крупних і складних супутників-автоматів. Є проекти для освітлення земної поверхні в нічний час сонячним світлом (як і закриватися від нього), відбитим величезними дзеркалами з алюмінієвих плівок [377, с.293].

Другий напрямок – польоти до інших небесних тіл. Люди детально вивчать одну за іншою планети Сонячної системи, а деякі з них й освоять (у першу чергу, це будуть планети, в структурі яких є вода: Марс, Плутон, Цецерія, а також Місяць, в якого відсутня вода, але він найближче знаходиться до Землі і туди вона буде доставляти транспортними ракетними комплексами). Це буде епоха таких подорожей і таких відкриттів, перед якими зблідніють всі подорожі і відкриття минулих часів. Відомий вчений Г. Ідліс говорить: «Освоєння космосу – це не забаганка людства, збудораженого потужністю сучасних науково-технічних можливостей, а природна необхідність забезпечити своє майбутнє». На Землі людству просто буде бракувати місця, матеріалів, джерел енергії [377, с.293].

Тому третій напрямок освоєння космосу – переселення людства на постійне проживання. К. Ціолковський писав: «Людство не залишиться вічно на Землі, але в погоні за світлом і простором спочатку несміливо проникне за межі атмосфери, а потім завоює собі весь навколосонячний простір». Але на жаль, нині військово-промислові комплекси великих держав зайняті розробкою зоряних війн, тобто програмою знищення людства з космосу [377, с. 293].

Автор статті [530] вказує на необхідність інтенсивних досліджень, які просуватимуть прогрес в області подальшого вивчення космосу по ряду напрямків. Напрям перший – розвиток фундаментальних знань про основи Світобудови. Другий напрямок – повне розуміння всіх процесів утворення й еволюції Сонячної системи. Третій напрямок – повернути космічній техніці роль рушія технологічного прогресу. Ми вже багато знаємо про Всесвіт, але факт, що вона складається на 96% з темної матерії і енергії говорить про явну неповноту наших знань. Можливості людства розвиваються в цьому напрямку надзвичайно повільно. Космічні технології загальмувалися, хоча результати прикладної космічної діяльності активним чином використовуються якраз у рамках інформаційної і телекомунікаційної епохи. Згідно відомих фізичних законів рівень нинішньої ракетно-космічної техніки наближається до межі.

Хімічні палива як ракетні енергоносії вичерпують свої теоретичні можливості. Міцність ракетних матеріалів теж. Вихід бачиться в плетінні з нанотрубок довгих ниток і використовувати їх у ракетобудуванні. За допомогою американського космічного телескопа «Хаблл» отримані дані про внутрішню структуру об'єкта, який знаходиться на відстані 5 мільярдів світлових років. Вже з'являються цікаві наукові теорії про Великий вибух, про чорні діри, про кротові нори і тунелі в просторі-часі, які з'єднують наш Всесвіт з іншими всесвітами; зареєстровані гравітаційні хвилі, які в свій час прогнозував А. Ейнштейн і, які свідчать про викривлення простору-часу нашого Всесвіту. Нині в США готується до запуску на космічну орбіту далеко більш потужний радіотелескоп «Джеймс Вебб», який дозволить вивчати внутрішню структуру космічних об'єктів, що знаходяться на відстані 13,7 мільярдів світлових років, тобто на окраїнах нашого Всесвіту.

Отже, відбуватиметься подальше, більш масштабне, нагромадження нових даних про утворення Всесвіту і його еволюцію [211, 212], природи матерії, енергії, гравітації, геометрії простору-часу, що дозволить безпечно здійснювати переселення людства на землеподібні планети космосу. Людству необхідно пройти цей шлях за десятки, можливо сотні років, щоб не тільки вижити, а й створити практично вічну космічну цивілізацію. Космос без нас буде існувати вічно, а у нас без нього шанси відсутні [491, 493, 377]. Американський професор фізики Дж. К. О'Нейл запропонував проекти декількох варіантів споруд для постійного проживання в космосі, для реалізації яких достатньо сьогоднішнього рівня космічної техніки. Хвилює його вартість. Тільки один екземпляр самого маленького циліндра за попередніми розрахунками обійдеться в 30 мільярдів доларів. Але відкинемо питання вартості. Чи не трапиться так, що і техніка дозволяє, і кошти знайшлися, а от люди ще не готові духовно і морально? Територіальні претензії, проблеми харчових продуктів і все інше щезнуть, коли в світі пануватиме гуманізм, взаємна духовна повага як у перших християн. Буде духовна рівність – нам надовго ще вистачить і місця і продуктів навіть на

Землі. Хоча прогнози Дж. К. О'Нейла зовсім інші: «Я бачу три виходи для цивілізації, яка досягла нашої стадії розвитку. Перший – застій, другий – самознищення, і третій – експансія в космос за допомогою космічних колоній» [133]. І все ж кількість людей навіть при повній духовності їх буде зростати. І, отже, момент розселення в космос настане. Справа ця реальна, перспективна, те, що сьогодні нам не під силу, буде можливим завтра, але тільки при повній духовності суспільства. Одним словом, технічна і технологічна здійснимість проекту Дж. К. О'Нейла змушує нас рахуватися з принципіальною можливістю розселення людства за межі Землі.

Американський астрофізик Ф. Дайсон заглядає в майбутнє значно далі, ніж Дж. К. О'Нейл, у крайньому разі на тисячоліття [127]. Він пише: «Наш Всесвіт найбільш цікавий із всіх існуючих всесвітів і наше призначення як людських істот полягає в тому, щоб пізнати його і здійснити його освоєння на практиці». Наслідуючи ідею «сонячних поселень» К. Ціолковського, Ф. Дайсон вважає, що людство, розселяючись у космос, в кінці кінців, прийде до того, що побудує величезну систему супутників Сонця, які будуть рухатися навколо нього приблизно на рівні планети Юпітер. Матеріалом для виготовлення цих супутників будуть служити астероїди. Маючи форму пластин, супутники будуть літати кожний по своїй орбіті, але в сумі, подібно до своєрідних «лусочок», утворять ніби сферу, діаметром з орбіту Юпітера, з Сонцем у центрі. Людство буде жити на внутрішній поверхні цієї сфери. Малесенька планета Земля перехоплює лише одну стомільярдну сонячної енергії. Сфера Ціолковського – Дайсона своєю внутрішньою поверхнею перехопить всі сонячні промені. Людство отримає в мільярди разів більше сонячної енергії. Ф. Дайсон вважає, що такі сфери – дуже ймовірна форма існування багатьох цивілізацій у стадії розквіту, так званих суперцивілізацій. Виявити сферу Ціолковського – Дайсона в чорній безодні космосу нелегко – темна куля, але трохи тепла. І Ф. Дайсон пропонує шукати теплі точки в чорному Всесвіті за інфрачервоним випромінюванням від них.

За словами Ф. Дайсона: «Людство потребує більш широкого і більш вільного життєвого простору. Ми живемо не хлібом єдиним. Основна проблема нашого майбутнього – не економічна, а духовна» [127]. За Ф. Дайсоном [126] приблизно до 2050 р. в основі широкомасштабних технологій будуть лежати відкриття, які уже зроблені. І тільки після 2050 р. можна розраховувати на технології (генна інженерія, штучний інтелект і освоєння далекого космічного простору), які базуються на принципах, уже відомих сучасній науці (молекулярна біологія, нейрофізіологія, космофізика). Саме ці три технологічні революції будуть змінювати умови життя людини протягом століття, що наступає [377, с.295].

Звичайно, в освоєнні космосу багато дивного обіцяє нам кібернетика. Не тільки фантасти, але й багато вчених говорять, що в майбутньому цілком можливі штучні істоти з кібернетичним мозком, здатні до самостійних дій, але незмірно більш витривалих і довговічних порівняно з людиною. Перші самоходи вже бродять по Місяцю і Марсу. На черзі наступні планети. В подальшому запрограмовані автомати зможуть, перебуваючи ніби в летаргічному сні протягом тисяч років, перетинати величезні простори Всесвіту. Вони набагато розширять можливості людини [56].

ІВТ прогрес, звичайно, обіцяє нам у майбутньому дивні речі, про які ми навіть ще не читали в кращих творах наших письменників-фантастів. Але хіба можна уявити собі всі ці дива без соціального фону, без духовних людей майбутнього? Звичайно, перш за все уявляється своєрідна «ланцюгова реакція». Виробничі потужності, які звільнилися від виготовлення зброї, переключаться на мирну продукцію. Благополуччя людей різко зросте. Вони зможуть більше часу виділяти на задоволення духовних потреб. Створюються різноманітні умови для розквіту особистості. Підвищиться культура людей, посилиться їх потреба жити загальними інтересами. Основною метою людства стане подальше безупинне, все більш глибоке пізнання світу і себе в ньому. Пізнання засобами філософії, науки, техніки і технології, мистецтва. Пізнання в процесі безперервного перетворення природи і себе [56]. Вже сьогодні нам

зрозуміло, особливо на прикладі СОІ – зоряних війн, як важливо контролювати ІВТ прогрес, спрямовуючи його досягнення тільки на благо людей, не допускаючи до них людиноненависників і тих, хто прагне наживи. В майбутньому це стане обов'язковим атрибутом у будь-якій соціальній системі [56, 377, с. 296].

У майбутньому ноосферному космічно-орієнтованому ІВТ суспільстві розвиток науки і техніки, технології, використання їх можливостей завжди будуть підкорятися головній меті – духовному і соціальному прогресу людства, збереженню його екологічних і кліматичних перспектив. Всі досягнення НТП будуть цивілізовано використовуватися на користь всьому людству в розв'язанні глобальних економічних, екологічних, енергетичних, продовольчих, медичних і інших завдань. Але така перспектива можлива, коли ми кардинально поліпшимо «технологію мислення», одухотворимо його. Те, що віки й тисячоліття було надбанням небагатьох – передова «технологія мислення», те, обов'язково має стати загальною можливістю і загальною вимогою життя [56]. Якщо науково-філософська культура розумової праці не стане масовою, а в перспективі і загальним надбанням, ми не впораємося з проблемами, не вистачить сил. З іншого боку, повинна швидко вдосконалюватися сама «технологія мислення». Зокрема, це системний підхід, системний аналіз. Йде розробка прискорювачів творчості, засобів активізації мислення. На початку НТР виник метод активізації творчої діяльності – «мозковий штурм», а потім удосконалена методика – синектика [377, с.296].

Виходячи з висловленого вище правомірно поставити питання: які ж основні контури нової цивілізації? По-перше, очевидним стає принципово інший тип детермінації нової цивілізації. Це будуть вже не соціально-економічні й технічно-технологічні чинники, а фактори людської самодетермінації – свідомості, вільного вибору соціально-культурних пріоритетів. По-друге, така цивілізація буде ґрунтуватися на іншій, ніж техногенна, системі культурних цінностей: на етиці ненасильства, на відмові від культу сили і панування, на толерантному ставленні до різних культурних

традицій, на принципово інших засадах ставлення до природи. Зростаюча цінність і єдність людства буде супроводжуватися зростанням багатоваріантності і різноманітності культурного розвитку. По-третє, нове суспільство буде засноване на розвитку нового типу соціальних зв'язків людей. Суспільство розрізнених, атомізованих індивідів зміниться на суспільство вільних соціальних спільнот, де людина стане будувати свої зв'язки, виходячи з міркувань вільного вибору, орієнтуючись на власні смаки і потреби. По-четверте, технологічною основою майбутньої цивілізації будуть принципово нові процеси і об'єкти , які набули назви «синергетичних, тобто таких, які здатні до саморозвитку (комп'ютерні системи, біотехнологічні комплекси тощо)» [507, с. 240].

Ф. Дайсон стверджує: «Технології – це дар божий. Після дару життя, можливо, це самий значний подарунок від Бога. Технологія – мати цивілізації, мистецтв і наук» [126]. Століттями головним ресурсом народів були їх життєвий простір і золото. Сьогодні визначальним ресурсом стає інформація і технології. Інформаційний продукт недостатньо купити, його треба вміти використовувати. Тому надзвичайно підвищується роль освіти, яка має бути безперервною і випереджаючою все життя. За твердження Н. Семенюк «Безперервна освіта – комплекс державних, приватних і суспільних освітніх установ, що забезпечують організаційну і змістовну єдність і подальший взаємозв'язок всіх ланок освіти, задовольняючи прагнення людини до самоосвіти і розвитку протягом всього життя» [448, с.24].

Т. Андрущенко наголошує: «У роботі Е. Тоффлера «Шок майбутнього» наводяться докази того, що прискорення ходу історії само собою має наслідки, незалежно від напрямів трансформацій. Прискорення темпу подій, що відбуваються, і скорочення часу реакції на них викликають певні наслідки, не пов'язані з тим, як сприймаються ці зміни, – позитивно, чи негативно. Е. Тоффлер у цій роботі передбачав, що дуже скоро кардинальні зміни можуть захлеснути людей, організації і навіть цілі країни, що веде до дезорієнтації і руйнує здатність ухвалювати розумні рішення, необхідні для адаптації. В книзі

провіщалися трансформація сім'ї, виникнення марнотратного суспільства споживання, кардинальні зміни у сфері освіти, генетична революція. Після першої публікації в 1970 р. ця книга несподівано стала міжнародним бестселером і викликала безліч коментарів. За даними Інституту наукової інформації США вона стала однією з самих цитованих робіт в галузі соціології. Словосполучення «Шок майбутнього» або «Футурошок» увійшли до повсякденної лексики, з'явилися в багатьох словниках і на сторінках періодичних видань» [20, с.84]. Ноосферне космічно-орієнтоване ІВТ майбутнє стане можливим за умови, що зникне приватна власність на засоби виробництва і приватне присвоєння продуктів цього виробництва та існуватиме повна високодуховна єдність членів майбутнього суспільства.

Майбутнє ІВТ суспільство буде суспільством безкласовим, а, отже, безпроблемним, воно буде формуватися як період всезагального миру і благоденства, як найбільш насичений духовністю етап соціального прогресу. Становлення ноосферного космічно-орієнтованого ІВТ суспільства пов'язано з принциповими зрушеннями у культурі та духовності сучасного людства. Серед таких стратегічних зрушень варто насамперед назвати перетворення освіти на один з вирішальних чинників соціокультурних трансформацій постіндустріального зразка. Неперервна і випереджаюча освіта як імператив інформаційного суспільства надасть останньому форми «суспільства знань».

Оновлення філософії освіти, що відбувається в рамках становлення нової філософської культури, є потужним каталізатором конструктивних змін у суспільстві і в системі освіти. Ініціаторами вивчення та теоретичного узагальнення нових потреб суспільства в освітній діяльності стали представники гуманістичної філософії: В. Андрущенко, Т.В. Андрущенко, Т.І. Андрущенко, О. Базалук, Г. Балл, Г. Берегова, М. Берулава, В. Бех, Б. Бім-Бад, А. Бойко, М. Бойчук, Є. Бондаревська, В. Вашкевич, О. Вознюк, В. Воронкова, Е. Герасимова, В. Гончаров, Л. Губерський, М. Дудіна, О. Джура, Т. Жижко, А. Кавалєров, Н. Караульна, О. Кивлюк, С. Клепко, Г. Корнетов, К. Корсак, Н. Кочубей, А. Кравченко, В. Кремінь, С. Крилова,

С. Клепко, С. Куцепал, В. Лутай, Т. Матусевич, Б. Мещеряков, В. Муляр, І. Немчинов, В. Покась, Т. Розова, М. Романено, В. Савельєв, Д. Свириденко, Н. Семенюк, О. Скубашевська, С. Смірнов, С. Степко, В. Халамендик, А. Ярошенко та інші, які внесли значний вклад в аналіз філософських аспектів гуманоцентричної переорієнтації освіти [32, 424].

Нині можлива різка поляризація світу завдяки різним рівням освоєння і доступу до засобів інформаційного простору. Адже, хто володіє інформацією, той володіє світом. Глобальна економіка XXI ст. буде збільшувати потужність телекомунікації та комп'ютерної обробки інформації, але робитиме свою справу вибірково (нехтуючи сегментами, які вичерпали свій потенціал або не є перспективними в даний момент). Інформаційні технології, зв'язуючи людей земної кулі, водночас будуть недоступними в своїх найбільш розвинених варіантах для багатьох територій і народів, які не стануть об'єктами інтересу для глобальної економіки [562, 564]. Тому дослідники прогнозують появу так званого четвертого світу (поза межами процесів глобалізації) і його природну реакцію – виникнення глобального кримінального механізму, зростання різного роду фундаменталізму (з можливою інформаційною війною) та новими варіантами тероризму [377, с.298]. Ще наприкінці 70-х років XX ст. філософи застерігали щодо можливості появи інформаційного імперіалізму. Вже сьогодні, коли в інформаційному просторі збільшується кількість псевдоінформації, у людей виникає бажання не мати інформації, звільнити себе від інформаційного тиску задля збереження духовної свободи [564, 377, с.298].

Згідно з концепцією американського вченого С. Хантінгтона, що викладена в творі «Зіткнення цивілізацій» [528], джерелом конфліктів між народами в найближчому майбутньому будуть вже не економічні чи політичні проблеми [21], а протиріччя між цінностями різних культур і намагання відстояти їх (зростає популярність ідей «повернення Японії в Азію», «індуїзація Індії», «реісламізації Сходу» тощо). Сьогодні все більш зрозумілою стає думка, що ніякий інший розвиток – економічний, науково-технічний,

технологічний чи інформаційний – не може вивести людство з історичної безвиході, якщо він не буде підкріплений духовною революцією, перебудовою свідомості, людських духовних і моральних якостей та цінностей [507, с.241]. Чи може безмежне споживацтво бути сенсом людського життя? Філософія освіти наполягає на тому, що глобальні проблеми людства за своєю суттю є проблемами духовно-моральними [377, с.298]. Для досягнення майбутнього потрібний новий тип особистості – ноосферний космічно-орієнтований, яка відчула б відповідальність за життя всієї планети і яка б усвідомила безперспективність існування, не осяяного світлом великих духовно-моральних ідей [44].

У майбутньому, дякуючи колосальному розвитку ІВТ прогресу, коли вдасться синтезувати всі чотири фундаментальні взаємодії в природі [504], людство навчиться керувати відкритими фізичними системами не за допомогою потужних енергетичних впливів, а принципово іншим способом – ставлячи ці системи в такі умови, коли малими впливами будемо вивільняти з них величезні енергетичні й інші потоки (наприклад, нейтрино, кварки, гюони, гравітаційні хвилі тощо). А це дозволить поглянути на нашу земну цивілізацію з незвичної – «космічної» точки зору, з тим, щоб краще пізнати самих себе з духовно-моральної сторони і спрямувати свій розум на реалізацію внутрішніх творчих потенціалів у масштабах Землі та космосу [377, с.299].

Як пише С. Костючков: «Сучасна цивілізація, генералізована принципом егоцентризму, партикуляризувала людину від її головного багатства – закладених природою механізмів гармонійного співіснування з оточуючим світом… Людство повинно звернутись до вічних духовних цінностей, усвідомити себе органічною частиною природи й елементом Космосу, сформулювати екологічну й космічну свідомість для того, щоб вийти з пастки глобальних протиріч, запобігти моральній деградації й уникнути самознищення. Розум, як автокаталітичний продукт людської природи, не має вже домінуючого значення, акцент зміщується на духовність, яка розглядається не тільки сутнісною силою людини, але як важливий

цивілізуючий потенціал, необхідний для вирішення не тільки актуальних, але й прогнозовано прийдешніх проблем глобального масштабу» [234].

Отже, в даному підрозділі нами обґрунтовано вплив ІВТ прогресу на розвиток суспільства в XXI і найближчих до нього століттях з метою подальшого розвитку феноменів глобалізації, ноосферизації і космізації сфери освіти. Це може здійснити нова стратегія освіти та її філософія, яка спрямована на сучасне, а особливо майбутнє дослідження і розбудову сфери освіти в справі самовідтворення соціокультурної основи суспільства в світоглядному, методологічному, епістемологічному та аксіологічному аспектах.

Доведено, що у межах цього напряму ведеться пошук і обґрунтування майбутніх соціальних реалій, моделювання динаміки розвитку глобальних проблем і світових суперечностей, здійснюється соціально-політичний прогноз подальшого прогресу ІВТ цивілізації в області вивчення й освоєння космосу, як рушія високотехнологічного прогресу. Для цього людству необхідно розвивати фундаментальні знання про утворення й подальшу еволюцію Сонячної системи та про основи Світобудови і її еволюцію. В цьому випадку рушійними силами слугуватиме тріада наук: космофізика, молекулярна біологія, нейрофізіологія, підкріплена такими технологіями як: генна інженерія, штучний інтелект і освоєння далекого космічного простору. Тільки тоді людство може очікувати на допомогу Землі з космосу, отримати можливість польотів до різних небесних тіл, і, в перспективі, можливість переселення на постійне проживання на планети Сонячної системи та землеподібні планети космосу.

Показано, що для таких світлих перспектив людства потрібно уже нині змінювати умови життя людини, запроваджувати інший тип детермінації нової цивілізації, прерогативою якої є не соціально-економічні й технічно-технологічні чинники, а фактори людської самодетермінації – високі духовні цінності та суспільно-культурні пріоритети, перетворення освіти на один з вирішальних чинників соціокультурних трансформацій постіндустріального,

постмодерного зразків, неперервна і випереджаюча освіта як імператив інформаційного суспільства, що надасть останньому глобальні знання про Всесвіт. Окреслено, що в майбутньому, дякуючи колосальному розвитку ІВТ прогресу, коли вдасться синтезувати всі чотири фундаментальні взаємодії в природі, людство навчиться керувати відкритими фізичними системами не за допомогою потужних енергетичних впливів, а принципово іншим способом – ставлячи ці системи в такі умови, коли малими впливами будемо вивільняти з них величезні енергетичні й інші потоки (наприклад, нейтрино, кварки, гюони, гравітаційні хвилі тощо). А це дозволить поглянути на нашу земну цивілізацію з незвичної – «космічної» точки зору, з тим, щоб краще пізнати самих себе з духовно-моральної сторони і спрямувати свій розум на реалізацію внутрішніх творчих потенціалів у масштабах Землі та космосу.

4.2. Потреба становлення ноосферної космічно-орієнтованої свідомості в епоху інформаційно-високотехнологічного прогресу

У даному підрозділі обґрунтовано необхідність виховання ноосферної космічно-орієнтованої свідомості у молоді, в межах якої розумна людська діяльність наділена високодуховними принципами і має стати головним, визначальним чинником усіх освітніх програм та забезпечити перехід нинішньої ІВТ біокосмосфери у ноосферу. В дослідженні підкреслено, що ноосфера як сфера розуму є найвищою стадією розвитку сучасної біокосмосфери, домінуючу роль в якій виконує сфера діяльності людини, яка в свою чергу повинна нести як екологічну відповідальність, так і морально-етичну за всі форми життя на Землі і взагалі за подальший розвиток ІВТ біокосмосфери; наводяться авторські визначення таких понять як: «ноосферна космічно-орієнтована свідомість», «ноосферний космічно-орієнтований світогляд» і «ноосферна космічно-орієнтована цивілізація». На нашу думку взаємини між людським суспільством та природою повинні ґрунтуватися на духовній складовій, у результаті чого відбуватиметься усвідомлення молоддю

потреби в удосконаленні світу та відповідальності за його, в першу чергу, кліматичний та екологічний стан.

Нині людство живе в час, коли його діяльність перейшла всі межі біологічної реальності і стала визначатися досягнутою могутністю розуму [203]. Чи це є наслідок переходу ІВТ біокосмосфери у ноосферу? В кінці ХХ і на початку ХХІ ст. на весь гігантський ріст випросталася проблема виживання людства та збереження всього живого на планеті Земля. Як же тепер відноситися до поглядів на ноосферу, які склалися ще на початку ХХ ст.? Основоположники вчення про ноосферу (Е. Леруа, П. Тейяр де Шарден, В. Вернадський) вірили, що людський інтелект, перетворюючись у планетарну геологічну силу, приведе до впорядкування природної і соціальної діяльності, до більш досконалих форм буття. Перехід біосфери в ноосферу вважався безсумнівним благом, яке несе людству розв'язання всіх проблем. У космічних варіантах (наприклад, у К. Ціолковського) перехід від біосфери до ноосфери передбачав усунення зла, всезагальну гармонію [258, с. 3].

На одній з ювілейних доповідей В. Вернадський висловив думку, що «ноосфера – це гармонійне поєднання природи і суспільства, це тріумф розуму і гуманізму, це сполучені воєдино наука, суспільний розвиток і державна політика на благо людини, це світ без зброї, війн і екологічних проблем, це мрія, ціль, яка стоїть перед людьми доброї волі, це віра у велику місію науки і людства, яке озброєне наукою». Як видно з приведеного, людство навіть ще не наблизилося до становлення ноосфери. «Науковий світогляд, – писав В. Вернадський, – є творіння і вираження людського духу; нарівні з ним проявом тієї ж роботи служить релігійний світогляд, мистецтво, суспільна й особиста етика, соціальне життя, філософська думка і споглядання» [35, с. 116]. Роботи В. Вернадського у свій час допомагали людям краще зрозуміти життя Землі, її сьогодення і майбутнє, зв'язане з космосом, з їхньою працею і думками. Його роботи ніби зв'язували воєдино вік нинішній і вік, який минув. Проте не сталося, як гадалося геніальному мислителю. Ще до початку ХХІ ст. антропогенне навантаження на біосферу Землі, яке викликається господарчою

діяльністю людства, вийшло за всі допустимі межі. Біосфера не здатна більше компенсувати подібні антропогенні збурення. Прірва між доходами багатих і бідних також досягла нечуваної глибини. Напруженість як у взаємодії між людством і біосферою, так і всередині світового суспільства перевершила всі допустимі межі і в цьому розумінні стала позамежною та продовжує зростати [373].

Поряд з цим розумінням ноосфери В. Вернадським видатні представники глобалістики В. Оленьєв та А. Федотов [337] наводять сучасне визначення ноосфери «Ноосфера – сфера розуму і духу, яка постійно розширюється у просторі і часі, сфера, яка заснована на розумі та духові життєдіяльності Земної цивілізації, ядром якої служить історична біосфера Землі. Необмежена у часі життєдіяльність Земної цивілізації досягається гармонійною взаємодією людства і біосфери та гармонією всередині самого суспільства. Під словами «постійно розширюється у просторі і часі» розуміється експансія людства у космічний простір. Стосовно проблеми «стійкий розвиток – ноосфера», важливо розуміти, що термін «стійкий розвиток» означає лише тип розвитку людського суспільства, що передує становленню ноосфери. Цей термін не може охоплювати незвичайно широкий спектр змісту і функціонування самого суспільства, можливої взаємодії нашої цивілізації з іншими космічними цивілізаціями. Він обмежений за змістом. Значно більш широким поняттям є поняття ноосфери. У науковому сенсі, представлене вище визначення ноосфери, яке дає глобалістика, є гранично широким і достатнім для позначення унікального явища духовної організації розуму на планеті Земля. Проблема перетворення біосфери у ноосферу, сформульована В. Вернадським ще в 1925 р., піднімається у XXI ст. до проблеми конструювання і становлення Земної ноосферної цивілізації» [337, с. 27].

Отже, нині у зв’язку з інтенсивним розвитком високих технологій, космонавтики і освоєння людством космічного простору та наведеними глобалістичними міркуваннями відносно ноосфери, можна стверджувати, що

у наведеному вище висловлювані видатних глобалістів (В. Оленьєв, А. Федотов) фактично сформульоване визначення майбутньої ноосферної космічно-орієнтованої цивілізації людства і тому у сучасної молоді вже нині потрібно формувати ноосферні космічно-орієнтовані свідомість та світогляд, визначення яких полягають у наступному.

Ноосферна космічно-орієнтована свідомість – здатність головного мозку людини цілеспрямовано сприймати та відображати навколишній світ з урахуванням принципів високої духовності та досягнень науково-технічного ІВТ прогресу; активно й цілеспрямовано перетворювати світ відповідно до своїх інтересів та потреб, але згідно положень ноосфери, тобто здатність людини забезпечити перехід сучасної ІВТ біокосмосфери (ведучими елементами якої є інформація, техніка і високі технології, космічні дослідження, космізація людського буття) у ноосферу (сферу, де симбіоз «високої духовності – розуму – екологічно-кліматичного світогляду» людини відіграє найважливішу роль у розвитку суспільства, природи і космосу); здатність людини до пошуку сприятливих умов для свого існування як на нашій планеті, так і в майбутньому на освоєних людством інших землеподібних планетах, звісно при умові високодуховних взаємин між людським суспільством та природою, у результаті чого відбуватиметься усвідомлення молоддю потреби в удосконаленні світу та відповідальності за його, в першу чергу, кліматичний та екологічний стан, що в свою чергу приведе до створення ноосферної космічно-орієнтованої цивілізації.

Ноосферний космічно-орієнтований світогляд – система філософсько-антропологічних, наукових, філософсько-педагогічних і високодуховних поглядів, які визначають ставлення людини до навколишньої дійсності, Всесвіту й самої себе і, які покликані формувати ноосферу та антропокосмізм у людей; сукупність знань про планетарну і космічну еволюцію, про структуру світобудови, про місце розумної матерії та інших видів матерії в масштабах космосу й осмислення ролі людини як частинки Всесвіту та значення її в космічному еволюційному процесі, завдяки яким людина здатна сприяти

якісному переходу розумної матерії Землі із ІВТ біокосмосфери в ноосферу з перспективою створення ноосферної космічно-орієнтованої цивілізації; найвища форма самоусвідомлення людини свого самозбереження і виживання, яке можливе лише за умови вдосконалення кожної людини в її світоглядних цінностях, зокрема, це висока (божественна) духовність і мудрість, добро і справедливість, екологічно-кліматична відповідальність, прогресивна ментальність, любов до рідної планети Земля і усвідомлення в необхідності освоєння землеподіних планет космосу у зв'язку з наслідками ІВТ прогресу; система знань, уявлень і переконань у нагальних освітніх змінах, які повинні бути напрямлені на ноосферизацію та антропокосмізацію навчальних предметів від середньої до вищої школи, на процес становлення і розвитку ноосферного космічно-орієнтованого майбутнього людства.

Ноосферна космічно-орієнтована цивілізація – суспільно-історичне утворення, локалізоване у просторі й часі, яке пройшло такі ієрархічні рівні техногенних цивілізацій як: антична, римська, середньовічна, індустріальна, постіндустріальна, що призвели до таких цивілізаційних змін як: екологічно-кліматична, антропологічна та інші глобальні кризи, процеси відчуження, все нові засоби масового знищення, які загрожують людству омніцидом; нова формація, в якій відсутнє нагромадження капіталу, процвітає демократизація, відбулися кардинальні зміни політичного устрою у державах, умови життя, світогляд, свідомість і способи мислення людей, духовність суспільства й освіта молоді; інтелектуальний високодуховний (божественний) тип суспільства, що сміливо впроваджує інноваційні практики і технології в освіту і вміє цілеспрямовано, виходячи із своєї культурної, прогресивної ментальності самостійно із знанням справи пережити і ліквідовувати глобальні та цивілізаційні виклики; сучасна і майбутня земна цивілізація з її матеріальними і культурними, науково-філософськими, високотехнологічно-технічними, інформаційно-знаннєвими і інноваційно-мистецькими звершеннями, яка здійснила віковічну мрію людства – перехід нинішньої ІВТ біокосмосфери у ноосферу та освоює землеподібні планети космосу з метою

збереження людства; цивілізація, яка заснована на гармонійній взаємодії у системі «людина – суспільство – природа» і є необмеженою у часі, вона «постійно розширюється у просторі і часі» (згідно В. Оленьєва та А. Федотова), тобто здійснила експансію людства у космічний простір.

Важливо відзначити ще й таку думку згаданих глобалістів відносно стилю міркувань політиків і філософів: «Для чого ви, філософи, закликаєте політиків думати про якісь стратегічні проблеми? Адже практикуючий політик, якщо він бажає залишитися у політиці, може жити лише сьогоднішнім днем, може розв'язувати лише кон'юнктурні проблеми, його перспектива обмежена унаслідок самого характеру його діяльності. Тому мислення політика і філософа несумісні» [337, с. 27].

У найзначнішій мірі впливає на людину і суспільство екологічна обстановка, яка повністю формує людину і в той же час при несприятливих умовах, викликає мутацію організму людини, а то й знищує її. З кожним роком екологічна загроза лише збільшується і особливо прогресує кліматична загроза, яка нині перетворилася в найбільшу глобальну проблему для людства [188, 399]. О. Кивлюк розглядає вплив викликів сучасної епохи на розвиток суспільного життя, зокрема: сучасна епоха характеризується загостренням глобальних проблем і розгортанням суперечливого процесу становлення багатовимірного і цілісного світу на засадах ідеології космополітизму, невід'ємною складовою якого є розгортання освітньої революції як частини глобальних змін у механізмах функціонування і розвитку цивілізації [199].

Системну відповідь на питання про надійні перспективи суспільства дає лише ноосферна стратегія сталого розвитку. Не можна лишити поза увагою проект академіка НАН України Ю. Туниці, від якого багато в чому залежить майбуття світової спільноти. Йдеться про концепцію Екологічної конституції Землі [445, с. 4; 487], як перспективу розвитку людства. Але майбутнє неможливе без розвитку науки і техніки, технології, які неодноразово приводили до змін суспільно-економічних формацій і, відповідно, духовності людства. Запізнення з початком пошуку нового шляху розвитку філософії

освіти в умовах породжених ІВТ прогресом проблем, від нерозуміння причин, які їх породила ІВТ революція, може обернутися для людства трагедією. З утвердженням віри в могутність Розуму і Духовності у молоді мають утвердитися почуття тривоги та відповідальності за свою долю і долю родини, долю всього Людства і нашої планети Земля, на якій, можливо єдиній, а можливо й ні, у всьому Всесвіті існують життя та природа в усьому їхньому розмаїтті й красі.

М. Дробноход наголошує на тому, що «Сучасна системна криза вкотре засвідчила, що світ наближається до так званої точки біфуркації (роздвоєння), тобто стану нестійкої рівноваги, що є загрозою існуванню людства. Відомі вчені з різних країн – Лестер Браун, Деніз Медоуз, Еріх фон Вайцзеккер, Моріс Стронг, Микита Мойсєєв і багато інших – дійшли однозначного висновку: якщо негайно не вжити рішучих заходів, то до 2020–2030 рр. біосфера разом з людством опиниться у квазістабільній фазі еволюції, до умов якої людський організм і все суспільство не здатні адаптуватися. Водночас наголошується, що передбіфуркаційний період небезпечний тим, що найменший поштовх здатен спровокувати лавиноподібний розвиток негативних процесів. У зазначеному стані може бути лише два варіанти світового розвитку (М. Дробноход, В. Луцюк): 1) або інволюція, тобто поглиблення глобальної системної кризи і незворотність процесу деградації людства та його загибелі. Нострадамус передбачив кінець Світу в 3797 р., але вчені обґрунтовано прогнозують його вже в першій половині XXI ст.; 2) або ноосферна революція на основі накопичених людством знань і перехід (стрибок) на якісно новий еволюційний рівень через усвідомлення необхідності докорінних змін у взаємовідносинах людини і навколишнього середовища як єдиної еволюційної можливості самозбереження» (Українська Світова Інформаційна Мережа «Четверта Хвиля») [140].

Джерела глобальної екологічної і кліматичної катастроф очевидні – це господарська діяльність, спрямована на задоволення всезростаючих матеріальних потреб людей за рахунок все більшого освоєння природного

матеріалу і бездуховність нашої цивілізації [377]. Замість очікуваного раю, де ІВТ прогрес має стати гарантом автоматичного розв'язання всіх проблем і протиріч, а промислове зростання – гарантом процвітання і могутності, світ виявився у лещатах екологічної і кліматичної криз, інфляції і безробіття. Спроби наукового передбачення майбутніх подій у багатьох випадках виявилися недієздатними, бо намальовані західними футурологами картини майбутнього були в кінцевому підсумку не чим іншим як надуманими образами [183]. «Технологічний оптимізм», такий характерний для футурологічних досліджень 50-60 років XX ст., змінився «екологічним песимізмом» [265, с. 5].

Становлення техносфери забезпечується ІВТ прогресом. Наслідки ІВТ прогресу суперечливі за своєю природою: з однієї сторони, вони дозволили наростаючій чисельності людей задовольнити свої потреби за рахунок якісної зміни технологічних процесів (автоматизації, хімізації, комп'ютеризації тощо), зміни характеру праці, покращення медичного обслуговування, удосконалення засобів транспорту і зв'язку. Разом з тим нависла загроза виникнення термоядерної катастрофи, кліматичної війни, демографічних вибухів, біологічної деградації людини в результаті забруднення оточуючого середовища [377, 399].

Технічні системи і технології (техноречовина, яка руйнує біосферу) створюються на основі досягнень науки і впроваджуються в практику за вказівками і розробками вчених [186]. Нинішній етап історії переконує, що людина ввійшла в життя тихо, а щезнути може досить гучно під трагічні вибухи створених нею знарядь винищення, зокрема ядерних і термоядерних бомб, тектонічної, хімічної і бактеріологічної, кліматичної зброї. Відповідальність кожної людини, ким би вона не була за професією, за свої дії, вчинки – надзвичайно важлива річ. Нині все очевиднішими стають наслідки нерозумних дій слабко підготовлених до своєї професії людей, хижацького, бездарного господарювання невігласів, їх керівництва, їх марнотратства, тому

з переходом людства до постіндустріального суспільства актуалізується проблема «техносфери» [172].

Поняття «техносфери» розробляли такі видатні філософи як: П. Тейяр де Шарден, М. Гайдеггер, К. Ясперс, Е. Тоффлер. Техносфера має «свою особливу форму на кожному етапі соціального розвитку. Коли Друга хвиля цивілізаційних змін розтікалася планетою, сільськогосподарська техносфера була заміщена індустріальною: невідновлювальні джерела енергії були безпосередньо включені до системи масового виробництва, яка в свою чергу постачала товари у високорозвинену систему масового розподілу» [261, с. 63-64]. На думку П. Тейяр де Шардена розвиток техносфери йде шляхом, який передбачив ще Ж. Ламарк: «Людині призначено знищити саму себе після того, як вона зробить Землю непридатною для перебування» [261, с. 14].

Таким чином, нинішній ІВТ прогрес розвивається в напрямку все більшої замкненості техніки на саму себе. «Технічний прогрес може вважатися благом лише тоді, коли він є керованим. Спілкування зі світом автоматів істотно впливає на здатність людини до вільного вчинку й творчості. Сила світу автоматів придушує людину, підсилюючи відчуження й пасивацію» [150, с. 401]. «У наші дні техніка із засобу підтримки життя перетворюється в самоціль» [583, с. 404]. Виникає таким чином суперечність – «біосфера» прагне до стабільності, а «техносфера» – до розширення. Техносфера, з одного боку, виснажує природні ресурси, а з іншого – вносить екологічний дисбаланс у природу (ефект «подвійного тиску»). Повна екологічна катастрофа наступить тоді, коли перестануть працювати механізми самовідновлення біосфери. «Порятунок від техніки варто шукати в самій техніці. Заради свого порятунку людство зобов’язане стимулювати перехід на якісно новий технологічний рівень» [268, с. 22]. Зокрема, Ю. Хабермас розуміє техніку як «сукупність раціональних прийомів оволодіння світом» [525, с. 52].

Варто відзначити, що саме поняття «техносфера» показує здатність техніки формувати цілісне середовище [400, с. 4]. Зазначимо, що тільки на рівні трансформацій природних систем, обумовлених відходами техногенної

діяльності, можна помітити глобальний характер техногенного середовища. До того ж варто відзначити, що існують глобальні соціокультурні впливи технологій (особливо інформаційних): наявність світового ринку, система глобальної інформації, формування в технологічному світі загальних (технологічно забезпечуваних) інтересів і потреб. Це і є техносфера у повноті своїх інтенцій [172, с. 25]. «В рамках техноцентричної парадигми людині виділяється роль придатка машини й навіть ставиться питання про своєрідний синтез людини й машини (кіборг). Але така позиція свідчить про нерозуміння ролі технічної реальності в біосоціальних процесах, що призводить до перекручування ідентичності людини» [1].

В. Чешев вважає, що без дослідження людини неможливо осягнути сутність тих перетворень, які мають відбуватися в ноосфері. «Людина приречена жити в світі техніки, системну організацію якої прийнято сьогодні називати техносферою… Світ штучного, світ техносфери є по суті діяльнісний світ людини, що живе своїм доцільним раціонально-розумовим життям у рамках соціального цілого» [545]. Техносфера формує не тільки особистості, але й соціальні мотивації: культуру, світогляд, ідеологію. Мотиваційна установка на максималізацію комфорту протягом часу існуванні людини для свого виникнення мала потребу в існуванні техносфери. Зокрема, з’являються технічні засоби, що імітують інтелект, почуття (відчуття) людини. Вони впливають на вибір, формування і встановлення людиною своєї ідентичності. Варто зазначити, що дані тенденції найбільш важливі для інформаційної стадії розвитку техносфери, у рамках якої відбулася якісна зміна керування не тільки технологічними, але й соціальними процесами [172, с. 26]. В процесі формування техносфери технологічне зростання актуалізує новий феномен суспільного життя – соціально-масові явища [543, с. 137-143].

Необхідно зважати, що техносфера імпліцитно містить суперечність: вона замкнена на людині, і, водночас, в процесі свого розвитку дегуманізується. Техніка завдяки прогресу, вже перестала потребувати контролю з боку людини, стала самодостатньою, і, водночас, функціональним

призначенням техніки є покращення умов існування людини. Адже цінність людини вища за техніку. Людина залишається основним індикатором у створенні нових видів техніки. Відтак, можна було б говорити про заміну у майбутньому ІВТ біокосмосфери ноосферою. Така трансформація, зокрема, суттєво змінює підходи до освіти. Якщо для епохи техносфери (індустріальне суспільство) учень (студент) вчиться, як правило, один раз у житті, то для світу ноосфери (постіндустріальне суспільство) навчання стане постійним, індивід буде учитися все життя. Проте аналіз самого характеру ноосфери показує, що вона не заміщуватиме, а включатиме в себе техносферу [172, с. 27]. Але замість цього, нині можна говорити, що біосфера перейшла в проміжний стан – у біотехносферу, а точніше ІВТ біокосмосферу, бо ведучим елементом у ній уже є інформація, техніка і високі технології та космічні дослідження.

Ігнорування відповідальності науковцями уже привело до багатьох бід. Не можна ні на мить забувати, що наука, як мудро застеріг Дж. Бернал: «Не тільки вказала щасливий шлях для всіх, але і відкрила перспективи загальної загибелі не тільки для людства, але і взагалі всього живого на Землі» [134, с. 77]. Подальший розвиток людства висуває на передній план наукового пізнання нові методологічні принципи, пов’язані з прогнозуванням наслідків впливу людини на оточуюче середовище, з прогнозуванням тих умов, які можуть наступити в майбутньому. Тому перед наукою в першу чергу постає задача пошуку оптимальних форм взаємодії людини і природи, які вимагають переорієнтації науки, зміни її методологічної установки. Окрім функції пізнання і перетворення оточуючого світу, наука має набути нову функцію, зв’язану з виживанням людства. Це найтіснішим чином пов’язано з пізнанням законів еволюції біосфери і переходом її в ноосферу через техносферу та ІВТ суспільство і закономірностей суспільного розвитку, бо наш світ увійшов в принципово новий стан – позамежний. Такий стан у своєму традиційному русі, якщо прослідкувати його до логічного кінця, націлений, як такий, у небуття [337, с. 18]. З погляду сьогодення у трактовці основоположників становлення

первісних уявлень про ноосферу можна знайти деякі елементи утопії. В [258, с. 4] відзначається, що «вчення про ноосферу з самого початку несло в собі елементи утопії, що в ньому переплелися ціннісні, побутові й уявні підходи, що ціннісні характеристики ноогенезу були однозначно позитивними, а це протирічить діалектиці життя. Потрібно розрізняти ноосферу з елементами утопії і її реальний стан. Виникає необхідність переборення елементів утопії через розмежування бажаного і сущого в ній, ціннісних і онтологічних уявлень про реальність».

І все ж, не дивлячись на елементи утопії можна говорити про перехід біосфери (а точніше, ІВТ біокосмосфери – *автор*) в ноосферу. Нині в становленні ноосфери прослідковується дві тенденції: «одна – на її фактичне витіснення технікою і технологіями, що не залишає умов для існування людства, інша – на виживання, сумісний розвиток ІВТ біокосмосфери і ноосфери. Сцієнтизм вихолощує все нові і нові сфери нашої свідомості, в міру того, як техніка придушує життя» [258, с. 10]. Е. Гор дає наступну характеристику сучасного світу: «… все це свідчення духовної кризи сучасної цивілізації, породженої її внутрішньою пустотою і відсутністю великої духовної цілі» [112, с. 404]. «Я прийшов також до більш глибокого розуміння самого страшного факту з усіх, з якими нам довелося зіткнутися в наш вік: цивілізація здатна знищити сама себе» [112, с. 13]. Все це, згідно М. Мойсеєва, означає, що людина не знайшла потрібного ключа до своїх взаємовідношень з Природою, в результаті чого вона приречена на загибель. Науці поки що не вдалося знайти принципового розв’язання цієї проблеми. Необхідно всебічно вивчити закономірності переходу ІВТ біокосмосфери в ноосферу, сформулювати основні принципи, згідно яких має здійснюватися розвиток цієї надскладної системи (збереження атмосферного гомеостазу, співвідношення стабільності і перетворень у біотичному круговороті, процеси енергетичного балансу, геохімічні цикли тощо). Обов’язковою умовою плідної програми оптимізації взаємодії суспільства і природи є глибокий й усесторонній аналіз закономірностей суспільного розвитку (демографічні процеси, соціально-

економічна структура суспільства, виробнича діяльність, рівень розвитку науково-технічного прогресу тощо).

Ноосфера (поняття, яке актуалізується в працях В. Вернадського [83]) має розглядатися як органічний компонент соціальної системи, яка характеризується конкретно-історичним рівнем розвитку її економічних, соціально-політичних і культурних характеристик. Тільки при цій умові проблема взаємодії суспільства і природи може бути успішно розв'язана на справжній науковій і суспільно-перспективній основі. Початковим етапом розв'язання цієї проблеми є становлення в останні роки нової інтегральної науки про сучасний світ, яка отримала назву «Глобалістика» [183, 265, 337]. Люди нарешті стали розуміти, що технічна і технологічна діяльність людства здатна привести до таких наслідків, до таких змін Землі, в умовах яких життя на планеті стане неможливим. Вибудувана раніше картина світу виявилася неповною в дуже важливій частині – контролю над техносферою. Уже сьогодні техносфера вийшла за межі власне планета Земля і набрала не планетарні, а космічні масштаби. В новій, сучасній картині світу промисловість, техніка і технологія постають як сили, розвиток яких не може бути стихійним, безконтрольним. Але ця проблема виявляється більше соціальною, ніж науковою. Таким чином, необхідно йти іншим шляхом – просвітницьким і духовним. Необхідно донести до свідомості абсолютної більшості людства, що нині нашу планету потрібно розглядати як космічний корабель, де всі ресурси вкрай обмежені і природа та екологія заключені в малому об'ємі, а тому все обліковується, регулюється, регенерується, науково контролюється, щоб забезпечити життєдіяльність людей у цьому замкненому просторі, адже за бортом цього населеного корабля безмежний, холодний і пустий з глибоким вакуумом космос. Утворення найменшого неконтрольованого отвору в цьому кораблі веде до миттєвої загибелі людства і всього живого. Тому необхідно, щоб молодь всебічно засвоїла нову науку – глобалістику. В ній здійснюється спроба розкриття внутрішньої логіки проектів і моделей, співставлених з реально існуючими тенденціями розвитку

людства, а також дається диференційована оцінка соціально-філософських посилів кінцевих результатів і висновків, які витікають із зарубіжних досліджень глобального розвитку [183, 265].

Популярність та актуальність теорії ноосфери зв'язана з тим, що у суспільній свідомості стверджується «ідеологія інвайронменталізму» [172, с. 27]. Вона пропонує новий погляд на взаємовідносини людини і технобіосфери. Становище у світі визначається тепер «не тільки соціально-економічними умовами, а й станом довкілля на планеті загалом і в кожній країні зокрема. Природне середовище істотно обмежує діяльність людини, потенційні можливості якої стримуються закономірностями функціонування біосфери та її регіональних екосистем. Поняття нової інвайронментальної ідеї зачіпає основоположні людські цінності, потребує перегляду багатьох постулатів релігії, економіки, політики, культури, освіти, повною мірою враховувати у своїх великомасштабних проектах її екологічні наслідки. Інвайронментальний погляд не лише близький до вчення В. Вернадського про ноосферу, а й є розвитком її концепту на новому етапі історії людства і біосфери. Щоправда, творець вчення про ноосферу вірив, що майбутнє живої оболонки буде радісним і безхмарним, надійним і стабільним. Він недооцінив негативної ролі людського розуму. Сьогодні ми вже добре знаємо, як часто розумна діяльність людини зводиться нанівець її нерозумними діями. Політики, економісти і деякі екологи нерідко прикрашають екологічну дійсність. Насправді ж вона складна, небезпечна і загрожує людству трагедією планетарного масштабу» [453, с. 57-59]. Зазначені недоліки можна віднести до реверсії злиття біотехносфери (нині ІВТ біокосмосфери – *автор*) і ноосфери [377, с. 252-270], про яку сьогодні активно дискутують вчені.

Т. Андрущенко у своєму дослідженні зазначає: «Розглядаючи тенденції розвитку засобів масової інформації, Е. Тоффлер відзначає підвищення їх інтерактивності завдяки впровадженню нових мережевих комп'ютерних технологій. Він стверджує, що наступає епоха не масових засобів інформації, в процесі цього разом з новою техносферою з'являється нова інфосфера, і це

матиме наслідки, що далеко йдуть, у всіх сферах життя, включаючи нашу свідомість» [20, с. 87].

Так О. Трофімова впевнена, що такий перехід відбувається сьогодні. Причому він має далеко непозитивний характер. Відбувається втрата знаків, жестів і міток справжньої людяності та людського спілкування. «Найбільший прогрес у розвитку інформаційних технологій, залучаючи нас у космополітичне панування Інтернет-простору, роблячи нас громадянами світу, а в технократичному суспільстві робить особистість викладача в тенденції як би зайвою» [486, с. 96].

Американський соціолог Е. Тоффлер [485] також висунув оптимістичний образ майбутнього, який базується на комп'ютеризації світу. Пропонуючи і розглядаючи модель хвилеподібного, технологічного розвитку людської цивілізації від Першої хвилі (аграрне суспільство), до Другої (індустріальне суспільство) і Третьої хвилі історико-технологічних змін (постіндустріальне суспільство, ключовим продуктом якого є інформація), він виходить з того, що в даний час відбувся якісний стрибок в історії, який являється ні чим іншим як «глобальною революцією», що радикально змінює природний і культурний світ, який оточує людство. Мова йде про формування «цивілізації Третьої хвилі» невичерпним джерелом розвитку якої стає інформація. На переконання Е. Тоффлера, перспективний розвиток людства – це перехід до «інформаційного», «високоелектронного» суспільства, де телебачення має поступитися «індівідіо», електронне оточуюче середовище має стати важливим компонентом «інфосфери», а «електронний котедж» буде центральною коміркою суспільства майбутнього [485]. «Тоффлер аргументовано доводив, що нові інформаційні технології виведуть демократію на новий виток розвитку. Він цілком логічно і обґрунтовано показує, що з розвитком суспільства й у першу чергу з розвитком науки, техніки й технологій саме знання стає головним ресурсом влади сучасного інформаційного суспільства. Знаннєва демократія, влада компетентності сьогодні все більше стверджує себе в розвинених західних країнах» [20, с. 87].

Проте, «Комплексний характер футурологічної теорії Е. Тоффлера, а також його аналізу специфіки функціонування сучасної інформаційної цивілізації доповнюється ідеєю про те, що надалі може відбуватися значне розшарування між суспільствами, що знаходяться на різних етапах цивілізаційно-хвильового розвитку. Е. Тоффлер задається надзвичайно актуальним питанням про те, чи не приведе збільшення такого розриву до значних глобально-кризових потрясінь. Чи не чекає нас нове зіткнення цивілізацій? Чи зможе Західний світ відстояти свої науково-технологічні здобутки?» [22, с. 87-88].

Наука не може розраховувати ні на яке просування в дослідженні загальних властивостей оточуючого середовища і її здатності протистояти можливим масштабним впливам зі сторони людини, а це означає, що не враховувати нинішнє антропогенне навантаження на Природу і її реакцію, є основою катастрофічної зміни клімату, яке веде до колапсу життя на Землі [139]. За твердженням В. Стьопіна [466] біосфера планети вже не справляється із забрудненнями. При нинішньому антропогенному тиску й рівні природоохоронних заходів біосфера могла б самовідновлюватися тільки при населенні планети не більше 500 мільйонів чоловік. Це стільки, скільки жило на Землі в епоху відродження. А зараз нас уже більше 7 мільярдів. Причому до середини століття демографи прогнозують подальший ріст населення Землі до 9 мільярдів. Але людство не особливо піклується про завтрашній день. Усі хочуть поліпшення рівня споживання сьогодні.

Настання часу виникнення ноосфери з точки зору автора [436, с. 111] являє собою дуже велику невизначеність, але це – область непізнаного в поступальному розвитку людської думки. Створення ноосфери це не заклик повернутися в лоно «матері – природи». Відмовитися від активної ролі Людини, підкорити подальший розвиток людства неосяжній мудрості природи рівнозначно повернення людства на давно пройдені ступені розвитку. Це шлях деградації людства.

Автори наступної публікації вказують на те, що «проведені комп’ютерні експерименти при всій їх недосконалості показали, що людству для вступу в

епоху ноосфери необхідно подолати величезні труднощі. Адже побудувати ноосферу – означає змінити структуру системи «техносфера – суспільство» [482, с.51]. Але змінюватися необхідно перш за все самому суспільству. А це означає, що потрібно змінитися самій людині. Але людина надто непередбачувана система, яка заради миттєвої вигоди може поставити під загрозу і природу, і суспільство. У цьому аспекті необхідна глибока духовна перебудова самого духу і набуття нового сенсу існування [330]. Поряд з цією високосвідомою розумною організацією всього суспільного життя за збереження природи, її фауни і флори, всезростаючого значення набуває виховання нової духовності, свідомості, високої культури поведінки молодих людей і, зокрема, студентів. Необхідно, щоб зростала їхня відповідальність за долю планети і навіть космосу. Необхідно також видалити з навколоземного космічного простору технологічне сміття, яке може стати суттєвою загрозою для космічних польотів, тобто має здійснюватися космоекологія [377, с. 264].

Для того, щоб утвердилася ноосфера «Планетарне суспільство має перетворитися в деякий єдиний організм, що взаємодіє з біосферою як єдине ціле. Це – «абсолютний факт». Має виникнути Колективний Розум внаслідок необхідності обміну, нагромадження, відбору і зберігання інформації, технології, вироблюваними людьми в процесі їх життєдіяльності. В наш час мова йде вже про Колективний розум планетарного масштабу, оскільки людство має взаємодіяти з природою як єдине ціле. От і виникло уявлення про коеволюцію природи і суспільства, як про сумісний розвиток природи і її складової – суспільства. Такий стан біосфери і суспільства, в якому реалізований принцип коеволюції, я і ототожнюю з поняттям ноосфери. Такий стан ноосфери, за моїм глибоким переконанням, не може виникнути сам собою» [307, с. 155]. Для виникнення навіть первісної фази ноосфери – ноосферогенезу потрібно уже нині готувати учасників Колективного Розуму. «Сучасна наука здатна сформулювати умови для забезпечення коеволюції природи і суспільства, коли стане формуватися колективна воля людей, необхідна для розвитку процесу ноосферогенезу. Ці необхідні умови отримали

назву «екологічний імператив». Він дозволяє ту межу допустимої активності Людини, яку в даний час людина не має права переступити ні за яких обставин» [307, с.156]. Щоб цього не трапилося, «екологічний імператив» повинен супроводжуватися «духовним імперативом», до того ж не менш жорстким, ніж екологічний. Але для цього необхідно переробити свідомість людства. Проте це найтяжча робота, бо ніщо не змінюється так повільно, як свідомість людини. Формування високих духовних принципів кожної людини і набуття нового сенсу її існування в умовах ноосфери можливо тільки при суцільній високій духовності суспільства. Над підвищенням духовності мають працювати як освіта, наука, так і саме суспільство. «Матеріалізм не відчуває софійності світу. І тому він бездуховний» [251, с. 71].

За твердженням В. Оленьева та А. Федотова: «Земна цивілізація нині переживає найскладніший, критичний момент своєї історії і корінна реконструкція всього сучасного світу можлива лише на основі науки про цей світ, як єдиного цілого. Наш світ, щоб не піти в небуття, може і повинний конструюватися як космічний корабель. І тільки наука може сформувати так необхідну людству нову інтегральну науку про сучасний світ – глобалістику. І вже на основі цієї нової науки варто розробляти стратегію стійкого розвитку країн і світу, які входять у нього» [337, с. 28], як перший крок входження в ноосферу, хоча «…ідея стійкого розвитку, проголошена в Ріо, і віддалена епоха ноосфери не володіють поки що самою важливою якістю – зв'язком з новим інформаційним етапом розвитку людства» [435, с. 60]. «Для того, щоб знайти такий вихід, вимагається гранична напруга творчого генію людства, незчисленна кількість винаходів і відкриттів. Тому необхідно, як можна швидше, максимально розкріпачити особистість, створити можливість для розкриття свого творчого потенціалу будь-якій здатній до цього людині. Людство повинно жити в злагоді з Природою, з її законами. Люди повинні сприймати себе не панами, а частиною Природи. Нові моральні принципи мають ввійти в кров і єство Людини. Для цього необхідно мати не тільки спеціальну, але й гуманітарну освіту. XXI ст. буде століттям гуманітарного

знання, подібно до того як XIX ст. було століттям пари та інженерних наук» [248, с. 5].

Варто відзначити, що вже старанням ентузіастів майбутньої ноосферної космічно-орієнтованої ери розробляються необхідні освітні матеріали [128, 337, 428, 502, 562]. Тому цей аспект олюднення знань про загрозу зіпсуття клімату слід розглядати в площині духовності. Потрібно виробити нові принципи виживання людства, а тому процес освіти повинен збагатитися всіма досягненнями науки і техніки, культури і мистецтва, моралі і духовності, релігії і філософії [309, с. 253]. «В епоху ноосфери зможе вступити лише по-справжньому високоосвічене, духовне суспільство, яке розуміє свої цілі, яке усвідомлює труднощі на шляху його розвитку, здатність співвіднести свої потреби з тими можливостями, які дає йому Природа» [309, с. 255]. В епоху ноосфери особистість вчителя (наставника – *автор*) стане відігравати вирішальну роль [427]. У новому стані людства, який може забезпечити виконання вимог «Екологічного імперативу», коли будуть створені ноосферні норми моралі, вчитель стане центральною фігурою в суспільстві [478]. Тому вже нині необхідно забезпечити суспільний престиж учителя, залучити до цієї діяльності самих талановитих і розумних людей, здатних мислити самостійно і передавати цю властивість іншим [476, 477]. До цієї проблеми мають бути прикуті думки і зусилля вчених і державних діячів, всіх передових людей, занепокоєних майбутнім людського суспільства [159, 160].

Основними напрямками формування особистісних характеристик сучасного вчителя є: поглиблення і розширення наукового світогляду; підвищення загальної культури – політичної, духовної, моральної, естетичної; постійне оновлення наукових знань, раціональної складової особистості вчителя; кристалізація вольових якостей; підвищення педагогічної майстерності; поглиблення органічного зв’язку вчителя з життям, соціальною практикою; утвердження активної життєвої позиції [478]. На думку Б. Гершунського «Неможливо виховати людину, а в більш широкому плані – неможливо створити умови для самотворення особистості, залишаючись в

межах інформаційного підходу, який зараз є панівним. Особистість створюється особистістю, соціумом, життям, власною життєдіяльністю та життєтворчістю» [103, с.304].

Отже, в епоху становлення ноосфери якраз корпус учителів, свідомість яких пронизана принципами ноосфери, може виявитися тією базою і тією життєвою школою для мільярдів людей, яка стане здатною відбирати осіб, придатних для керівництва іншими людьми, і тих, кому може бути довірено розпоряджатися тією могутністю, якою ми володіємо уже сьогодні. Тому необхідно готувати їх уже тепер як Колективний світовий Розум, щоб не було пізно. Тобто ставиться завдання негайного поширення наукового знання на все людство (М. Мойсеєв «Слово про НТР»). «Квінтесенцію нового світогляду мають скласти нові філософські погляди й уявлення» [337, с. 28].

Самозбереження і виживання людства можливе лише за умови вдосконалення кожної людини в її світоглядних цінностях, зокрема, це висока духовність, мораль, добро і справедливість, любов до рідної планети Земля. Необхідна «ноосферизація» і антропокосмізація всіх навчальних предметів від школи і до вузу та магістратури й аспірантури, з метою виховання ноосферної космічно-орієнтованої свідомості та духовності у молоді враховуючи виклики та загрози сучасного ІВТ прогресу, перед якими постала наша цивілізація на сучасному етапі [370, 381]. Отже, будучи головним компонентом планети Земля, людське суспільство повинно перебувати в процесі неперервного обміну речовиною, енергією та інформацією з оточуючим природним [270] і космічним середовищем, тобто бути відкритою системою, яка підкоряється законам синергетики. Потужність виробничої сфери сучасного суспільства наростає прискореними темпами і людська діяльність стає уже основним «геологоутворюючим» фактором розвитку планети, особливо її біосфери, яка поступово стає біотехносферою (а, точніше, ІВТ біокосмосферою – *автор*), а не ноосферою, що загрожує існуванню нинішньої цивілізації [431]. Тому в добу глобалізації [98] світова наука нерідко є першоджерелом небажаних та небезпечних змін у природі та суспільстві. Разом з тим, саме наука та

філософія [93] є важливими чинниками збереження цивілізації та культури. Це ще раз переконливо доводить, що проблематики сталого розвитку та ноосфери і космосфери глибоко взаємопов'язані [446, с. 3]. У цьому зв'язку принципового характеру набуває висновок академіка А. Урсула про те, що стратегія сталого розвитку логічно може бути лише ноосферою [492, 494]. За Тейяр де Шарденом кінцевим пунктом розвитку ноосфери є її злиття з Богом, єднання з Богом і створення божественної космічної цивілізації.

Отже, в даному параграфі утверджена думка у потребі становлення ноосферних космічно-орієнтованих свідомості та світогляду в епоху ІВТ прогресу, в зв'язку з цим наводяться авторські визначення понять: «ноосферна космічно-орієнтована свідомість», «ноосферний космічно-орієнтований світогляд» і «ноосферна космічно-орієнтована цивілізація». Таким чином, нами доведено, що формування ноосферного космічно-орієнтованого свідомості та світогляду в молоді, в межах якого розумна людська діяльність наділена високодуховними принципами має стати головним, визначальним чинником усіх освітніх програм. Показано, що тільки у такому випадку людство зможе забезпечити перехід сучасної ІВТ біокосмосфери (ведучим елементом якої є інформація, техніка і високі технології та космічні дослідження) у ноосферу (сферу, де симбіоз «високої духовності – розуму – екологічного світогляду» людини відіграє найважливішу роль у розвитку суспільства, природи і космосу). Наголошено, що людство має не дозволити здійснити фактичне витіснення технікою і технологіями сферу його існування, а має забезпечити сприятливе розумне співіснування ІВТ біокосмосфери і ноосфери, а в майбутньому – ноосферної космічно-орієнтованої цивілізації людства.

4.3. Виклики четвертої промислової революції сучасному суспільству

У даному підрозділі зроблено акцент на розгортанні «четвертої хвилі» суспільного науково-технічного поступу – ІВТ революції (кін. XX ст. –

поч. XXI ст.), яка завершує: аграрну революцію – «перша хвиля» (10–12 тис. р. до н.е.), індустріальну революцію – «друга хвиля» (XVIII ст. – XIX ст.) та НТР – «третя хвиля» (XIX ст. – сер. XX ст.) і неминуче приведе до наступної «п'ятої хвилі» (кін. XXI ст.) в розвитку людства – космічної революції – космічної експансії людства. Але це вимагає перенесення акценту ІВТ революції на забезпечення безвідходних і ресурсозбережувальних форм виробництва з урахуванням космічних, кліматичних, екологічних, антропологічних, духовних та інших чинників. Тому нами запропонована концепція революційного й освітньо-духовного розвитку суспільства в контексті прогнозних перспектив та викликів четвертої промислової революції, згідно яких людство у майбутньому створить високодуховне ноосферне космічно-орієнтоване суспільство за умови переходу від людини розумної до людини високодуховної, космічно-орієнтованої (божественної за М. Бердяєвим).

К. Шваб на Давоському економічному форумі у 2016 р. [559], аналізуючи виклики четвертої промислової революції, наголосив на тому, що ми стоїмо на порозі технічної революції, яка повністю змінить наш спосіб життя, роботи і комунікації. Нас чекає найбільша за всю історію людства трансформація – найбільша за масштабом і складністю. Перша промислова революція використовувала для механізації виробництва силу води і пари; друга – використовувала для конвеєрного виробництва електрику; третя – автоматизувала виробництво за допомогою електроніки та інформаційних технологій; четверта – спирається на третю – з середини минулого століття триває цифрова революція в усіх сферах життя. Людство ніколи не спостерігало настільки швидкого технічного прогресу. У порівнянні з минулими промисловими революціями, що розвиваються лінійно, масштаб Четвертої збільшується по експоненті. Четверта революція впливає на кожну індустрію кожної країни в світі. Глибина і широта викликаних нею змін вимагають трансформації цілих систем виробництва, менеджменту та управління.

Технології зливаються, і кордони матеріального, цифрового і біологічного світів стираються. Є три ознаки, за якими можна судити, що сьогоднішні зміни не просто продовжують третю революцію, але є провісниками четвертої: швидкість, масштаб і системні наслідки. Можливості мільярдів людей, постійно з'єднаних один з одним за допомогою мобільних пристроїв, що володіють небаченою потужністю, пам'яттю і дають доступ до всіх знань людства, – воістину безмежні. Незабаром ці можливості зростуть багаторазово; відбуваються все нові прориви в небачених досі галузях – штучний інтелект, роботехніка, Інтернет речей, автономний транспорт, 3D-друк, нанотехнології, матеріалознавство, нові батареї, квантові комп'ютери, уже з’явилися автономні машини, дрони, віртуальні помічники, програми-перекладачі, програми-радники. Інженери, дизайнери, архітектори працюють з комп'ютерним моделюванням, 3D-друком, розробляють нові матеріали, цікавляться синтетичною біологією. Вже сьогодні ми стикаємося з штучним інтелектом – автономні машини, дрони, віртуальні помічники, програми-перекладачі, програми-радники. Постійне зростання обчислювальної потужності і дедалі більші обсяги даних дозволили нам за останні кілька років здійснювати все нові і нові прориви в створенні штучного інтелекту: існують програми, які розробляють нові ліки і нові алгоритми, що пророкують нові віяння в нашій культурі [559].

На нашу думку, назва четверта промислова революція ідентична терміну ІВТ революція, яка уже в своїй назві розкриває названі К. Швабом технології, зокрема: електроніка, інформаційні та цифрові технології, високі технології у симбіозі НВІКСГ-конвергенції (нано-, біо-, інфо-, когнітивні та соціогуманітрані науки і технології). Тому у нашому дослідженні ми використовуємо поняття «ІВТ революції», яка уже в своїй назві поглинає складові четвертої промислової революції (кіберфізична система, Інтернет-речей і послуг, розумний завод [544]), історико-філософський аналіз та авторське трактування якої наведено в розділі 1 і наших працях, які були

опубліковані значно раніше 2016 року, наприклад, [370, 374, 377, 378, 395 – 397].

К. Шваб у своєму виступі на Даоському форумі [559], також наголошує на можливостях та труднощах Четвертої промислової революції, яка зможе глобально підняти світовий рівень життя, ефективність виробництва і продуктивність, економічне зростання, але електроніка, роботехніка, а, тим більше, штучний інтелект витіснять з ринку праці безліч людей, посилиться економічна і соціальна нерівність; використання соціальних мереж і медіа засобів для спілкування, навчання та поширення інформації швидше сприятиме поширенню екстремістських ідей та ідеологій, ніж міжкультурних зв'язків. Досить розлого К. Шваб зупинився на наслідках революції для бізнесу і держав, на наслідках для людей – дуже обмежено, наголосивши на тому, що революції в біотехнологіях і розробки штучного інтелекту змусять нас переглянути саме розуміння «людяності». Ми будемо жити довше, здоровіше, мислити швидше й ефективніше. Все це змусить нас переглянути свої моральні та етичні межі. Щодо майбутнього К. Шваб наголосив на тому, що ми повинні спрямувати сили четвертої промислової революції на створення того світу, який відповідає нашим спільним інтересам і цінностям. Згідно К. Шваба, сьогоднішні лідери занадто погрузли в традиційному, лінійному мисленні, занадто заплуталися у безлічі криз, кожна з яких вимагає негайних дій. Вони повинні стратегічно осмислити ті сили прогресу й інновацій, які сформують наше майбутнє. Нам потрібно майбутнє, де на першому місці стоятиме людина, адже, «роботизація» людства може відняти у них душу. Але якщо прогрес лише акцентує кращі з наших якостей – винахідливість, емпатію, вміння керувати світом, – то нас чекає велике майбутнє, в якому людство досягне нових висот взаєморозуміння і самосвідомості. І наша мета, наголошує К. Шваб – зробити все, щоб в життя втілився саме останній сценарій. Але в той же час нова революція, як зауважують економісти Е. Брінолфссон і Е. Макафі, може посилити фінансову та соціальну нерівність у світі, порушивши роботу ринків праці.

Автоматизація виробництва призведе до того, що машини витіснять з ринку праці безліч людей, що тільки збільшить розрив між прибутковістю капіталу і прибутковістю праці. Можливо, втім, що заміна працівників на машини в загальному приведе до зростання кількості безпечних і добре оплачуваних професій. в майбутньому головним чинником виробництва стане не капітал, а талант. Це призведе до поділу ринку праці на низькооплачуваний сегмент робочих місць, що не вимагають кваліфікації, і високооплачуваний сегмент висококваліфікованої праці, що, в свою чергу, викличе загострення соціальних конфліктів. Крім економічної нерівності, четверта промислова революція може посилити і соціальну. Більше всіх від інновацій виграють інтелектуали і капіталісти – інноватори, акціонери та інвестори. Це створює фінансову прірву між тими, хто живе за рахунок праці, і тими, хто живе за рахунок капіталу. Тому технологічний прогрес є однією з головних причин стагнації, а іноді і зниження рівня доходів більшої частини населення розвинених країн: зріс попит на висококваліфікованих фахівців, тоді як на малокваліфіковану працю падає і буде падати. У результаті затребувані або зовсім некваліфіковані люди, або фахівці: посередині порожнеча [559].

Це пояснює страх перед майбутнім і гостре почуття розчарування, які відчуває сучасний працівник. Це також допомагає пояснити, чому в усьому світі середній клас відчуває почуття незадоволеності і несправедливості. Економіка типу «переможець отримує все», до якої більшості представників середнього класу зась, веде до занепаду і руйнування демократичного суспільства. Суспільство пронизане цифровими технологіями, змінилася сама динаміка передачі інформації – це теж живить невдоволення. Технології, породжені четвертою промисловою революцією, все сильніше і сильніше впливають на діловий світ. Технології, що з'явилися на стику фізичного, цифрового і біологічного світу, приведуть до створення нових платформ, за допомогою яких громадяни зможуть доносити до уряду свою думку, координувати дії і навіть уникати уваги влади. У той же час держави отримають нові інструменти контролю над населенням, засновані на

повсюдному спостереженні і владі над цифровою інфраструктурою. Але урядам доведеться змінюватися і підлаштовуватися під нові рівні залучення населення до політики. Держава перестане бути основним джерелом благ, а значить, нас чекає перерозподіл і децентралізація державної влади [559].

Про все це йшлося на Даоському економічному форумі 2016 року, але наведені вище виклики четвертої революції нами опубліковані раніше як позитивні й негативні сторони ІВТ революції [370, 374, 377, 378, 395 – 397]. Отже, останній факт фактично є підтвердженням світовою економічною практикою справедливості, висловленого нами в наукових публікаціях і в даній дисертаційній роботі, твердження, що з кінця ХХ ст. і на початку ХХІ ст. в світі відбувається ІВТ революція в межах ІВТ прогресу [373, 383].

Головним принципом існування життя на будь-якій планеті Всесвіту є еволюція живої матерії – еволюції розуму, тіла та духовної сутності живого суб'єкта [222, с. 123]. Зокрема, на планеті Земля початок ХХІ ст. на відміну від всіх інших століть історії людської цивілізації, вказує на особливості сучасного науково-техніко-технологічного прогресу, який привів до розвитку технологій, (зокрема, інформаційних – автор), які суттєво впливають на людину, структуру її ідентичності, форми комунікації. При цьому актуалізується вплив новітніх технологій (перш за все інформаційних – *автор*) на трансформацію соціокультурного середовища. Прийшло нове розуміння людини в природі і самої природи людини. Цьому передував цілий ряд відкриттів, винаходів та експериментів, що суттєво розширили можливості людського розуму в процесі пізнання і створення нових технологій виробництва, розвитку природного середовища [538]. В результаті розгорнулася четверта (після аграрної, індустріальної і НТР) революційна хвиля суспільного розвитку людської цивілізації – ІВТ революція. Як і будь-яка революція – це різкі, кардинальні зміни в життєдіяльності суспільства, які ставлять перед людством актуальні доленосні виклики, на які потрібно відповідати, тобто оптимізувати соціальне життя. Найактуальніші з них – це збереження життя на Землі, а в разі загрози його зникнення унаслідок

нерозв'язних глобальних криз або можливості світової ядерної війни, перенесення його в космос на космічні житлові модулі чи планети Сонячної системи, а згодом і на землеподібні планети нашої Галактики й інші метагалактики. З якої б сторони ми не підходили до оптимізації соціального життя, її стержнем є необхідність вивчення місця і ролі людини в саморозгортанні універсума по мікро- макро- і мега- рівням, а також визначення специфіки її поведінки в планетарній системі (і космічній системі теж, оскільки нині, а тим більше в майбутньому, все більша кількість людей перебуває і перебуватиме в космосі – *автор*). Іншими словами, суть проблеми полягає в тому, щоб показати людину як продукт розвитку першої природи або біосфери, яка має унікальне самостійне буття у другій природі (або ноосфері) і закономірно трансформується у третю природу – високорозвинену космічну цивілізацію, як елемент уже космічного середовища [52]. Таким чином, сучасна криза суспільного розвитку впритул наближає нас до того, щоб розкрити думку В. Вернадського про те, що в різних областях і на різних рівнях ієрархічної організації Всесвіту, використовуються різні типи матеріально-енергетичних потоків, існують надзвичайно різноманітні форми живої речовини, які базуються на різній польовій формі [52, с. 5]. В. Бех [52] започаткував новий напрямок – ноосоціогенезу, самоорганізації і саморегуляції соціальних систем, вакуумної або квантово-хвильової природи світу. Він поєднав організмічний напрямок у науці з концепцією ноосфери, як сфери розуму, розробив цілісні філософські концепції саморозгортання соціального життя як протиріччя між особистістю та суспільством [51].

Питання «Розум і Всесвіт в епоху НТП XXI століття» детально розглянуто у нашій монографії [380, с. 393 – 436], де акцентовано увагу на тому, що у величезному і достатньо однорідному Всесвіті сприятливі умови не можуть виникнути тільки в одному місці і тільки один раз. А, отже, життя і його вищий цвіт – розум – не можуть бути явищами унікальними [386, 391]. Ідея про множинність населених світів отримала, зрештою, теоретичний, цілком науковий фундамент. Зокрема, Л. Губерський, І. Надольний та

В. Андрущенко наголошують, що «у космосі здійснюватимуться групові польоти і функціонуватимуть постійні досліді станції в межах усієї Сонячної системи, а також можливе встановлення контактів з можливими космічними цивілізаціями. Тільки на цьому етапі людство займе гідне, відносно самостійне місце в системі оточуючих космічних процесів і сил, стане специфічним єдиним утворенням» [506, с. 523, 524].

Людство живе в час ІВТ НТП, коли його діяльність перейшла всі межі біологічної реальності і стала визначатися досягнутим могутністю розуму і технічними, ІВТ й інноваційними можливостями. Тому, за твердженням К. Ціолковського, і з урахуванням критичних умов технізованого і технологізованого життя, яке складається на планеті Земля, все більше задумується про колонізацію Всесвіту, оскільки вже нині на Землі все в більшій мірі бракує простору й енергії (світла за К. Ціолковським). Для збереження і розвитку людської цивілізації необхідно переносити життя в космос, тому людство все більше задумується над проблемою «Людина і Всесвіт» [355, с.299 – 314; 386, 391].

У зв’язку з цим постають питання: Яке місце займає людина в оточуючому її безмежному просторі? Чи єдина вона у цьому світі? Чи нам покладено існувати на Землі з передчуттям їх можливого існування, адже наш розум відмовляється вірити, що серед незчисленної кількості зірок і їх планетних систем ми все ж одинокі у Всесвіті? У 50-60 роках ХХ ст., коли з’явилися засоби для виявлення радіосигналів позаземних цивілізацій, виникла сучасна постановка проблеми SETI/CETI – пошуку і контакту з позаземним Розумом [133, 346]. Вона дозволяла уникнути умоглядних міркувань і надати дослідженням конкретний науковий характер. Проте невдовзі виявилася недостатність такого підходу, а звідси необхідність глибокого філософського аналізу проблеми. На зміну непомірному («підлітковому», як назвав його Й. Шкловський [568]) оптимізму і нігілістичному запереченню, також властивому підлітковому віку, починає приходити діловий підхід, готовність до серйозних і терпеливих досліджень. Розум і Всесвіт – це одна з перших

проблем, яка виникла перед наукою на зорі становлення земної цивілізації. За минулі декілька тисяч років полеміка навколо цієї проблеми набирала часом драматичний характер. Достатньо згадати трагічну долю Джордано Бруно, який поставив наукові переконання вище власного життя. Багаття інквізиції давно перестали відігравати роль аргументів у наукових суперечках. Але це не послабило зіткнень ідей та ідейних конфліктів.

У західній науковій літературі на протязі останніх десятиріч неодноразово публікувалися роботи, присвячені обґрунтуванню в тій чи іншій формі апокаліпсичної ідеї про неминучість загибелі цивілізацій, які досягнули космічної могутності (Дж. Холдейн, С. Хорнер, Ф. Уоршофскі та ін.). Подібні есхатологічні концепції зустрічають негативне відношення зі сторони більшості вчених, але було б помилкою просто відмахнутися від них – необхідний серйозний критичний розбір аргументації прихильників таких концепцій. Необхідний неупереджений і об’єктивний аналіз проблеми, яка спирається на сучасні наукові уявлення. Факт полягає в тому, що людство стоїть на порозі нового вибору – небаченого за складністю, драматичністю, доленосною наповненістю [276]. І у зв’язку з цим на нас чекають стратегічні перетворення [405]: в освіті, науці та світобаченні і актуальною стає тема «Розум і Всесвіт» [278, 386]. Можливо вже у недалекому майбутньому доведеться переходити на комічну систему освіти, яку вже нині пропагують О. Базалук [29 – 31] і Т. Матусевич [294].

Розум людини формується на протязі всього життя, в процесі спілкування з іншими людьми [36, 56, 278]. Розум – це пам’ять, яка зберігає свій і чужий досвід. Це кількість і якість знань. Це те або інше розуміння сенсу життя, свого і загальнолюдського, а звідси – система своїх особистих цілей, найближчих і віддалених. Це система цінностей, а звідси – моральні принципи: що добре і що погано, і, отже, доброта людини і її злобливість, чуйність або черствість. Це характер – вміння жити за певними принципами. Це, нарешті, свідомість, світогляд, совість, сміливість тощо. Людина – істота суспільна. Світогляд людини цілком залежить від умов її існування, яке, в

свою чергу, залежить від суспільного устрою і місця людини в даному суспільстві. Світ у мозку людини відображений таким, яким виглядає з її місця життя. Тому всі діти, які народилися з однаково чистим мозком, виростають цілковито різними людьми. В їхньому розумі відкладена епоха, в якій вони жили, місце, яке вони займають на Землі, оточуючі їх люди і відносини між ними. Зокрема, подібно мислять сучасники, які живуть в однакових умовах, і так нарізно – представники різних класів, різних суспільних груп. І, звичайно, представники різних епох.

Отже, розум людини формується на протязі всього її життя, в процесі спілкування з іншими людьми, природою, технікою, технологіями, освітою і наукою. Набуття досвіду, а, отже, розуму, залежить від епохи і умов, у яких живе людина. Минуле впливає і на наші уявлення про себе, про людство. У розумі людей залишаються сліди минулих відношень до власності, минулих відношень класів при різних суспільних формаціях. Їх можна знайти у деяких моральних установках, традиціях, звичаях, навіть прислів'ях, не кажучи про релігійні повір'я і притчі, які дійшли до нас з дуже далекого минулого. Адже як швидко нині відродилися пережитки капіталізму і навіть феодалізму в свідомості українського люду. Тепер розум їх формується в основному згідно принципу «людина людині – вовк». Народився нелюдський світ – світ задзеркалля, який охопив бувші країни соціалізму. І, звичайно, по цих слідах можна в якійсь мірі уявити собі життя наших предків, історію людства.

Т. Андрущенко наголошує на важливості ідей Тоффлера саме у сфері гуманізації сучасного і майбутнього цивілізаційного середовища: «Якщо багато мислителів XX століття визначали сучасну техніку і технологію як чинник дегуманізаційних впливів, то Тоффлер доводив, що саме розвиток інформаційно-комунікаційних технологій може вдало протистояти багатьом антилюдським і відчужуючим тенденціям, характерним для індустріальної цивілізації та пов'язаних із нею капіталістичних відносин. Тоффлер побачив резерви гуманізації техніки в розгортанні самого технічного прогресу. Він переконаний в тому, що чергова хвиля культурних нововведень усуне

внутрішні суперечності та колізії цього процесу і забезпечить гармонію зі світом людини. Ідея технічних мутацій, що спричиняють багатовимірний вплив на соціальний процес, завдяки Тоффлеру, отримує визнання в світовій гуманітаристиці. Ця ідея отримала за наступні після виходу перших двох книжок Тоффлера не лише визнання в науковому, філософському і футурологічному світі, але й спричинила до появи багатьох нових аналітичних досліджень, які творчо переосмислювали та трансформували ідею філософа про те, що технологічні інновації здатні призводити як до загальноцивілізаційних зрушень, так і до гуманізації особистісного буття кожної людини» [20, с.86].

Важливо те, що розум людей неминуче відбиває дану епоху. Всі її протиріччя, всі соціальні конфлікти, всі бурхливі революційні та реакційні перетворення тут же відображаються на цілях людей, на засобах, які використовуються для їх досягненнях, на моральних принципах. Необхідно, щоб людина стояла на позиціях гуманізму – тоді вона буде доброю, здатною до співпереживання, зможе відчувати чужу біль, як свою. Необхідно, щоб людина неперервно тренувала свій мозок, спілкуючись з людьми, думаючи, переживаючи. Розум – це здатність вбирати в себе думки людей, які живуть у даний момент і які жили раніше. Пізнавати будову невидимих частинок – атомів, ядер, адронів і надзвичайно далеких зірок, переінакшувати природу, нарешті, пізнавати самого себе [373]. І в той же час розум – всього лише продукт діяльності мозку, цілком матеріальної речовини, який має, як і всі речовини Всесвіту, певні вимірювані властивості: питому вагу, хімічний склад, структуру, електричні потенціали. Разючим фактом є те, що розум – лише прояв властивостей особливої комбінації атомів. Розум людський за своїми властивостями не подібний ні на що інше в природі. Він мав свій початок, який готувався мільярдами років еволюції Землі, але у нього немає і не буде кінця, при умові, що не буде термоядерної чи іншої всепожираючої війни. Можливості його безмежні, як і Всесвіту. Проте людина – носій розуму, яка навчилася створювати штучні землетруси і полярні сяйва, викликати за

власним бажанням дощі і розсіювати грозові хмари, не змогла ще припинити злочинну гонитву озброєнь, ліквідувати армії, які поглинають левову частку народних надбань у всіх країнах, забезпечити людям планети спокійний сон і гарантований шматок хліба [377, с. 304 – 305].

Досягнути необхідного грандіозного НТП і технологічного розвитку можуть тільки після того, як людство створить суспільний лад, що базується на високій духовності, без насилля, грабежу, експлуатації, приватної власності [373]. Тільки в цих умовах цивілізація, не затрачаючи сили і засоби на гонку ядерних та інших озброєнь, на братовбивчі війни і на безрозсудне нагромадження багатств у руках невеликої купки експлуататорів, може виділити достатньо сил і засобів на реалізацію космічних контактів. І, якщо така цивілізація вийде в космос, то це означатиме, що вона високодуховна і безпечна. Людство не зможе підкорити космос, доки не досягне найвищої організації духовного життя без війн й експлуатації. Потрібно швидше перебороти вузькість мислення, обмеженість фантазії, розширити наші уявлення про те, якими можуть бути прояви розуму в космосі і що потрібно шукати. Тому можна передбачати, що, перш ніж ми почнемо здійснювати космічні контакти, пройде деякий час, протягом якого ми будемо набиратися розуму, розширювати свій кругозір. Що ж стосується філософського аспекту, то тут необхідно проаналізувати проблему інваріантності наших знань й іншої можливої цивілізації, космічні і геоцентричні риси наукової інформації тощо [493, с. 243].

Нині фізики-теоретики у своїх новітніх теоріях намагаються об’єднати всі чотири фундаментальні взаємодії: ядерну, електромагнітну, слабку і гравітаційну в єдину Велику взаємодію (Супервеликий синтез), де б нині відомі фундаментальні взаємодії виступали як часткові випадки при відповідних умовах [504]. Це відіграло б виключно велику роль у подальшій еволюції нашої цивілізації.

Але, певно, ще більш захоплюючі перспективи можуть відкритися перед цивілізацією, якщо колись з’являться можливості використати на практиці ті

космічно-інопланетні моделі, над дослідженням яких нині працюють теоретики [105, 348]. Англійський космолог Г. Еверетт висунув концепцію про множинність одночасно існуючих Всесвітів; подібну теорію розвинув Дж. Уіллер, вказавши, що ці світи, які, взагалі кажучи, сильно розрізняються за своїми фізичними властивостями, можуть бути зв'язані між собою надзвичайно вузькими «кротовими норами» – їх просторовий масштаб складає 10^{-33} см. Надзвичайно цікаву концепцію запропонував відомий фізик академік М. Марков – модель «макромікросиметричного Всесвіту». Згідно його уявлень можуть існувати особливі елементарні частинки – фрідмони, кожний з яких містить всередині себе… цілий, ще невідомий нам, Всесвіт! Але цим не обмежуються передбачення теорії: виявляється, неможна виключити існування деяких зовнішніх спостерігачів, для яких наш власний Всесвіт представляється таким фрідмоном. Мова йде про теоретичні моделі, більшість з яких не отримала поки що прямого експериментального підтвердження [377, с.309]. У процесі еволюції цивілізація стає фактором, який активно впливає на оточуючу природу в космічному масштабі [391]. Реальні межі цього впливу поки що не визначені. Проте, слід вважати, що процес еволюції людської цивілізації супроводжуватиметься неперервним зростанням споживання енергії та мінеральних ресурсів до зоряних і галактичних масштабів [380].

Отже, людина – це не завершальний тріумф еволюції Всесвіту, а лише його закономірний етап. Проте це етап особливий – адже тільки дякуючи Розуму людина виступає творцем нової, наступної стадії еволюції. Але це можливо тільки при відсутності ядерної чи інших спустошливих війн [407]. Останнє обумовлюється перетворенням капіталістичної системи в нову, де будуть панувати, окрім якісно нових економічних і соціальних законів, закони всезагального гуманізму в новому високодуховному людському суспільстві, в якому здійсниться перехід від людини розумної до людини високодуховної, ноосферної космічно-орієнтованої (божественної за М. Бердяєвим).

От що з цього приводу пишуть космонавт В. Севастьянов та академік А. Урсул: «Хоча людство і вся система інших цивілізацій є лише частиною

Всесвіту, тим не більше соціальна форма руху матерії, дякуючи виходу за межі своїх планет, стає новим космічним фактором еволюції, про що писав ще Ціолковський. Але завжди залишаться достатньо потужні, непізнані, невизначені фактори космосу, які будуть виступати в якості зовнішніх умов прогресу соціальної форми руху матерії» [444]. Філософ О. Коблов висловився так: «Відзначаючи зростання ролі соціального фактора в розвитку життя у Всесвіті, ми стверджуємо, що соціальна форма руху в ході всієї історії поступово перетворюється у космічний і космологічний фактор, який визначає долю Всесвіту» [356]. Зрозуміло, що велика космічна система може бути освоєна суспільством за великий часовий проміжок. Якщо на освоєння ближнього космосу витратили десятки років (у космосі, включаючи і Місяць, вже побували більше 200 космонавтів і астронавтів), то освоєння Сонячної системи займе біля тисячі років, а освоєння Галактики триватиме від 1 до 10 мільйонів років [493, с. 205]. Екстраполюючи ці тенденції космічного розселення людства, інколи приходять до експоненціального закону поширення його по космосу, і, відповідно, до розширення сфери соціального охоплення у віддаленому майбутньому майже зі швидкістю світла. Із цього випливає, що має з’явитися нова форма живої матерії, яку умовно можна буде назвати «надсуспільною» або «постсуспільною» [493, с. 205]. Люди бажають мати новий світ і вони справляться з цим завданням. Наука майбутнього якраз і покликана допомогти людям ідентифікувати себе в космічному сенсі, представити себе породженням космосу і носієм розуму у Всесвіті, оскільки позаземні носії розуму поки що не виявлені з їхнім гуманізмом, духовністю і моральністю. З огляду на висловлене вище, можна констатувати, що у разі не переселення в космос, людство як замкнена система деградує, виродиться, бо в кожній замкненій системі згідно законів синергетики відбуваються лише процеси, що ведуть до збільшення ентропії, тобто хаосу, безладу. Щоб уникнути цього необхідно не просто вихід у космос, зокрема, ближній, а і в далекий. Тоді людство стане відкритою системою і буде жити практично вічно [377, с.312].

Недарма у США розроблена і реалізується програма освіти і виховання «Народжений бути щасливим» [7]. В антропокосмічних школах і центрах вже готуються лідери освоєння далекого космосу, завдяки яким, зважаючи на грандіозність перспективи і колосальну відповідальність та інтерес, з кожної дитини виростають в усіх відношеннях високоосвічені і підготовлені особистості – спеціалісти аерокосмічної галузі, які при потребі забезпечать переселення космічно-орієнтованої частини населення США в космос. Такі школи і центри потрібно створювати в усіх країнах світу, в тому числі, і в Україні. Варто відзначити, що уже в США й Канаді тренується група добровольців з 20 молодих людей обох статей для вічного поселення на планеті Марс у 2030 році. У недалекому минулому причиною короткотерміновості у моделях землеподібних планет експериментів виживання добровольців при повній технічній і технологічній забезпеченості був дефіцит високої духовності, відсутність якої навіть у звичайних земних умовах привела до численних катастрофічних криз, які загрожують існуванню людства. Нагадаємо, в 2014 році NASA провело перші в історії випробування апарату, який допоможе здійснювати посадку на Марсі. Схожий на літаючу тарілку Low-Density Supersonic Decelerator був успішно запущений з ракетного полігону ВПС США на Гавайях, а потім приводнився в Тихому океані. М'яку посадку забезпечив парашут діаметром більш 30 м. З допомогою LDSD американці збираються доставляти на Марс важкі вантажі, житлові модулі та апарати для повернення марсіанських експедицій на Землю. Принагідно зауважимо, що Rozzeta знайшла на «українській» кометі компоненти життя. Глава Tesla Motors і SpaceX І.Маск заявив: «Компанія SpaceX, як і раніше, планує відправити перший корабель до Марса в 2018 році. Тоді до Червоної планети буде відправлений корабель серії Dragon, призначений для доставки вантажів на Марс. У випадку, якщо все відбудеться успішно, SpaceX буде відправляти ракети на Марс кожні 26 місяців. А уже в 2024 році І.Маск планує відправити на Червону планету першу ракету з людьми на борту». І. Маск також поділився своїми поглядами на політичне влаштування майбутньої

колонії. Колонія на Марсі буде базуватися на принципах прямої демократії, яка дозволить уникнути проявів корупції. «Люди будуть голосувати безпосередньо за рішення. І, як мені здається, це приведе до суттєвого зниження ризику виникнення корупції порівняно з представницькою демократією», заявив І. Маск. Він запропонував розробити систему, при якій той чи інший закон може бути скасований шляхом голосування громадян колонії. Наприклад, для того, щоб прийняти закон необхідно 60% голосів, але він може бути скасований, якщо кількість тих, хто проголосував за відміну, складе 40%. Раніше І. Маск запропонував розпочати колонізацію Марса з термоядерних бомбардувань. Він назвав Червону планету негостинною, а її тераформування (зміну клімату до належних для життя умов) запропонував розпочати з створення парникового ефекту шляхом нагрівання атмосфери Марса. На думку І. Маска, зробити Марс більш подібним до Землі, можна за допомогою термоядерних вибухів над полюсами планети.

За твердженням самого І. Маска, великий вплив на нього здійснив цикл науково-фантастичних романів «Основание» і погляди А. Азімова на освоєння космічного простору як розвиток і збереження людського буття. І. Маск стверджував, що охоплення життям декількох планет може слугувати захистом від загрози зникнення людства, тому що «Астероїд або супервулкан може знищити нас, а на додаток ми підлягаємо ризикам, які і не снилися динозаврам: штучно створений вірус, випадкова поява мікроскопічної чорної діри в результаті фізичних експериментів у численних прискорювачах елементарних частинок, яка поглине Землю, катастрофічне глобальне потепління, або яка-небудь ще невідома на сьогоднішній день руйнівна технологія може припинити наше існування. На розвиток людства пішло мільйони років, але за декілька років ядерна зброя створила потенціал самознищення. Раніше або пізніше наше життя має вийти за межі цієї синьо-зеленої кульки – або ми вимремо». В одному із звернень до читачів А. Азімов наступним чином сформулював гуманістичну роль наукової фантастики в сучасному світі: «Історія досягла точки, коли людству більше не дозволяється

ворогувати. Люди на Землі повинні дружити. Я завжди намагався це підкреслити у своїх творах... Не думаю, що можна змусити всіх людей любити один одного, але я бажав би знищити ненависть між людьми. І я серйозно вважаю, що наукова фантастика є одна з ланок, які допомагають зберегти людство. Проблеми, які ми піднімаємо в фантастиці, стають насущними проблемами всього людства... Письменник-фантаст, читач фантастики, сама фантастика служать людству» [373].

У праці О. Базалука наголошується: «Як тільки населення держав Землі відчують свою значимість в єдиному пориві вийти за планетарні масштаби і освоїти простори Всесвіту, багато поточних проблем на міждержавних рівнях відійдуть на другий план. Формування особистості планетарно-космічного типу, яка мислить не тільки планетарними масштабами, але й космічними – виступить єдиним орієнтиром для освітніх систем всіх держав, відкриє можливість глобального, стратегічного прогнозування і в більш конкретних характеристиках висвітлить майбутнє цивілізації. На фоні загальноцивілізаційного пориву людство освоїть простори Сонячної системи і Молочного шляху (з метою збереження генофонду людства – *автор*), внутрішні конфлікти втратять свою значимість і вагомість, світова економіка буде переорієнтована на потреби (освоєння – *автор*) космосу і засвоєння тих знань, які Світобудова відкриє перед людством. Але головне, кожна людина, кожна нація і народність отримають реальну, актуальну, глобальну мету свого життя – присвятити себе освоєнню космосу, вивести земну цивілізацію на рівень космічної сили» [29, с. 8]. Варто відзначити, що NASA (США) володіє самим великим бюджетом серед всіх космічних агентств світу. З 1958 року по 2011 роки NASA витратило на космічні програми (з врахуванням інфляції) 877,5 мільярдів доларів [29, с. 274]. 5-7 жовтня 2004 року й в Україні було організовано МКФТ, основне завдання якого полягає в дослідженні місця людини в масштабах Землі і космосу. Головою МФКТ був обраний доктор філософських наук, професор О. Базалук. У даний час МКФТ окрім наукового і філософського дослідження структури Світобудови та етапів її еволюції і

науково-філософської аналітики сучасних освітніх систем з метою формування образу людини майбутнього – особистості планетарно-космічного типу, яка має виступати своєрідним орієнтиром для діючої системи освіти, проводить теоретичні й практичні дослідження організації і здійснення тривалих подорожей у далекий космос [29].

Планетарно-космічний тип особистості за О. Базалуком (адже рано чи пізно земляни мають переселятися в космос) – це образ людини майбутнього, який відрізняється від образу сучасної людини такими характеристиками [31, 32, с. 53]: по-перше, знання минулого, не лише історичного [75, 81], а пов'язане з етапами формування і розвитку структури Всесвіту. Лише такий масштабний підхід до минулого цивілізації розкриває перед людиною істинний смисл його існування, відповідає на питання «про місце людини в матеріальному світі» та ін.; по-друге, масштаб мислення. Планетарно-космічний тип особистості уміє мислити стратегічними планетарними масштабами, організовувати взаємодію процесів, що відбуваються в масштабах Землі, з активністю космосу (тобто організувати взаємодію локальних процесів з глобальними). Одна з основних проблем сучасної цивілізації полягає в тому, що стратегічні рішення, які приймаються в тій чи іншій частині планети націлені на рішення локальних проблем, практично не пов'язаних і не скоординованих з планетарною активністю цивілізації. Але будь-яка локальна активність, що не відповідає тенденції розвитку космічної цивілізації, деструктивна і програшна. Розвитку і процвітання досягають лише ті держави (і відповідно ті стратегічні рішення), які пов'язують локальні рішення з особливостями закономірного розвитку космічної цивілізації; по-третє, послідовність діяльності. В космології існує фундаментальний принцип «матрьошки», який з фізико-математичної точки зору обґрунтовує, що кожна подія (процес, явище), що відбувається в цьому світі, в тому числі і в масштабах біосфери, з одного боку, заснована на попередній події, з іншого – містить у собі наступні події. В цьому і є зміст послідовності: знання минулого розкриває розуміння сьогодення і одночасно дозволяє прогнозувати майбутнє.

Як тільки будь-яка мікро- або макросоціальна група в структурі цивілізації внаслідок чергової «революції» або з іншої причини «відмовляється» від свого минулого і починає будувати своє існування «по-новому», вона з самого початку вносить у своє сьогодення деструктивність і позбавляє себе майбутнього. Фундаментальні закони існування світу не мають ніяких інших альтернатив. Перспектива, прогрес можливі лише за сприйняття сучасними поколіннями попередніх досягнень і, відповідно, організації на їх основі досліджень, спрямованих на майбутнє. За великим рахунком це і є приклад послідовної діяльності; по-четверте, цілеспрямованість діяльності. Щоб будь-яка діяльність була послідовною і прогнозуючою, необхідно з найперших етапів освіти в основу внутрішньої системи поглядів дітей закладати розуміння того, якому виду діяльності вони хочуть присвятити своє подальше життя і яких результатів на цьому поприщі прагнуть досягти. Цілеспрямована діяльність – це, перш за все, актуальність глобальної мети, тобто мети всього життя, а також вміння сформулювати і досягти часткових цілей, які організують послідовність втілення глобальної мети.

Згідно Е. Тоффлера людство розвивається хвилями [485]. У третьому тисячолітті людство повинне здійснити революційний поворот до нових форм цивілізаційного прогресу, інакше настане духовна, ментальна й антропологічна криза, ядерна війна, а з нею крах цивілізації [373].

Узагальнюючи наведені вище дані нами розроблена схема революційного, освітньо-духовного розвитку людства (рис.1) [368, 395]. Згідно неї, кардинальні зміни в житті людства, в тому числі і духовному, відбувалися і будуть відбуватися у вигляді революцій (гребені хвиль) у межах тієї чи іншої цивілізаційної хвилі, коли здійснювалися головні зміни у засобах і методах життєзабезпечення населення Землі. В межах першої хвилі відбулася аграрна (неолітична) революція, в результаті якої людство на весь час свого існування забезпечило себе харчами, перейшовши до землеробства і скотарства. При цьому виник зародковий духовно-моральний стан на основі міфології та початків релігії. Під час другої (індустріальної) хвилі відбулася промислова

революція, яка привела до виникнення капіталістичної системи, колосального зростання засобів виробництва, а, відповідно, матеріальних благ. Відбулася зміна рабовласницької і феодальної моралі на духовність гуманізму і просвітництва; заперечення ортодоксальних християнських моральних цінностей середньовіччя. В межах третьої хвилі відбулася НТР і перехід до постіндустріального суспільства, в якому більшість активного населення зайнята в третинному секторі і майже всі робочі місця комп'ютеризовані [229].

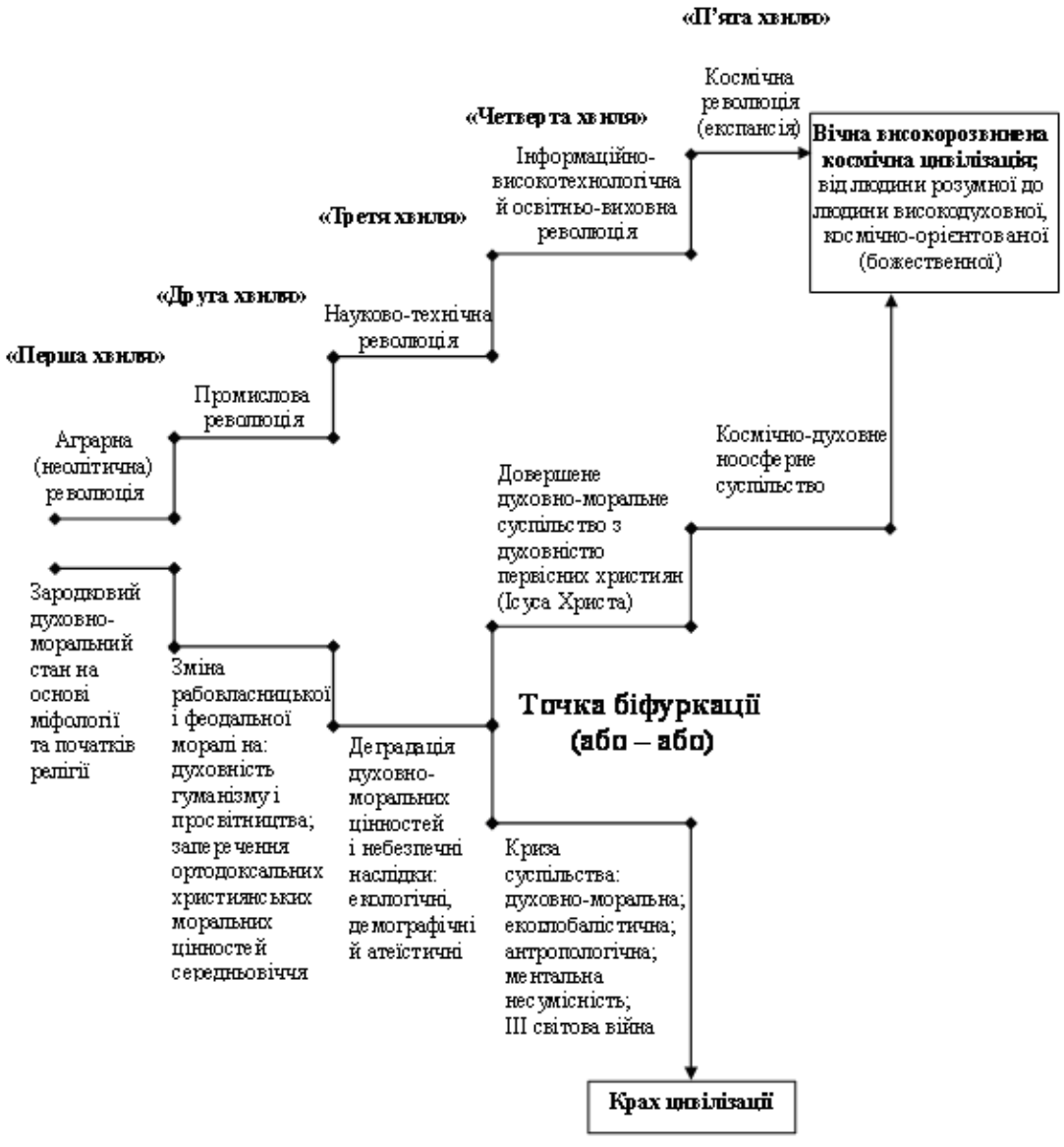

Рис. 1. Схема революційного, освітньо-духовного розвитку ноосферної космічно-орієнтованої ІВТ цивілізації

Але поряд з цим, відбувається духовно-моральна деградація духовно-моральних цінностей і небезпечні наслідки: екологічні, кліматичні, атеїстичні, демографічні та військові. Зникла система країн з соціалістичним

господарюванням. Нині, після цього соціально-економічного феномену (третьої хвилі), відбувається четверта хвиля (ноотехнологій за К. Корсаком) під час якої відбувається ІВТ й освітня революції, які передбачають радикально нові засоби життєзабезпечення і створення духовно-морального суспільства з високою духовністю первісних християн за життя Ісуса Христа. Але жахливе забруднення довкілля, зіпсуття клімату, вичерпання ресурсів ґрунту і природних енергетичних джерел, демографічний фактор, локальні воєнні конфлікти тощо привели людство, за висновками науковців Римського клубу, до катастрофічного вичерпання ресурсів життєзабезпечення землян, що веде до тотального колапсу в середині XXI ст. Тому можлива точка біфуркації суспільства – або розвиток людства піде по духовній космічно-орієнтованій гілці, або настане криза суспільства: духовно-моральна, кліматична, екоглобалістична, антропологічна, ментальна несумісність і, як наслідок третя світова ядерна війна, що означатиме крах цивілізації, її зникнення з лиця Землі. У разі позитивного духовного розвитку цивілізації (по верхній гілці) настане п’ята хвиля, в межах якої відбудеться космічна революція – розселення людства в космос, розширення його життєвого простору (космічна експансія), бо в решті-решт планета Земля не витримає колосального антропологічного перевантаження (яке розпочалося вже в наш час). Це стане можливим, коли людство створить високодуховне суспільство, подальша еволюція якого приведе до створення високорозвиненої ноосферної космічно-орієнтованої цивілізації. Остання буде можливою якщо здійсниться перехід від людини розумної до людини високодуховної, космічно-орієнтованої (божественної за М. Бердяєвим). Тоді така людська надцивілізація буде існувати практично вічно.

Отже, в результаті досліджень проведених у даному підрозділі нами з’ясовано, що розум людини формується на протязі всього її життя, в процесі спілкування з іншими людьми, природою, технікою, технологіями, освітою і наукою. Набуття досвіду, а, отже, розуму, залежить від епохи і умов, у яких живе людина. Доведено, що початок XXI ст. на відміну від всіх інших століть

історії людської цивілізації, вказує на особливу роль сучасного науково-техніко-технологічного прогресу, який привів до розвитку технологій, зокрема, інформаційних, які суттєво впливають на людину, структуру її ідентичності, форми комунікації. При цьому актуалізується вплив новітніх технологій, у найбільшій мірі інформаційних, на трансформацію соціокультурного середовища.

Показано, що є необхідність вивчення місця і ролі людини в саморозгортанні її буття по мікро- макро- і мега- рівням, а також визначення специфіки її поведінки в планетарній і космічній системах. Людина є продукт розвитку біосфери, яка повинна мати буття у ноосфері і неодмінно перейде у третю сферу – ноосферну космічно-орієнтовану, як елемент уже космічного середовища. Обґрунтовано, що прийшло нове розуміння людини в природі і самої природи людини, яке дозволяє досягнути грандіозного науково-технічного й ноосферно-космічного ІВТ розвитку, який би дозволив вийти сучасній цивілізації у далекий космос з метою освоєння землеподібних планет. З’ясовано, що людство зможе досягнути такого грандіозного науково-технічного й технологічного прогресу тільки тоді, коли досягне найвищої організації духовного та суспільного ладу, що базується на високій духовності, космічній освіті, запереченні будь-якого насилля, експлуатації, приватної власності, припиненні гонки ядерної та іншої зброї масового знищення людей, війн, непомірного нагромадження багатства. Людство не зможе освоїти космос, доки не досягне найвищої організації високодуховного життя без війн і експлуатації. Запропонована схема революційного й духовного розвитку людства враховуючи виклики четвертої промислової революції, згідно якої людство створить високодуховну ноосферну космічно-орієнтовану ІВТ цивілізацію тільки за умови переходу від людини розумної до людини високодуховної, космічно-орієнтованої (божественної за М. Бердяєвим).

Висновки до четвертого розділу

У четвертому розділі – «Проблеми та перспективи розвитку інформаційно-високотехнологічної цивілізації» – проаналізовані методи пошуку і обґрунтування майбутніх перспектив людства, моделювання динаміки розвитку глобальних проблем і світових суперечностей, розв'язання яких є нагальним завданням людства в добу ІВТ розвитку цивілізації; обґрунтована необхідність становлення ноосферної космічно-орієнтованої свідомості в молоді в епоху ІВТ прогресу, в зв'язку з цим наводяться авторські визначення ноосферних космічно-орієнтованих свідомості та світогляду і, відповідно, ноосферної космічно-орієнтованої цивілізації; показані виклики четвертої промислової революції (автор відстоює точку зору на пріоритетному вживанні терміну «ІВТ революція», яка уже в своїй назві поглинає різні види технологій четвертої промислової революції) сучасному суспільству та запропонована схема революційного, освітньо-духовного розвитку людства, згідно якої людство зможе відвернути омніцид і створити високодуховну ноосферну космічно-орієнтовану ІВТ цивілізацію тільки за умови переходу від людини розумної до людини високодуховної.

Доведено, що нині ведеться пошук і обґрунтування майбутніх соціальних реалій, моделювання динаміки розвитку глобальних проблем і світових суперечностей, здійснено соціально-політичний прогноз подальшого прогресу ІВТ цивілізації в області вивчення й освоєння космосу, як рушія високотехнологічного прогресу. Для цього людству необхідно розвивати фундаментальні знання про утворення й подальшу еволюцію Сонячної системи та про основи Світобудови і її еволюцію. У цьому випадку рушійними силами слугуватиме тріада наук: космофізика, молекулярна біологія, нейрофізіологія, підкріплена такими технологіями як: генна інженерія, штучний інтелект і освоєння далекого космічного простору. Тільки тоді людство може очікувати на допомогу Землі з космосу, отримати можливість польотів до різних небесних тіл, і, в перспективі, можливість переселення на

орбітальні житлові комплекси і планети Сонячної системи та землеподібні планети космосу.

Показано, що для світлих перспектив людства потрібно уже нині змінювати умови життя людини, запроваджувати інший тип детермінації нової цивілізації, прерогативою якої є не соціально-економічні й технічно-технологічні чинники, а фактори людської самодетермінації – високі духовні цінності та суспільно-культурні пріоритети, перетворення освіти на один з вирішальних чинників соціокультурних трансформацій постіндустріального, постмодерного зразків, неперервна і випереджаюча освіта як імператив інформаційного суспільства, що надасть останньому глобальні знання про Всесвіт. На основі використання положень глобалістики щодо новітнього визначення терміну «ноосфера» та успіхів в освоєнні космосу і космізації людського буття наведено узагальнене філософське тлумачення поняття «ноосферна космічно-орієнована цивілізація» та обґрунтована потреба у становленні ноосферних космічно-орієнтованих свідомості та світогляду в епоху ІВТ прогресу, сутність яких конкретизована у визначеннях.

Окреслено, що в майбутньому, дякуючи колосальному розвитку ІВТ прогресу, коли вдасться синтезувати всі чотири фундаментальні взаємодії в природі, людство навчиться керувати відкритими фізичними системами не за допомогою потужних енергетичних впливів, а принципово іншим способом – ставлячи ці системи в такі умови, коли малими впливами будемо вивільняти з них величезні енергетичні й інші потоки (наприклад, нейтрино, кварки, гюони, гравітаційні хвилі тощо). А це дозволить поглянути на нашу земну цивілізацію з незвичної – «космічної» точки зору, з тим, щоб краще пізнати самих себе з духовної сторони і спрямувати свій розум на реалізацію внутрішніх творчих потенціалів у масштабах Землі та космосу.

Нами доведено, що формування ноосферного космічно-орієнтованого світогляду та свідомості в молоді, в межах якого розумна людська діяльність наділена високодуховними принципами, має стати головним, визначальним чинником усіх освітніх програм. Тільки у такому випадку людство зможе

забезпечити перехід сучасної ІВТ біокосмосфери (ведучими елементами якої є інформація, інформатизація, інноватизація, космізація людського життя, досконала техніка, високі технології та космічні дослідження) у космічно-орієнтовану ноосферу (сферу, де симбіоз високої духовності – розуму – екологічного світогляду людини відіграє найважливішу роль у розвитку тріади суспільство – природа – космос). Наголошено, що людство має не дозволити здійснити фактичне витіснення технікою і технологіями сферу його існування, а, навпаки, забезпечити сприятливе розумне співіснування ІВТ біокосмосфери і ноосфери, а в майбутньому – ноосферної космічно-орієнтованої ІВТ сфери.

З'ясовано, що розум людини формується на протязі всього її життя, в процесі спілкування з іншими людьми, природою, технікою, технологіями, освітою і наукою. Набуття досвіду, а, отже, розуму, залежить від епохи і умов, у яких живе людина, тому є необхідність вивчення місця і ролі людини в саморозгортанні її буття у Всесвіті, а також визначення специфіки її поведінки в планетарній і космічній системах. Людина є продукт розвитку біосфери, яка повинна мати буття у ноосфері і неодмінно перейде у третю сферу – ноосферну космічно-орієнтовану, як елемент уже космічного середовища. Людство зможе досягнути грандіозного науково-технічного й технологічного прогресу тільки тоді, коли досягне найвищої організації духовного та суспільного ладу, що базується на високій духовності, космічній освіті, запереченні будь-якого насилля, грабежу, експлуатації, приватної власності, припиненні гонки ядерної та іншої зброї масового знищення людей, війн, непомірного нагромадження багатства й капіталу. Людство не зможе освоїти космос, доки не досягне найвищої організації високодуховного життя без війн і експлуатації. Запропонована схема революційного й освітньо-духовного розвитку людства, згідно якої людство створить високодуховну ноосферну космічно-орієнтовану ІВТ цивілізацію тільки за умови переходу від людини розумної до людини високодуховної, космічно-орієнтованої (божественної за М. Бердяєвим).

РОЗДІЛ 5.
ОСВІТНІ СТРАТЕГІЇ ФОРМУВАННЯ ВИСОКОЇ ДУХОВНОСТІ МОЛОДІ В ЕПОХУ ІНФОРМАЦІЙНО-ВИСОКОТЕХНОЛОГІЧНОГО ПРОГРЕСУ

5.1. Аналіз сучасних освітніх стратегій щодо формування духовності молоді

У даному параграфі ми здійснили аналіз освітніх стратегій щодо формування духовності молоді, оскільки підходи індустріальної епохи стосовно формування духовних цінностей уже застарілі і для сучасного постіндустріального суспільства потрібне нове трактування духовності згідно нових цивілізаційних умов існування людства, оскільки нове ІВТ суспільство потребує і нової освітньої стратегії формування високої духовності молоді, адже, згідно Національної стратегії розвитку освіти в Україні, найважливішим для держави є виховання людини інноваційного типу мислення та культури.

У період переходу до ІВТ суспільства необхідно підготувати людину до швидкого сприйняття й обробки великих обсягів всесвітньої інформації, до оволодіння сучасними інформаційними технологіями, методами і технологією роботи з ними. При осмисленні проблем, що виникають, питань, завдань неминуче доводиться звертатися до базисних філософсько-освітніх засад, бо освіта і її пришвидшення – це не тільки нагромадження науково-технічних, технологічних, інформаційних, інноваційних та гуманітарних знань. Це розвиток високого духовного мислення, зміцнення віри у свої сили, це уміння діяти, тобто будувати свої відносини з навколишнім світом на новій високодуховній і відповідальній основі. Вирішення проблем, пов’язаних із встановленням ІВТ типу зв’язку між людиною та суспільством й природою, знаходиться на шляху розвитку високої духовності людини, яка може стати тим фактором, який не тільки значно прискорить процеси взаємодії людини, суспільства, природи і космосу, але й сприятиме впорядкуванню засобів і

прийомів діяльності за умов ІВТ цивілізації у відповідності зі смисловим полем високодуховного ноосферного способу організації суспільного життя.

Згідно Національної стратегії розвитку освіти в Україні на 2012–2021 роки «Освіта належить до найважливіших напрямків державної політики України. Держава виходить з того, що освіта – це стратегічний ресурс соціально-економічного, культурного і духовного розвитку суспільства, поліпшення добробуту людей, забезпечення національних інтересів, зміцнення міжнародного авторитету й формування позитивного іміджу нашої держави, створення умов для самореалізації кожної особистості. З огляду на визначені пріоритети найважливішим для держави є виховання людини інноваційного типу мислення та культури, проектування акмеологічного освітнього простору з урахуванням інноваційного розвитку освіти, запитів особистості, потреб суспільства і держави. Якісна освіта є необхідною умовою забезпечення сталого демократичного розвитку суспільства, консолідації усіх його інституцій, гуманізації суспільно-економічних відносин, формування нових життєвих орієнтирів особистості» [324]. Проте викликає тривогу незадовільний стан психічного здоров'я та низький рівень духовно-морального і, взагалі, культурного розвитку молоді.

Серед очікуваних результатів реалізації Національної стратегії розвитку освіти в Україні на 2012–2021 роки можна виділити наступні [324]: 1) створення системи освіти нового покоління відповідно до вимог часу, що забезпечує повноту реалізації функції якісної освіти, випереджаючого загальноцивілізаційного розвитку людини, що перетворюється на провідний механізм відтворення суспільного інтелекту, науки і культури; 2) створення підсистеми елітної освіти з метою підготовки кадрів для високотехнологічних галузей, сучасних напрямів науки, культури і мистецтва; 3) підготовка та виховання педагогічних кадрів, здатних працювати на засадах інноваційних підходів до організації навчально-виховного процесу, дитиноцентризму, власного творчого безперервного професійного зростання; 4) визначеність та унормування змісту всіх підсистем освіти, що забезпечують усталену систему

знань і компетентностей, потужну професійно кваліфіковану кадрову базу для економічного зростання держави, конкурентоспроможність вітчизняних працівників на зовнішньому ринку праці; 5) створення соціально сприятливих умов для здобуття освіти за потребою усіх категорій населення України; 6) функціонування інфраструктур у підсистемах освіти, що опікуються підтриманням наукової та інноваційної діяльності в системі освіти, популяризацією та реалізацією освітніх інновацій відповідно до запитів і проблем розвитку суспільства; 7) створення ефективної системи забезпечення розвитку дитини – представника покоління інформаційної епохи, формування соціально і фізично зрілої творчої особистості, громадянина України і світу; 8) створення економічно сприятливих умов і соціальних гарантій педагогічним і науково-педагогічним працівникам, підвищення їх соціального статусу, створення оптимальних умов щодо професійного вдосконалення та творчості для забезпечення якісної освіти; 9) широка підтримка освітніх реформ суспільством. Загалом реалізація Національної стратегії має забезпечити підвищення якості вітчизняної освіти, її інноваційний розвиток відповідно до світових стандартів, а це сприятиме істотному зростанню інтелектуального, культурного, духовно-морального потенціалу суспільства та особистості. У результаті цього відбудуться відчутні позитивні зміни в соціально-економічному та політичному житті країни, розвитку науки, культури, духовності [324]. Система освіти має забезпечувати формування особистості, яка усвідомлює свою належність до українського народу, європейської цивілізації, орієнтується в реаліях і перспективах соціокультурної динаміки, підготовлена до життя у постійно змінюваному, конкурентному, взаємозалежному світі [324].

Сучасна філософія освіти і оновлена стратегія реформування освітньої сфери вимагають принципово нових наукових досліджень, обґрунтованого і послідовного запровадження нових науково-педагогічних технологій, раціональних і ефективних підходів до організації наукової та інноваційної діяльності в освіті. Розвиток системи освіти в зазначеному напрямі

ґрунтується на: 1) рекомендаціях Нової стратегічної програми європейського співробітництва в галузі освіти і навчання «Освіта і навчання 2020», спрямованої на розбудову інформаційно-зорієнтованих європейських суспільств та перетворення навчання впродовж життя на реальність, доступну всім громадянам; 2) забезпеченні пріоритетності розвитку науки та науково-технічного потенціалу ВНЗ шляхом виділення коштів із державного бюджету на перспективні наукові проекти і скорочення кількості розпорядників бюджетних коштів у сфері науки; 3) урахуванні синергетичного підходу до середовищних можливостей навчання – інновації, яка полягає у взаємодоповненні суміжних середовищ: особистісного, етнокультурного (в т.ч. родинного) та ІКТ-середовища навчального закладу; та ін. [324].

Дослідник в галузі соціальної філософії та філософії історії Д. Свириденко переконує, що «не менш важливим вектором модернізації може слугувати оновлення педагогічних стратегій у вищій школі, які б відповідали запитам полікультурного суспільства та сприяли б якісному перебігу актів академічної мобільності на засадах суб'єкт-суб'єктної взаємодії. Університети як соціальні інституції повинні зазнати модернізації у відповідності до нової «ідеї університету», яка врахувала б ринкові виклики перед сучасною освітою, необхідність поширення ідей академічної мобільності, впровадження високих технологій в освітню практику» [440, с.160]. В. Кремень наголошує про необхідність «забезпечення оптимального балансу між локальним і глобальним з тим, щоб людина, формуючись як патріот своєї країни, усвідомлювала реалії глобалізованого світу, була здатною жити і діяти в ньому, нести свою частку відповідальності за нього, бути не тільки громадянином країни, а й громадянином світу» [238, с.158].

На думку С. Терепищого: «Акцент інтернаціональної політики на етнічній ознаці є пережитком минулого, що зник ще на початку XIX століття й остаточно був скомпрометований націонал-соціалістичною ідеологією. Освіта не повинна бути націоналістичною, хоча б тому, що її головною ціллю є людина, а не нація, плем'я чи раса. Вивчення культурного надбання будь-

якого народу в рамках освіти сучасності, з огляду на глобалізаційні виклики, мусить бути подане з позицій рівності всіх культур та націй» [481, с.379]. Тут же С. Терепищий робить акцент на стратегії інкрементального розвитку української освіти, який включає такі компоненти: «1) прагнення системи до максимально можливого (але не абсолютного) раціоналізму; 2) введення нової освітньої політики має бути невеликим, «інкрементальним», без радикальних парадигматичних змін; 3) реформи повинні здійснюватися еволюційним, а не революційним шляхом» [481, с.317]. В. Шейко стверджує: «Демасифікація особистості й культури створює принципово нове освітнє середовище. Воно передбачає не сприйняття вже готових модулів реальності, а постійне самостійне їх конструювання. Освіта в інформаційній цивілізації – це відкрите, індивідуалізоване, творче знання через безперервну освіту і самонавчання протягом усього життя... Інформатизація освіти становить за своєю суттю сучасну освітню революцію, під час якої формується освітня система інформаційної цивілізації» [562, с.196].

На переконання М. Благи «курс на зміну існуючої (традиційної) моделі розвитку полягає в зміні мислення, почуттів і поведінки людей. Освіта – це не тільки нагромадження науково-технічних знань. Це розвиток гуманістичного мислення, зміцнення віри у свої сили, це уміння діяти, тобто будувати свої відносини з навколишнім світом на моральній основі» [58, с. 9].

В. Андрущенко, аналізуючи економічні, політичні та соціокультурні тенденції, що розгортаються, стверджує, що якісні характеристики майбутнього століття і параметри розвитку його освіти сформують («долаючи» наслідки століття минулого) чотири основних суб’єкти: а) вчений, який утвердить новий суспільний статус науки, а разом з нею – характер і зміст перебігу суспільних процесів; б) політик, який завершить формування політичної єдності Європи й розпочне політичну консолідацію світу на демократичних засадах; в) виробничник, який принципово змінить контури сучасного виробництва, здійснить масовий перехід до ринкових відносин; г) духівник, який сформує нову духовну атмосферу на континенті й у світі,

задасть параметри розвитку культури в національному і загальнолюдському вимірах [8, с.11]. І далі «Майбутнє століття стане епохою універсального інтелекту, століттям науки, яка встановить нові обриси суспільного організму, а разом з цим – нові параметри розвитку вищої освіти» [8, с.11].

М. Згуровський вважає, що університети (а надто дослідницького типу), які продукують найбільший доробок в інтелектуальне середовище не тільки своїх країн, а й світу як центри формування національної освітньої системи через створення й розвиток інноваційної діяльності в науковій сфері та розв'язання проблем технологічного трансферу, водночас мають забезпечувати розвиток професійної майстерності, здібностей, духовності та моральності їхніх випускників [164, с.13].

Автор статті [404, с.309] переконаний в тому, що навіть в сучасних аномально складних умовах старше покоління може скерувати молодь на позитивний шлях саме з допомогою вже досить перевіреного засобу – наукової футурології. Згідно досліджень А. Похресника у даний момент вища освіта і наука європейського суспільства, до якого ми прагнемо приєднатися, орієнтовані на інтенсивний розвиток нанотехнологій, альтернативної енергетики і адитивного виробництва. На Заході все ще ігнорується факт появи перших екологічно безпечних ноотехнологій, детально вивчених в Україні. Але загалом світова наука рухається саме до ліквідації індустріальних виробництв і заміни їх екологічно безпечними ноовиробництвами. Заміна екологічно небезпечних промислових виробництв в цілком доступному для огляду майбутньому дасть можливість підвищити якість та безпеку життя всього населення Землі навіть в умовах продовження його чисельного зростання. Ця позитивна світоглядна інформація змушена змагатися з дуже песимістичною картиною світових, європейських і особливо національних негараздів, які нав'язують ЗМІ, що належать переважно приватним власникам і не мають бажання формувати у молоді громадянське і науково обґрунтоване бачення майбутнього [404].

Б. Гершунський звертає увагу на потужний прогностичний потенціал філософії освіти у вирішенні не тільки прикладних задач розвитку освітньої галузі, але й для пошуку довгострокових стратегій в царині освіти: «Прогностична функція філософії освіти не може обмежуватись тільки прямими та безпосередніми рекомендаціями, орієнтованими на формування політики та стратегії освітньої діяльності у суворо визначеному часовому проміжку. Надзвичайно важливо саме в логіці філософії освіти відпрацьовувати можливі сценарії розвитку освіти глобального масштабу, що виходять за межі жорстко визначених та, тим більше, прагматично зорієнтованих задач, надаючи загальний обрис освітньої діяльності в ідеалі, у довгостроковій перспективі» [103, с.492]. На думку Б. Гершунського, парадоксальним є те, що сфера освіти, яка має безпосереднє відношення до майбутнього, фактично закладаючи основи цього майбутнього, випадає з зони прогностичної уваги навіть самих титулованих футурологів, що займаються міждисциплінарним обґрунтуванням глобальних проблем розвитку цивілізації [103, с.493].

С. Клепко наголошує, що активні зміни в освітній сфері є об’єктивною вимогою часу, яка в своєму розгортанні повинна керуватись наступними ключовими факторами: «Поява нових форм університетської освіти радикально змінює ситуацію в сфері освіти. Створюється система відкритої освіти, що передбачає відкритість освіти майбутньому («завжди дивитися вперед»), інтеграцію усіх способів освоєння людиною світу, вільне використання інформаційних ресурсів, особистісну спрямованість процесу навчання, партнерство викладача й студента» [209, с.265].

Нова модель освіти, яка стає втіленням ідеї про формування відкритого суспільства, потребує інноваційних форм навчання, зорієнтованих на особливості та проблеми інформаційного суспільства. Однією з таких форм стає віртуальний університет, який має змогу забезпечити доступність та відкритість нової системи вищої освіти. Соціально-філософський зміст цих явищ полягає у звільненні освіти від системних механізмів сучасного

суспільства, як то політики, влади та бюрократії. Тоді функціонування освіти може визначатися соціально-значущими цілями. Відкрита освіта та віртуальний університет мають на меті реалізацію одних з основних принципів демократії: доступності знання й можливості самоосвіти та саморозвитку особистості та суспільства загалом [540, с. 313].

Учасники Всеукраїнського круглого столу (Київ, 22 грудня 2015 р.) «Освіта і наука: формування особистості на основі християнських цінностей» наголошують наступне. «Вища освіта і наука в Україні все ж таки повинна стати могутнім фактором розвитку духовної культури українського народу. Але без взаємодії світського та духовного, всі наші намагання виховати особистість будуть марними. Професійні та духовні засади, що формуються зараз у сучасній вищій освіті України все ж повинні бути реалізовані на основі християнських цінностей і державна влада повинна підтримати ці бажання суспільства» [55, с.13]. «Шлях глибокого усвідомлення моральних цінностей християнства сучасною студентською молоддю є нелегким, він потребує складної та злагодженої роботи всіх суб'єктів виховання. Духовенство, освітяни, науковці мають спільно зі студентською молоддю, зі всіма її найяскравішими представниками втілювати фундаментальну мету – набуття звички приймати моральні рішення під впливом споконвічних орієнтирів для багатьох розвинених народів у світі. Для того, щоб перетворити сучасну виховну систему у засіб, що допомагає духовно-моральному розвитку кожного, освітянам слід утвердити її новий зміст, сутність якого зводиться до удосконалення людини, розвитку її здібностей, набуття нею морально-етичних компетенцій. Від якості та змісту виховання сучасної молоді залежить устрій усього нашого життя у майбутньому. Все це зумовлює завдання насичення змісту освіти сукупністю моральних цінностей, які є цінними не для однієї людини, для всього історичного людства» [317, с.67, 68.].

Д. Свириденко акцентує увагу на тому, що «Система вищої освіти України переживає спробу здійснити теоретичне обґрунтування нової освітньої парадигми, яка прийшла би на зміну класичній, що переживає кризу.

Пошук пріоритетів розвитку в цій галузі потребує використання філософської методології, адже вона має евристичний потенціал, з одного боку, для обґрунтування моделей розвитку освіти (в якості філософії освіти); з іншого боку, в якості соціальної філософії може, здійснити аналіз важливих соціальних явищ, на фоні яких здійснюється модернізація (мова йде про глобалізаційні трансформації); з третього боку, футурологічна методологія здатна сформулювати тенденції розгортання суспільства та спрогнозувати, до чого повинна бути готова система освіти в майбутньому, які випереджаючі кроки повинні бути запроваджені, яким має бути студент майбутнього... висувається теза про високий евристичний потенціал використання методологічних підходів футурології для обґрунтування процесів модернізації в системі вищої освіти нашої держави» [441, с.68].

Щорічна доповідь «NMC Горизонт: Вища освіта – 2016» присвячена вивченню та експертному аналізу ключових трендів і прогнозів розвитку освітніх технологій, які матимуть найбільш відчутний вплив на найближчі майбутні освітні процеси у вищій школі, зокрема: 1) технології Bring Your Own Device (робота студентів з власними ґаджетами); 2) навчальна аналітика та адаптивне навчання (навчальна аналітика – це застосування в освітніх цілях спеціальної веб-аналітики, спрямованої на профілювання студентів, процес збору та аналізу деталей індивідуальних студентських взаємодій у ході онлайн-навчання; адаптивні навчальні технології представляють собою спеціалізоване програмне забезпечення чи сервіси, які можуть адаптуватися до прогресу кожного студента і самостійно коригувати навчальний контент в режимі реального часу); 3) технології розширеної і віртуальної реальності (розширюють доступ студентів до інформації, дають нові можливості для навчання); 4) мейкерспейси (креативні простори-майстерні, поєднання лабораторії і майстерні, місця для втілення ідей, проведення експериментів); 5) афективні інформаційні технології (апелюють до ідеї програмування машин розпізнавати, інтерпретувати, обробляти і моделювати спектр людських емоцій; потенційно можна застосовувати в онлайн-навчанні, де

комп’ютеризований репетитор реагуватиме на емоції, які виражає людське обличчя, наприклад нудьгу студента, і в результаті здійснюватиме спроби мотивувати його до активнішої роботи); 6) роботизовані технології (застосування гуманоїдних роботів у навчанні може поліпшити навчальні результати студентів, особливо тих, які мають різноманітні фізичні хвороби чи психічні розлади; у перспективі сприятимуть розвитку комунікаційних стратегій і соціальних навиків студентів. Доповідь покликана допомогти університетам й освітнім лідерам стратегічно підійти до майбутнього розвитку викладання, навчання і творчих досліджень у вищій освіті [329].

Але потрібно зауважити, що багато з наведених освітніх технологій уже використовуються в навчальному процесі студентами, це і користування власними гаджетами і онлайн-навчання і розширений доступ до інформації тощо. Проблема вбачається як у фінансуванні навчальних закладів, від чого залежить можливість впровадження наведених технологій, так і в зменшенні ролі живого спілкування між викладачем, наставником і однолітками, що може призвести до відчуження, безособовості, замкненості, нудьги, втрати сенсу життя молоді, а найголовніше духовної складової людини.

Отже, у даному підрозділі проведений аналіз освітніх стратегій, щодо формування духовності молоді, який дозволив виокремити наступне: 1) майбутнє століття і параметри розвитку його освіти сформують («долаючи» наслідки століття минулого) чотири основних суб’єкти: а) вчений, який утвердить новий суспільний статус науки, а разом з нею – характер і зміст перебігу суспільних процесів; б) політик, який завершить формування політичної єдності Європи й розпочне політичну консолідацію світу на демократичних засадах; в) виробничник, який принципово змінить контури сучасного виробництва, здійснить масовий перехід до ринкових відносин; г) духівник, який сформує нову духовну атмосферу на континенті й у світі, задасть параметри розвитку культури в національному і загальнолюдському вимірах (В. Андрущенко); 2) виховання людини інноваційного типу мислення та культури, проектування акмеологічного освітнього простору з урахуванням

інноваційного розвитку освіти, запитів особистості, потреб суспільства і держави, формування нових життєвих орієнтирів особистості; створення системи освіти нового покоління відповідно до вимог часу, випереджаючого загальноцивілізаційного розвитку людини, що перетворюється на провідний механізм відтворення суспільного інтелекту, науки і культури; створення підсистеми елітної освіти з метою підготовки кадрів для високотехнологічних галузей; створення ефективної системи забезпечення розвитку дитини – представника покоління інформаційної епохи, формування соціально і фізично зрілої творчої особистості, громадянина України і світу (Національна стратегія розвитку освіти в Україні на 2012–2021 роки); 3) оновлення педагогічних стратегій у вищій школі, які б відповідали запитам полікультурного суспільства та сприяли б якісному перебігу актів академічної мобільності, впровадження високих технологій в освітню практику (Д. Свириденко); 4) забезпечення оптимального балансу між локальним і глобальним з тим, щоб людина, формуючись як патріот своєї країни, усвідомлювала реалії глобалізованого світу (В. Кремень); 5) розвиток стратегії інкрементального розвитку української освіти (С. Терепищий); 6) освіта в інформаційній цивілізації як відкрите, індивідуалізоване, творче знання через безперервну освіту і самонавчання протягом усього життя (В. Шейко); 7) зміна існуючої (традиційної) моделі розвитку освіти, яка полягає в зміні мислення, почуттів і поведінки людей, уміння будувати свої відносини з навколишнім світом на моральній основі (М. Блага); 8) університети як центри формування національної освітньої системи мають забезпечувати розвиток професійної майстерності, здібностей, духовності та моральності випускників (М. Згуровський); 9) вища освіта і наука європейського суспільства мають бути орієнтовані на наукову футурологію, інтенсивний розвиток нанотехнологій, альтернативної енергетики і адитивного виробництва (А. Похресник); 10) важливо саме в логіці філософії освіти відпрацьовувати можливі сценарії розвитку освіти глобального масштабу, що виходять за межі жорстко визначених задач, надаючи загальний обрис освітньої діяльності в

ідеалі, у довгостроковій перспективі (Б. Гершунський); 11) зміни в освітній сфері повинні відбутися за допомогою системи відкритої освіти, що передбачає відкритість освіти майбутньому («завжди дивитися вперед»), інтеграцію усіх способів освоєння людиною світу, вільне використання інформаційних ресурсів, особистісну спрямованість процесу навчання, партнерство викладача й студента (С. Клепко); 12) відкрита освіта та віртуальний університет на основі ІКТ, що призведуть до доступності знання й можливості самоосвіти та саморозвитку особистості та суспільства загалом (В. Вашкевич, О. Кивлюк); 13) вища освіта і наука в Україні повинна стати могутнім фактором розвитку світської та духовної культури українського народу (О. Білаш); 14) високий евристичний потенціал має використання методологічних підходів футурології для обґрунтування процесів модернізації в системі вищої освіти нашої держави (Т. Андрущенко, Д. Свириденко, Б. Гершунський та ін.); 15) найбільш відчутний вплив на найближчі майбутні освітні процеси у вищій школі матимуть такі тренди: користування власними гаджетами, онлайн-навчання, розширений доступ до інформації; впровадження новітніх технологій (адаптивні навчальні, віртуальної реальності, мейкерспейси, афективні інформаційні, роботизовані та ін.) (NMC Горизонт: Вища освіта – 2016).

Отже, з проведеного нами аналізу сучасних освітніх стратегій щодо формування духовності молоді випливає, що нинішня класична модель освіти практично нівелювала себе, тому що не задовольняє вимоги, які постали перед нинішньою школою й освітою, що їх висувають сучасні суспільство і виробництво, не говорячи вже їх майбутній розвиток у процесі розгортання ІВТ прогресу. В результаті, необхідно віднаходити нові освітянські стратегії формування високої духовності молоді у контексті розвитку сучасного ІВТ прогресу. Із представленого вище аналізу філософських і педагогічних досліджень можна означити множину причин виникнення глобальної освітньої кризи. Це зокрема, розвиток класичної освіти на основі механістично-детермінованої наукової картини світу, яка була сформована у XVI – XIX

сторіччях. На основі неї й була сформована сучасна педагогіка. На цій же основі також була створена класична модель освіти, яка передбачає такі пріоритети навчання у сучасній школі, як: класно-урочна форма проведення занять; наочний принцип організації проведення занять; рівень знань, умінь і навичок як основна форма успіху навчально-виховного процесу і його контролю. Показано, що виникла необхідність віднайти нову сукупність філософських і педагогічних пріоритетів, інакше освітніх стратегій, які являються планами дій на перспективу, а саме: формування образу людини майбутнього та освітні стратегії його реалізації в освіті в контексті розвитку ІВТ прогресу, що створять інтелектуальну основу для сучасної й майбутньої середньої і вищої школи, тобто потрібна зміна самої парадигми освіти, яка вивела б цивілізацію з глобальних криз і забезпечила б ноосферний космічно-орієнтований розвиток людства.

5.2. Образ людини майбутнього та освітні стратегії його реалізації в освіті

Даний підрозділ присвячений освітнім проблемам становлення образу людини майбутнього, яка розрахована на реалізацію у третьому тисячолітті; запропоновано авторське трактування освітньої концепції високодуховної людини майбутнього ноосферного космічно-орієнтованого суспільства, формування якої слугуватиме вирішенню освітніх криз і проблем вибору життєвих стратегій людства, а також пошуку нових шляхів як освітнього так і цивілізаційного розвитку.

Однією з визначальних проблем, породжених сучасною ІВТ революцією є проблема подальшого вдосконалення системи освіти [34, 195, 198]. Бурхливе розширення сфери освіти і зміна її статусу в кінці XX і на початку XXI ст. супроводжувалося загостренням проблем у цій сфері, які дозволили деяким дослідникам зробити й обґрунтувати висновок про світову кризу освіти [92]. Актуальність дослідження стану і перспектив розвитку освіти зростає, оскільки існує усвідомлюється, що для розв’язання глобальних проблем, які

стоять перед людством, необхідна якась нова творча сила, джерелом якої являється людський космічно-орієнтований потенціал суспільства. Діяльність по збільшенню цього потенціалу набирає пріоритетне значення, а освіта є найважливішою компонентою цієї діяльності. ІВТ революція, яка розгорнулася на початку XXI ст. ще більше поглибила проблеми освіти [321]. Перехід до ІВТ суспільства, в якому інформація, наукові знання, технології виступають в якості основних соціальних цінностей, означає радикальні зміни в освітній системі [12, 13, 31, 32, 34, 199, 199, 207, 340, 427, 437, 552].

Особливу активність набрали дослідження взаємозв'язку сфери освіти з іншими сферами суспільного життя в ІВТ полі, зі змінами у виробничій і економічній системах, у сфері управління [61], в політичному житті, в області облаштування побуту, сімейних відносин, у сфері філософії освіти, духовної культури і суспільних цінностей. Ці дослідження націлені на те, щоб сформувати достатньо цілісний і несуперечливий образ людини майбутнього, технічного й ІВТ суспільства та місця в ньому системи освіти, а також виділити її кардинальні риси. Бажання досягнути більш повної відповідності між трансформацією в системі освіти, соціально-економічними реаліями і потребами особистості – головне джерело забезпечення вимог якісних освітніх послуг [12, 34, 44, 49, 198, 229, 240].

Дослідження філософських проблем освіти в ІВТ суспільстві особливо актуальні, оскільки дозволяє виявити основні тенденції розвитку освітньої системи в сучасному світі, шляхом подолання й переборення кризових явищ у сфері освіти. Ідея освіти на протязі всього життя (безперервної, відновлюваної, неформальної, відкритої, випереджаючої, дистанційної, віртуальної освіти та інші) має отримати новий розвиток у контексті дослідження особливостей освіти в ІВТ світі. Соціально-філософський і методологічний аналіз освіти в ІВТ суспільстві є важливим фактором становлення нової освітньої системи [34, 229, 424, 427].

ІВТ революція потребує постійної освіти, яка складається з двох підсистем: базова освіта і додаткова (що має здійснюватися протягом всього

життя шляхом самостійної освіти). У недалекому майбутньому, як уже наголошувалося, необхідна буде досконала підготовка космічно-орієнтованих освітніх кадрів. Систему перепідготовки, навчання нових космічно-орієнтованих спеціальностей і підвищення професійної грамотності інших трудівників нам ще належить створити. Успішне розгортання ІВТ прогресу, а особливо, ІВТ революції вимагає подолання негативних тенденцій зниження інтересу молоді до інженерних професій, до занять науковою діяльністю. Сьогодні потрібно відродити високий суспільний статус інженерно-технічної освіти, використання інженерно-технічних і технологічних працівників у суворій відповідальності з їхнім цільовим призначенням. Виробничий потенціал країни в сучасних умовах залежить від ефективного використання найновіших досягнень науки, техніки, технології, інформатики [94, 229].

Стратегічною ціллю філософії освіти має стати формування образу високодуховної космічно-орієнтованої людини майбутнього [31, 32, 34, 372, 420]. Лише в цьому разі можна гарантувати, що тенденції переходу від пріоритету корпоративної (колективної) освіти до індивідуальної (особистої), яка нині відмічається в суспільстві, принесуть користь цивілізації [41]. Сучасну західноєвропейську спільноту хвилює питання, які цінності сучасна молодь стане закладати у світогляд своїх дітей, майбутніх поколінь [534]. Це і є приклад стратегічного мислення в системі освіти, якому в українському освітянському середовищі ще не приділяють належної уваги [421, 425]. Сучасний учитель повинен своїх учнів навчати бути відкритими, готовими долати труднощі, орієнтуватися у новітньому технічному, високотехнологічному та інформаційному просторі, постійно самовдосконалюватися та прагнути самореалізації, при цьому постійно замислюватися над тим, які цінності мають слугувати космічно-орієнтованим вектором для наступних поколінь [43, 426]. Діяльність у сфері майбутньої освіти, особливо безпосередня педагогічна діяльність, має бути тісно переплетена з основами космічного світогляду людини майбутнього.

Нині з актуальних факторів в предметному полі філософії освіти можна виділити такі [103, 377, 390]: 1) необхідність осмислення кризового стану, в якому опинилася система освіти України через перехід суспільства від постіндустріального періоду до ІВТ суспільства, що передбачає нову класифікацію та відбір предметного змісту знань, які забезпечать інформаційний та інноваційний арсенал навчання особистості; 2) актуальність нових загальнолюдських цінностей, що потребують формування нового типу особистості, здатної міркувати не тільки категоріями національного або державного масштабу, але і категоріями планетарних і космічних масштабів; 3) запит на стратегічне мислення, на вміння не тільки прогнозувати дії на рік-два, а вміння планувати діяльність на десятки і більше років, при цьому залучаючи якомога більший і глибший об'єм інформації; 4) потребу створювати додаткові спеціально організовані системи та можливості передавання знаннєвого досвіду в умовах загальнонаціональної системи освіти, що постійно удосконалюється. Адже освітній процес часто ґрунтується на досить суперечливих формах знання: ілюзіях, утопіях, міфах, стереотипах, які здійснюють відчутний вплив на процес спеціалізації особистості. Одне із завдань філософії освіти – врегулювання, прогнозування та екстраполяція найбільш актуальних ірраціонально-інтуїтивних форм знання; 5) спрямування та корегування еволюції процесу освіти, використовуючи новітні досягнення інших дисциплін, дотичних до педагогічної діяльності.

Філософія освіти формує образ «людини майбутнього», зорієнтовуючи та змістовно наповнюючи педагогіку новими знаннями, методами, способами, цілями, котрі через процес освіти втілюються у формування внутрішнього світу конкретного покоління, становлення творчо-гуманного, високодуховного космічно-орієнтованого типу особистості як цілісного об'єкта культури [32, 34, 103, 541].

Із сучасної науково-філософської точки зору, некоректно розглядати етапи формування і розвитку особистості, не враховуючи закономірний характер появи людини у структурі Всесвіту (за О. Базалуком), тому що [32,

с. 52]: 1) вплив космосу на розвиток життя і цивілізації на Землі – це достовірно встановлений науковий факт. Класичними у цій сфері можна вважати праці О. Базалука, А. Чижевського, В. Вернадського, Й. Шкловського, Т. Оуена, Д. Голдсміта, В. Казначеєва, А. Урсула та ін. В. Казначеєв з цього приводу писав: «Земна сутність життя криється в космічному просторі. Протиріччя людства на Землі, його напруга, прогрес, вірогідність самознищення можуть бути зрозумілі і розв'язані лише на основі розуміння їх антропокосмічного значення» [173]; 2) без урахування розуміння закономірності своєї появи в структурі Всесвіту невірно трактуються відповіді на важливі питання «про існування людського життя», «смисл людського існування», «про цілі людського буття», «про походження життя і людини», «про перспективи розвитку людського суспільства»; 3) значною мірою звужується поняття масштабів діяльності людини і суспільства; 4) обмежуючи свої дослідження масштабам Землі, людина закладає в своє світосприйняття помилкове уявлення, тому що всі процеси і явища, що відбуваються на Землі, – це лише частковий аспект процесів і явищ, що відбуваються в космосі; відокремлюючись від усього позаземного, людина перебільшує значимість земних явищ, створюючи передумови для геоцентризму, антропоцентризму, біоцентризму та ін.

Формування творчо-високодуховного, космічно-орієнтованого типу особистості можливе з використанням методологічного апарату та потенціальних можливостей «філософії освіти» як навчальної дисципліни [31, 32, 34, 422]. Філософія відображає крізь призму укладених та найбільш актуальних світоглядних концепцій найновіші досягнення різних галузей знань, а педагогіка залучає передові методи навчання та виховання, чим впливає на формування внутрішнього світу підростаючого покоління [424, 535, 5468].

Отже, згідно нашого трактування, **образ людини майбутнього** – це довершена особистість з гармонією найвищих якостей розуму, високої духовності, моральності, божественності при як найтіснішому сполученні з

творенням добра і вірою в Бога, стійкою психікою та емоційністю, мудрістю й прогресивною ментальністю, досконалим та витривалим фізичним тілом, великим внутрішнім творчим та інтелектуальним потенціалом, ноосферним космічно-орієнтованим типом мислення. Така особистість здатна жити і творити в планетарних масштабах Землі в умовах високорозвиненої, високодуховної ноосферної космічно-орієнтованої ІВТ цивілізації, а в майбутньому зможе спрямувати свою діяльність в космологічному напрямку освоєння землеподібних планетних систем Всесвіту. Виховання такої людини – величне завдання системи освіти і близького оточення [7, 9, 31, 32, 34, 52, 72, 103, 125, 142, 147, 202, 208, 229, 243, 413, 472].

Становлення України як молодої держави європейського типу супроводжується проблемами, що пов’язані з світоглядом, моральним і духовним потенціалом людини і суспільства [424]. Багаторівнева, неоднорідна, різнонаправлена сукупність усього комплексу соціальних відносин, що пронизують сучасне українське суспільство, здається, вже отримала велику кількість зовнішніх та внутрішніх впливів, цілеспрямованих актів, стимулів, які мали б сприяти швидкому проходженню того етапу, який у синергетичних системах називають «точкою біфуркації», за якою можливий як перехід на якісно новий рівень, осистемлення епізодичних новоутворень, гармонізація і цілеспрямований магістральний рух ідеї нового, що нанизує на себе весь соціальний простір, одним із складових якого є простір освітній [427], так і повна деградація освітнього процесу. Тим часом очікуваного швидкого проходження не відбувається, бо спершу має статися «тектонічний зсув» на рівні особистості, на рівні основного суб’єкта освітнього процесу. Саме той, хто навчається, є співтворцем самого себе і власного освітнього простору [143, 218]. Потреба у нових стратегічних підходах у системі «освіта – інформація» детермінована також величезним потоком інформації, який збільшується в геометричній прогресії і який погрожує потопити класичну суб’єктивно-об’єктивну систему освіти [34, 66]. У праці О. Кивлюк [200] пропонуються можливості використання інформаційно-комунікаційних

технологій у навчально-виховному процесі та інформатизації освіти у контексті розвитку інформаційного суспільства.

І в зв'язку з цим ще більш значимою стає роль викладача, найважливіше завдання якого – научити жити молоду людину в інформаційному світі, не заблукати у величезному потоці інформації, вміти знаходити і використовувати знання. Сучасний аспект інформатизації освіти тісно пов'язаний з визначенням інформатизації суспільства, як засобу його переходу в стан інформаційного суспільства, яке дав А. Урсул. Інформатизація – це «системно-діяльнісний процес оволодіння інформацією, як ресурсом управління і розвитку за допомогою засобів інформатики з метою створення інформаційного суспільства, і на цій основі – подальшого прогресу цивілізації» [490]. Освітня система означається як сукупність факторів, які визначають навчання і розвиток особистості, соціокультурні й економічні умови суспільства, що впливають на освіту, характер інформаційних і міжособистісних відношень, взаємодію з соціальним середовищем. Процеси економічного і політичного зближення країн позначили інтернаціоналізацію професійних сфер як тенденцію сучасного цивілізованого розвитку суспільства. У цьому зв'язку особливу актуальність набрала проблема необхідності створення нової системи освіти, яка враховувала б складні духовно-моральні і наукові проблеми сучасності (К. Апель), і була б спрямована на підвищення своєї мобільності (Д. Свириденко) та націлена на майбутнє (Е. Тоффлер). Детальніше природа та сутність процесу інформатизації суспільства, його різноманітних сфер, технології і умови його здійснення розглядаються у працях О. Кивлюк [196, 197]: інформатизація – це перехід сучасного світу у своєму розвитку від простої інформатизації до інформаційної цивілізації, як загальний і неминучий період розвитку людської цивілізації, як період освоєння інформаційної картини світу, усвідомлення єдності законів функціонування інформації в періоді і суспільстві, практичного їхнього застосування, створення індустрії виробництва і обробки інформації.

Розробка проблем філософії освіти якраз і пов’язана з пошуком найбільш фундаментальних стратегічних основ і пріоритетів розвитку сфери освіти, яка визначає майбутнє як кожного народу, так і цивілізації в цілому [30, 34]. Варто відзначити, що уже на стадії свого оформлення в самостійну дисципліну філософія освіти зіткнулася з винятково великою множиною використовуваних методів як теоретичної, так і практичної освітньої діяльності [419]. У даний час першочерговим завданням є завдання створення єдиної теорії методів освітньої діяльності, а також вияснення основних напрямків і тенденцій їх розвитку. У цьому аспекті варто скористатися філософською методологією, оскільки остання утворює вищий рівень методологічного аналізу, який включає світоглядну інтерпретацію результатів науки, аналіз загальних форм і методів наукового мислення, його категоріальної будови з точки зору тієї чи іншої картини світу. На філософському рівні аналізу пізнавальної і практичної діяльності, а також форм і рівнів сучасної освіти реалізується світоглядна, гносеологічна і методологічна функції філософії освіти [30, 34]. В умовах все більшого підсилення процесів диференціації і спеціалізації наукових знань, а, отже, і навчальних предметів, рівнів і форм освітньої підготовки спеціалістів філософська методологія виконує важливу інтегруючу роль, стає світоглядним і методологічним базисом, який цілком відповідає відповідним потребам наукового пошуку, формам і методам сучасної освіти і підготовки спеціалістів [30, 34, 425]. У результаті склалися й існують до цих пір відносно незалежні три великі методологічні підходи, зв’язані з вивченням об’єктів великої степені складності: структурно-функціональний, структурний і системний [321]. Філософія освіти є, таким чином, відносно самостійною галуззю науково-філософських знань, має свій власний об’єкт і предмет дослідження – освіту в усіх її цінностях, системних і результативних характеристик, які враховують також міждисциплінарні параметри, які впливають на функціонування і розвиток системи освіти [34, 158].

Сфера освіти, без сумніву, має саме безпосереднє відношення до подій, які відбуваються в світі, в тому числі і до тих негативних тенденцій, які перелічені вище, бо причиною їх є сама людина, яка втратила здатність активно протистояти Злу у всіх його проявах, яка втратила віру в моральні, духовні цінності світу і сенс людського життя, яка загубила життєві орієнтири і не знаходить відповіді на найважливіші світоглядні питання ні в науці, ні в релігії, ні в освіті [338]. Нині освіта позбавляється самої важливої випереджаючої, прогностичної функції, тому втрачається можливість впливати на суспільні ідеали, вести активну перетворюючу роботу по їх удосконаленню. Потрібні прориви стратегічного масштабу, необхідно принципово по-новому підходити до обґрунтування й реалізації філософських концепцій, стратегічних орієнтирів і політичних доктрин у сфері освіти, яка знаходиться на головному напрямку прориву в достойне майбутнє людської цивілізації, яка здатна знайти переконливу відповідь на виклик цього майбутнього [101, 155].

Переборення традиційної емпіричної рутини і часто абсолютно безцільної і безглуздої організаційно-управлінської метушні в сфері освіти [195] можна лише на основі чітких прогностично орієнтованих філософсько-освітніх підходах, які враховують довготривалі тенденції розвитку світового освітнього процесу. Іншими словами, прориви в сфері освіти, перехід на якісно більш високий рівень у розумінні соціальної ролі освіти, не говорячи вже про внутрішні, власне освітні технології, зв’язані з виходом у «космос» глобальних світоглядних проблем, які стоять перед людством на порозі не тільки XXI ст., але і нового тисячоліття [31, 32, 109]. Лише на цій основі можна побачити нові горизонти в розвитку освіти [10, 34], перебороти спокусу епігонного копіювання «чужих» освітніх парадигм і доктрин, які, навіть у своїх вищих досягненнях за критеріями XX ст., не задовольняють виклики XXI ст. [469].

Необхідний пошук дієвих засобів конвергенції і поступової духовної інтеграції співтовариств людей на основі спеціально організованого,

систематичного вивчення ментальних цінностей різних народів, організації багатомірного діалогу їх ментальностей і культур, розуміння і співчутливого сприйняття нехай і не співпадаючих поки що інтересів і устремлінь різних близьких і далеких народів [100]. Це дійсно насущна проблема, яку потрібно негайно вирішити, хоча за повсякденною рутиною і метушнею ми не помічаємо цього і продовжуємо пливти за течією [101].

Прикро, але функції філософії освіти залишаються поза зоною спеціальних наукознавчих, а тим більше прогностичних досліджень. Між тим, уже із короткого розгляду глобальних проблем, які напряму пов'язані з світоглядним, моральним, духовним потенціалом людини і суспільства, і, які визначають, по суті, відповідь людського співтовариства на виклик XXI ст., цілком очевидно, що без корінних змін у сфері освіти розв'язати такі проблеми не вдасться [41, 62]. Філософія освіти як наука і як навчальний предмет міждисциплінарного, інтегративного характеру покликана вирішувати цю складну методологічну проблему, а інтегративний курс «Філософія освіти» має стати однією з найважливіших у системі підготовки, підвищення кваліфікації, перепідготовки і самоосвіти педагогів [103, с. 8].

Справді грандіозні проблеми (зумовлені ІВТ прогресом і морально-духовним становлення молоді), які стоять перед освітою майбутнього, вимагають корінних перетворень у самому розумінні суті освіти, в самому підході до визначення пріоритетів освітньої діяльності. Але корінні перетворення в цій сфері можливі тільки при умові першочергового вирішення найбільш загальних освітніх проблем, що визначають роль і місце освіти в рішенні глобальних цивілізаційних задач, її важливіші функції, політичні і стратегічні пріоритети, ціннісно-цільові орієнтації, технологічні можливості реалізації різноманітних психолого-педагогічних задач [41]. Ці загальні проблеми мають явно виражений міждисциплінарний характер, а, отже, і сама освіта, безсумнівно, є об'єктом прикладання самих різних наук.

Філософські проблеми сучасної гуманоцентричної системи освіти, її кризи і зародження принципово нових рис знайшли відображення в доповіді,

яка стала класичною «Учиться бути» та інших дослідженнях, проведених під орудою ЮНЕСКО, серед яких виділяються роботи Ф. Кумбса і його колег, а також у працях таких визначних дослідників нашої доби, як В.Андрущенка, Т.В.Андрущенко, Т.І.Андрущенко, Т.Андріанова, О.Базалука, Г.Балла, О.Безкоровайної, Г.Берегової, М.Берулави, В.Беха, В.Бім-Бада, А.Бойко, Є.Бондаревської, В.Вашкевича, О.Вознюка, В.Воронкової, Б.Гершунського, В.Давидова, М.Дудіна, В.Зінченка, О.Кивлюк, С.Клепка, В.Купцова, Г.Корнетова, В.Лутая, Б.Мещерякова, Н.Пахомова, В.Розіна, М.Розова, М.Романенка, В.Савельєва, Д.Свириденка, Н.Семенюк, С.Смірнова, А.Ярошенко та ряду інших. Сферу проектування конкретних освітніх новацій, де народжується досвід організації нових парадигмальних основ системи освіти та філософії освіти суттєво розширили В.Андрущенко, Т.Андрущенко, Ю.Азаров, Ш.Амонашвілі, М.Аромштам, Д.Бєлухін, В.Вашкевич, Ф.Воробйов, Л.Жарова, О.Казанський, О.Кивлюк, М.Кларін А.Лобанов, О.Пєхота, П.Підкосистий, М.Романенко, Д.Свириденко, Б.Фульфов та інші дослідники. У розкритті нового соціокультурного статусу освіти як провідної форми життєдіяльності суспільства плідно працювали В.Бєскіна, А.Бистрова, В.Біблер, В.Вашкевич, В.Воловик, П.Гуревич, Д.Свириденко, Е.Ільєнков, М.Каган, А.Касьян, А.Клізовський, В.Чудновський та ряд інших філософів. Проте серед робіт з філософії освіти недостатньо таких, які спеціально присвячені проблемам інформатизації освіти та духовно-моральному становленню молоді. З викладеним вище погоджується і С. Ніколаєнко та О. Кивлюк [196, 326]. Звісно, вчителям шкіл, ліцеїв, гімназій і педагогам вищої школи потрібно теж змінитися – стати високогуманними, духовними, демократичними у ставленні до дітей і студентів [43, 380].

На жаль, в останні роки під добрими взагалі гаслами гуманізації освітньо-виховного процесу, гуманного ставлення до дитини із школи витіснено продуктивну працю, діти змалечку не вчаться обслуговувати себе, не привчаються до праці. Стало правилом у багатьох сім’ях, особливо багатих, «жаліти» дітей, не привчати до праці, до формування здорових потреб.

Процвітають споживацтво і лінощі. В результаті виховується нахрапистість і вседозволеність [43]. Без звички працювати, без елементарних знань життя, техніки й технологічних процесів, без поваги до праці, розумової чи фізичної, без звички трудитися Україна, як держава, не відбудеться [326]. Невипадково ж мультимільярдери Рокфеллер і Дюпон ще змалечку привчали своїх чад працювати, щось заробляти, знати ціну багатству. Такий напрям шкільної освіти і виховання потребує великих інвестицій, великої уваги з боку держави і місцевої влади. Осторонь не може бути і педагогічна освіта і філософія освіти, які на сучасній основі, в сучасних ринкових умовах мусять сформулювати завдання для школи, сім'ї і суспільства [43]. Потрібний спеціальний Закон про підтримку школи, вузів, училищ. Нових зв'язків потребує виробництво і профтехосвіта [321, 326].

І нарешті про головне – про вчителя. Для будь-якої держави першочерговим загальнодержавного масштабу завданням мусить бути проблема педагогічної освіти, підготовки Вчителя, привабливість його професії, формування поваги суспільства до нього. Педагогічна освіта мусить вирішити дві головні проблеми – широкої педагогічної освіти всього населення, яка необхідна нині кожному дорослому – чоловіку і жінці. Друга проблема – це виховання майбутнього Вчителя, Педагога. Професія Вчителя є святою на Землі. Особлива увага мусить бути до молодих вчителів, тих, хто лише прийшов у школу. В них не має ні доплат, ні премій. Парламент чи уряд мусять надати законодавче право місцевим радам встановити цільові добавки молодим вчителям, до речі, і лікарям, працівникам культури. Невипадково перші три роки закріплюється в школі лише 30 – 35 % молодих педагогів. У вузах, нарешті, виконати одну з головних умов Болонського процесу щодо підвищення якості освіти – дати змогу викладачу вести індивідуальну роботу зі студентами [10, 15].

Отже, на сучасному етапі розвитку суспільства освіта є найвагомішою сферою людської діяльності [31, 32, 34, 101, 103, 336, 425]. З настанням XXI ст. людська цивілізація вступила в нову епоху свого розвитку – епоху ІВТ

й освітньої революції, які характеризується розгортанням новітньої інформаційно-телекомунікаційної революції, швидким поширенням інформаційних технологій, глобалізацією суспільних процесів тощо. Відповідно до цього висуваються нові вимоги до суспільного розвитку у всіх його вимірах. У цих умовах всебічне значення набуває формування нової освітньої парадигми, методологічне вкорінення понятійного блоку «філософія освіти» та доведення доцільності їх існування [58, с. 7].

У період переходу до суспільства ІВТ типу необхідно підготувати людину до швидкого сприйняття й обробки великих обсягів інформації, до оволодіння сучасними інформаційними засобами, методами і технологією роботи з ними [196]. При осмисленні проблем, що виникають, завдань неминуче доводиться звертатися до базисних філософсько-освітніх засад. Потрібно також підкреслити, що очевидним фактом такої сучасної реальності, як інформатизація і технологізація суспільства, є зростаюча духовна спустошеність і моральний занепад людської особистості, особливо юної [43]; надмірна психічна напруженість та перевантаженість – це також продукт «розвитку» сучасної цивілізації; зменшується індивідуальна інтелектуальна активність людини, скорочується складова її творчих компонентів і наростає стереотипність, шаблонність усіх життєвих проявів. Не кажучи вже про те, що стрімкий потік інформації може захлеснути відносно слабкий мозок дитини, що постійно відчуває інформаційні перевантаження [564].

Основним шляхом вирішення цих проблем, повинна стати якісна освіта нового покоління. Гармонічне й цілісне поєднання проблем і шляхів їхнього вирішення, безумовне визнання ключової ролі освіти та розвиток відповідного рівня «інформаційної культури» – повинні стати пріоритетними у розвитку та зростанні сучасної молодої людини [43]. За своїм змістом ідеологія освіти – консервативна система. Тобто освіта – це спадкоємність, це зв’язок різних історичних епох, це передача культурних досягнень, збереження, збагачення та трансляція гідних традицій минулого, що складають цивілізаційну тканину соціуму. Але, беручи до уваги деякі сучасні тенденції, новим напрямком

змісту філософії освіти повинна стати саме інноваційна складова особистості [223, 564].

Відносини між поколіннями реалізуються через відносини індивідуумів, що живуть у конкретній соціальній обстановці і характеризуються з погляду виховання і освіти передачею й асиміляцією цінностей, знань, умінь тощо за умови насиченого духовного життя в різних спільнотах [43]. Освіта – це не тільки нагромадження науково-технічних, технологічних і гуманітарних знань. Це розвиток гуманістичного мислення, зміцнення віри у свої сили, це уміння діяти, тобто будувати свої відносини з навколишнім світом на новій духовно-моральній основі. Сучасна система освіти прагне навчити всьому обсягу конкретних знань: про природу, людину, історичні витоки, суспільство, культуру однак вона ніяк не може «наздогнати» зростаючий потік інформації. В. Вашкевич та О. Кивлюк у праці [80] розглядають особливості та пріоритети молодіжного сприйняття історії, проблеми соціалізації сучасної молоді в контексті майбутнього як детермінанти молодіжного сприйняття історії. І перед освітою виникає питання: як сполучити ідеал універсально освіченої людини з постійно зростаючим потоком інформації, яку вже суто фізично неможливо засвоїти.

Насамперед необхідна переорієнтація сучасного суспільства на продукування й функціонування саме наукових знань. З урахуванням зазначеної тенденції трансформації сучасного суспільства розглядається і якісна своєрідність інноваційного типу особистості. З цієї точки зору, привертає увагу запропонована соціологом А. Інкелес аналітична модель сучасної особистості, значимими рисами якої є: «1) відкритість експериментам, інноваціям, змінам; 2) готовність до плюралізму думок, визнання існування різних точок зору без побоювання зміни власного бачення світу; 3) орієнтація на сьогодення й майбутнє, а не на минуле; 4) упевненість і здатність у подоланні створюваних життям перешкод; 5) планування майбутніх дій для досягнення цілей як у суспільному, так і в особистому житті; 6) віра в можливість регулювання й прогнозування соціального життя;

7) почуття справедливості, засноване на впевненості в залежності винагороди від внеску майстерності; 8) висока цінність освіти й навчання; 9) визнання переваг інших поза залежністю від статусної позиції» [191, с. 93-94].

Деякі типологічні риси інноваційної особистості можна знайти в роботах французького соціолога М. Кроз'є, який відзначає, що «здатність людей до ініціативи стає в сучасних умовах більш значущим чинником розвитку, ніж оперування матеріальними ресурсами, тому конкретна боротьба зосереджується не навколо проблеми володіння матеріальними ресурсами, а здатності до швидкого відновлення, здатності до продукування та сприйняття нововведень. Серед провідних якостей особистості працівника, поряд із компетентністю, знанням справи тощо, особливо значущими постають ініціативність, готовність до продукування та сприйняття інноваційних змін. А мобілізація цих якостей прямо залежить від готовності й здатності вчитися» [99, с. 94].

Відтак, освіта, адаптована до майбутнього, з точки зору формування нового типу особистості, повинна розвиватися більш динамічно, ніж всі інші форми та прояви соціальної активності. Саме в такій постановці проблема інноваційної освіти заслуговує на прискіпливу увагу як професійних педагогів, так і філософів. К. Корсаком, на основі залучення філософії і даних багатьох природничих та гуманітарних наук вивчено стан, тенденції змін і перспектив розвитку тріади «людина-суспільство-освіта (ЛСО)» з метою створення нових загальних філософських, соціальних та освітніх підходів до формування світобачення, ноосвідомості та продуктивної компетентності громадян України XXI ст. Виявлені соціально-філософські закономірності використано для аналізу еволюції моделей освітніх реформ і доведено, що в сучасних умовах в Україні успішною може бути лише законодавчо-демократична модель освіти. Аналізом найновіших світових джерел підтверджено той факт, що головним рушієм розвитку людства є прогрес у засобах виробництва і життєзабезпечення – винайдення і застосування все більш досконалих і природовідповідних технологій та інструментарію. Наведені докази того, що у

найближчі роки нас чекає масове поширення надвисоких технологій, що спроможні вирішити не лише весь комплекс економічних проблем і викликів, а й назавжди ліквідувати екологічні та інші глобальні загрози існуванню людству [231]. Лише нові високі технології забезпечать вихід на шлях стійкого (довготривалого) і цивілізовано-гуманістичного розвитку. Їх джерелом стануть нано-, піко-, і фемтонауки, метою яких є керована побудова структур і виробів з окремих атомів і молекул на просторових інтервалах $10^{-9} – 10^{-15}$ м [229].

Як показує викладене вище в історії людства жодні природознавчі науки і надсучасні технології, а також аграрні, промислові революції, науково-технічна революція ХХ ст. і сучасна ІВТ революція нездатні вивести людство на безкатастрофний шлях подальшого розвитку. Всі ці революції з часом у бездуховних суспільствах призводили до все більш глибоких соціальних та екологічних катастроф. Згадані технології тільки приведуть до створення нових (потужніших ніж ядерна і термоядерна зброя) портативних видів ядерних бомб, якими будуть володіти навіть окремі терористи. Тоді знищення людства і планети Земля буде цілком гарантовано. Тільки освіта і духовно-моральне становлення молоді може спасти людство від загибелі. Нова освіта має спиратися на філософію егалітарності і принцип меритократизму, Конвенції про права людини і захист дітей, використовуватись для вдосконалення змісту і методів навчання, усі досягнення людинознавчих наук та низку кроків для успішного поєднання високої якості атестатів і дипломів з вільним доступом до вищих рівнів освіти та нашою успішною інтеграцією в європейський освітньо-науковий простір у рамках Болонського процесу та інших проектів [231]. Справжня освіта, справжнє виховання у філософсько-педагогічних публікаціях кінця ХХ – початку ХХІ ст. розглядаються в [232] у контекстах суспільства ризику, враховуючи виклик глобалізації.

Постіндустріальні трансформації, що відбуваються у сучасному світі, знову актуалізують розвідки філософії у мегаплощині та у макровимірах. Вимога безперервної освіти як передумови існування інформаційно-технологічного суспільства стосується не тільки індивідів, а й всього

планетарного людства. Поєднання класичного і посткласичного розуміння сутності та призначення освіти вимагають від філософії критичної саморефлексії [442, с. 4]. Глобалізація та ІВТ революція, активація міграційних процесів, розширення й поглиблення міжнародних, міждержавних та міжкультурних зв'язків потребують нової філософії духовного виховання молоді, яка лягла б в основу нової педагогіки підготовки людини до життя в новому життєвому середовищі в умовах все наростаючого ІВТ прогресу [230].

У праці Н. Караульної [181] йдеться про те, що «вічна проблема» духовності особливо актуалізується у драматичні періоди історії, коли принципово нові життєві явища та обставини коригують способи і засоби життєвого вибору і суспільного самовизначення індивідів. Радикальні зміни, які переживає сьогодні Україна, є саме таким етапом. А це означає, що проблеми духовного становлення молоді мають набути статусу найважливіших. Актуальним завданням стає пошук духовних основ людської спільнот [180]. Отже, духовно-моральний розвиток не є чимось відмінним від життя людини, чи тим, що вивищується над ним. Це саме її життя, в якому не вдається фіксувати початок та кінець, у якому не існує дискретності. В самих же технологіях, за висловом С. Лема завжди закладена небезпека «оголення» первісних інстинктів, властивих людині [267].

На думку цілого ряду вчених, технізація, технологізація і роботизація несе небезпеку людству вже на генетичному рівні, а в генетичному коді людини закріплюється все менше і менше позитивних якостей, у тому числі моральних, духовних і творчих. Американський соціолог Д. Яблонскі твердить, що в результаті вторгнення машин і механізмів у сфери суспільного життя вже незабаром з'явиться такий собі виродок, тип «автоматичної людини», своєрідний мутант, якого він називає «роботопатом»: він здатний тільки імітувати машину і прагне діяти так само бездумно, як і вона. Такій людині властивий автоматизм, стійкий конформізм, дисциплінованість, відсутність емоцій і довільність, спонтанність у поведінці, а також підкорення владі (новітнє рабство, технорабство).

Якщо у дорослих тяжіння до розумності та грамотності може йти на шкоду емоційно-особистому і часом є причиною неясного відчуття дисгармонії, викликаючи меланхолію й огиду до життя, то у дітей перевантаження раціонально-смисловим інформаційним матеріалом спричиняє цілу низку хвороб і розладів, почуття власної неповноцінності, комплекс невдахи – стиснутість, озлобленість, байдужість, нелюбов до освіти взагалі і до школи зокрема [227].

Згідно Л. Сморж раціоналізація усіх форм активності, діяльності, відношень, все більше проникнення у психіку раціональних моментів, відхід від емпіричних контактів з явищами дійсності, дії за логікою, що задана засвоєними знаннями, робить людину більш інформованою, але не більш розумною, творчою і духовною: сцієнтистська свідомість, по суті своїй є лише пристосувальною і репродуктивною [460, с. 387].

Найбільш послідовно стратегія людини представлена у філософському русі трансгуманістів. Трансгуманізм – це інтелектуальний та культурний рух, який передбачає можливість і бажання фундаментальних змін у становищі людини з метою підвищення їх фізичних і когнітивних якостей за допомогою досягнень надтехнологій. Всі ці ідеї у найближчому майбутньому можуть бути реалізовані завдяки явищу, які отримали назву NBIC-конвергенції технології [130]. Розвиток NBIC-технологій означає початок нового етапу еволюції людини. Як відомо, першим етапом еволюції Всесвіту було формування речовини і стабільних систем (атомів і молекул), другим – космічна еволюція (формування зірок і планет та галактик), третім – біологічна еволюція (зародження і розвиток життя), четвертим – соціальна і технологічна еволюція розумних істот. Нині починається п’ятий етап – спрямовано усвідомленої еволюції [130] (а точніше високодуховної космічно-орієнтованої – *автор*).

Н. Зеленко вказує на те, що результат одночасної дії технологій NBIC-конвергенції (повний контроль над структурою матерії на атомному рівні, повне знання біологічних процесів від макро- до мікро- і молекулярного рівня, і надлюдський штучний інтелект, коли еволюція людського розуму

прискориться до такої міри, що подальші зміни призведуть до виникнення розуму з набагато більш високим рівнем швидкодії і новою якістю мислення) ведуть до вибуху їх розвитку в нескінченність, яке пов'язано з настанням сингулярності, яке має статися, як показує екстраполяція деяких тенденцій, в період 2016-2020 рр. (М. Диринг «Рассвет Сингулярности»). В результаті технологічної сингулярності формується постлюдина. Трансформується тіло і розум людини, включаючи етичні системи, в результаті постає питання про межі людяності. Сучасна техногенна цивілізація відрізняється від традиційної підвищеною динамікою соціальних змін, технічним облаштуванням найважливіших сфер життя, розширенням панування над природою. Її кризовий стан багато в чому обумовлено цим діяльним ставленням до оточення, де актуальними стають проблеми виживання, екологічної кризи і збереження людської особистості в умовах наростання деструктивних елементів суспільного життя: інформатизації, надлишку техніцизму, техноморфності людини і суспільства, раціоналізації, культурної уніфікації, зростання споживання і індустрії розваг [166].

Суспільні інститути, строго регламентуючи дії і поведінку індивідів, зводять спілкування до функціонально-рольових і формально-ділових зв’язків. Тим самим відбувається заміна особистих контактів «масками» або технічними пристроями. Зростає кількість так званого опосередкованого спілкування за допомогою телефону (особливо мобільного), смартфону, радіо, селектора, смс-повідомлень тощо. Особисті контакти поступово стають необов’язковими, а то й зайвими. У результаті звужується духовний горизонт особистості, обмежуючи її можливості, ініціативу та свободу, породжує слухняність і рабство духу, безбарвність і конформізм. Саме на таких людей розраховують тоталітарні і диктаторські режими, що і підтвердило XX ст. [407] У цьому деякі вчені вбачають загрозу переорієнтації людини з індивідуалізму на колективізм, на пасивність і тупість, утилітаризм і рабство духу [310].

Згідно твердження В. Лутая, сутність кризи сучасної освіти полягає не тільки в «неготовності вирішувати глобальні загальнолюдські проблеми, але й у відчуженості від індивідуальних інтересів більшості людей, їх безпосередніх переживань» [277, с. 26]. Причиною основного розриву і протиріч всередині соціального організму є хронічне відставання освітньої системи в справі відтворення духовної і творчої особистості. Відбувається це тому, що освіта не виконує своєї основної функції в суспільстві, яка полягає в тому, що освіта має бути тим перехрестям, де відбувається перехід культури в цивілізацію на рівні масової свідомості, перетворення відірваного від життя знання в практичне, ідеального в конкретний вольовий акт кожної людини. А для того, щоб освіта виявилася здатною виконувати цю найважливішу функцію в суспільстві в повному обсязі, необхідно кардинально змінити її філософську концепцію в розумінні кого і як виховувати в підростаючому поколінні в XXI і наступних століттях [26, 65, 277, 389, 395, 409], запропонувати новий тип особистості – планетарно-космічний за О. Базалуком [31, с. 86-90], або високодуховний космічно-орієнтований, згідно нашої концепції, або ж божественний за М. Бердяєвим, як деякого ідеального образу виховного впливу на підростаючі покоління – образу людини майбутнього [372, 390].

Отже, прагнення людства пізнати й освоїти космос, виявити взаємозв’язок земного і космічного, в якій би формі це не проявлялося (в релігійно-містичній, художньо-естетичній або науково-філософській), було властиве і в минулому, і нині людському духовному мисленню, яке невпинно розвивається [161, 294, 380].

Таким чином, у даному підрозділі нами показано, що без виховання у людей, особливо в молодих, високодуховного, ноосферного космічно-орієнтованого світогляду неможливий подальший прогрес та існування людської цивілізації на Землі. Окрім незадовільних соціальних і політичних умов на кризовий стан духовності молоді справляють свій вплив позитивні і негативні природно-суспільні і політичні наслідки сучасного ІВТ прогресу. Доведено, що однією з визначальних проблем, породжених сучасною ІВТ

революцією є проблема подальшого вдосконалення системи освіти. Бурхливе розширення сфери освіти і зміна її статусу в кінці XX і на початку XXI ст. супроводжувалося загостренням проблем у цій сфері, які дозволили деяким дослідникам зробити й обґрунтувати висновок про світову кризу освіти. Актуальність дослідження стану і перспектив розвитку освіти зростає, оскільки існує усвідомлюється, що для розв'язання глобальних проблем, які постали перед людством у XXI ст., необхідна якась нова творча сила, джерелом якої має стати космічно-орієнтований потенціал суспільства. Діяльність по збільшенню цього потенціалу набирає пріоритетне значення, а освіта є найважливішою компонентою цієї діяльності. ІВТ революція, яка розгорнулася на початку XXI ст. ще більше поглибила проблеми освіти.

Вияснено, що дослідження філософських проблем освіти в ІВТ суспільстві особливо актуальні, оскільки дозволяє виявити основні тенденції розвитку освітньої системи в сучасному світі, шляхом подолання й переборення кризових явищ у сфері освіти. Ідея освіти на протязі всього життя, безперервної, відновлюваної, неформальної, відкритої, випереджаючої, дистанційної освіти та інші мають отримати новий розвиток у контексті дослідження особливостей і стратегій розвитку освіти в ІВТ світі у напрямку виховання високої духовності і ноосферного космічно-орієнтованого світогляду молоді. Соціально-філософський і методологічний аналіз такої освіти в ІВТ суспільстві є важливим фактором становлення нової освітньої системи. ІВТ революція потребує постійної освіти, яка складається з двох підсистем: базова освіта і додаткова (що має здійснюватися протягом всього життя шляхом самостійної освіти). У недалекому майбутньому необхідна буде досконала підготовка космічно-орієнтованих освітніх кадрів. Систему перепідготовки, навчання нових космічно-орієнтованих спеціальностей і підвищення професійної грамотності інших трудівників нам ще належить створити. З'ясовано, що необхідне звернення до важливої ролі методологічного потенціалу філософії освіти з метою модернізації освіти та усвідомлення того важливого факту, що стратегічною ціллю філософії освіти

має стати формування образу високодуховної космічно-орієнтованої людини майбутнього.

Аналіз філософської, педагогічної і психологічної літератури дозволив нам подати визначення образу людини майбутнього, суть якого полягає в наступному: це довершена особистість з гармонією найвищих якостей розуму, духовності, моральності, божественності при як найтіснішому сполученні з творенням добра і вірою в Бога, з стійкою психікою та емоційністю, мудрістю й ментальністю, досконалим та витривалим фізичним тілом, великим внутрішнім творчим та інтелектуальним потенціалом, космічно-орієнтованим типом мислення. Така особистість здатна жити і творити в умовах високорозвиненої, високодуховної ноосфенної космічно-орієнтованої ІВТ цивілізації, а в майбутньому зможе спрямовувати свою діяльність в космологічному напрямку освоєння землеподібних планетних систем Всесвіту.

5.3. Філософська концептуалізація освітніх механізмів утвердження високодуховної картини світу

В дослідженні, представленому у даному підрозділі, ми встановимо пріоритетні вектори модернізації освіти в контексті формування високодуховної картини світу, використовуючи сучасний філософсько-освітній і педагогічний дискурс. Розглянувши філософські засади цього явища, ми зможемо спробувати обґрунтувати потенціал духовної картини світу, механізми утвердження якої слугуватимуть керівною життєво-духовною ідеєю до взаєморозуміння і взаємодії з іншими людьми, суспільством, природою.

Згідно міркувань академіка М. Маркова: «У кожний даний історичний момент на основі людського досвіду і на рівні експериментальних можливостей цього історичного моменту у людей формується певна картина світу. Вона відображає об’єктивний світ у тій мірі і з тією точністю, яка дається людським досвідом у дану епоху, з тим реальним багатством фарб, які в дану епоху вловлює практика. Окрім цього, картина світу містить фарби

суб'єктивного відтінку, ними зафарбовано передбачення і деталі «тимчасового» зафарбування, дещо таке, що в даний момент достовірно не доведено, але не входить в протиріччя з дійсністю. У майбутньому, можливо виникне протиріччя з досвідом і доведеться по-другому уявляти собі це «дещо», перемальовувати деяке місце картини світу». Г. Васянович наголошує, що: «У наш час «картинність» у наукових уявленнях здебільшого зникає. Існуючий образ світу у сучасній науці виявляється блідим, холодним і позбавленим наочності порівняно з мальовничими образами первісних картин світу. Таку картину світу називають холодною. Холодна картина світу (ХКС) далеко відстає від морально-духовної картини світу. ХКС будується як незалежна від автора (людини) система пояснення закономірностей фізико-космічної та біологічної реальності. У ній немає місця жодним «я думаю», «я сприймаю», «мені здається» тощо. Елементами ХКС є явища природи, Космосу, енерго-матеріально-інформаційні процеси Всесвіту в їх абстрактних формально-логічних і фізико-математичних вираженнях. Елементи такої ХКС втрачають усе неповторне й унікальне, яке стає нібито «неістотним», тому що не охоплюється структурними закономірностями даної наукової картини світу (НКС). Поодинокі події, такі, наприклад, як Першоспалах (Великий Вибух), тобто Первісний Акт творення нашого Всесвіту, поява людини на Землі та інші ніби й не вписуються в раціональну картину світу. І це зрозуміло, оскільки на іншу картину світу чиста наука, по суті, не повинна претендувати. Коли таку НКС розглядають як останнє слово науки, то вона починає служити бездуховності та стає холодною, антигуманною, безбожною. А тому, якщо в полі ХКС опиняється людина з усіма її цілями, цінностями, образами й емоціями, вірою-совістю-волею, любов'ю-радістю-надією, то її розглядають як елемент біосфери, як продукт еволюційного й природно-історичного процесу. Людина в такій атеїстичній ХКС виступає всього-на-всього як високоорганізована тварина, що виробляє знаряддя праці, продуктивна сила тощо. І все це є знущанням над людиною, її приниженням, фактично запереченням як істоти духовної, богоподібної» [74, с. 147].

В. Вашкевич аналізує складові сучасної наукової картини світу, при цьому наголошує, «що в період НТП наука отримала суспільне визнання, а наукова картина світу здобула домінуюче становище в культурі. В цей період наука вже не потребувала обґрунтувань власного світогляду з боку філософії чи релігії, більш того наукова картина світу радикально протиставила себе ненауковим формам знання, втративши єдність з іншими елементами культури, що поглибило розкол на окремі наукові картини світу» [79].

На протязі всього життя кожна людина, як об'єкт космічного, всесвітнього простору, як суб'єкт наділений розумом, поряд з повсякденними матеріальними турботами про своє життєзабезпечення, невпинно, дивлячись на зоряне небо, думає над проблемами вселенського масштабу і намагається в своїй свідомості поряд з фізичною, науково-філософською (матеріальною) картиною світу [144], сконструювати в дитинстві й юності свою власну духовну картину світу, ще не послуговуючись тією чи іншою світовою, загальновизнаною (світською чи релігійною) картиною світу, про існування якої вона можливо ще не знає і за допомогою якої вона намагається існувати не тільки біологічно, але й духовно, творчо взаємодіяти з суспільством, природою і Всесвітом й творити свою долю та керуватися нею в різних, часом конфліктних і навіть трагічних, ситуаціях, інакше людина втратить сенс життя.

Згідно нашого трактування, **духовна картина світу** – це сукупність знань та уявлень у свідомості людини про найвищі духовні цінності, які виробило людство на протязі історії свого розумного існування, які мають складати сенс її духовного життя, бути керівною життєво-духовною ідеєю до взаєморозуміння і взаємодії з іншими людьми, суспільством, природою і Богом, інакше людина розумна буде позбавлена сенсу життя. Духовна картина світу складає основу життєво-духовного світу людини.

В. Кремень наголошує: «Сенс життя є суттєвим, фундаментальним атрибутом суб'єкта життя, незалежно від того, чи йдеться про конкретну особистість, чи про релігійно-ідеалістичну персоніфікацію світу (Бог, Абсолютна ідея, світовий дух). Сенс життя полягає в забезпеченні прогресу як

об’єктивного світу, так і особистості, який втілюється у формі та визначається змістом ідеалу. Усвідомлення сенсу життя передбачає вільний вибір індивіда» [241, с. 359].

Отже, в процесі розвитку світогляду окремої людини, а також людської спільноти взагалі та нагромадження ними знань на протязі життя, складається певна картина світу. Це не обов’язково та чи інша релігійна картина світу (біблійна, християнська (православ’я чи католицизм), іудаїстська, представлена різними течіями, мусульманська (ісламська – суніти чи шиїти), індійська (ведизм, брахманізм, індуїзм, буддизм)), але й світські, відомі в історії духовної культури різних народів – міфологічна, наукова, включаючи філософську і лінгвістичну (ідеографічну), художню, моральну, політичну, мовну, фізичну, біологічну, культурологічну тощо.

Необхідно, щоб з різних сфер релігійної і світської культури в кожної молодої людини вироблялися свої основи духовної картини світу, які мають базуватися на прогресивних елементах різних світських і релігійних та інших картин світу. Звичайно, що дітям і навіть більшості молодих людей, ще невідомі вищезгадані різноманітні картини світу. Для такої категорії населення України в першу чергу стають відомі християнські і практично-житейські цінності, з яких і потрібно починати формувати сучасну духовну картину світу в умовах ІВТ прогресу [382, 394]. Світські житейські цінності, як критерії духовності для молодої людини, представлені раніше, як сутності духовності й моральності особистості.

У праці В. Єленського «Велике повернення: релігія у глобальній політиці та міжнародних відносинах кінця XX – початку XXI століття» (2013 р.) стверджується: «Наприкінці першого десятиріччя XXI ст. Pew Research Center провів надзвичайно масштабне дослідження світового релігійного ландшафту, під час якого проаналізовано більш як 2500 джерел інформації: переписів населення, соціологічних досліджень, опитувань, документів релігійних організацій тощо. Згідно з цим дослідженням, у 2010 р. в світі було 2,2 млрд. християн (32% населення Землі)… Що ж стосується

України, то на сьогодні більше 97% зареєстрованих релігійних громад є християнськими. Приблизно половина з них – православної традиції. Решту майже порівну поділяють католики та протестанти».

Дослідники Г. Васянович та В. Онищенко наголошують: «У створеному Богом Всесвіті живуть міріади духовних істот – дітей Божих, з'являються й функціонують численні цивілізації духовно-розумних істот, однією з яких є і наша земна цивілізація. Оцінити по-справжньому нашу людську цивілізацію, її унікальність ми зможемо лише тоді, коли познайомимося зі спорідненими і неспорідненими цивілізаціями Галактики і Метагалактики. Наш космологічний вимір, наша космологічна тілесність означає, що ми, люди, пов'язані з космічним життям численними матеріально-речовинними, матеріально-енергетичними й енерго-інформаційними факторами. Ми живемо у польовому космічному середовищі: гравітаційному, електромагнітному, зокрема у світловому полі нашого Сонця (одній з зірок космосу – *автор*), у корпускулярному (космічні промені), у звуковому й магнітному полі Землі, в її атмосфері тощо. Наше природне життя залежить від біосфери Землі, від речовинно-польового круговороту на планеті Земля, у Сонячній системі, у нашій Галактиці та Метагалактиці. Але людина вмирає і до сьогоднішнього дня як природна, космічна істота. Живучи у своєму космічному середовищі, людина має визначити своє особисте ставлення до нього, своє розуміння космічного довкілля, своє пізнання космології та космофізики. Але великою і незбагненною таємницею залишається те, що людина є не лише природно-космічною істотою. Неможливо зрозуміти людину без урахування її антропокосмічно-духовної, надприродної сили, заперечення якої у XX ст. катастрофічним (для людства і всього живого на Землі – *автор*). Людина є ноологічною особистістю зі своїми численними душевно-духовними ознаками, характеристиками, атрибутами. Становище людини у структурі Всесвіту, в природному (перш за все на Землі – *автор*) космічному середовищі є надзвичайно драматичним, а за М. Бердяєвим, навіть трагічним» [74, с. 148].

Духовний занепад людини – це втрата почуттів: правди, совісті, віри, доброти, співпереживання, людяності, здатності любити, боготворити Творця Всесвіту та в існуванні інших антидуховних аморальних вчинків, що проявляється в депресивних станах, неврозах, стресах, страхах, істерії, розпачі та втраті сенсу життя. Ці стани не ліквідовуються тренінгами та самогіпнозом і навіть за допомогою психологів-практиків, якщо людина не володіє власною стійкою духовною картиною світу. Духовний занепад людини обов'язково тягне за собою втрату фізичного стану – здоров'я. Психофізичні хвороби окремої людини поширюється на всю сім'ю, яка є первісною коміркою нації, в результаті духовно і фізично занепадає держава. Тому необхідно повернути первісне значення поняттям «духовний» та «духовність» часів Ісуса Христа та декількох століть після нього, бо часто забувається їх святе втілення від Духу Святого. Духовне життя – це перш за все існування кожної людини з Богом, з Біблією, з християнським переконанням в безсмертя душі та настанням якщо не людського суду і осуду, то страшного суду Божого [74, 301]. Духовна допомога, яка приходить у результаті формування в свідомості людини духовної картини світу, здійснюється в тому числі за допомогою віри в Бога і поклоніння йому та виконання заповідей і настанов Святого писання, яке необхідно як найактивніше вводити в навчальний процес у навчальних закладах всіх рівнів акредитації. Необхідно ліквідувати відчуження церкви від держави, як трагічне породження комуністичного атеїзму, бо це вже відбувається явочним порядком, коли найвищі державні посадовці в дні великих релігійних свят відстоюють богослужіння в божих храмах, кладуть на себе широкі святі хрещення і б'ють превелебні поклони. Звичайно, у справі формування духовної картини світу в молоді, велику допомогу можуть надати світські особи – психологи, лікарі, вчителі, викладачі, письменники, митці, а також служителі релігійного культу – священики різної ієрархії. Духовна допомога у формуванні духовної картини світу неодмінно має бути зв'язана з духовним і фізичним оздоровленням особи, її сім'ї, а в кінцевому підсумку держави, бо на них сходить благодать Святого Духа [74, 301].

Таким чином, в основу формування духовної картини світу в православному і католицькому середовищах, яка має доленосне значення, а, отже, визначає сенс життя молодої людини, необхідно покласти духовну картину світу первісних християн часів Ісуса Христа та його апостолів і послідовників перших двох століть після смерті Ісуса Христа, яка найбільш досконало викладена в Біблії і тогочасних релігійних писаннях, водночас наповнюючи її сучасними світськими духовними цінностями, викладеними раніше, а також необхідно використовувати світську художню літературу, шедеври мистецтва, музики, приклади з життя велетів людського духу (Конфуцій, Платон, Демокрит, Аристотель, Аквінський, Августин, Філон, Макіавеллі, Леонардо да Вінчі, Кальвін, Вольтер, Локк, Руссо, Кант, Дідро, Гельвецій, Камю, Ніцше, Маркс, Поппер, Ясперс, Арон, Арендт, Деррида та ін.). Духовні цінності сучасної Руської православної Церкви заплямовані гріховним підтриманням збройної агресії Росії проти України, а католицька Церква, окрім спокутування гріхів інквізиції нині переживає кризу свого морального вчення, про яку йдеться в Апостольському Посланні «Наближаючись до третього тисячоліття (1994 р.)» папи Івана Павла ІІ у зв’язку з наближенням 2000-ліття народження Ісуса Христа. Самокритичність Апостольського Послання необмежена й беззастережна. Іван Павло ІІ наводить цілу низку негативних явищ у діяльності католицької Церкви як у минулих століттях, так і в сучасності. Він наголошує: «Неможливо уже заперечити, що багато християн переживає у своєму духовному житті моменти непевності, яка обіймає не лише їхнє моральне життя, а й молитву і навіть теологічне сповідування Віри, яка й так уже виставлена на випробування у зв’язку з конфронтацією з нашою епохою, спроваджується іноді на манівці через фальшиві теологічні напрями, які поширюються внаслідок кризи Віроповчальної Влади Церкви». В енцикліці «Блиск правди (1997 р.)» сповіщається: «В середині католицької спільноти утворилася цілком нова ситуація, що характеризується як криза, внаслідок якої моральне вчення Церкви піддається дедалі зростаючим сумнівам і застереженням гуманітарного

і психологічного, суспільного і культурного, а також релігійного, стисліше – теологічного змісту».

Зазначене вище відносно формування високодуховної картини світу молодої людини схематично зображено на рис. 2. Аналізуючи структурну схему високодуховної картини світу (рис. 2), можна стверджувати, що її формування в молоді, як і фрагментів нової картини світу значно розширює можливості наукового пізнання не тільки гуманітарно-наукової картини світу, а й соціально-гуманітарних, а також природних явищ і процесів, які вже не тільки сьогодні постають перед людством, а й у перспективі, як найактуальніші проблеми, тривоги і сподівання людства впродовж третього тисячоліття (згідно Л. Чернової) [542]. Також Л.Чернова відзначає, що: «… людство дивним чином підпорядковується своїй інструментальній похідній (за нашою термінологією ІВТ прогресу), оскільки вона потребує невпинного служіння собі. Отже, людство майже непомітно і начебто природно-закономірно потрапляє у залежність від власного інструментарію (ІВТ прогрес – *автор*), втрачаючи свою волю і свободу (а, отже, й духовність – *автор*). Сучасна гуманітарно-наукова картина світу (а, отже, й духовна – *автор*) набуває свого істинного вигляду лише в контексті цілісних, духовно-екзистенційних уявлень і переживань особистості, що намагається не тільки пізнати Всесвіт, а й жити в гармонії з ним. Орієнтація на гуманістичні (високодуховні – *автор*) цінності стає нині центральною настановою пізнання та перетворення дійсності. Отже, розвиток сучасної гуманітарно-наукової картини світу (а, отже, й високодуховної – *автор*) є одним з аспектів пошуку нових світоглядних сенсів і відповідей на історичні виклики, що постали перед сучасною цивілізацією. Загальнокультурний сенс гуманітарно-наукової картини світу (а, отже, й високодуховної – *автор*) визначається її причетністю до рішення проблеми вибору життєвих стратегій людства, пошуку нових шляхів цивілізаційного розвитку» [542, с. 210].

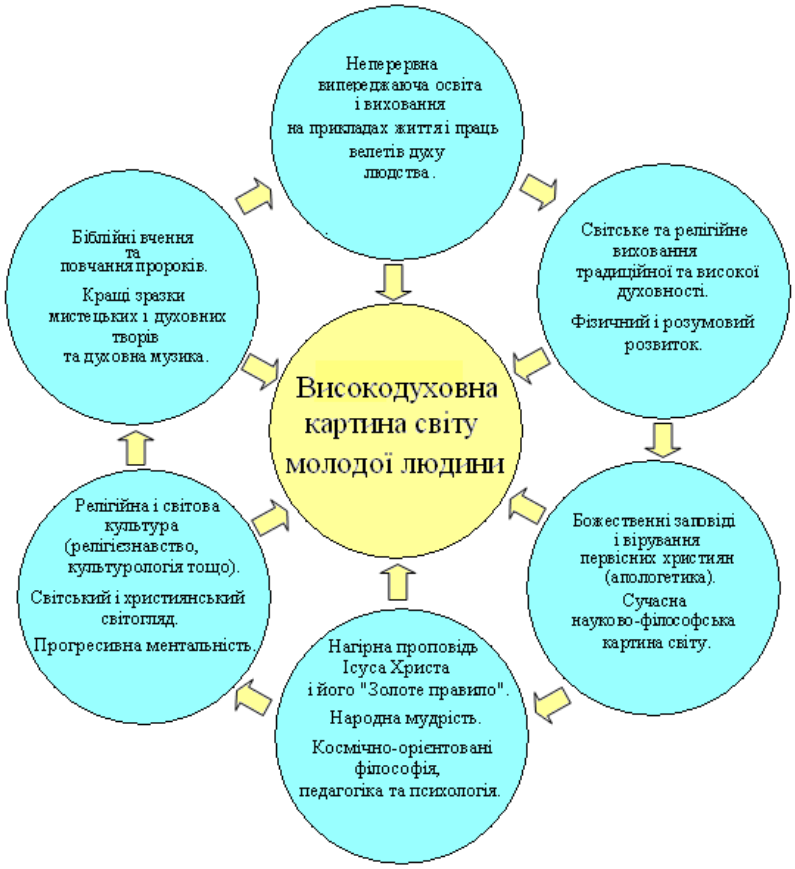

Рис. 2. Структурна схема формування сучасної високодуховної картини світу молодої людини

Представлена на рис. 2 структурна схема формування високодуховної картини світу є початковою або первісною. Її реалізація розпочинається в ранньому дитинстві та юності з духовного родинного виховання (батьки, близькі рідні, добрі знайомі), потім дитячий садок (вихователі, методисти), продовжується в школі (вчителі загального профілю, класні керівники, методисти, шкільні психологи, вчителі суспільнознавчих предметів), а також у разі відвідування богослужінь у тому чи іншому Божому храмі (священнослужителі різних конфесій та ієрархії) і святкуванні різних великих релігійних свят (Різдво Христове, Пасха, воскресіння Ісуса Христа, пости, храмові свята та дні відзначення великих святих, пророків, апостолів, мучеників за Віру тощо), при відвідуванні театрів, музеїв, художніх виставок і галерей, де експонуються предмети високого мистецтва, читанні Біблії, художніх, історичних творів та творів і біографій велетів людського духу, при влаштуванні зустрічей з визначними людьми свого краю тощо. Багато корисного з цієї тематики можна почерпнути з релігійних передач радіо,

телебачення та в Інтернеті, а часом і під час перегляду кінофільмів, присвячених життю й діяльності визначних світських і релігійних діячів минулого і сьогодення. У подальшому більш досконала духовна картина світу в свідомості молодої людини формується під час навчання у вузі, де вже на високому філософсько-освітньому, навчально-науковому, методичному і методологічному рівні авторитетними академіками вищої школи, професорами і висококваліфікованими викладачами різного профілю проводяться різноманітні заняття як з спеціальних, так і суспільнознавчих предметів. Основне це те, що у вузах вже читається астрономія, філософія та філософія освіти, сучасні концепції природознавства та загальна і теоретична фізика, які формують у свідомості студентів сучасну науково-філософську картину світу, яка являється базовою для формування практично завершеної духовної картини світу. Цьому суттєвим чином має сприяти і вивчення у вузах філософії освіти в світлі нової космологічної концепції О. Базалука. Її формування потрібно продовжувати все життя при самостійному добуванні знань, а також у процесі післядипломної освіти і на різного роду курсах підвищення кваліфікації та стажуванні. Як говорить народна мудрість: «Вік живи – вік учися», тоді володітимеш можливим максимумом знань про світське і релігійне життя людської цивілізації, про духовність і розвиток Всесвіту. Духовний досвід людства міститься в міфах, казках, приказках, прислів’ях, притчах, легендах як у концентраторах народної мудрості.

Отже, у даному підрозділі показано, що в процесі навчання необхідні знання як із спеціальних, так і суспільно-гуманітарних предметів, оволодівши якими молода людина має сформувати в своїй свідомості сучасну науково-філософську картину світу, яка являється базовою для формування практично завершеної високодуховної картини світу, тоді життя буде повноцінним та змістовним, високодуховним, а, отже, прогресивним, як і життєдіяльність суспільства, яке складатиметься з таких особистостей. Загальнолюдський сенс високодуховної картини світу також полягає у вирішенні проблеми вибору життєвих стратегій людства, пошуку нових шляхів цивілізаційного розвитку.

Доведено, що представлена нами сучасна високодуховна картина світу молодої людини, яка містить такі складові як: неперервна випереджаюча освіта, навчання і виховання на прикладах життя і праць велетів духу людства; світське та релігійне виховання традиційної та високої духовності; досконалий фізичний і духовний розвиток; біблійні вчення та повчання пророків; кращі зразки мистецьких і духовних творів та духовна музика; релігійна і світова культура; світський і християнський (оскільки, в Україні більше 97% зареєстрованих релігійних громад є християнськими, а загалом 32% населення Землі вважають себе християнами) світогляд; прогресивна ментальність, яка б відповідала нинішньому ІВТ суспільству; божественні заповіді і вірування первісних християн (апологетика); сучасна науково-філософська картина світу; нагірна проповідь Ісуса Христа і його «Золоте правило»; ноосферні космічно-орієнтовані філософія, педагогіка та психологія, має на меті сформувати у свідомості молоді світські та релігійні духовні цінності, допомогти у пошуку сенсу її духовного життя, бути керівною життєво-духовною ідеєю у взаєморозумінні і взаємодії з іншими людьми, суспільством, природою і Богом та скласти основу внутрішнього високодуховного (божественного) світу людини.

5.4. Освітні стратегії формування фундаментальних складових високої духовності молоді в епоху інформаційно-високотехнологічного прогресу

У даному параграфі показано, що традиційні освітні цілі формування фундаментальних складових духовності потребують нового переосмислення, оскільки змінився світ, змінилися природні, суспільні та духовні умови життя в епоху ІВТ прогресу, тому настала нагальна потреба формування нового способу мислення на основі високодуховного, ноосферного космічно-орієнтованого світогляду в сучасної молоді та майбутніх поколінь, за якого сучасна людина змогла б повноцінно реалізуватися, самоствердитися як творча високодуховна особистість, як особистість, яка в глобальному

(всеохопному, планетарному) масштабі усвідомлює єдину долю людства і необхідність відвернути загрози глобальних криз та уникнути омніциду на Землі. Запропоновано авторське бачення освітніх стратегій шляхом впровадження в навчально-виховний процес ноосферних космічно-орієнтованих педагогіки, освіти та виховання.

Згідно Національної стратегії розвитку освіти в Україні на 2012–2021 роки ключовим завданням освіти у XXI сторіччі є розвиток критичного мислення, орієнтованого на стале майбутнє з урахуванням кардинальних змін в усіх сферах суспільного життя для забезпечення нової якості освіти, адекватної нинішній історичній епосі, яка характеризується низкою освітніх проблем: відсутність цілісної системи виховання, фізичного, морального і духовного розвитку і соціалізації дітей та молоді; падіння суспільної моралі, що призвело до бездуховності, низької культури поведінки частини учнівської та студентської молоді; повільне здійснення гуманізації, екологізації та інформатизації системи освіти, впровадження у навчально-виховний процес інноваційних та інформаційно-комунікаційних технологій; та ін. [324].

На початку XXI століття стурбованість інтелектуальних кіл людства пов’язана насамперед із недостатньою філософською спроможністю суспільства, з незадовільною спадкоємністю розвитку філософії і трансляцією системи знань. Фактично сучасна цивілізація перебуває на роздоріжжі або, висловлюючись мовою синергетики, у точці біфуркації. Парадигмальну альтернативу розгалуження подальшого розвитку провідні мислителі вбачають або в поверненні до примітивних механізмів розвитку культури на основі інформаційних технологій маніпулювання поведінкою і свідомістю людей, або в ноосферному прориві, в гуманізації і становленні повноцінної особистості [349, с. 134].

Л. Панченко відзначає: «Особливої актуальності проблеми освіти набувають в епоху інформаційної цивілізації. В цьому контексті інтенсивної розробки потребують способи екстраполяції філософських принципів на освітній процес. Серед них варто виокремити: а) перетворення освіти в

складну спеціалізовану систему, котра володіє власними закономірностями функціонування й розвитку; б) універсалізацію освіти, викликану потребами особистості в постійному оновленні знань; в) посилення кризи освіти, котре виражається в несприйнятті її результатів і насамперед у розриві між рівнем підготовки спеціалістів та потребами сучасного суспільства» [349, с. 135]. Суспільним покликанням філософії освіти ще з часів античності було і залишається духовне оновлення соціумів, відкриття нових перспектив розвитку людства і кожної окремої людини [349, с. 136.]

Затребуваність філософії освіти обумовлена не лише потребою генерування стратегій розвитку освіти, а й зовнішнім цивілізаційно-глобалізаційним контекстом [349, с. 137]. Як зазначають Л. Губерський та В. Андрущенко: «Негативність впливу глобалізаційних тенденцій на освітні процеси в Україні пов’язана головним чином із порушенням принципу природності й поступовості впровадження змін (прагнення продемонструвати швидкі результати без виваженої модернізації самого змісту системи). Вона виявляється у запозиченні західних концепцій освіти і моделей організації освітнього процесу, програм і методик навчання, що неминуче відтісняє вглиб національні освітні традиції, спричиняючи розмивання національної ідентичності. Зміст другого аспекту негативного впливу глобалізаційних тенденцій на освітні системи і процеси складає глобалізація ринку праці й ринку освіти, яка – попри безумовні переваги – нівелює ідеали патріотизму, цінності служіння Батьківщині; в несприятливих соціально-економічних умовах ініціює активізацію еміграційних процесів. За таких умов отримання знань постає не джерелом духовного зростання особистості, а прагматичним фундаментом для матеріального збагачення і кар’єрного просування. Тому в площині духовних цінностей вплив глобалізаційних процесів на національні освітні системи є скоріше негативним» [120, с.162].

Аналізуючи проблему розробки освітніх стратегій щодо формування фундаментальних складових високої духовності молоді необхідно звернутись до питання нерозривного зв’язку освіти, зокрема, філософії освіти і педагогіки.

Так Л. Губерський та В. Андрущенко наголошують на чіткий зв'язок між філософією та педагогікою. Взаємопотенціюючий симбіоз філософії та освіти є фундаментом і гарантом органічного, інтенсивного і динамічного становлення освітньої системи. Нерозривний взаємозв’язок філософії та педагогіки простежується від найдавніших часів і до наших днів. Він має генетичний характер. Первинність філософії щодо педагогіки, як і щодо інших наук визначається насамперед тим, що вона уособлює собою ширший погляд на світ, місце і роль людини в ньому, зосереджує своє пізнання на загальних закономірностях розвитку світу як «світу природи» та «світу людського буття» (культури), тому постає для них у якості теорії й методології. Іншими словами, «філософія є теоретичною основою і методологією педагогічного освоєння світу. Їх основні методологічні принципи є водночас висхідними принципами педагогіки. Спираючись на них, педагогіка виокремлює власні принципи (навчання, виховання, освіти тощо), вибудовує теорію, коріння категоріального каркасу якої знаходиться у лоні філософії» [120, с.23].

На думку Л. Губерського та В. Андрущенка «філософія змінює роль і статус освіти, її суспільне навантаження і відповідальність. Освіта розглядається нею як функція суспільства по формуванню гармонійної, всебічно розвиненої самодостатньої особистості, здатної користуватися «власним розумом» (І. Кант), розвиненими почуттями і волею, орієнтуватися у глобальних інформаційних потоках, жити і працювати у світі постійних змін і трансформацій. Одночасно освіта виявляється стратегічним ресурсом розвитку цивілізації» [120, с.65 – 66].

Згідно В. Андрущенка «В інтелектуальній історії людства відома тісна взаємодія філософії і педагогіки. Будь-яка педагогічна система завжди своїм підґрунтям мала певну філософську систему, а будь-яка філософська система як прикладне втілення реалізувалася через педагогічні принципи та ідеї. Те, що ці сегменти науки, культури, духовного життя суспільства як такого пов'язані одне з одним, – очевидно. І педагогіка, і філософія займаються людиною, формуванням її духовного світу, загальної культури, підготовкою до життя в

самому широкому розуміння цього слова» [17, с. 7]. В. Андрущенко освіту розглядає як «суспільний процес (діяльність, інституція) розвитку і саморозвитку особистості, пов'язаний з оволодінням соціально значущим досвідом, втіленим у знаннях, вміннях, навичках творчої діяльності, чуттєво-ціннісних формах духовно-практичного освоєння світу» [17, с. 8].

За В. Андрущенком, якщо педагогіка, головним чином, вивчає механізм означеного делегування, то філософія, насамперед, опікується ідеалом – визначенням якості і змісту своєрідного «духу епохи», на якому базується цей тип культури, виробництва, спілкування і який «делегується» в освіту як суспільно визначена вимога, норма, стандарт чи ідеал... З погляду філософії, освіта (і виховання) є трансформацією «духу епохи» у структуру свідомості, світогляд, духовний світ, культуру і загальне єство особистості. Трансформований засобами освіти «дух епохи» стає її (особистості) стрижневою підвалиною, визначає співрозмірність (або неспіврозмірність) людини з її добою. Через освіту (культуру, виховання) цей дух визначає суспільно вагомі параметри особистості. Філософія ж освіти корегує, по-перше, його суспільну якість і значення; по-друге, ефективність реалізації педагогічними заходами в умовах і можливостях наявного типу культури; по-третє, відповідність загальноцивілізаційним магістралям розвитку людства у загальноісторичному аспекті [17, с. 9-10]. «Дух епохи» у різних філософських системах характеризується по-різному: «тіні печери» (Платон), «абсолютна ідея» (Гегель), «дух капіталізму» (Вебер), «ноосфера» (В. Вернадський), «пункт Омега» (Тейяр де Шарден) – спільним є те, що їх можна розглядати у якості конструктивного начала культуротворення особистості засобами освіти; «саме життя» (Гете), «Бог є дух» (християнство), сукупність ідей, характерних для певного періоду (Гегель); сутність епохи, яка виявляється в конкретних речах, відносинах і особистостях (Гете). [17, с. 11]. В. Андрущенко трактує «дух епохи» як філософське узагальнення найвеличніших наукових і культурних надбань, виходячи з яких людство вибудовує свою соціальність, проектує майбутнє, готує до життя в ньому підростаюче покоління [17, с. 11].

Також В. Андрущенко «висловлюю глибоке переконання в тому, що лише філософи і педагоги мають змогу піднятися до розуміння «духу епохи» як одвічної мудрості історії і сьогодення, мудрості, яку належить передати дітям. Філософія освіти, як її теорія і методологія, розгортає освітній процес до рівня всезагальності розуміння людини і людяності, гуманізму і фундаментальних цінностей, за якими – історія, сьогодення і майбутнє» [17, с. 19].

В. Андрущенко висловлює стурбованість стосовно складної ситуації у сфері освіти України: «У XXI століття ми входимо, на жаль, із тими самими проблемами, які заважали нам дотягнутися до рівня розвинутих країн у минулому. Відповідно до вимог «духу глобалізації та антиглобалізації», ми повинні сформувати високого професіонала, який би водночас був патріотом своєї Батьківщини, висококультурною людиною, освоїв весь спектр гуманітарної культури. Там, де глобалізаційні процеси розгортаються всупереч гуманітарним і національним пріоритетам, виникають суспільні катаклізми і збурення. Людей не влаштовує дисбаланс інтересів міжнародних інституцій і бізнесових структур з надіями і сподіваннями світової спільноти. Противників глобалізації об'єднує загальне неприйняття негативних наслідків цього процесу – поляризація багатства і бідності, перманентного голоду в країнах «третього світу», експлуатація дитячої праці, генетичні маніпуляції, руйнування довкілля, зниження заробітної плати, гегемонії капіталу. Гуманітарні цінності є сутнісною ознакою соціальності, людяності, цивілізованості. Без них людство просто не може існувати. Переживаючи будь-які кризи, спади, зіткнення і катаклізми, людство завжди повертається до гуманітарних пріоритетів як до єдиного духовного стрижня, основи свого буття. Подібне повернення спостерігається і в контексті подолання негативних наслідків глобалізації. Освіта має відреагувати на це повернення першою» [17, с. 21]. І далі «Початок історії XXI століття, особливо, у зв'язку з новою хвилею тероризму, навряд чи можна назвати оптимістичним. Тероризм – це зло, яке має бути викорененим. Але яким би болючим для людства (і конкретного народу) воно не було, «дух XXI-ої епохи» визначається не стільки

його драматичним початком, скільки тріумфальним кінцем століття XX – розвалом останніх імперій, утвердженням війн, технічних і технологічних катастроф, а також – зростанням авторитету загальнолюдських цінностей, культури миру і екологічної безпеки» [17, с. 22].

Отже, симбіоз «філософія освіти – педагогіка» повинен стати стратегічним ресурсом подальшого становлення духовності молодого покоління та розвитку цивілізації. Напрямок діяльності такого симбіозу – формування високодуховної, всебічно розвиненої, творчої, самодостатньої особистості, здатної до постійного саморозвитку та швидкої орієнтації в умовах ІВТ прогресу. Адже, «високі технології створюються розумом, що зрощується освітою, наукою і культурою. В стратегічний прорив увійдуть, насамперед, високоосвічені, інтелектуально потужні нації – народи глобального світобачення і культури» [17, с. 22].

Таким чином, В. Андрущенко стверджує, що аналіз напрацювань, з якими йдуть у цей процес найбільш відомі теоретики світу, дає змогу запропонувати декілька попередніх узагальнень, які віддзеркалюють фундаментальні проблеми філософії освіти у справі високодуховного виховання молоді: центром цієї філософії має бути молода людина, частинка Всесвіту, як самоцінність у всій повноті свого творчого ставлення до життя й такій же повноті можливостей для власної самореалізації, самоствердження та самодостатності; вона має базуватися на загальнолюдських і духовних цінностях у їх органічному поєднанні з національними (і ментальними – *автор*) пріоритетами; вона повинна розгортатися як «благоговіння перед життям (А. Швейцер), прагненням «вічного миру» (І. Кант), введення людства в царство вічного спокою й свободи – ноосферну (високодуховну – *автор*) фази його цивілізаційного поступу (В. Вернадський, Тейяр де Шарден); ця філософія може бути лише плюралістичною, толерантною, дискурсивною, базуватися на свободі творчого (й високодуховного – *автор*) мислення [9, с. 14].

Побудована на цій основі педагогічна теорія програмує практичні параметри новітньої педагогічної дії. І тільки тоді, попри історичні чи сучасні локальні конфлікти, тероризм, непорозуміння між людьми, народами й державами, інші злоякісні процеси, що час від часу виростають на здоровому тілі суспільного організму й відволікають нас від гуманістично-спрямованого поступу, людство підійде до вирішення своєї головної проблеми – проблеми людини як космічно-цілісної, самодостатньої й самоцінної істоти, зосередитися на створенні умов її самореалізації, самоствердження особистості [9, с. 15].

Дослідник І. Ланцев стратегії, цілі та задачі випереджаючої освіти [263] пов’язує з «прогнозованою техносферною траєкторією розвитку цивілізації, яка має ряд можливих сценаріїв: самопливу, сталого розвитку, створення штучної біосфери, космічної експансії. Сценарій самопливу досліджено співробітниками Римського клубу Медоузами. Якщо у XXI столітті чинити так, як в XX, то вже в середині XXI століття станеться колапс земної цивілізації. У 2002 році Всесвітній Саміт у Йоганнесбурзі для початкового періоду переходу до сталого розвитку визнав пріоритетними соціокультурні, правові, освітні питання, і, головне, необхідність реформувати систему освіти всіх країн в інтересах сталого розвитку. Сталий розвиток має характеризуватися економічною ефективністю, біосферосумісністю і соціальною справедливістю за загального зниження антропогенного тиску на біосферу. Такий перехід не може бути реалізований виходячи з традиційних уявлень і стереотипів мислення. Тому наука і освіта в ідеалі можуть сформувати єдиний процес, який створює відповідну сферу розуму. Декларований сценарій режиму екологічної диктатури закликає повертатись до образу живої природи як сховища вищих цінностей, об'єкту поваги і любові» [263, с. 152].

Передбачається, що головним рушійним фактором у XXI столітті стане розвиток трьох високих технологій, здатних кардинально змінити життя суспільства, які дозволять реалізувати сценарій створення штучної біосфери:

штучного інтелекту, нанотехнологій та біотехнологій (генна інженерія – *автор*) [263, с. 152]. Академік Н. Козирєв попереджав: «Перш ніж відправитися в Космос, людина повинна навчитися розумно жити на Землі, щоб не розповсюдити на Всесвіт сферу своєї дурості, суєти і неповаги один до одного. Як би не були важливі космічні перспективи людства, на першому плані сьогодні стоять ноосферні проблеми і проблеми виживання. Шукаючи інші цивілізації, на всякий випадок збережіть свою» [216, с. 168]. Якщо говорити про долю людства в цілому, головна його альтернатива – чи стане воно космічною надцивілізацію з безсмертними людьми або загине, чи буде в майбутньому перенаселення Землі апокаліптичною кризою – вичерпанням всього або сталий розвиток. Вихід з катастрофічного стану в істотній мірі залежить від світоглядних установок і етичних (перш за все духовних – *автор*) орієнтирів людини [263, с. 153]. Людство починає усвідомлювати, що сучасна технократична цивілізація не вийде з небезпечного глухого кута, якщо не відбудеться глобальна переорієнтація всієї системи цінностей в рамках нової науково-освітньої парадигми [262].

Процеси глобалізації та пов'язані з ними освітні реформи націлені на те, щоб «забезпечити зміну менталітету суспільства», тобто, історично сформованого образу думок і почуттів народів, які формувалися століттями, в процесі їх розвитку, духовного оновлення. Змінити менталітет – означає нівелювати духовну самобутність того чи іншого народу, суттєві риси національного характеру, по суті, знищити народ як такий. Навпаки, час криз і змін в освіті і культурі вимагає пошуку точок дотику і конвергенції культур [263, с.156]. Єдина культура здатна гармонійно поєднати полярності, тяжіючи до позитивного початку, до універсальних, інваріантних загальнолюдських цінностей, гармонії людини і природи, до соціальної справедливості, до свободи, до творчого самовираження. Проблема гармонійного співвідношення духовно-морального і тілесного в людині вирішена релігійною філософією, яка розглядає історію як боголюдський процес, в якому людина реалізує свою богоподібність [263, с. 157].

Становлення ІВТ суспільства як першої стадії ноосфери визначає нову стратегію сталого розвитку цивілізації як виживання і безперервного прогресу людства та збереження біосфери. Інформатизація й технологізація та екологізація суспільства створюють можливості випереджувального розвитку освіти і науки у ході становлення сфери розуму. Необхідною умовою переходу до ноосферної космічно-орієнтованої ІВТ цивілізації є трансформація всієї системи освіти і виховання, орієнтування її на цілі сталого розвитку. Мета навчання визначає весь комплекс облаштування освіти. Колишні цілі застаріли, оскільки світ змінився. Світоглядний аспект освіти зумовлений потребою формування нового світогляду і способу мислення (високодуховного, ноосферного космічно-орієнтованого – *автор*), усвідомлює єдину долю людства і необхідність збереження життя на Землі [263, с. 158].

Майбутнє цивілізації залежить від науки, культури суспільства, високих (божественних) духовних якостей людей. Шлях до становлення ноосферної космічно-орієнтованої ІВТ цивілізації проходить через систематичне пізнання екологічних основ життєдіяльності людства і розумної її організації. Вища мета глобальної цивілізації – створення громадянина єдиної гармонійної світової людської спільноти. Людині буде потрібна особлива мобільність і комунікабельність, здатність адаптуватися до зміни умов життя, зміни професій, культурного середовища. Вважається, що показником глобальної мобільності людини буде універсальне утворення і здатність напружуватися, рухатися, мобілізуватися і вчитися все життя. Глобальне інформаційне суспільство вимагає нових ідей (в тому числі високодуховних – *автор*), знань, одержуваних способами прискореного навчання та оновлення цих знань [263, с. 159]. І далі І. Ланцев окреслює такі стратегічні завдання освіти: виховання освіченої та відповідальної особистості, здатної забезпечити творчість свого життя і розумну життєдіяльність інших людей; випереджаюча освіта має орієнтуватися на майбутнє, на цілі виживання людства та збереження навколишнього середовища; тільки при наявності каталітичних властивостей освіти вона буде встигати за змінним світом; залучення людини

до високого знання, яке пов'язується як з глибинною сутністю людини, так і з розвитком його духовної культури; освіта як цілеспрямований процес навчання і виховання в інтересах особистості, суспільства і держави, збереження і розвитку духовних і матеріальних досягнень людства повинно вести до оволодіння цінностями загальнолюдської культури і морально-емоційного ставлення до світу, набуття досвіду професійної і творчої діяльності [263, с. 159, 160].

Основу випереджаючої некласичної освіти складають навички постановки і осмислення філософських проблем: розвитку як єдиного закономірного світового процесу, сутності людини, його місця у світі, перспектив і сенсу його існування. Спираючись на духовний досвід минулих епох і цивілізацій, конкретно і творчо поєднуючи традиції культури і технологічні новації, випускник університету повинен вміти реально оцінювати перспективи майбутньої цивілізації, виробляти стратегії виживання людства, що реально дозволить уникати рецидивів нового технократизму і буде повною мірою відповідати постіндустріальним пріоритетам розвитку [263, с. 160].

Метою одухотворення освіти є вироблення і відтворення певного ідеалу людини майбутнього, що володіє новим світобаченням. Він формується природознавством і науками про людину за допомогою інтегративних процесів, тобто є холістичним, представляючи світ людини як цілісність. Висока одухотвореність освіти полягає в поверненні їй втраченої виховної функції. Культура, висока духовність – це підвалини майбутнього розвитку, тому культивування високих духовних і моральних цінностей стає найважливішим завданням освіти [263, с. 161].

Г. Берегова окреслює сутність концепції формування людини майбутнього у вищій школі, де на перше місце серед навчання й виховання поставлено виховання [46, с.33]: 1) кого виховувати/вчити – творчу, мислячу, відповідальну, свідому особистість – студентів ВНЗ, майбутніх фахівців різних спеціальностей і спеціалізацій із високим рівнем культури (тут слід

обов’язково говорити про бачення орієнтира у вихованні ідеального образу людини майбутнього); 2) для чого вчити, навчати й виховувати – надати людині майбутнього філософські знання, спрямовані на вироблення світоглядних позицій з установками морально-етичного характеру й піднесення рівня її духовності, щоб підвищити рівень адаптації нової особистості до постійно змінюваного життя, визначити напрями діяльності майбутніх фахівців на шляху збереження життя людства й цивілізації у зв’язку із загостренням глобалізаційних процесів; 3) як: за допомогою чого і яким чином вчити/виховувати людину майбутнього – шляхом формування планетарно-космічного світогляду, екологічного світогляду, планетарно-космічного мислення, вихованням людського в людині, засобами передусім філософських (не зменшуючи ролі й інших наук) наук через систему вищої освіти (тут доречно говорити про знання й використання методів досягнення визначеної мети).

Г. Берегова наголошує, що «Особлива місія у формуванні людини майбутнього покладається саме на філософію освіти, котра, розвиваючись у галузі соціальної філософії й утворюючи комплексне й міжгалузеве вивчення освітніх процесів, ефективно поєднує соціальні науки з педагогікою. Саме філософія освіти покликана зорієнтувати та змістовно наповнити педагогіку новими знаннями, методами, способами, які, завдяки новітнім освітньо-виховним методикам, втілюватимуться у практику формування духовного світу якісно нових, сучасних поколінь» [46, с.33].

На переконання Г. Берегової «Становлення особистості людини майбутнього як цілісного суб’єкта культури передбачає передусім формування ціннісних компонентів її світогляду, що визначається розумінням філософського знання як особливого духовного явища і виявленням його місця в системі культури, його співвідношення з іншими духовними явищами (формами суспільної свідомості) – наукою, мистецтвом, релігією та ін. Звідси випливає, що система освіти (від концепції до змістовного наповнення) повинна максимально повно враховувати й відтворювати специфіку

духовності: лише в цьому випадку вона ефективно зможе вирішити завдання формування етичної та соціально відповідальної особистості» [46, с.37].

Ми солідарні з твердженням Г. Берегової в тому, що «Питання духовності кожної особистості – людини майбутнього – нині є стратегічним для людства з позиції необхідності його виживання шляхом вирішення глобальних проблем. Зрештою, від забезпечення належного (високого) рівня духовності залежить те, якою буде людина та яким буде людське суспільство в майбутньому» [46, с.38]. Г. Берегова наводить функції змістового наповнення філософського знання в освітньо-виховному процесі вищих навчальних закладів: 1) надає майбутнім фахівцям узагальнені знання, необхідні для вироблення особливого, шанобливого ставлення до природи як до живої істоти (Всесвіт, Земля) та її ресурсів (землі, води, повітря, енергії); 2) орієнтує діяльність викладачів на педагогічний результат, що розкривається через філософські підходи до навчання й учіння майбутніх фахівців [46, с.42]. Таким чином, на філософію освіти в сучасному суспільстві покладається гуманістичнокультуротворча функція, що визначається її потенційними можливостями вирішувати найбільш важливі завдання в стратегії виживання людства та збереження цивілізації – забезпечення майбутнім поколінням успішної соціалізації в умовах інформаційності й обґрунтування необхідності постійних прогресуючих змін в освітній системі. Окрім того, філософія освіти в сучасному світі здатна виконувати й виконує методологічну функцію: визначає засади ціннісносвітоглядних позицій людини майбутнього, надає їй розуміння справжнього смислу буття та постає дослідницькою галуззю педагогіки, висуваючи нові орієнтири для прогресуючої реорганізації системи освіти. Прагматично інструментальне спрямування філософії освіти дає підстави розглядати філософію як загальну теорію виховання, а структуру філософського знання як інструментарій навчально-виховного процесу з орієнтацією на певний педагогічний результат, котрий у нашому випадку має спрямованість на формування планетарно-космічних світоглядних установок людини майбутнього відповідно до постійно змінюваного світу. Пропонована

нами прагматично інструментальна концепція філософії освіти спирається на взаємоперетин освіти й виховання та створює можливості для окреслення теоретико-методичних аспектів засвоєння філософських знань і визначення методологічних підходів до формування нового, планетарно-космічного світогляду людини майбутнього у вищій школі [46, с.42].

На думку Г. Берегової, сучасний період розвитку суспільства, позначений загостренням глобалізаційних процесів і нагальною потребою вирішення проблем виживання людства та збереження цивілізації, потребує впровадження нової концепції філософії освіти для вищої школи з орієнтацією на соціальний і педагогічний результат, варіантом якої є запропонована прагматично-інструменталістська концепція, побудована на засадах світоглядно формуючого потенціалу філософського знання та спрямована на вироблення світоглядних позицій людини майбутнього з установками морально-етичного характеру й обов'язкове піднесенні рівня її духовності [46, с.43].

Звісно, зі зміною освітніх стратегій в епоху ІВТ прогресу необхідні й нові підходи до інституту вчителів. О. Вознюком [87, с.33,34] з'ясовано конкретні характеристики особистості педагога, які охоплюють певні громадянсько-особистісно-фахові якості, що реалізуються у низці характеристик: 1) бачення і розуміння цілісності космосоціоприродного світу; 2) перебування в гармонійній єдності зі світом, тобто його втілення та трансляція учням у цілісності та повноті; 3) уособлення педагогом світу як такого, що сповнений божественним, гармонійним сенсом та має мету у досягненні учнями стану самосвідомості (як головного аспекту особистості) та індивідуально-колективного щастя (тобто єдність людей завдяки любові, загальної мети, творчої праці і співпраці). При цьому реалізація педагогом принципу цілісності світу передбачає його спроможність дистанціюватися (тобто трансцендувати) від цього світу як чогось цілого, тотального, що передбачає його здатність бути вільною від світу сутністю, володіти самосвідомістю (рефлексією), бути спроможним до самозречення, тобто до

любові до дітей та саможертовності. Уособлення педагогом світу, сповненого гармонійного сенсу, передбачає його здатність бути ідеалом, взірцем, авторитетом для учнів.

На нашу думку, в сучасних умовах ідеалом учителя є образ всебічно розвиненої особистості, спроможного долучитися до процесу ІВТ революції, суспільних і професійних перетворень, бути професіоналом, який здатний до багатоваріативності педагогічної дії, прогнозування можливих суспільних результатів, володіє прийомами аналізу та самоконтролю, вміє філософсько-педагогічно осмислити нові соціально-економічні та духовно-моральні умови виховання, наслідки ринкових взаємовідносин, оцінити нові науково-технічні й високотехнологічні тенденції з позицій філософсько-педагогічного бачення. Відзначено, що основними напрямами формування особистісних характеристик сучасного вчителя мають бути: поглиблення і розширення науково-філософського світогляду вчителя; підвищення загальної культури вчителя – духовної, моральної, етичної, естетичної; постійне оновлення науково-технічних і гуманітарних знань, раціональної складової особистості вчителя; кристалізація вольових якостей; підвищення педагогічної майстерності; поглиблення органічного зв’язку вчителя з життям багатонаціонального суспільства, соціальною практикою; бути мудрим, вірити в добро і творити його; використовувати у своїй роботі прогресивні християнські цінності і настанови Біблії. Педагог має стати центральною фігурою ноосферної космічно-орієнтованої ІВТ епохи і його головною зброєю при формуванні у молоді ноосферного космічно-орієнтованого світогляду та ідеального образу ноосферної космічно-орієнтованої молодої людини майбутнього мають бути новітня інформація і науково-філософські та техніко-технологічні й гуманітарно-космологічні знання, а основними інструментами – засоби інформатики та інформаційно-інноваційні технології. Такими якостями, згідно представленої в дисертації інформації про ІВТ прогрес та ІВТ революцію, яка нині розгортається, має володіти вчитель XXI і наступних століть.

Р. Шиндаулова [566, с.36] досліджуючи ноогуманістичну філософію, яка (в розумінні автора є дотичною до проблеми високої духовності) виникла як закономірна рефлексія суспільної свідомості на актуальні проблеми сучасності виокремлює основні з них: системні, глобальні еколого-економічну і духовну кризу; конфлікти на релігійному і міжнаціональному ґрунті, агресію, терор тощо. Ввібравши в себе ідеї космізму, космоцентричність антики, результати сучасних наукових досліджень, ноогуманістична філософія своїм кінцевим освітнім продуктом має формування людини майбутнього – особистості з планетарно-космічним типом свідомості, якій властивий планетарний тип мислення, відповідальність за вплив на навколишнє середовище, розуміння вироблення стратегії власної антропогенної діяльності, яка не шкодить, а, навпаки, узгоджена та гармонізована з біо-, техно- і соціопроцесами. Інтегруючи в собі соціально-економічний, екологічний та духовно-моральний аспекти, ноогуманістична філософія орієнтована на усвідомлену гармонізацію соціоприродних систем, необхідність формування планетарного світосприйняття, активізацію життєвої позиції суб'єкта в цьому напрямку, виховання відповідальності, толерантності, морально-етичних установок, розширення світоглядного обрію. Проведений аналіз Р. Шиндауловою дозволив виявити, що ноогуманізм – це нова парадигмальна тенденція щодо формування ноогуманістичної філософії і ноогуманістичного світогляду, яка знаходиться в процесі свого становлення, продуктивна, перспективна і відповідає на виклики сучасної цивілізації [566, с. 37.]

О. Базалук окреслює додаткові характеристики, якими повинна володіти філософія освіти, якщо розглядати її як науку предметну, що змушує [33, с. 14-15]: 1. Філософію освіти повинна не просто досліджувати освіту, яка повинна стати процесом, дією, запитуванням, спрямованим на повну реалізацію внутрішніх творчих потенціалів як окремої людської психіки, так і потенціалу певних мікро- і макросоціальних груп в цілому. Філософія освіти повинна набути активне начало, яке закладає нові світоглядні основи в підростаючі покоління, вивільняє внутрішні потенціали формування психіки, розбиває

історично сформовані архетипи, але при цьому зберігає і передає від покоління до покоління історико-культурні цінності і традиції. Філософія освіти виходить за теоретичні та прогностичні рамки, і предметно намагається моделювати, впливати на формування людини і суспільства. 2. Філософію освіти розглядати як примус (практика, втілення) – це спрямованість освітнього процесу в конкретній мікро- і макросоціальній групі. Це рух до заздалегідь визначеного і наміченого соціального ідеалу (образу людини майбутнього). 3. Філософію освіти розуміти як освітньо-виховну практику – це проголошення дисципліни, дотримання визначених правил, встановлення чітких меж дозволеного і забороненого. Ще родоначальник німецької класичної філософії І. Кант у свій час писав: «Дисципліна не дає людині під впливом її тваринних нахилів відійти від її призначення, людяності. <...> Дисципліна підпорядковує людину законам людяності і змушує її відчувати владу законів» [177, с.433]. 4. Нарешті, філософію освіти як технологічну практику – освітня технологія (діюча модель), що підкріплена наукою (сама філософія освіти і весь комплекс міждисциплінарних досліджень, який вона охоплює), політикою (державна політика у сфері освіти) і практикою (державна система освіти, яка через освітні установи різної форми власності здійснює освітній вплив на підростаючі покоління).

О. Вознюк у своєму науково-педагогічному дослідженні [86, с. 269] сформулював три глобальні цілі освіти як суспільного інституту, що, у силу їх комплексності потребують міждисциплінарного дослідження та відповідних наукових підходів, зокрема: гносеологічну (формування особистості через освіту), праксеологічну (формування фахівця через навчання) та аксіологічну (формування духовно-моральної патріотичної особистості через виховання) у контексті триєдиного розвитку 1) гармонійної особистості як суб’єкта суспільно-особистісних цінностей; 2) громадянина як патріотичного суб’єкта; 3) компетентного фахівця як суб’єкта діяльності (що відповідають трьом традиційним цілям уроку – освітній, виховній і розвивальній та

співвідносяться із трьома класичними суб'єктами колективного наукового пошуку – генератором ідей, ерудитом, критиком).

Як пише М. Романенко [423, с.140-155], цілком очевидно, що в межах нинішньої парадигмальної освітньої революції епохи інформаційного суспільства відбудеться «перетворення сфери освіти на основну форму життєдіяльності людини та суспільства та повна переорієнтація освітньої діяльності на забезпечення умов для саморозвитку особистості, гармонізацію відносин у суспільстві та забезпечення умов виживання людства», вона відображає постклясичну філософсько-освітню парадигму, котра визначає теоретико-методологічні та практико-технологічні засади розвитку вітчизняної освіти у XXI ст. До головних характеристик цієї новітньої парадигми М.Романенко відносить такі аспекти: 1) зміна функціонального імперативу, поступовий перехід від функції підготовки кадрів та соціалізації до проективно-моделюючої функції щодо суспільства та особистості; 2) нова парадигма цивілізаційного розвитку повинна ґрунтуватися на ідеї випереджаючого розвитку духовних факторів суспільства, соціальної свідомості, а, отже, й розвитку освіти; 3) освіта як сфера виробництва та використання знання перетворюється в один з основних ресурсів суспільства; 4) гуманоцентрична орієнтація освітньої діяльності на рівні масової освіти, тобто гуманістично-орієнтоване спілкування людей; 5) в центрі освітнього процесу знаходяться не знання, а здатності людини до самостійного оволодіння ними, до самовдосконалення, до самонавчання та самовиховання. Відтак основним предметом освіти стає сама людина, тобто актуальною стає психологізація навчально-виховного процесу; 6) створення поліархічної системи комунікації в сфері освітньої діяльності, спрямованої на утвердження ідеалів рівноправності, співробітництва, взаєморозумінні та толерантності у відповідності з проектованими характеристиками нового світового порядку; 7) культуротворчий характер нової освіти; 8) у процесі інформатизації суспільства створюються механізми переходу освітньої системи до випереджаючих технологій, орієнтації освіти на принципи ноосферного

розвитку. Результатом освітньої діяльності стає формування «екологічного мислення», «екологічної культури»; 9) проективна складова освіти, через яку найбільше проявляється оптимальність застосування в освітній діяльності синергетичної методології; освіта набуває рис естетичної творчості; 10) формування нових екзистенційних та духовних основ розвитку людства, коли надматеріальні цінності, пов'язані з саморозвитком особистості, етичними стосунками між людьми чи реалізацією екологічного імперативу стають домінуючими чинниками соціального прогресу; 11) потенціальні можливості розвитку людства, перш ніж актуалізуватися у реальних соціальних структурах, мають бути спроектовані в рамках системи освіти та реалізовані в ціннісних орієнтаціях, когнітивних здібностях та мотивах поведінки людей, що будуть створювати ці соціальні реалії [85, с. 257].

Р. Шиндаулова [565] здійснює акцент на парадигмі ноосферної освіти («ноосферна» парадигма), яка «являє собою концепт узгодженого розвитку природи і людської цивілізації, вбираючи в себе такі феномени, як «космічна педагогіка», «космічне виховання» [567,с.247]. Космічна педагогіка за К. Вентцелем, означає гармонійне виховання особистості згідно Космосу, природи, Світобудови в єдиному узгодженому соціопроцесі – їй притаманні холізм (ідея глобальної взаємозалежності, цілісності всього існуючого у Всесвіті); прагнення до виховання особистості, володіє планетарною свідомістю; розуміння її як невід'ємною частиною Космосу; усвідомлення обов'язкового володіння космічним свідомістю і бездоганністю в моральному відношенні людині, що має право на світоперетворювальну діяльність [408, с. 93-95]. Монтессорі-педагогіка, яка представляє собою теорію вільного космічного виховання і сенсорну методику навчання, що включає в себе тезу про споконвічну обдарованості дитини, розуміння космічного характеру існування людини, обдарованості його особливою місією у відповідності з космічним планом; самоактуалізацію особистості дитини в спеціально підготовленому розвивальному середовищі, що враховує його нахили (принцип природовідповідності); а також готовність до творчої

перетворювальної діяльності для того, щоб інтегруватися в космічний план творіння; «космічний світогляд», що дозволяє усвідомити власне космічне завдання, виробити життєву позицію, моральні цінності і світоглядну зрілість [312]. Ноосферна парадигма, органічно включає в себе ідеї сталого розвитку, тобто екологічну складову представляючи собою «свідомо керований ціннісно-орієнтований співрозвиток людини, суспільства і природи, при якому задоволення життєвих потреб населення здійснюється без шкоди для інтересів майбутніх поколінь і Всесвіту» [291, с. 24].

Дослідник В. Поздняков розвиває філософсько-рефлексивний аспект педагогіки [365], до якого відносить розроблену вітчизняними дослідниками на основі полідисциплінарних досліджень педагогічну синергетику, постнекласичну освіту (В. Кизима, В. Лук'янець, В. Лутай, В. Рижко, В. Онопрієнко та ін.); ноосферну освіту (В. Поздняков, Н. Маслова та ін.); філософську інтегративну освіту, що ґрунтується на феноменологічних та герметевтичних засадах комунікативної раціональності (Р. Арцишевський, С. Клепко та ін.); трансдисциплінарність постнекласичної, ноосферної, синергетичної, інтегративної суспільнознавчої шкільної освіти (Р. Арцишевський, Л. Губерський, В. Кремень, В. Онопрієнко, В. Поздняков, О. Савченко та ін.), в основу яких покладено синергетичні принципи самоорганізації, саморозвитку, природовідповідності, цілісності, інтеграції, соціально-гуманітарних та природознавчих галузей знань.

Отже, у даному підрозділі нами проаналізовано ряд освітніх стратегій, які в тій чи іншій мірі стосуються формування високої духовності молоді в епоху ІВТ прогресу, а саме: критичне мислення, орієнтоване на стале майбутнє з урахуванням кардинальних змін в усіх сферах суспільного життя для забезпечення нової якості освіти (Національна стратегія розвитку освіти в Україні на 2012–2021 роки); ноосферний прорив в гуманізації і становленні повноцінної особистості (Л. Панченко); випереджаюча некласична освіта, цілі і завдання якої пов'язані з техносферною траєкторією розвитку цивілізації, яка має ряд можливих сценаріїв: самопливу, сталого розвитку, створення штучної

біосфери, космічної експансії (І. Ланцев); виховання людини майбутнього, шляхом формування планетарно-космічного світогляду і мислення, екологічного світогляду, людського в людині (Г. Берегова, О. Базалук); нові підходи до інституту вчителів; взаємодія трьох глобальних цілей освіти як суспільного інституту: гносеологічної, праксеологічної та аксіологічної (О. Вознюк); ноогуманізм як нова парадигмальна тенденція щодо формування ноогуманістичних філософії і світогляду; ноосферна освіта («ноосферна» парадигма), яка вбирає в себе космічні педагогіку, освіту і виховання (В. Андрущенко, О. Базалук, Д. Свириденко, Р. Шиндаулова, К. Вентцель, А. Урсул, Н. Маслова, Т. Матусевич, І. Біріч, О. Блага та ін.); посткласична філософсько-освітня парадигма, яка орієнтована на повну переорієнтацію освітньої діяльності на забезпечення умов для саморозвитку особистості, гармонізацію відносин у суспільстві та забезпечення умов виживання людства (М. Романенко); людиноцентрична та гуманоцентрична (В. Кремень, Л. Губерський); гуманістична педагогіка і психологія (К. Роджерс, А. Маслоу та ін.); антропоцентрична модель виховання; феноменологічна модель освіти (А. Маслоу, А. Комбс, К. Роджерс та ін.); асоціативна психологія, асоціативна теорія навчання (Л. Виготський, Т. і Б. Бьюзени); теорія розумових дій у процесі навчання (П. Гальперін, Н. Тализіна); філософсько-рефлексивна педагогіка (В. Поздняков); розвиваюче навчання (Л. Виготський, Д. Ельконін, В. Давидов); акмеологія (С. Пальчевський); ноологія (Г. Васянович, В. Онищенко); філософія освіти у світлі нової космологічної концепції (О. Базалук); ноосферна космічно-орієнтована педагогіка, яка повинна базуватися на процесах навчання, виховання і розвитку підростаючих поколінь в епоху ІВТ прогресу в дусі антропокосмізму, формування у них ноосферних космічно-орієнтованих свідомості та світогляду, високій духовності, прогресивній ментальності, відповідальності тощо і буде напрямлена на розв’язання глобальних криз сучасності й уникнення можливих планетарно-космічних катастроф у майбутньому (Н. Поліщук).

Таким чином, маючи на увазі, що у філософії освіти відповідні дослідження і його результати використовуються для отримання актуальної інформації про закономірності навчання і виховання й організації навчально-виховної роботи, то у справі формування фундаментальних складових високої духовності молоді актуальним завданням стає створення оновленої педагогіки, на нашу думку, ця педагогіка повинна мати ноосферне космічно-орієнтоване спрямування з метою розв'язання проблем, які виникли в результаті функціонування ІВТ прогресу.

Відтак, як видно з наведеного вище, постійно з'являються нові філософсько-педагогічні парадигмальні напрями, які свідчать про потребу в новій універсальній освітній парадигмі, яка б врахувала виклики ІВТ прогресу, тобто відповідала «духу епохи» за В. Андрущенком. Такою парадигмою може бути, згідно представлених в дисертації міркувань, ноосферна космічно-орієнтована педагогіка та її основні категорії – ноосферно космічно-орієнтовані освіта і виховання, суть яких полягає в наступному.

Ноосферна космічно-орієнтована педагогіка – це комплексна наука, яка базується на процесах навчання, виховання і розвитку підростаючих поколінь в епоху ІВТ прогресу в дусі антропокосмізму, формування у них ноосферної космічно-орієнтованої: свідомості, світогляду, духовності, ментальності, відповідальності тощо; навчально-виховна діяльність у рамках такої педагогіки здійснюватиметься високоосвіченими антропокосмічно свідомими педагогами-філософами і буде напрямлена на розв'язання глобальних криз сучасності й уникнення можливих планетарно-космічних катастроф у майбутньому, які можуть привести людство до омніциду, а тому визначатиме першочергові завдання виживання його на Землі. Вони вимагатимуть свого невідкладного рішення уже в наш час через ноосферні космічно-орієнтовані: космічну освіту, космічне виховання й високу духовність; така педагогіка включатиме традиційну педагогіку та її основні категорії (виховання, освіта і навчання), як складову, початкову стадію освіти й виховання ще юної особистості; ноосферна ж космічно-орієнтована

педагогіка матиме за мету формування у свідомості більш зрілої молоді всеохоплюючий ідеальний образ ноосферної космічно-орієнтованої особистості у процесі систематизованого набуття знань, в тому числі філософсько-космологічних, космічних умінь і навичок та формування на їх основі науково-філософського, ноосферного космічно-орієнтованого світогляду, творчих здібностей, високодуховної картини світу, почуття відповідальності за природо-суспільні зміни на Землі; така педагогіка передбачатиме виховання фундаментальних складових високої духовності, а, отже, рис високодуховної (божественної) особистості, на основі яких здійсниться перехід від людини розумної до людини високодуховної, з ноосферними космічно-орієнтованими свідомістю і світоглядом, яка формуватиме в майбутньому космічні поселення людства в житлових орбітальних комплексах і на найбільш придатних для життя планетах Сонячної системи та на землеподібних планетах Всесвіту.

Ноосферна космічно-орієнтована освіта – система випереджаючого педагогічного впливу на учнів і студентів з метою засвоєння ними систематизованих знань про будову й еволюцію Сонячної системи, нашої Галактики і Всесвіту в цілому, про місце людини і людства в ньому, про процеси і результати дослідження й освоєння космосу; це процес набуття знань, умінь і навичок в області космічних, космологічних і космогонічних, науково-технічних і високотехнологічних, соціогуманітарних, інформаційних та інноваційних досліджень з метою підготовки майбутніх спеціалістів космічної галузі, астрономії, космогонії й космології; формування на їх основі ноосферних космічно-орієнтованих свідомості та світогляду, високодуховних рис особистості, які базуються на усвідомленні людиною своєї відповідальності за природно-суспільні зміни, зокрема, еколого-кліматичну загрозу та єдності з космосом і матеріальними об’єктами Всесвіту і їх системами й еволюцією Світобудови; розвиток творчих сил і здібностей, гуманістичного мислення, зміцнення віри у свої сили та уміння діяти, тобто будувати свої відносини з навколишнім Всесвітом на новій високодуховній

ноосферно-космічній основі; результат такого навчання забезпечить високий економічний розвиток держави, суспільну стабільність, прогресивну ментальність у зв'язку з глобалізаційними процесами, зупинить екологічні катаклізми та соціальну нерівність, приведе до збереження всіх форм життя на Землі та продовжить його у майбутній ноосферно-космічній цивілізації.

Ноосферне космічно-орієнтоване виховання – організований і цілеспрямований процес формування високодуховної особистості, прищеплення відповідальності, ключових детермінант високої духовності, мудрості, культурних навичок, з урахування прогресивної ментальності в умовах викликів ІВТ прогресу, і поглядів стосовно усвідомлення природної єдності життя людини з життям всього безмежного космосу; теорія і практика формування високодуховної (божественної) людини майбутнього з ноосферними космічно-орієнтованими свідомістю та світоглядом, яка є наслідком систематичного впливу навчання її антропокосмічно налаштованими, високодуховними, високоосвіченими педагогами-філософами, які мають стати образом ідеальної всебічно розвиненої особистості, спроможної долучитися до процесу ІВТ революції, суспільних і професійних перетворень, бути професіоналами, здатними до багатоваріативності педагогічної дії, прогнозування можливих суспільних результатів, володіти прийомами аналізу та самоконтролю, вміти філософсько-педагогічно осмислити нові соціально-економічні та високодуховні умови виховання, наслідки ринкових взаємовідносин, оцінити нові науково-технічні й високотехнологічні тенденції з позицій філософсько-педагогічного бачення, бути здатними до підвищення загальної культури та майстерності, бути мудрим, вірити в добро і творити його; використовувати у своїй роботі прогресивні християнські цінності і настанови Біблії – такий педагог має стати центральною фігурою сучасної ІВТ епохи у процесі ноосферного космічно-орієнтованого виховання молоді.

На думку автора дисертації висока (божественна) духовність, з її вдосконаленням і сходженням особистості до найвищих (божественних)

ідеалів і цінностей та реалізації їх на своєму життєвому шляху, з досконалою мораллю, ноосферно-космічною, екологічно-кліматичною, божественною та ІВТ спрямованістю, яких вимагає епоха ІВТ прогресу, має стати високодуховним орієнтиром для сучасної молоді. При обґрунтуванні шляхів розвитку освіти і педагогічних можливостей високої духовності, здійснених автором, виявлено, що процес формування високодуховного ноосферного космічно-орієнтованого світогляду включає в себе основні положення дидактичних концепцій педагогіки і філософії освіти. Автор дисертації прийшла до висновку, що високодуховна ноосферна космічно-орієнтована філософія освіти буде мати великий освітній і виховний потенціал, який має постійно розвиватися в міру освоєння людством космосу як близького, так і далекого. Разом з особистісно-діяльнісним підходом, формування високодуховного ноосферного космічно-орієнтованого світогляду надає широкі можливості для навчально-виховної діяльності, що свідчить про глибоке теоретичне обґрунтування педагогічного потенціалу високої духовності у справі становлення майбутньої ноосферної космічно-орієнтованої ІВТ цивілізації.

Як видно з наведеного, ноосферна космічно-орієнтована як філософія освіти, так і педагогіка мають володіти високодуховним розвиваючим потенціалом і асоціативними можливостями. У сув’язі з особистісно-діяльнісним фактором вони зможуть сформувати ноосферний космічно-орієнтований світогляд у молоді, який буде включати в себе всі моменти навчально-виховної особистісно-орієнтованої діяльності з виховання високодуховної людини, яка забезпечить майбутній всеосяжний спосіб буття всього людства як на Землі, так і в космосі. Звісно, що становлення такого ноосферного космічно-орієнтованого світогляду відбуватиметься у предметному полі філософії освіти, як її предмет у вигляді ноосферної космічно-орієнтованої освіти, високодуховних педагогіки і психології, які орієнтуються на індивідуально-особистісні інтереси і можливості учасників педагогічного процесу, який реалізує плеяда українських вчених:

В.Андрущенко, Т.В. Андрущенко, Т.І. Андрущенко, О.Базалук, О.Безкоровайна, Г.Берегова, А.Бойко, М.Бойчук, В.Кремень, В.Вашкевич, О.Вознюк, В.Воронкова, Е.Герасимова, Б.Гершунський, В.Гончаров, Л.Губерський, О.Джура, Т.Жижко, О.Кивлюк, С.Клепко, К.Корсак, Н.Кочубей, А.Кравченко, В.Кремень, С.Крилова, М.Култаєва, С.Куцепал, В.Лутай, Г.Москалик, В.Муляр, Н.Наливайко, І.Немчинов, І.Передборська, В.Покась, Т.Розова, М.Романенко, В.Савельєв, Д.Свириденко, Н.Семенюк, Н.Скотна, О.Скубашевська, В.Халамендик, А.Ярошенко та ін. Усі сучасні напрями чи то у філософії освіти, чи то у педагогіці вбачають основним покликанням навчально-виховного процесу формування гармонійного, творчо-піднесеного, оптимістично-натхненного стану людини, спрямованого на розбудову прогресивного суспільства. Зробити це можливо на засадах особистісно-орієнтованого навчання, учасники якого володіють тими якостями, які притаманні високодуховним ноосферним космічно-орієнтованим цінностям.

Узагальнюючи міркування про освітні стратегії формування фундаментальних складових високої духовності молоді в умовах епохи ІВТ прогресу відобразимо викладене в нашій роботі у концептуальній моделі (рис. 3). Отже, підсумовуючи вище наведене, можна стверджувати, що освітні стратегії формування фундаментальних складових високої духовності молоді в епоху ІВТ прогресу передбачають перехід до нових ноосферних космічно-орієнтованих принципів формування особистості через ноосферні космічно-орієнтовані: педагогіку, освіту та виховання (праксеологічна, гносеологічна та аксіологічна складові освіти), а саме на основі: фундаментальних складових високої духовності; почуття відповідальності за природно-суспільні зміни; високодуховної картини світу; ідеального образу людини майбутнього; ноосферного космічно-орієнтованого світогляду.

Аналіз нинішньої освітньої реальності, показав, що рішення проблем, які пропонують різні автори (велика кількість педагогік і педагогічних теорій тощо) свідчить про брак нинішніх науково-педагогічних і філософсько-космологічних знань для побудови нової єдиної педагогічної теорії, а

відповідно, і педагогіки з урахуванням сучасних і майбутніх цивілізаційних та геокосмічних змін, педагогіки заснованої на синтезі філософсько-освітнього, філософсько-антропологічного, поліпарадигмального, цивілізаційного, формаційного і культурного підходів. Такою педагогікою має стати запропонована нами ноосферна космічно-орієнтована педагогіка

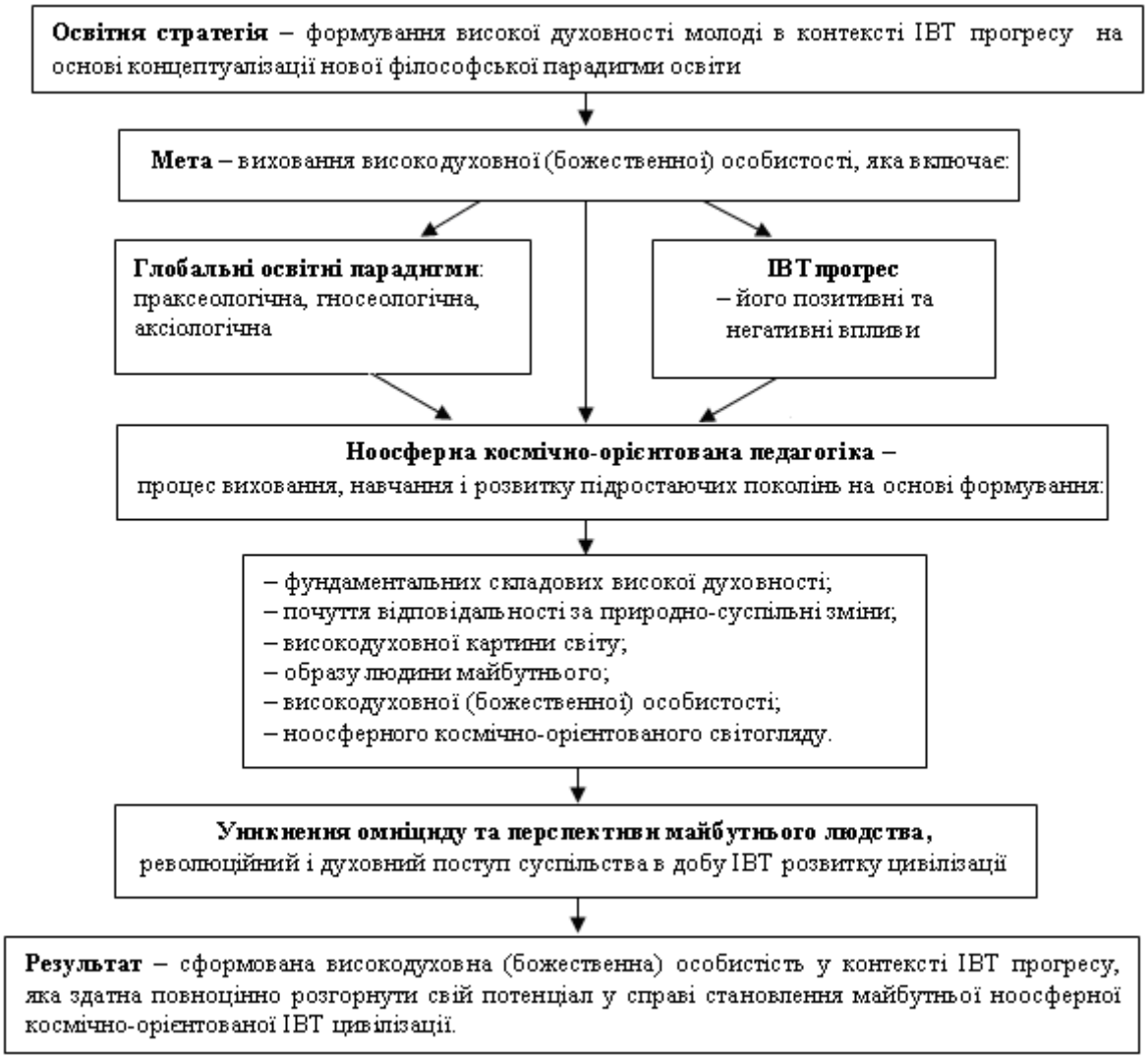

Рис. 3. Структурно-логічна модель освітньої стратегії формування високодуховного образу особистості в епоху ІВТ прогресу

Встановлено, що таким своєрідним атрактором – стратегією нової системи освіти має стати впровадження в освітній процес виховання запропонованої нами високої (божественної) духовності в молоді з метою становлення майбутньої ноосферної космічно-орієнтованої ІВТ цивілізації, як результат універсальної форми освітньої діяльності, як механізм соціокультурогенезу та соціокультурний інститут, як інституційна система і

особлива реальність становлення-розвитку та самоствердження і самореалізації молодої особистості.

Обґрунтовано, що функціонування в освітньому процесі високої (божественної) духовності приведе до переходу нинішньої постіндустріальної цивілізації в ноосферну космічно-орієнтовану ІВТ цивілізацію, яка буде функціонувати в режимі практично вічного стійкого розвитку, а мета освіти в такому випадку фокусуватиметься на органічній єдності індивідуального й соціального аспектів ноосферного космічно-орієнтованого ІВТ розвитку людства. Все це здійсниться, коли відбудеться перехід людини розумної в людину високодуховну (божественну) за умови реалізації авторської освітньої стратегії формування духовності молоді у контексті ІВТ прогресу в процесі впровадження в освітній процес ноосферної космічно-орієнтованої педагогіки та її категорій – ноосферних космічно-орієнтованих освіти та виховання.

Висновки до п’ятого розділу

У п’ятому розділі – «Освітні стратегії формування високої духовності молоді в епоху інформаційно-високотехнологічного прогресу» – здійснено аналіз сучасних освітніх стратегій щодо формування духовності молоді, з метою доведення необхідності введення в навчально-освітній і виховний процес оновленого трактування високої (божественної) духовності, яке б відповідало «духу епохи» за В. Андрущенком – сучасному розвитку постіндустріального суспільства в нових цивілізаційних умовах життєдіяльності людства. Доведена потреба у формуванні ідеального образу людини та реалізації його в освітньому процесі, наведено бачення автора щодо трактування освітньої концепції ідеального образу високодуховної людини майбутнього у третьому тисячолітті, починаючи з середини XXI ст.; сформована філософська концепція освітнього механізму утвердження високодуховної картини світу, яка слугуватиме вирішенню проблем вибору життєвих стратегій людства та пошуку нових шляхів цивілізаційного розвитку; в межах даного дослідження запропонована освітня стратегія формування фундаментальних складових високої духовності молоді в епоху ІВТ прогресу, акцентовано на формуванні нового способу мислення на основі високодуховного, ноосферного космічно-орієнтованого світогляду в сучасної молоді та в майбутніх поколіннях за умови реалізації авторської освітньої стратегії формування духовності молоді у контексті ІВТ прогресу в процесі впровадження в освітній процес ноосферної космічно-орієнтованої педагогіки та її категорій – ноосферних космічно-орієнтованих освіти і виховання.

З проведеного нами аналізу сучасних освітніх стратегій щодо формування духовності молоді випливає, що нинішня класична модель освіти практично нівелювала себе, тому що не задовольняє вимоги, які постали перед нинішньою школою й освітою, що їх висувають сучасні суспільство і виробництво, не говорячи вже про їх майбутній розвиток в процесі розгортання ІВТ прогресу. В результаті, необхідно віднаходити нові

освітянські стратегії формування високої духовності молоді у контексті розвитку ІВТ прогресу. Із наведеного вище аналізу філософських і педагогічних досліджень можна означити множину причин виникнення глобальної освітньої кризи. Це зокрема, розвиток класичної освіти на основі механістично-детермінованої наукової картини світу, яка була сформована у XVI – XIX сторіччях. На основі неї й була сформована сучасна педагогіка. На цій же основі також була створена класична модель освіти, яка передбачає такі пріоритети навчання у сучасній школі, як: класно-урочна форма проведення занять; наочний принцип організації проведення занять; рівень знань, умінь і навичок як основна форма успіху навчально-виховного процесу і його контролю.

Показано, що виникла необхідність віднайти нову сукупність філософських і педагогічних пріоритетів, інакше освітніх стратегій, які являються планами дій на віддалену перспективу, формування образу високодуховної людини майбутнього та освітні стратегії його реалізації в освіті в контексті розвитку ІВТ прогресу, що створять інтелектуальну основу для сучасної й майбутньої середньої і вищої школи, тобто потрібна зміна самої парадигми освіти, яка вивела б цивілізацію з глобальних криз і забезпечила б ноосферний космічно-орієнтований розвиток людства.

Доведено, що однією з визначальних проблем, породжених сучасною ІВТ революцією є проблема подальшого вдосконалення системи освіти. Бурхливе розширення сфери освіти і зміна її статусу в кінці XX і на початку XXI ст. супроводжувалося загостренням проблем у цій сфері, які дозволили деяким дослідникам зробити й обґрунтувати висновок про світову кризу освіти. Актуальність дослідження стану і перспектив розвитку освіти зростає, оскільки існує усвідомлюється, що для розв’язання глобальних проблем, які стоять перед людством, необхідна якась нова творча сила, джерелом якої являється людський космічно-орієнтований потенціал суспільства. Діяльність по збільшенню цього потенціалу набирає пріоритетне значення, а освіта є

найважливішою компонентою цієї діяльності. ІВТ революція, яка розгорнулася на початку XXI ст. ще більше поглибила проблеми освіти.

Вияснено, що дослідження філософських проблем освіти в ІВТ суспільстві особливо актуальні, оскільки дозволяє виявити основні тенденції розвитку освітньої системи в сучасному світі, шляхом подолання й переборення кризових явищ у сфері освіти. Ідея освіти на протязі всього життя (безперервної, відновлюваної, неформальної, відкритої, випереджаючої, дистанційної, віртуальної освіти та інші) мають отримати новий розвиток у контексті дослідження особливостей освіти в ІВТ світі. Соціально-філософський і методологічний аналіз освіти в ІВТ суспільстві є важливим фактором становлення нової освітньої системи. ІВТ революція потребує постійної освіти, яка складається з двох підсистем: базова освіта і додаткова (що має здійснюватися протягом всього життя шляхом самостійної освіти). У недалекому майбутньому необхідна буде досконала підготовка космічно-орієнтованих освітніх кадрів. Систему перепідготовки, навчання нових космічно-орієнтованих спеціальностей і підвищення професійної грамотності інших трудівників ще належить створити.

З’ясовано, що необхідне звернення до важливої ролі медологічного потенціалу філософії освіти з метою модернізації освіти та встановлення, що стратегічною ціллю філософії освіти має стати формування образу високодуховної людини майбутнього. Аналіз філософської, педагогічної і психологічної літератури дозволив нам узагальнити визначення образу людини майбутнього.

Показано, що в процесі навчання необхідні знання як із спеціальних, так і суспільно-гуманітарних предметів, оволодівши якими молода людина сформує в своїй свідомості сучасну науково-філософську картину світу, яка являється базовою для формування практично завершеної високодуховної картини світу, тоді життя буде повноцінним та змістовним, високодуховним, а, отже, прогресивним, як і життєдіяльність суспільства, яке складатиметься з таких особистостей. Загальнолюдський сенс високодуховної картини світу

також полягає у вирішенні проблеми вибору життєвих стратегій людства, пошуку нових шляхів цивілізаційного розвитку.

Доведено, що представлена нами сучасна високодуховна картина світу молодої людини, яка містить такі складові як: неперервна випереджаюча освіта, навчання і виховання на прикладах життя й праць велетів духу людства; світське та релігійне виховання традиційної та високої духовності; досконалий фізичний і духовний розвиток; біблійні вчення та повчання пророків; кращі зразки мистецьких і духовних творів та духовна музика; релігійна і світова культура; світський і християнський (оскільки, в Україні більше 97% зареєстрованих релігійних громад є християнськими, а загалом 32% населення Землі вважають себе християнами) світогляд; прогресивна ментальність, яка б відповідала нинішньому ІВТ суспільству; божественні заповіді і вірування первісних християн (апологетика); сучасна науково-філософська картина світу; нагірна проповідь Ісуса Христа і його «Золоте правила»; ноосферні космічно-орієнтовані філософія, педагогіка та психологія; має на меті сформувати у свідомості молоді світські та релігійні духовні цінності, допомогти у пошуку сенсу її духовного життя, бути керівною життєво-духовною ідеєю у взаєморозумінні і взаємодії з іншими людьми, суспільством, природою і Богом та скласти основу внутрішнього високодуховного (божественного) світу людини.

Отже, маючи на увазі, що у філософії освіти відповідні дослідження і його результати використовуються для отримання актуальної інформації про закономірності навчання і виховання й організації навчально-виховної роботи, то у справі формування фундаментальних складових високої духовності молоді актуальним завданням стає створення оновленої педагогіки, на нашу думку, ця педагогіка повинна мати ноосферне космічно-орієнтоване спрямування з метою розв’язання проблем, які виникли в результаті функціонування ІВТ прогресу. Це можливо здійснити скориставшись положеннями високої духовності у порівнянні з найбільш близькими положеннями тієї чи іншої освітньої теорії педагогіки. Серед них: ноосферна

освіта (А.Урсул, Н.Маслова, Г.Сікорська, О.Базалук, С.Іванов та ін.); гуманістична педагогіка і психологія (К.Роджерс, А.Маслоу та ін.); антропоцентрична модель виховання та феноменологічна модель освіти (А.Маслоу, А.Комбс, К.Роджерс та ін.); асоціативна психологія, асоціативна теорія навчання (Л.Виготський, Т. і Б. Бьюзени); теорія розумових дій у процесі навчання (П.Гальперін, Н.Тализіна); розвиваюче навчання (Л.Виготський, Д.Ельконін, В.Давидов); акмеологія світи у світлі нової космологічної концепції (О.Базалук); філософсько-рефлексивна педагогіка (В.Поздняков); космічна освіта і педагогіка (К.Вентцель, О.Базалук, Т.Матусевич, І.Біріч, О.Блага тощо) та ін.

Відтак, як видно з вище наведеного, все більше з’являються нові філософсько-педагогічні парадигмальні напрями, які свідчать про потребу в новій освітній стратегії, яка б врахувала виклики сучасного ІВТ суспільства. Такою стратегією може бути, на нашу думку, ноосферна космічно-орієнтована педагогіка та її категорії – ноосферні космічно-орієнтовані освіта і виховання. Ноосферна космічно-орієнтована педагогіка розуміється як комплексна наука, яка базується на процесах виховання, навчання і розвитку підростаючих поколінь у дусі антропокосмізму, формування в них ноосферної космічно-орієнтованої: свідомості, світогляду, духовності, моральності, ментальності, відповідальності тощо; навчально-виховна діяльність якої здійснюється антропокосмічно налаштованими, високодуховними, високоосвіченими педагогами та філософами і напрямлена на розв’язання глобальних криз сучасності і можливих планетарно-космічних катастроф у майбутньому, які можуть привести до омніциду людства й визначає першочергові умови виживання його на Землі, які вимагають свого невідкладного рішення уже в наш час і тому така педагогіки включає основні категорії традиційної педагогіки (виховання, освіта і навчання), як складову, початкову добре організовану стадію виховання юної молоді. Виховання у більш зрілої молоді нового більш всеохоплючого ідеального образу особистості здійснюватиметься новою педагогікою у процесі систематизованого набуття

знань, умінь і навичок та формування на їх основі науково-філософського, ноосферного космічно-орієнтованого світогляду, свідомості, творчих здібностей, високодуховної картини світу, почуття відповідальності за природо-суспільні зміни, фундаментальних складових високої духовності, а, отже, рис високодуховної (божественної) особистості.

На думку автора дисертації висока (божественна) духовність, з її вдосконаленням і сходженням особистості до найвищих (божественних) ідеалів і цінностей та реалізації їх на своєму життєвому шляху, з досконалою мораллю, ноосферно-космічною, екологічно-кліматичною, божественною та ІВТ спрямованістю, яких вимагає епоха ІВТ прогрес, має стати високодуховним орієнтиром для сучасної молоді. При обґрунтуванні шляхів розвитку освіти і педагогічних можливостей високої духовності, здійснених автором, виявлено, що процес формування високодуховного ноосферного космічно-орієнтованого світогляду включає в себе основні положення дидактичних концепцій педагогіки і філософії освіти. Автор дисертації прийшла до висновку, що високодуховна ноосферна космічно-орієнтована філософія освіти повинна мати великий освітній і виховний потенціал, який має постійно розвиватися в міру освоєння людством космосу як близького, так і далекого. Разом з особистісно-діяльнісним підходом, формування високодуховного ноосферного космічно-орієнтованого світогляду надає широкі можливості для навчально-виховної діяльності, що свідчить про глибоке теоретичне обґрунтування педагогічного потенціалу високої духовності у справі становлення майбутньої ноосферної космічно-орієнтованої ІВТ цивілізації.

Як видно, ноосферна космічно-орієнтована як філософія освіти, так і педагогіка мають володіти високодуховним розвиваючим потенціалом і асоціативними можливостями. У сув’язі з особистісно-діяльнісним фактором вони зможуть сформувати ноосферний космічно-орієнтований світогляд у молоді, який буде включати в себе всі моменти навчально-виховної особистісно-орієнтованої діяльності з виховання високодуховної людини, яка

забезпечить майбутній всеосяжний спосіб буття всього людства. Звісно, що становлення такого ноосферного космічно-орієнтованого світогляду відбуватиметься у предметному полі філософії освіти, яка є основою ноосферної освіти, високодуховних педагогіки і психології, які орієнтуються на індивідуально-особистісні інтереси і можливості учасників педагогічного процесу, який реалізує плеяда українських вчених: В.Андрущенко, Т.В.Андрущенко, Т.І.Андрущенко, О.Базалук, О.Безкоровайна, Г.Берегова, А.Бойко, М.Бойчук, В.Кремень, В.Вашкевич, О.Вознюк, В.Воронкова, Е.Герасимова, Б.Гершунський, В.Гончаров, Л.Губерський, О.Джура, Т.Жижко, О.Кивлюк, С.Клепко, К.Корсак, Н.Кочубей, А.Кравченко, В.Кремень, С.Крилова, М.Култаєва, С.Куцепал, В.Лутай, Г.Москалик, В.Муляр, Н.Наливайко, І.Немчинов, І.Передборська, В.Покась, Т.Розова, М.Романенко, В.Савельєв, Д.Свириденко, Н.Семенюк, Н.Скотна, О.Скубашевська, В.Халамендик, А.Ярошенко та ін. Усі сучасні напрями чи то у філософії освіти чи то у педагогіці вбачають основним покликанням навчально-виховного процесу формування гармонійного, творчо-піднесеного, оптимістично-натхненного стану людини, спрямованого для розбудови прогресивного суспільства. Зробити це можливо на засадах особистісно-орієнтованого навчання, учасники якого володіють тими якостями, які притаманні високодуховним цінностям.

Аналіз нинішньої освітньої реальності, показав, що рішення проблем, які пропонують різні автори (велика кількість педагогік і педагогічних теорій тощо) свідчить про брак нинішніх науково-педагогічних і філософсько-космологічних знань для побудови нової єдиної педагогічної теорії, а відповідно, і педагогіки з урахуванням сучасних і майбутніх цивілізаційних та геокосмічних змін, педагогіки заснованої на синтезі філософсько-освітнього, філософсько-антропологічного, поліпарадигмального, цивілізаційного, формаційного і культурного підходів. Такою педагогікою може стати пропонована нами ноосферна космічно-орієнтована педагогіка.

Отже, освітні стратегії формування фундаментальних складових високої духовності молоді в епоху ІВТ прогресу передбачають перехід до нових ноосферних космічно-орієнтованих принципів формування особистості через навчання, освіту та виховання (праксеологічна, гносеологічна та аксіологічна складові освіти), а саме на основі: фундаментальних складових високої духовності; почуття відповідальності за природно-суспільні зміни; високодуховної картини світу; образу людини майбутнього; ноосферного космічно-орієнтованого світогляду.

Встановлено, що таким своєрідним атрактором – стратегією нової системи освіти має стати впровадження в освітній процес, запропонованої нами високої (божественної) духовності при становленні майбутньої ноосферної космічно-орієнтованої ІВТ цивілізації, як універсальної форми життєдіяльності й освітньої діяльності людства, як механізм соціокультурогенезу та соціокультурний інститут, як інституційна система і особлива реальність становлення-розвитку та самоствердження і самореалізації молодої особистості.

Обґрунтовано, що функціонування в освітньому процесі високої (божественної) духовності приведе до переходу нинішньої постіндустріальної цивілізації в ноосферну космічно-орієнтовану ІВТ цивілізацію, яка буде функціонувати в режимі практично вічного стійкого розвитку, а мета освіти в такому випадку фокусуватиметься на органічній єдності індивідуального й соціального аспектів ноосферного космічно-орієнтованого ІВТ розвитку людства. Все це здійсниться, коли відбудеться перехід людини розумної в людину високодуховну (божественну) за умови реалізації авторської освітньої стратегії формування духовності у молоді в контексті ІВТ прогресу, а саме: впровадження в освітній процес ноосферної космічно-орієнтованої педагогіки та її категорій – ноосферних космічно-орієнтованих освіти та виховання.

ВИСНОВКИ

Відповідно до мети та завдань дослідження, зроблено наступні загальні висновки:

1. *Проаналізовано становлення концепту «інформаційно-високотехнологічний прогрес» у сучасному соціогуманітарному знанні*. Інформаційно-високотехнологічний (ІВТ) прогрес розуміється як глобальне інформаційно-інноваційне, високотехнологічне, науково-технічне, космічно-цивілізаційне явище, яке дало початок гігантському приросту технічних, технологічних, матеріальних, енергетичних, космічних, інформаційних, інноваційних можливостей людства та створення глобалізованої ІВТ цивілізації і, яке суттєво деформує біологічну і духовну основу особистості – фізичний організм людини, мозок, а, отже, її розум, психіку, свідомість, духовність, науково-філософський світогляд і, отже, має спонукати філософів і педагогів до створення якісно нових смислів, які має засвоювати високодуховна особистість. *Доведено,* що нині спостерігається стрибкоподібний розвиток ІВТ прогресу та переворот у продуктивних силах і виробничих відносинах у суспільстві, тобто відбувається ІВТ революція, сутність якої полягає в гігантському якісному стрибку в продукуванні й використанні у науці й техніці, технологіях і виробництві, освіті й вихованні та взагалі в усіх сферах діяльності людства, інформації, як сукупності всіх знань, що їх виробило людство за час свого існування; інформаційна революція відбувається в органічному зв’язку з високотехнологічною революцією, яка полягає в переході від зовнішнього втручання у природні, суспільні та виробничі процеси до їх внутрішнього регулювання та стимулювання на основі високих технологій і новітніх досягнень в області природничих і технічних наук, космічної і гіперкомп’ютерної техніки, штучного інтелекту та генної інженерії тощо.

Розгортання «четвертої хвилі» суспільного науково-технічного поступу – ІВТ революції (кін. ХХ ст. – поч. ХХІ ст.) приведе до нових постіндустріальних форм розвитку суспільства, оскільки науково-технічна

революція привела до небезпечних екологічних наслідків, зокрема, кліматичної кризи, то це вимагає перенесення акценту ІВТ революції з продукування техніки на розроблення високоточних технологій і технологічних процесів, які забезпечать безвідходні, ефективні та ресурсозберігаючі форми виробництва. При цьому потрібно врахувати антропологічні, психологічні, екологічні, духовні та інші чинники, адже, нинішня ІВТ революція є сходинкою до наступної «п'ятої хвилі» (кін. XXI ст.) в розвитку людства – космічної революції (космічної експансії в космос). *Таким чином, зроблено висновок*, що взаємозв'язок (взаємодія) науки, техніки, технологій, природи (її відновлення та збереження), високої духовності та еколого-кліматичної відповідальності людини – найважливіша умова здійснення не тільки ІВТ прогресу, а й формування ноосферної космічно-орієнтованої сутності молодої людини, а також суспільного розвитку в цілому, в першу чергу, в освітньо-виховній і духовній сферах.

2. *Досліджено духовність молоді у проблемному полі філософії освіти та суспільства на початку XXI ст.* Проведений аналіз наявних у сучасному науковому дискурсі визначень поняття «духовність», форм її ідентифікації, духовних чинників людського існування, особистісних духовних характеристик людини, які детермінують процес становлення духовності особистості, виявлено семантичну розмитість та неоднозначність розуміння феномену духовності у сучасній науково-філософській літературі та відсутність достатньої філософської рефлексії з даної проблеми, тому, враховуючи сутності історичного генезису духовності та її філософські, когнітивні, педагогічні й психологічні особливості навчально-виховного процесу молоді в епоху ІВТ прогресу, духовність можна розглядати у двох іпостасях – традиційна духовність і новітня – висока духовність. Традиційна духовність, яка бере свій початок ще з античних часів, вичерпала свої можливості у розв'язанні нинішніх глобальних викликів, які загрожують існуванню людства, а тому необхідно при формуванні духовності молоді в епоху ІВТ прогресу перейти до використання в освітньому процесі високої

(божественної) духовності, яка має перебувати в центрі уваги вчителів і викладачів у навчально-виховній діяльності при формуванні творчої та інтелектуальної молодої особистості, як для реалізації себе в добу ІВТ прогресу, так і в майбутньому розвитку ноосферної космічно-орієнтованої ІВТ цивілізації. *Висока (божественна) духовність*, яка включає традиційну духовність як початковий, первісний етап формування духовності молоді, розуміється як категорія людського буття, що виражає найвищий ступінь освоєння людиною свого внутрішнього світу у самій собі й ідентифікації його в інших, а також антропокосмічного ставлення до зовнішнього світу, пізнання Всесвіту і Бога; це процес подолання своїх негативних рис і вад, вдосконалення і сходження особистості до найвищих (божественних) ідеалів і цінностей та реалізації їх на своєму життєвому шляху; це основа життєдіяльності й життєтворчості людини майбутнього, яка усвідомлює, що ніякий інший розвиток – економічний, науково-технічний, ІВТ, – не може вивести людство з історичної безвиході, якщо він не буде підкріплений високодуховною революцією.

3. *Розкрито наслідки та суперечності інформаційно-високотехнологічного прогресу в контексті духовного самоствердження молоді*. Досягнення ІВТ прогресу стали головними чинниками невиданого в історії економічного, соціального й освітнього прогресу у життєдіяльності людства: нова якість життя, зростаючий рівень споживання та медичного обслуговування; наукове знання витісняє роль фізичної праці, головним соціальним інститутом стає університет як центр освіти, виробництва, переробки і накопичення знань; Інтернет-мережа ініціювала віртуальну революцію та прискорила процеси глобалізації; людство отримало доступ до знань без дозволу влади; дослідження й освоєння космосу привело до найвищого синтезу всіх наукових знань в області не тільки природничих, але й суспільних наук, зокрема філософії; відбувається космізація людського буття та свідомості. *Доведено*, що в результаті ІВТ прогрес ототожнюють з настанням ядерного, ракетного, комп’ютерного віку, віку інформатизації,

Інтернету речей і послуг, інноватизації, часу нано- і біотехнології, нейрофізіології, штучного інтелекту, генної інженерії, робототехніки, електронної і космічної епохи.

Наявність наслідків ІВТ прогресу призвели до глобальних проблем: перенаселення планети, суттєвого погіршення клімату, тяжкої екології, можливості харчового та енергетичного голоду, ядерної чи інших війн, а, отже, й можливості виживання людства, які вже не можливо розв'язати в межах традиційної духовності; суттєво зросла перевага людей творчо-розумової праці над людьми фізичної праці, тому зростає масове безробіття; поглибилися міграційні процеси; здійснюється перемішування різних національностей і рас, існує можливість зіткнень духовних і ментальних традицій, а, отже, міжнаціональних і расових конфліктів; відбувається втрата людиною емоційності, інтелектуальне перевантаження; виникли проблеми біологічної і психологічної адаптації людей до екстремальних умов навколишнього середовища; спостерігається несправедливість, приниження гідності, зневіра в себе і розчарування, ведення замкненого способу життя тощо, що веде до духовної деградації і спустошення молоді, яка стає легкою здобиччю для терористичних угрупувань. Для подолання таких криз необхідно звернутися до ідеї пайдейї, як компоненти філософсько-освітніх підходів до розвитку освіти молодої людини, гармонійного поєднання духовного і тілесного для формування й реалізації здібностей та можливостей молоді з метою інтелектуального розвитку і самоствердження особистості. *Зроблено висновок,* що суспільство, яке турбується про духовне збагачення громадян, має майбутнє, воно може успішно рухатися до вершин прогресу й цивілізації.

4. *Проаналізовано ключові детермінанти високої духовності молоді епохи інформаційно-високотехнологічного прогресу*. Шлях людини до самоствердження пролягає через формування в собі високодуховної особистості, а для цього необхідно впроваджувати в освітній процес такі ключові детермінанти духовності як: почуття добра, совісті, віри, в тому числі

в Бога, сенсу життя, можливості дива та духовного ідеалу для наслідування, мудрості, прогресивної ментальності, антропокосмізму тощо, що принесе відчуття знаходження у центрі Всесвіту, людства і подій. Молода людина повинна розуміти цінність і мету свого життя, яка полягає в тому, щоб гідно і цілеспрямовано прожити своє життя, встигнути якнайповніше втілити в життя до моменту своєї смерті усі свої благі творчі наміри, співзвучні із загальнолюдськими ідеалами і духовними цінностями. Тільки особистість озброєна новітніми знаннями, вміннями, інформацією, технологіями, високою духовністю та наділена вірою в диво, володіє фантазією, наснагою, оригінальністю зможе творчо підійди до вирішення глобальних інтелектуальних і духовних задач й проблем сьогодення та ноосферного космічно-орієнтованого майбутнього, тільки в такому випадку з'являються технічні винаходи, наукові відкриття, витвори мистецтв та висококультурне, високодуховно-моральне суспільство. *Таким чином, зроблено висновок,* що в сучасному ІВТ світі існує потреба формування високодуховного ідеалу, на який можна було б рівнятися, наслідувати, прагнути до його висот звершення, з метою виховання високодуховного, здорового, інтелектуального члена ІВТ суспільства, в якому найціннішим фактором є мудрість людини, адже мудрою можна вважати особу, яка володіє перш за все високим рівнем духовності та суспільно-корисним досвідом, вмінням переосмислювати величезний потік інформації і розумно використовувати його в практиці на основі життєвого досвіду для потреб та інтересів суспільства.

Для високодуховного самоствердження молоді необхідні зміни в освітній сфері, які б відповідали вимогам і запитам ІВТ прогресу, котрий потребує: людини високодуховної, творчої, мудрої, інноваційно-мислячої, далекоглядної; індивідуалізації, диференціації, продуктивності процесу навчання та відповідності його рівню науково-філософських знань у світовому масштабі; створення такого виховного простору, який був би тим духовним середовищем існування вихователя і вихованця, який формував би

особистість з громадянською компетентністю, відповідальністю, демократичністю, високодуховною культурою, позитивним ставлення до природи, людей і самого себе. *Доведено,* що модернізація освіти повинна органічно поєднати ціннісне наповнення української освітньої традиції із цивілізаційними змінами, коли мова йде не про відмову від старих принципів та цінностей, а про їх змістовне та науково-філософське оновлене наповнення, яке має ціннісний дискурс в освіті сучасної і майбутньої ноосферної космічно-орієнтованої доби.

5. *Прояснено аксіологічні аспекти духовного життя суспільства в епоху цивілізаційних змін та когнітивні особливості формування відповідальності молоді.* За цивілізаційними й історичними ознаками людство за час свого існування пройшло такі форми цивілізації як: антична, римська, середньовічна, індустріальна, постіндустріальна, а в майбутньому наступить ноосферна космічно-орієнтована цивілізація. У межах постіндустріальної цивілізації відбуваються ієрархічні зміни, які приводять до цивілізаційних змін. У суспільно-історичному аспекті такими цивілізаційними змінами останнього часу можна вважати закінчення другої світової війни і, як наслідок, утворення двох систем країн: табори країн соціалізму і капіталізму, боротьба між якими привела до новітнього капіталізму в найбільш жорстокій формі. Зрозуміло, що в процесі сталого розвитку суспільства ця форма новітнього капіталізму з необхідністю має зазнати деформації у напрямку демократизації й духовності. *Таким чином*, все це визначає цивілізаційні зміни у наш час, які кардинально змінюють політичний устрій у державах, умови життя, світогляд і мислення людей, духовність і ментальність суспільства й освіту молоді, а, отже, всі ці цивілізаційні та природні зміни вимагають й нової освітньої стратегії формування еколого-кліматичної відповідальності та високої духовності молоді у контексті розвитку ІВТ прогресу.

Становлення особистості відбувається поступово в процесі пізнавальної діяльності, нагромадження життєвого досвіду в залежності від традицій, культури, соціальних структур і всього середовища проживання багатьох

поколінь, тобто ментальності нації, яка, в свою чергу, виступаючи як породжуюча духовність, є особливим когнітивним способом мислення. Оскільки, ментальність різна у різних народів, народностей, націй, етносів і, взагалі, у різних суспільних груп, то вона може бути прогресивною і регресивною, зокрема, агресивною, що загрожує існуванню інших суспільних груп, тому сформовано визначення прогресивної ментальності для сучасних умов епохи ІВТ прогресу. Адже, висока духовність і прогресивна ментальність, якщо суспільні групи бажають вижити в нинішніх кризових умовах, має бути єдиною, незалежно від культури та традицій. *Зроблено висновок*, що настала нагальна потреба у наданні процесу виховання молодої людини високодуховного особистісно-орієнтованого практичного спрямування з метою вироблення освітньо-виховних та організаційних умов для високодуховного (божественного) самоствердження особистості, здатної нести відповідальність за природно-суспільні зміни в добу ІВТ розвитку цивілізації.

6. *З'ясовано особливості екологічної свідомості молоді як аксіологічного пріоритету,* виявили, що саме зміна клімату в найближчому майбутньому, на відміну від інших складових екології, може призвести до невідворотної загибелі усього живого на Землі. Вихід бачиться у мудрому поєднанні системи освіти та високодуховного виховання молоді, представники якої у майбутньому, ставши керівниками різних галузей науки і техніки, технологій, в тому числі і державних установ, не будуть застосовувати засобів масового нищення природи, здійснювати гігантські викиди парникових й отруйних газів в атмосферу, які руйнують озоновий шар у тропосфері і, таким чином, будуть берегти клімат, а, отже, усі форми життя на планеті Земля. *Зроблено висновок,* що відповідальність за зміну клімату повинна виступати аксіологічним пріоритетом ноосферної свідомості, мотивуючи духовні, моральні, етичні та культурні вчинки у людській діяльності, зокрема для створення нової духовної основи життя людей на планеті Земля з утвердженням віри в могутність симбіозу розуму і високої духовності та науки, техніки і високих технологій.

7. *Виявлено прогнозні перспективи майбутнього людства в добу інформаційно-високотехнологічного розвитку цивілізації*. Рушійними силами для прогнозних перспектив майбутнього людства мають слугувати такі науки та технології, як: космофізика, космологія, молекулярна біологія, нейрофізіологія, генна інженерія, штучний інтелект, які уже мають свій розвиток у вигляді об'єднання нано-, біо-, інфо-, когнітивних і соціогуманітарних технологій, робототехніка, інновації в області природничих і технічних наук. З метою моделювання динаміки розвитку глобальних проблем і світових суперечностей здійснювався соціально-філософський прогноз подальшого прогресу ІВТ цивілізації в області освоєння і вивчення космосу, досягнення якого слугуватимуть рушієм високотехнологічного прогресу. Показано, що людству необхідно розвивати фундаментальні знання про утворення й подальшу еволюцію Сонячної системи та Світобудови, оскільки ці космологічні процеси суттєвим чином впливали і впливатимуть на подальшу долю Землі і людства. В майбутньому, дякуючи колосальному розвитку ІВТ прогресу, коли вдасться синтезувати всі чотири фундаментальні взаємодії в природі, людство навчиться керувати відкритими фізичними системами не за допомогою потужних енергетичних впливів, а принципово іншим способом – ставлячи ці системи в такі умови, коли малими впливами буде вивільняти з них величезні енергетичні й інші потоки (наприклад, нейтрино, кварки, гюони, гравітаційні хвилі тощо). А це дозволить поглянути на нашу земну цивілізацію з незвичної – «космічної» точки зору, з тим, щоб краще пізнати самих себе з духовно-моральної сторони і спрямувати свій розум на реалізацію внутрішніх творчих потенціалів у масштабах Землі та космосу. *Доведено,* що для таких світлих перспектив людства потрібно уже нині змінювати умови життя людини, запроваджувати інший тип детермінації нової цивілізації, прерогативою якої є не соціально-економічні й технічно-технологічні чинники, а фактори людської самодетермінації – високі духовні цінності та суспільно-культурні пріоритети, перетворення освіти на один з вирішальних чинників соціокультурних трансформацій, неперервна і

випереджаюча освіта, фундаментальна наука і високоточні технології і техніка, що надасть глобальні знання про Всесвіт та освоєння людством його землеподібних планет.

8. *Обґрунтовано потребу становлення ноосферної космічно-орієнтованої свідомості молоді в епоху інформаційно-високотехнологічного прогресу*. Напруженість як у взаємодії між людством і біосферою, так і всередині світового суспільства перевершила всі допустимі межі і у цьому розумінні стала позамежною та продовжує зростати. Тому як ніколи нагальною є проблема перетворення ІВТ біокосмосфери у ноосферу, яка на початку XXI ст. піднімається до проблеми конструювання і становлення Земної ноосферної космічно-орієнтованої цивілізації. Враховуючи думку авторів теорії ноосфери, а також представників глобалістики, нами узагальнено визначення майбутньої ноосферної космічно-орієнтованої цивілізації людства і, відповідно, ноосферних космічно-орієнтованих свідомості та світогляду, які вже нині потрібно формувати у сучасної молоді, враховуючи інтенсивний розвиток науки, високих технологій, освоєння космічного простору та повсюдне становлення космічного буття людства. Отже, нинішня цивілізація вступає в зовсім новий етап своєї історії, коли тільки колективний Розум, суцільна висока (божественна) духовність, еколого-кліматична відповідальність і загальні зусилля по створенню ноосферної космічно-орієнтованої цивілізації дозволять людству уникнути катастрофи і відкриють перспективи подальшого розвитку людської цивілізації.

Таким чином, зроблено висновок, що формування ноосферної космічно-орієнтованої свідомості та світогляду в молоді, в межах якого розумна людська діяльність наділена високодуховними принципами має стати головним, визначальним чинником усіх освітніх програм та забезпечити перехід нинішньої ІВТ біокосмосфери у космічно-орієнтовану ноосферу, де симбіоз високої духовності – розуму – еколого-кліматичного світогляду – космічного буття людини відіграватиме найважливішу роль у розвитку «суспільства – природи – Всесвіту» і не дозволить здійснити фактичне

витіснення технікою і технологіями сфери існування людства, а забезпечить сприятливе розумне співіснування ІВТ біокосмосфери і ноосфери, а в майбутньому – ноосферної космічно-орієнтованої цивілізації людства. Запізнення з початком пошуку нового шляху розвитку суспільства й освіти в умовах породжених ІВТ прогресом проблем, від нерозуміння причин, які їх породила ІВТ революція, може обернутися реальною трагедією як для людства так і для планети Земля.

9. *Проаналізовано виклики четвертої промислової революції сучасному суспільству* і можна стверджувати, що розум людини формується протягом всього її життя, в процесі спілкування з іншими людьми, природою, технікою, технологіями, освітою і наукою. Набуття досвіду, а, отже, й розуму, залежить від епохи і умов, у яких живе людина, тому є необхідність вивчення місця і ролі молодої людини в саморозгортанні її буття у Всесвіті, а також визначення специфіки її поведінки в планетарній і космічній системах. Людина є продукт розвитку біосфери, яка повинна мати буття у ноосфері і неодмінно перейде у третю сферу – ноосферну космічно-орієнтовану, як елемент уже космічного середовища. Людство зможе досягнути грандіозного науково-технічного, технологічного й цивілізаційного прогресу, а, отже, освоїти космос тільки тоді, коли досягне найвищої організації духовного та суспільного ладу, що базується на високій духовності та ноосферній космічно-орієнтованій освіті. Але це вимагає перенесення акценту ІВТ революції (автор відстоює точку зору на пріоритетному вживанні терміну «ІВТ революція», яка уже в своїй назві поглинає різні види технологій четвертої промислової революції) на забезпечення безвідходних і ресурсозберігаючих форм виробництва з урахуванням космічних, кліматичних, екологічних, антропологічних, духовних та інших чинників, тому в роботі *запропонована* схема революційного, освітнього й духовного розвитку людства, згідно якої людство створить високодуховну ноосферну космічно-орієнтовану ІВТ цивілізацію тільки за умови переходу від людини розумної до людини високодуховної,

космічно-орієнтованої (божественної), в іншому випадку на людство чекає омніцид.

10. Прояснено образ людини майбутнього та освітні стратегії його реалізації в освіті. Доведено, що для розв'язання глобальних природно-цивілізаційних викликів, які постають перед людством, існує нагальна потреба у формування освітніми закладами більш досконалого образу людини, який відповідав би сучасній епосі і мав би космічно-орієнтовану спрямованість, а для цього необхідно повернути у навчальний процес виховний процес, який зміг би сформувати ідеальний високодуховний образу людини майбутнього, під яким розуміється довершена особистість з гармонією найвищих якостей розуму, високої духовності, божественності при тісному сполученні з психікою та емоційністю, еколого-кліматичною відповідальністю, мудрістю й прогресивною ментальністю та обов'язково досконалим та витривалим фізичним тілом, великим внутрішнім творчим та інтелектуальним потенціалом з ноосферним космічно-орієнтованим типом мислення, свідомістю та світоглядом, формування якої слугуватиме вирішенню проблем вибору життєвих та освітніх стратегій людства, пошуку нових шляхів цивілізаційного розвитку. *Доведено, що* освіта має отримати новий розвиток у напрямку виховання високої духовності і ноосферного космічно-орієнтованого світогляду та свідомості молоді; середня та вища школа повинні надавати випереджаючу якісну високодуховну освіту новому поколінню, яка має орієнтуватися тільки на майбутнє, на цілі виживання людства та збереження навколишнього середовища, тобто виховувати ідеальний образ людини майбутньої ноосферної космічно-орієнтованої цивілізації.

11. *Окреслено філософську концептуалізацію освітніх механізмів утвердження високодуховної картини світу*. В процесі навчання необхідні знання як із спеціальних, так і суспільно-гуманітарних предметів, оволодівши якими молода людина сформує у своїй свідомості сучасну науково-філософську картину світу, яка являється базовою для формування практично завершеної високодуховної картини світу, тоді життя буде повноцінним та

змістовним, високодуховним, а, отже, прогресивним. Сучасна високодуховна картина світу має сформувати у свідомості молоді світські та релігійні духовні цінності, допомогти у пошуку сенсу її духовного життя, бути керівною життєво-духовною ідеєю у взаєморозумінні і взаємодії з іншими людьми, суспільством, природою і Богом та скласти основу внутрішнього високодуховного (божественного) світу людини, а також сприятиме формуванню в кожної молодої особистості ідеального образу людини майбутнього. *Доведено,* що утвердження високодуховної картини світу слугуватиме вирішенню освітніх криз і проблем вибору життєвих стратегій молоді, а також пошуку нових шляхів як освітнього, так і цивілізаційного розвитку.

12. *Аналіз сучасних освітніх стратегій щодо формування духовності дозволив обґрунтувати освітні стратегії формування фундаментальних складових високої духовності молоді в епоху інформаційно-високотехнологічного прогресу*. Нинішня модель освіти не задовольняє вимоги сучасності, не говорячи вже про майбутній розвиток у процесі розгортання ІВТ прогресу та переходу до ноосферної космічно-орієнтованої цивілізації. Тому настала необхідність віднайти нову сукупність філософських і педагогічних пріоритетів, освітніх стратегій, які являються планами дій на ноосферну космічно-орієнтовану перспективу людства, на формування ідеального образу високодуховної людини майбутнього, що створять інтелектуальну основу для сучасних і майбутніх освітніх закладів, тобто потрібна зміна парадигми освіти, яка вивела б цивілізацію з криз і забезпечила б ноосферний космічно-орієнтований розвиток людства. Все частіше з’являються філософсько-педагогічні напрями, які свідчать про потребу в новій освітній стратегії. Такою стратегією повинна стати ноосферна космічно-орієнтована педагогіка та її категорії – ноосферні космічно-орієнтовані освіта та виховання, які б врахували виклики суспільства в епоху ІВТ прогресу. Ноосферна космічно-орієнтована педагогіка розуміється як комплексна наука, яка базується на процесах виховання, навчання і розвитку підростаючих

поколінь у дусі антропокосмізму, формування в них ноосферних космічно-орієнтованих свідомості та світогляду, високої духовності, прогресивної ментальності, мудрості, відповідальності тощо, навчально-виховна діяльність якої здійснюється високодуховними й високоосвіченими педагогами-філософами і напрямлена на розв'язання криз сучасності й уникнення можливих планетарно-космічних катастроф у майбутньому. Виховання ідеального образу людини майбутнього здійснюватиметься новою педагогікою у процесі систематизованої освіти у навчальних закладах і протягом усього життя, що сприятиме формуванню науково-філософського, ноосферного космічно-орієнтованого світогляду та свідомості, а, отже, рис високодуховної (божественної) людини майбутнього.

Своєрідним атрактором – стратегією нової системи освіти має стати впровадження в освітній процес виховання, запропонованої нами високої (божественної) духовності молодої людини на основі ноосферної космічно-орієнтованої педагогіки, яка приведе до переходу нинішньої постіндустріальної цивілізації в ноосферну космічно-орієнтовану цивілізацію, яка буде функціонувати в режимі практично вічного сталого розвитку, а мета освіти в такому випадку фокусуватиметься на органічній єдності індивідуального й соціального аспектів ІВТ розвитку людства. Отже, *доведено,* що освітньою стратегією формування фундаментальних складових високої духовності молоді в контексті ІВТ прогресу має стати впровадження ноосферної космічно-орієнтованої педагогіки як універсальної форми життєдіяльності й освітньої діяльності людства, як механізм соціокультурогенезу, як інституційна система і особлива реальність становлення-розвитку та самоствердження і самореалізації молодої особистості. Разом з цим відбудеться змістовне і категорійно-понятєве збагачення вітчизняної філософії освіти.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абдулатипов Р.Г. Человек. Нация. Общество / Р.Г. Абдулатипов. – М.: Политиздат, 1991. – 224 с.
2. Агоштон Ласло. Особенности взаимодействия человека и природы в условиях НТР / Агоштон Ласло // Вопросы философии. – 1975. – № 9. – С. 37–49.
3. Адаменко А.А. Построение интегрального мировоззрения путем синтеза естественных и гуманитарных знаний / А.А. Адаменко, О.Р. Брызгин // Матеріали наук.-практ. конф. «Парадигма творення в сучасній науці: на шляху до інтегрованого світогляду». – Острог: Вид-во Національного ун-ту «Острозька академія», 2010. –Вип. 2. –С.3–13.
4. Акимов А.Е. Физика признает Сверхразум / А.Е. Акимов // Чудеса и приключения. – 1996. – № 5. – С. 24–27.
5. Аксенюк Г.А. Природа и человек / Г.А. Аксенюк // Вопросы философии. – 1973. – № 10. – С. 27–39.
6. Алексеєнко А.П. Природа духовності: Монографія / А.П. Алексеєнко. − Харків: Факт, 2004. − 240 с.
7. Американська філософія освіти очима українських дослідників: [матеріали Всеукраїнської наук.-практ. конф., 22 грудня 2005 р.]. – Полтава: ПОІППО, 2005. – 281 с.
8. Андрущенко Віктор. Вища освіта у пост-Болонському просторі: спроба прогностичного аналізу / Віктор Андрущенко // Філософія освіти. – 2005. – № 2. – С. 6–19.
9. Андрущенко Віктор. Педагогічна освіта: Історико-філософська рефлексія для майбутнього розвитку / Віктор Андрущенко // Філософія освіти. – 2007. – № 1. – С. 7–15.
10. Андрущенко В.П. Болонські горизонти освіти / В.П. Андрущенко // Болонський процес: тенденції, проблеми, перспективи. –К., 2004.–С.6–10.
11. Андрущенко В.П. Духовне оновлення суспільства / [В.П. Андрущенко, В.П. Бабосов, Л.В. Губерський та ін.]. – К.: Либідь, 1990. – 220 с.

12. Андрущенко В.П. Організоване суспільство: проблема організації та суспільної самоорганізації в період радикальних трансформацій в Україні на рубежі століть: досвід соціально-філософського аналізу / В.П. Андрущенко. − Київ: Атлант ЮЕмСі, 2006. − 502 с.
13. Андрущенко В.П. Освітня політика (огляд порядку денного) / В.П. Андрущенко, В.Л. Савельєв. – К.: «МП Леся», 2010. – 368 с.
14. Андрущенко В.П. Роздуми про освіту: Статті, Нариси. Інтерв'ю / В.П. Андрущенко. – К.: Знання України, 2008. – 820 с.
15. Андрущенко В.П. Світанок Європи: проблема формування нового учителя для об'єднаної Європи XXI століття / В.П. Андрущенко. – К.: Знання України, 2011. – 1099 с.
16. Андрущенко В.П. Сучасна соціальна філософія [курс лекцій] / В.П Андрущенко, М.І. Михальченко. – Видання 2-е, вип. й доп. – К.: Генеза, 1996. – 367 с.
17. Андрущенко В.П. Філософія освіти: Навчальний посібник / За заг. ред. В. Андрущенка, І. Передборської. – К.: Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2009. – 329 с.
18. Андрущенко В.П. Філософія освіти XXI століття: пошук пріоритетів / В.П. Андрущенко // Філософія освіти. – К.: Майстер-клас, 2005.− № 1. – С. 5–17.
19. Андрущенко В.П. Філософія. Природа, проблематика, класичні розділи: навч. посібник / В.П. Андрущенко, Г.І. Волинка, Н.Г. Мозгова та ін.; За ред. Г.І. Волинки. – 2-ге вид. – К.: Каравелла, 2011. – 368 с.
20. Андрущенко Т.В. Футурологічне бачення перспектив політичного та культурного розвитку людства (на прикладі концепції «футурошоку» Елвіна Тоффлера) / Т.В. Андрущенко // Науковий вісник. Серія «Філоофія». – Харків: ХНПУ, 2016. – Вип. 47 (частина І). – С. 82–89.
21. Андрущенко Т.В. С. Хантингтон: зіткнення цивілізацій як політичний прогноз / Т.В. Андрущенко // Гілея: науковий вісник: Збірник наукових праць, 2009. – Вип. 23. – С. 365–373.

22. Андрущенко Т.І. Духовні цінності студентської молоді: сутність, пріоритети / Тетяна Іванівна Андрущенко // Гілея: науковий вісник: зб. наук. праць / НПУ імені М.П. Драгоманова, Українська АН. – К.:Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2008. – №11. – С. 271–280.
23. Анцыферова Л.И. Мудрость и ее проявления в разные периоды жизни человека / Л.И. Анцыферова // Психологический журнал. – 2004. – Т.25. – № 3. – С. 17–24.
24. Артемонова Т. Основні духовні пріоритети студентської молоді: напрямки трансформації / Т. Артемонова // Вища освіта України. – 2008. – №1. – С. 72–74.
25. Арцишевський Р.А. Людина і суспільство: [метод. посібн. для вчителів] / Р.А. Арцишевський. – К.: Ірпінь: ВТФ «Перун», 2003. – 256 с.
26. Астрономия, методология, мировоззрение // Сборник. – М.: Наука, 1979. – 290 с.
27. Афанасьев В.Г. Основы философских знаний / В.Г. Афанасьев. – М.: Мысль, 1987. – 399 с.
28. Бадюл О.С. Філософська природа аналізу духовності людини / О.С. Бадюл // Наука. Релігія. Суспільство. – 2008. – № 2. – С. 105–110.
29. Базалук О.А. Космические путешествия – путешествующая психика: курс лекций / О.А. Базалук. – К.: КНТ, 2012. – 424 с.
30. Базалук О.А. Философия образования в свете новой космологической концепции: учебник / О.А. Базалук. – К.: Кондор, 2010. – 458 с.
31. Базалук О.А. Философия образования. Формирование планетарно-космического типа личности / О.А. Базалук // Образ человека будущего: Кого и Как воспитывать в подрастающих поколениях: коллективная монография / Под. ред. О.А. Базалука. – К.: Кондор, 2011. – Т.1. –С. 61–93.
32. Базалук О. Формування образу людини майбутнього як стратегічна мета / Олег Базалук // Освіта і управління. – 2010. – Т. 13. – № 2–3. – С. 49–55.
33. Базалук О.О. Постмодернізм: філософія освіти / О.О. Базалук // Future Human Image 2(5). – Київ, 2015. – С. 9–22.

34. Базалук О.О. Філософія освіти: [навч.-метод. посібн.] / О.О. Базалук, Н.Ф. Юхименко. – К.: Кондор, 2011. – 164 с.
35. Баландин Р.К. Вернадский: жизнь, мысль, бессмертие / Р.К. Баландин. – М.: Знание, 1979. – 176 с.
36. Балахнин И.А. От инстинкта к разуму / И.А. Балахнин, В.Н. Савчук // Матеріали наук.-практ. конф. «Парадигма творення в сучасній науці: на шляху до інтегрованого світогляду». – Острог: Вид-во Національного ун-ту «Острозька академія», 2009. –Вип. 1. –С. 30–35.
37. Басенко І.Ю. Вплив ЗМІ на духовність людини / І.Ю. Басенко // Матеріали наук.-практ. конф. «Парадигма творення в сучасній науці: на шляху до інтегрованого світогляду». – Острог: Вид-во Національного ун-ту «Острозька академія», 2009. –Вип. 1. –С. 36–39.
38. Бауер М.Й. Екологічні знання у контексті формування світоглядних цінностей суспільства: дис… канд.. філос. наук: 09.00.09 / М.Й. Бауер. – К., 1998. – 180 с.
39. Бахтин М.М. Проблемы поэтики Достоевского / М.М. Бахтин. – М.: Советская Россия, 1979. – 278 с.
40. Безкаравайный С.С. От техносферы к ноосфере – основное противоречие в становлении / С.С. Бескаравайный // Ученые записки Таврического национ. ун-та им. В.И. Вернадского. Серия «Философия. Культорология. Политология. Социология». – 2010. – Т. 23 (62). – № 2. – С. 27–31.
41. Безкоровайна О.В. Виховання духовної культури особистості студента засобами соціально-ціннісної діяльності / О.В. Безкоровайна // Оновлення змісту, форм та методів навчання і виховання в закладах освіти: [зб. наук. праць]. – Рівне: РДГУ, 2006. – Вип. 34. – С. 109–115.
42. Безкоровайна О.В. Модернізація системи вищої освіти: соціальна цінність і вартість для України: [монографія] / О.В. Безкоровайна. – К.: Педагогічна думка, 2007. – 257 с.

43. Безкоровайна О.В. Самоствердження особистості: постановка проблеми у контексті освітніх і виховних технологій / О.В. Безкоровайна // Директор школи, ліцею, гімназії. – 2008. – № 3. – С. 42–48.
44. Безкоровайна О.В. Теоретико-методичні засади виховання культури особистісного самоствердження в ранньому юнацькому віці: автореф. дис… докт. пед. наук: спец. 13.00.07 «Теорія і методика виховання». – К.: Інститут проблем виховання НАПН України, 2010. – 39 с.
45. Белорусов С.А. Психология духовности, веры и религии / С.А. Белорусов // Сайт интегрального человековедения. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.aquarun.ru//psih/religu.html. – Название с экрана.
46. Берегова Г.Д. Філософія освіти: прагматистсько-інструменталістська концепція формування людини майбутнього у вищій школі / Г.Д. Берегова // Future human image. – Kiev, 2016. – № 3 (6). – С. 31–46.
47. Бердяев Н.А. Смысл истории / Н.А. Бердяев. –М.: Прогресс, 1990.– 401с.
48. Бердяев Н. Человек и машина (Проблемы социологии и методологии техники) / Н. Бердяев // Вопросы философии. –1989. – № 2. – С. 150–160.
49. Березюк О.С. Формування моральних цінностей сучасної молоді у вищій школі / О.С. Березюк, О.М. Власенко // Матеріали наук.-практ. конф. «Парадигма творення в сучасній науці: на шляху до інтегрованого світогляду». – Острог: Вид-во Національного у-ту «Острозька академія», 2010. – Вип. 2. – С. 58–67.
50. Бестужев-Лада И.В. Прогнозирование социальных последствий научно-технической революции / И.В. Бестужев-Лада // Зб. «Будущее науки: Международный ежегодник». – Вып. 18. – М.: Знание, 1985. – 272 с.
51. Бех В.П. Ноосоціогенез, самоорганізація і саморегуляція соціальних систем / В.П. Бех // Наукові школи НПУ імені М.П. Драгоманова / [укл. Г.І. Волинка, О.С. Падалка, Л.Л. Макаренко; за заг. ред. В.П. Андрущенка]. – [2-ге вид.]. – К.: Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2009. – С. 46–54.

52. Бех В.П. Человек и Вселенная; когнитивный анализ / В.П. Бех. – Запорожье.: «Тандем-У», 1998. – 148 с.
53. Бех І.Д. Категорія совісті в посткласичному психологічному осмисленні / І.Д. Бех // Педагогіка і психологія. Вісник АПН України. – 2011. – №1(70). – С. 33–42.
54. Бех І.Д. Психологічні механізми сходження особистості до духовних цінностей / І.Д. Бех // Педагогіка і психологія.–2011.–№ 2 (71).–С. 37–44.
55. Білаш О.В. (Архімандрит Євфросин) Формування і реалізація професійних та духовних засад у сучасній вищій освіті України / О.В. Білаш (Архімандрит Євфросин) // Освіта і наука: формування особистості на основі християнських цінностей: Всеукр. круглий стіл (Київ 22 грудня 2015 р.): тези доп. / відп. ред. Романенко О.А. – Київ: Міжфракційне депутатське об'єднання «За духовність, моральність та здоров'я України». – С. 12–13.
56. Біленкін Д.О. Шлях розуму / Д.О. Біленкін; [перекл. з рос. І.Є. Городиського]. – К.: Веселка, 1987. – 237 с.
57. Білявський Г.О. Основи екології / Г.О. Білявський, Р.С. Фурдуй, І.Ю. Костіков. – К.: Либідь, 2004. – 408 с.
58. Блага О.В. До питання про філософське осмислення ролі освіти у формуванні інноваційного типу особистості / О.В. Блага // Вісник НТУУ «КПІ» Філософія. Психологія. Педагогіка. – 2006. – Вип. 2. – С. 7–10.
59. Бойко А.І. Соціально-політичний вимір інформаційного суспільства / А.І. Бойко // Нова парадигма. – 2014. – Вип. 121. – С. 24–32.
60. Бойко М.П. Фізико-технічна творчість учнів / М.П. Бойко, Є.Ф. Венгер, О.В. Мельничук. – К.: Вища шк., 2007. – 262 с.
61. Бойчук М.А. Влада і громадянське суспільство: механізми взаємодії. Монографія / М.А. Бойчук. – К.: Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2007. – 211 с.
62. Болонский процесс: концептуально-методологические проблемы качества высшего образования (книга-приложение 3) / [под науч. ред. д-

ра пед. наук, проф. В.И. Байденко]. – М.: Ислед. центр проблем качества подготовки специалистов, 2009. – 304 с.

63. Болонський процес у фактах і документах (Сорбонна-Болонья-Саламанка-Прага-Берлін / [упорядники: М.Ф. Степко, Я.Я. Болюбаш, В.Д. Шинкарук та ін.]. – Тернопіль: Вид-во ТДПУ ім. В. Гнатюка, 2003. – 52 с.
64. Бондаревич І.М. Духовна цінність особистості: дійсне і перспектива: [монографія] / І.М. Бондаревич; за наук. ред. проф. В.П. Беха. – Запоріжжя: ЗНТУ, 2008. – 162 с.
65. Борисенко И.Г. Информация в образовательной системе: особенности социально-философского исследования / И.Г. Борисенко // Сибирский педагогический журнал. – 2012. – № 3. – С. 20–24.
66. Борисенко И.Г. Проблемы образования в контексте информатизации общества / И.Г. Борисенко // Сб. науч. труд. SWorld. – Выпуск 1. – Том 25. – Одесса: КУПРИЕНКО, 2013. – ЦИТ: 113-0013. – С. 53–58.
67. Боришевский М.И. Развитие нравственных убеждений школьников / [Боришевский М.И., Дригус М.Т., Пилипенко Л.И. и др.]. – К.: Радян.шк., 1986. – 239 с.
68. Боришевський М.Й. Дорога до себе: від основ суб'єктивності до вершин духовності: [монографія] / М.Й. Боришевський. – К.: Академвидав, 2010. – 416 с. – (Серія «Монограф»).
69. Боришевський М. Й. Моральні переконання та їх формування у дітей / М.Й. Боришевський. – К.: Знання, 1979. – 197 с.
70. Будущее науки. Перспективы, гипотезы, нерешенные проблемы // Международный ежегодник. – Вып. 18. – М.: Знание, 1985. – 272 с.
71. Буева Л.П. Человек и общественный прогресс / Л.П. Буева // Вопросы философии. – 1982. – № 2. – С. 18–29.
72. Буряк В.В. Методологические указания к изучению дисциплины «Философия образования» / В.В. Буряк. –Симферополь, 2002.– 19с.

73. Василенко В.Л. Людина і світогляд / В.Л. Василенко. – К.: Політична література України, 1974. – 261 с.
74. Васянович Г.П. Ноологія особистості: Навчальний посібник для студентів і викладачів / Г.П. Васянович, В.Д. Онищенко. – Львів: «Сполом», 2007. – 217 с.
75. Вашкевич В.М. Історична свідомість та соціальне прогнозування / В.М. Вашкевич // Гілея: науковий вісник: Збірник наукових праць. – 2011. –Випуск 43 (№ 1). – С. 295–298.
76. Вашкевич В.М. Маніпуляція свідомістю як спосіб панування у суспільстві / В.М. Вашкевич // Гілея: науковий вісник: Збірник наукових праць. – 2007. – Вип. 7. – С. 36–43.
77. Вашкевич В.М. Модифікація світоглядних засад молоді у контексті цивілізаційного розвитку України / В.М. Вашкевич // Гілея: науковий вісник: Збірник наукових праць. – 2007. – Вип. 8. – С. 57–64.
78. Вашкевич В.М. Соціалізація сучасної молоді і її життєві цінності : соціально-філософський аналіз / В.М. Вашкевич // Гілея: науковий вісник: Збірник наукових праць. – 2008. – Вип. 11. – С. 234–241.
79. Вашкевич В.М. Складові сучасної наукової картини світу / В.М. Вашкевич // «Гілея: науковий вісник»: Збірник наукових праць. – 2016. – Вип. 112. – С. 163–170
80. Вашкевич В.М. Сприйняття історії молоддю за умов суспільних трансформацій / В.М. Вашкевич, О.П. Кивлюк // Гілея: науковий вісник: Збірник наукових праць. – 2009. – Вип. 23. – С. 304–310.
81. Вашкевич В.М. Феномен історичної пам`яті / В.М. Вашкевич // Гілея: науковий вісник: Збірник наукових праць, 2009. – Вип. 18. – С.168–175.
82. Вернадский В.И. Избранные труды по истории науки / В.И. Вернадский. – М.: Наука, 1981. – 396 с.
83. Вернадский В.И. Несколько слов о ноосфере / В.И. Вернадский // Успехи современной биологии. – № 18. – Вып. 2. – 1944. – С. 113–120.

84. Вернадский В.И. Очерки и речи / В.И. Вернадский. – М.: Научн. хим.-техн. издат., 1922. – С. 1–2.
85. Вознюк О.В. Нова парадигма моделювання та розвитку історико-педагогічного процесу: монографія / О.В. Вознюк. – Житомир: Вид-во ЖДУ імені І.Франка, 2014. – 550 с.
86. Вознюк О.В. Розвиток особистості педагога в умовах цивілізаційних змін: теорія і практика: монографія / О.В. Вознюк. – Житомир: Вид-во ЖДУ імені І.Франка, 2013. – 604 с.
87. Вознюк О.В. Теоретико-методологічні засади розвитку особистості педагога в умовах цивілізаційних змін: автореф. дис… докт. пед. наук: 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки / О.В. Вознюк. – Житомир: Житомирський державний університет імені І.Франка, 2014. – 43 с.
88. Волков Г.Н. Человек и НТР / Г.Н. Волков. – М.: Прогресс, 1974. – 345 с.
89. Волковинська В. Всесвітній економічний форум у Давосі: українські перемоги та «домашні завдання» / В. Волковинська. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuviap.gov.ua /index.php?option=com_content&view=article&id=1908:vsesvitnij-ekonomichnij-forum-v-davosi&catid=8&Itemid=350. – Назва з екрану.
90. Волькенштейн М.В. Перекрестки науки / М.В. Волькенштейн. – М.:Наука, 1972. – 335 с.
91. Вольфанг Вайдліх. Про концепції, що примиряють природничі науки і теологію / Вольфанг Вайдліх // Філософська і соціологічна думка. – 1994. – № 11–12. – С. 165–185.
92. Воронина Т.П. Философские проблемы образования в информационном обществе: дис… д-ра философ. наук: 09.00.08 / Т.П. Воронина. – Москва, 1995. – 353 с. – РГБ ОД, 71:97-9/ 87-7. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.dslib.net/filosofia-texniki/filosofskie-problemy-obrazovanija-v-informacionnom-obwestve.html. – Название с экрана.

93. Воронкова В.Г. Філософія глобалізації: соціоантропологічні, соціоекономічні та соціокультурні виміри: [монографія] / В.Г. Воронкова. − Запоріжжя: ЗДІА, 2010. − 272 с.
94. Вульфсон Б.Л. Мировое образовательное пространство на рубеже XX и XXI вв. / Б.Л. Вульфсон // Педагогика. – 2002. –№ 10. –С. 3–9.
95. Габинский Г.А. Теология и чудо. Критика богословских концепций / Г.А. Габинский. – М.: Мысль, 1978. – 280 с.
96. Гвишиани Д.М. НТР и социальный прогресс / Д.М. Гвишиани // Вопросы философии. – 1974. – № 4. – С. 48–57.
97. Гейзенберг В. Открытие Планка и основные философские вопросы учения об атомах / В. Гейзенберг // Вопросы философии. – 1958. – №11. – С. 56–67.
98. Герасимова Е.М. Економічне знання у дискурсі становлення глобалізованого світу: соціально-філософський аналіз (Монографія) / Е.М. Герасимова. – Чернігів: ЧДІЕУ, 2008. – 336 с.
99. Герасимов Г.И. Инновации в образовании: сущность и социальные механизмы / Г.И. Герасимов, Л.В. Илюхина. – Ростов-на-Дону: НМД «Логос», 1999. – 136 с.
100. Гершунский Б.С. Менталитет и образование / Б.С. Гершунский. – М.: Совершенство, 1996. – 140 с.
101. Гершунский Б.С. Образование в третьем тысячелетии: гармония знания и веры (прогностическая гипотеза образовательного триумфа) / Б.С. Гершунский. – М.: Совершенство, 1997.– 120 с.
102. Гершунский Б.С. Философия образования / Б.С. Гершунский. – М.: Московский психолого-социальный институт, Флинта, 1998. – 432 с.
103. Гершунский Б.С. Философия образования для XXI века (В поисках практико-ориентированых образовательных концепций) / Б.С. Гершунский. – М.: Изд-во «Совершенство», 1998. – 608 с.
104. Гессен С.И. Основы педагогики. Введение в прикладную философию / С.И. Гессен. – М.: Школа-Пресс, 1955. – 250 с.

105. Гиндилис Л.М. Космические цивилизации / Л.М. Гиндилис. – М.: Знание, 1973. – № 8. – С. 58–69.

106. Гончаренко М.С. Екологія людини: [навч. посібник] / М.С. Гончаренко, Ю.Д. Бойчук; за ред. Н.В. Кочубей. – Суми: ВТД «Університетська книга»; Видавничий дім «Княгиня Ольга», 2005. – 394 с.

107. Гончаренко С.І. Український педагогічний енциклопедичний словник / С.І. Гончаренко. –Рівне: Волинські обереги, 2011. – 552 с.

108. Гончаров В.І. Духовність учителя: імперативи і пріоритети на наступні десятиріччя / В.І. Гончаров // Гілея (науковий вісник): [зб. наук. праць] / [гол. ред. В.М. Вашкевич]. – К., 2012.–Вип. 66.–С.535–538.

109. Горбатюк Т.В. Стратегії розвитку сучасної науки в контексті планетарного соціуму XXI століття: філософсько-світоглядний аспект / Т.В. Горбатюк // Философия: современность и ретроспектива: монография / [авт. кол.: Горбатюк Т.В., Егоров А.Г., Майданюк И.З., Полищук Н.В. и др.]. – Одесса: КУПРИЕНКО СВ, 2013. – С. 120–132.

110. Горохов В.Г. Введение в философию техники / В.В. Горохов, В.М. Розин. – М.: ИНФРА, 1998. – 350 с.

111. Горохов В.Г. Концепции современного естествознания и техники / В.Г. Горохов. – М.: ИНФРА-М, 2000. – 608 с.

112. Гор Э. Земля на чаше весов. Экология и человеческий дух / Э. Гор; пер. с англ. – М.: ППП, 1993. – 503 с.

113. Готт В.С. Философия и прогресс физики / В.С. Готт, В.Г. Сидоров. – М.: Знание, 1986. – 192 с.

114. Грабовська Ірина. Проблема засад дослідження українського менталітету та національного характеру / Ірина Грабовська // Сучасність. – 1998. – №5. – С. 58–70.

115. Гранцев В.И. Угроза экологической катастрофы требует смены научной парадигмы / В.И. Гранцев // Матеріали наук.-практ. конф. «Парадигма творення в сучасній науці: на шляху до інтегрованого

світогляду». – Острог: Вид-во Національного ун-ту «Острозька академія», 2010. – Вип. 2. – С. 135–146.

116. Гребеников Е.А. Николай Коперник / Е.А. Гребеников. – М.: Наука, 1982. – 144 с.

117. Губерський Л.В. Духовні орієнтації молоді: динаміка і формування / Л.В. Губерський, І.Ф. Надольний, П.О. Сергієнко. – К.: Либідь, 1994.–236с.

118. Губерський Л.В. Гуманітарне знання в сучасному філософському просторі // Філософська та політологічна освіта в Україні на перетині тисячоліть / [Л.В. Губерський, І.В Бойченко, М.Ю. Зелінський та ін.]. – К.:ВПЦ «Київський університет», 2007. – 279 с.

119. Губерський Л.В. Матеріальне і духовне в соціальному розвитку / Л.В. Губерський [та ін.]. – К.: Либідь, 1986. – 262 с.

120. Губерський Л. Філософія як теорія та методологія розвитку освіти / Л. Губерський, В. Андрущенко – К.: МП Леся, 2008. – 516 с.

121. Гудима І.П. Нові грані усвідомлення релігії та встановлення модусу реальності чуда в філософсько-теологічній системі Артура Шкока / І.П. Гудима // Матеріали наук.-практ. конф. «Парадигма творення в сучасній науці: на шляху до інтегрованого світогляду». – Острог: Вид-во Національного ун-ту «Острозька академія», 2010. – Вип. 2. – С. 147–154.

122. Гудінг Д. Людина та її світогляд: у пошуках істини і реальності / Д. Гудінг, Дж. Леннокс; [перекл. з рос. зі звіркою з англ. оригіналом]; під заг. ред. М.А. Жукалюка. – К.: УБТ, 2007. – Т. 3. – 480 с.

123. Гуревич Н.С. Страх – молитва душі. Современный апокалипсис / Н.С. Гуревич // Философские науки. – 1992. – № 1. – С. 23–29.

124. Гурсель Э. Кризис современного европейского человека / Э. Гурсель // Вопросы философии. – 1986. – № 3. – С. 52–61.

125. Гусинский Э.Н. Введение в философию образования / Э.Н. Гусинский, Ю.И. Турчанинова. – М.: Издательская корпорация «Логос», 2000. – 224 с.

126. Дайсон Ф. Век двадцать первый; пер. с англ. Ю.В. Сачкова / Ф. Дайсон // Природа. – 1991. – № 4. – С. 103–108.

127. Дайсон Ф. Нарушая покой Вселенной / Ф. Дайсон // Природа. – 1984. – № 3. – С. 123–128; –№ 4. – С. 123– 128.

128. Данилов-Данильян В.И. Экологический вызов и устойчивое развитие: [учебное пособие] / В.И. Данилов-Данильян, К.С. Лосев. – М.: Прогресс-Традиция. – 2000. – 365 с.

129. Дем'яненко Віра. Ментальні характеристики політичної свідомості українців / Віра Дем'яненко // Людина і політика. –2001.–№ 1.–С. 93–99.

130. Дєнєжніков С. Вплив NBIC-конвергенції технологій на еволюцію антропосоціогенезу: виклики сучасності / С. Дєнєжніков. – 2012. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://dspace.nbuv.gov.ua /bitstream/ handle/123456789/39527/02-Dyenyezhnikov.pdf?sequence =1. – Назва з екрану.

131. Джахая Л.Г. Место человека в масштабах Земли и космоса / Л.Г. Джахая / В коллективной монографии «Образ человека будущего: Кого и Как воспитывать в подрастающих поколениях» / Под ред. О.А. Базалука. – К.: МФКО, 2013. – Т.3.– С. 27–38.

132. Джеймсон Ф. Постмодернізм, або Логіка культури пізнього капіталізму; пер. з англ. / Ф. Джеймсон. – К., 2008.

133. Джерард К. О'Нейл: Колонизация космоса и SETI: форум; пер. А. Семенова, май 2009 // Cosmic Search. – March, 1979. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://go2stars.narod.ru/pub/E022_ONISP.html. – Название с экрана.

134. Джон Бернал. Возникновение жизни / Джон Бернал. – М.: Мир, 1964. – 207 с.

135. Джура О.Д. Становлення життєтворчості особистості в контексті модернізації української освіти: автореф. дис… док. філософ. наук: спец. 09.00.10 «Філософія освіти» / О.Д. Джура. – К., 2012. – 31 с.

136. Длугач Т.Б. Человек в мире техники и техника в мире человека / Т.Б. Длугач. – М: Прогресс, 1974. – 343 с.

137. Добров Г.М. Прогнозирование науки и техники / Г.М. Добров. – М.: Наука, 1977. – 208 с.

138. Добролюбов А.И. Власть как техническая система: о трех великих социальных изобретениях человечества / А.И. Добролюбов. – Минск: Наука и техника, 1995. – 235 с. – [Электронный ресурс]. – Портал доступа: http://grachev62.narod.ru/dbrl/content.html). – Заглпвте с экрана.

139. Дотто Л. Планета Земля в опасности / Л. Дотто; пер. с англ. – М.: Мир, 1988. – 208 с.

140. Дробноход М.І. Сучасні тенденції еволюційного розвитку людства та Україна / М.І. Дробноход // Освіта і управління. – 2009. – Т. 12, № 3–4. – С. 7–23.

141. Дубасенюк О.А. Формування особистості майбутнього вчителя в контексті суб'єкт-суб'єктивного підходу / О.А. Дубасенюк // Матеріали наук.-практ. конф. «Парадигма творення в сучасній науці: на шляху до інтегрованого світогляду». – Острог: Вид-во Національного ун-ту «Острозька академія», 2009. – Вип. 1. – С. 151–154.

142. Дулуман Е.К. Мораль, религия и воспитание / Е.К. Дулуман // Наука. Релігія. Суспільство. – 2009. – № 4. – С. 16–28.

143. Духовні орієнтири освіти. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http:// osvita/ua/ vnz/reports/philosophy/12795/. – Назва з екрану.

144. Дышлевый П.С. Естественнонаучная картина мира как форма синтеза знаний / П.С. Дышлевый // Синтез современного научного знания. – М.: Наука, 1973. – С. 94–120.

145. Етика. Естетика. [текст]: навч. посіб. / за наук. ред. Панченко В.І. – К.: «Центр учбової літератури», 2014. – 432 с.

146. Євтодюк А. Духовна компонента сучасної освіти: філософсько-синергетичний контекст / А. Євтодюк // Матеріали наук.-практ. конф. «Парадигма творення в сучасній науці: на шляху до інтегрованого світогляду». – Острог: Вид-во Національного у-ту «Острозька академія», 2010. – Вип. 2. – С. 165–168.

147. Євтух М. Гносеологічний фокус трансформаційних змін філософії освіти / М. Євтух, І. Волощук // Філософія освіти. – 2006. –№ 2 (4).–С.7–13.

148. Евстифеева Е.А. К анализу феномена веры / Е.А. Евстифеева // Философские науки. – 1984. – № 6. – С. 74–83.

149. Еллюль Ж. Другая революция / Ж. Еллюль // В кн.: Новая технократическая волна на Западе. – М.:Прогресс, 1986. –С.147–152.

150. Ельчанинов М.С. Социальная синергетика и катастрофы России в эпоху модерна / М.С. Ельчанинов. – М.: КомКнига, 2005. – 570 с.

151. Жадько В. Творчість як чинник формування духовності / В. Жадько // Філософія освіти. – 2006. – № 3(5). – С. 274–280.

152. Жижко Т.А. Філософська рефлексія ідеї університету в сучасному суспільстві / Т.А. Жижко // Нова парадигма. – 2014. – Вип. 121. – С. 3–12.

153. Жидков О.О. Соціокультурні трансформації інформаційного суспільства / О.О. Жидков. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: 5рз. Mure/ rliaroy.ua/ aiticle5/ Стаття7.cloc. – Назва з екрану.

154. Жуковський В. Поняття загальнолюдської і християнської моралі / Василь Жуковський // Зб. «Формування основ християнської моралі в процесі духовного відродження України»: матеріали міжн. наук.-практ. конф. – Острог, Острозьке відділення ін-ту Української археології та джерелознавства імені М.С. Грушевського, 1995. – Книга перша. – 56 с.

155. Загальноєвропейський простір вищої освіти – досягнення цілей: Комюніке Конференції міністрів освіти країн Європи (м. Берген, 19-29 травня 2005 р.) // Вищ. школа. – 2005. – № 4. – С. 20–25.

156. Закович М.М. Про духовність і освіту / М.М. Закович // Людина і світ. – 2001. – № 9. – С. 42–44.

157. Закономерности и социальные перспективы научно-технического прогресса (Вступительная статья) // Новая технократическая волна на Западе. – М.: Пресс, 1986. – С. 3–30.

158. Закон України «Про вищу освіту» від 17. 01. 2002 р. № 2984-III (остання редакція від 10.02.2010 на підставі 1798-17, чинний) // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – С. 134.

159. Заліський А.А. Освіта Чернігівщини: модернізація в умовах переходу до інформаційного суспільства / А.А. Заліський // Наукові записки Ніжинського державного ун-ту імені Миколи Гоголя. – 2005. – Вип. 6. – С. 27–31.

160. Заліський А.А. Модернізація освіти з урахуванням сучасного стану економіки / А.А. Заліський // Вісник Чернігівського державного педагогічного університету імені Т.Г. Шевченка. Серія: Педагогічні науки. – 2007. – Вип. 45. – С. 27–31.

161. Зальцман Л.И. Зачем Природе разумные существа и в чем смысл их Бытия. (Взгляд в будущее с позиций фрактальной космологии) / Л.И. Зальцман // Философия и космология / Philosophy&Cosmology 2013. – Киев, 2014. – С. 133–141.

162. Замаровский В. Семь чудес света / В. Замаровский; пер. со словац. – К.: Веселка, 1979. – 320 с.

163. Звегинцев В.А. Компьютерная революция: проблемы и задачи / В.А. Звегинцев // Вопросы философии. – 1987. – № 4. – С. 43–51.

164. Згуровський М.З. Дослідницькі університети як центри інноваційного розвитку країни / М.З. Згуровський // Дзеркало тижня. – 2011. – № 2 (22-28 січня). – С. 1–13.

165. Зеличенко А. Психология духовности / А. Зеличенко. – М.: Изд-во Трансперсонального института, 1996. – 307 с.

166. Зленко Н.Н. Мировоззренческое значение технологий NBIC-конвергенции // Філософія науки: традиції та інновації. – 2015. – №1(11). – С. 11–20.

167. Зязюн І.А. Формування особистості радянського вчителя / І.А. Зязюн. – К.: Т-во «Знання» УРСР, 1989. – 48 с. – (Сер. 7 «Педагогічна»; № 16).

168. Іваницька О.М. Вплив закладів освіти на формування духовності та патріотизму особистості як продуктивної сили суспільства / О.М. Іваницька // Матеріали наук.-практ. конф. «Парадигма творення в сучасній науці: на шляху до інтегрованого світогляду». – Острог: Вид-во Національного ун-ту «Острозька академія», 2009. – Вип. 1. – С. 209–211.

169. Ильин И.А. Путь к очевидности / Ильин И.А. – М.: Республика, 1993. – 237 с.

170. Ильичева И.М. Духовность в зеркале философско-психологических учений (от древности до наших дней) / И.М. Ильичева. – М.: Изд-во Московского психолого-социального ин-та; Воронеж: Изд-во НПО «МОДЭК», 2003.

171. Історія української культури / [за заг. ред. І. Крип'якевича]. – К.: Либідь, 1994. – 656 с.

172. Кавалеров В.А. Від «техносфери» до «ноосфери»: філософсько-освітній аспект / В.А. Кавалеров // Вісник НТУУ «КПІ». Філософія. Психологія. Педагогіка. – 2011. – Випуск 3. – С. 24–28.

173. Казначеев В.П. Учение В.И. Вернадского о биосфере и ноосфере / В.П. Казначеев. – Новосибирск: Наука. Сиб. Отделение, 1989. –248 с.

174. Кайку Мічіо. Візії: як наука змінить світ XXI сторіччя / Кайку Мічіо / Пер. з англ. Анжела Кам'янець. – Львів:Літопис, 2004. – 544 с.

175. Камалова С. Техника как предмет социально-философского анализа: автореф. дис… канд. філос. наук / С. Камалова. – Казань, 2003. – 21 с.

176. Канигін Ю.М. Біблія і наука: в минулому, сьогоденні та майбутньому / Ю.М. Канигін, В.І. Кушерець. – К.:Арій, 2010. – 336 с.

177. Кант Иммануил. Лекция «О педагогике» – в книге: Кондрашин И.И. Истины бытия в зерцале сознания. – М.:МЗ Пресс, 2001. – 528 с.

178. Капица П.Л. Влияние современных научных идей на общество / П.Л. Капица // Вопросы философии. – 1979. – № 1. – С. 56–72.

179. Капица П.Л. Научный и социальний подход к решению глобальных проблем / П.Л. Капица // Вопросы философии. –1977.–№ 1.–С. 43–53.

180. Караульна Н. Духовність: сфера сутності чи існування людини? / Н. Караульна // Вісник НАН України. – 2002. – № 11. – С. 45–52.

181. Караульна Н. Духовність як чинник самовизначення людини / Н. Караульна // Автореф. дис.. канд.. філософ. наук: 09.00.03 – соціальна філософія та філософія історії. – Київ, 2000. – 17 с.

182. Карпенко В.Є. Гіпотетичне майбутнє універсального штучного інтелекту / В.Є. Карпенко. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.info-library.com.ua/books-text-11674.html. – Назва з екрану.

183. Карпенко В.Є. Глобалізація та майбутнє людства / В.Є. Карпенко // Практична філософія. – 2006. – № 3. – С.101–114.

184. Карпенко В.Є. Методологічна роль гуманістично-ноосферної концепції у розв'язанні проблем сучасності: дис … канд. філософ. наук: спец. 09.00.09 «Філософія науки» / В.Є. Карпенко. – Чернівці, 2008. – 186 с.

185. Карпенко В.Є. Методологічний потенціал концепту «ментальність» у контексті філософсько-теоретичних концепцій періодизації суспільного розвитку / В.Є. Карпенко // Філософія науки: традиції та інновації. – Суми СумДПУ ім. А.С. Макаренка, 2010. – №1(2). – С.69–79.

186. Карпенко В.Є. Перспективи сучасного ноосферогенезу / В.Є. Карпенко // Науковий вісник Чернівецького у-ту: [зб. наук. праць]. – Чернівці: Рута, 2006. – Вип. 309–310. Філософія. – С.114–119.

187. Карпенко В.Є. Проблема штучного інтелекту в сучасній філософії / В.Є. Карпенко. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.info-library.com.ua/books-text-11661.html. – Назва з екрану.

188. Карпенко В.Є. Роль науки та філософії у розв'язанні глобальних проблем / В.Є. Карпенко // Філософські науки: [зб. наук. праць]. – Суми: СумДПУ ім. А.С. Макаренка, 2006. – С. 114–119.

189. Карпенчук С.Г. Педагогічний закон у контексті природних законів Всесвіту / С.Г. Карпенчук // Оновлення змісту, форм та методів навчання і виховання в закладах освіти: [зб. наук. праць]. – Рівне: РДГУ, 2005. – Вип.30. – С. 3–9.

190. Карпова Л.О. Звідки береться культура ? / Л.О. Карпова. – К.: Т-во «Знання» УРСР, 1990. – 48 с.

191. Карпова Ю.А. Инновации, интеллект, образование / Ю.А. Карпова. – М.: Призма, 1998. – 229 с.

192. Категории философии и категории культуры / [отв. ред. М.А. Булатов, В.Г. Табачковский]. – К.: Наукова думка, 1983. – 320 с.

193. Кедров Б.М. Научно-техническая революция и проблемы гуманизма / Б.М. Кедров, С.В. Шухардин, А.З. Чаповский // Природа. – 1982. – № 3. – С. 2–5.

194. Кивлюк О.П. Глобалізація та інформатизація освіти в предметному полі філософії освіти / О.П. Кивлюк // Гуманітарний вісник ЗДІА. – 2014. – № 57. – С. 194–200.

195. Кивлюк О.П. До проблеми управління вищим навчальним закладом у системі «суспільство-наука-освіта» / О.П. Кивлюк // Гілея: науковий вісник: Збірник наукових праць. – 2008. – Вип. 15. – С. 347–351.

196. Кивлюк О.П. Інформатизація та інформаційна цивілізація: соціально-філософський аспект / О.П. Кивлюк// Гілея: науковий вісник: Збірник наукових праць. – 2011. – Вип. 44 (№ 2). – С.279–285.

197. Кивлюк О.П. Інформатизація як система: сутність, інфраструктура, технології / О.П. Кивлюк // Гілея: науковий вісник: Збірник наукових праць. – 2010. – Випуск 37. – С. 234–241.

198. Кивлюк О.П. Проблеми трансформації змісту та технологій навчання під впливом інформаційної революції / О.П. Кивлюк // Гілея: науковий вісник: Збірник наукових праць. – 2009. – Випуск 28. – С. 329–334.

199. Кивлюк О.П. Розвиток суспільного життя і виклики сучасної епохи / О.П. Кивлюк // Гілея: науковий вісник: Збірник наукових праць. – 2010. – Випуск 36. – С. 157–167.

200. Кивлюк О.П. Соціально-педагогічні аспекти інформатизації освіти в процесі розвитку інформаційного суспільства / О.П. Кивлюк // Гілея: науковий вісник: Збірник наукових праць. – 2009. – Вип. 18. – С. 270–277.

201. Кисилев Г.С. Смыслы и ценности нового века / Г.С. Кисилев // Вопросы философии. – 2006. – № 4. – С. 7–12.

202. Клепко Сергій. Філософія освіти в педагогічній освіті / Сергій Клепко // Філософія освіти. – 2007. – № 1 (6). – С. 252–259.

203. Клепко С.Ф. До питання про «ноосферну» філософію для учителя / С.Ф. Клепко // Освіта і управління. – 2000 (2001). – Том 4, №3–4. – С.34-41.

204. Клепко С.Ф. Идеал образованности человека в XXI веке: метаобразование/ С.Ф. Клепко // Образ человека будущего: Кого и Как воспитывать в подрастающих поколениях: коллективная монография / Под ред. О.А. Базалука. – К.: МКФО, 2013. – Т. 3. – С. 131–147.

205. Клепко С.Ф. Конспекти з філософії освіти / С.Ф. Клепко. – Полтава: ПОІППО, 2007. – 420 с.

206. Клепко С.Ф. Модернізаційні процеси в сучасній освіті / С.Ф. Клепко. – Київ: Шкільний світ, 2008. – 120 с. – (Бібліотека "Шкільного світу").

207. Клепко С.Ф. Репрезентація знань в освітньому просторі (філософський аспект): дис... д.філософ. наук: 09.00.10 / Сергій Федорович Клепко. – Харків, 2009. – 37 с.

208. Клепко С.Ф. Українська царина філософії освіти / С.Ф. Клепко. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://sofy. kiev.ua/pf2/klepko/htm.– Р.1–11. – Назва з екрану.

209. Клепко С.Ф. Філософія освіти в європейському контексті: монографія / С.Ф. Клепко. – Полтава : ПОІППО, 2006. – 328с.

210. Клименко А.Б. Самоопределение личности в пространстве русской духовности / А.Б. Клименко // Наука. Релігія. Суспільство. – 2008. – № 3. – С. 95–100.

211. Климишин І.А. Астрономія / І.А. Климишин. – Львів: Світ, 1994. – 377с.

212. Климишин И.А. Открытие Вселенной / И.А. Климишин. – М.: Наука, Гл. ред. физ.-мат. лит., 1987. – 320 с.

213. Клічук Аліна. Особливість співвідношення знання та віри у контексті їхнього впливу на розвиток сучасного суспільства / Клічук Аліна, Клічук Олег // Наука. Релігія. Суспільство. – 2008. – № 3. – С. 91–94.

214. Ковалева П.Г. Духовность как высший уровень самосознания человека / П.Г. Ковалева // Матеріали наук.-практ. конф. «Парадигма творення в сучасній науці: на шляху до інтегрованого світогляду». – Острог: Вид-во Національного ун-ту «Острозька академія», 2010. – Вип. 2. – С. 238–241.

215. Ковцуняк С.І. Вплив релігієзнавства на розвиток розуміння у молодіжному середовищі духовних цінностей / С.І. Ковцуняк // Матеріали наук.-практ. конф. «Парадигма творення в сучасній науці: на шляху до інтегрованого світогляду». – Острог: Вид-во Національного ун-ту «Острозька академія», 2009.–Вип.1.–С.217–221.

216. Козирєв Н.А. Шлях у Космос / Н.А. Козирєв // Нева. – 1969. – № 12.

217. Коллинз К. Джон. Наука и вера. Враги или друзья? / Джон К. Коллинз; [пер. с анг. Евгения Терёхина]. – Черкассы: Коллоквиум, 2005. – 560 с.

218. Колин К.К. Информационное общество и проблемы образования / К.К. Колин // Информационное общество. – 1997. – Вып. 2–3. – С. 18–20.

219. Колісник О. Духовний саморозвиток особистості / О. Колісник // Соціальна психологія. – 2006. – № 1 (15). – С. 63–73.

220. Колонькова О.О. Виховання у старшокласників ціннісного ставлення до природи: автореф. дис... канд. пед. наук: 13.00.07. / О.О. Колонькова. – К., 2003. – 21 с.

221. Комаров В.Н. Наука и мифы / В.Н. Комаров. – М.: Просвещение, 1988. – 192 с.

222. Кондратьєв Анатолій. Еволюція розуму, тіла та сутності, або як народити Бога / Анатолій Кондратьєв // Педагогіка толерантності. – 2010. – № 3–4 (53–54). – С. 123–128.

223. Коновальчук І.І. Теорія і технологія реалізації інновацій у загальноосвітніх навчальних закладах: Монографія / І.І. Коновальчук. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. Франка, 2014. – 464 с.

224. Кононенко П.П. Українознавство: Підручник для вищих навчальних закладів / П.П. Кононенко. – К., 2005. – 679 с.

225. Конституція України. – К.: Українська правнича фундація, 1996. – 62 с.

226. Концепція неперервної екологічної освіти та виховання в Україні: Проект // Інформ. зб. МО України. – 1995. – № 14. – С. 2–17.

227. Корсак К.В. В XXI век – с новой парадигмой образования / К.В. Корсак // Персонал. – 2000. – № 1. – С. 66–67.

228. Корсак К.В. Межі використання ідей постмодернізму в реформуванні освіти України / К.В. Корсак // Вища освіта України. – 2004. – № 4. – С. 50–55.

229. Корсак К.В. Освітньо-науковий комплекс України і четверта хвиля ноотехнологій / К.В. Корсак // Філософія освіти. Постметодика. – № 5 (96). – 2010. – С. 2–7.

230. Корсак К.В. Рынок, компьютеризация и качество высшего образования / К.В. Корсак, Л.П. Одерий // Персонал. – 2000. – № 6. – С. 90–95.

231. Корсак К.В. Соціально-філософський аналіз тенденцій розвитку тріади «людина-суспільство-освіта» на початку XXI століття: дис…. д-ра філос. наук: 09.00.10 / К.В. Корсак. – К., 2006. – 460 с.

232. Корсак К.В. Суспільство і освіта XXI століття – дороговкази для футурологів / К.В. Корсак // Людинознавчі студії: [зб. наук. праць ДДПУ]. – 2002. – Вип. 5. – С. 4–15.

233. Косарєва Н.І. Формування почуття совісті як важливої риси громадянина-гуманіста / Н.І. Косарєва // Оновлення змісту, форм та методів навчання і виховання в закладах освіти: [зб. наук. праць]. – Рівне: РДГУ. – 2008. – Вип. 39. – С. 28–31.

234. Костючков С.К. Місце і роль сучасної людини у планетарному бутті: біополітична інтерпретація / С.К. Костючков // Future human image. – Kiev, 2016. – № 3 (6). – С.53–66.

235. Котляр Г.Є. Атеїзм і релігія в контексті духовної культури суспільства / Г.Є. Котляр // Наука. Релігія. Суспільство. – 2008. – № 1. – С. 168–173.

236. Кочубей Н.В. Синергетичні концепти в нелінійних соціально-культурних контекстах: автореф. дис. ... д-ра філософ. наук : 09.00.09 / Н.В. Кочубей; Київ. нац. ун-т ім. Т.Шевченка. – К., 2010. – 36 с.

237. Кремень В.Г. Освіта в структурі цивілізаційних змін (З трибуни загальних зборів Національної академії педагогічних наук України) / В.Г. Кремень // Вища освіта України. – 2011. – № 1.– С. 8–12.

238. Кремень В.Г. Освіта і наука в Україні – інноваційні аспекти. Стратегія. Реалізація. Результати / В.Г. Кремень. – К.: Грамота, 2005. – 448 с.

239. Кремень В.Г. Структурна модернізація освіти в контексті цивілізаційних змін / В.Г. Кремень // Педагогіка і психологія. – 2011. – № 2 (71). – С. 4–13.

240. Кремень В.Г. Трансформації особистості в освітньому просторі сучасної цивілізації / В.Г. Кремень // Професійно-технічна освіта. – 2009. – № 1. – С. 3–6.

241. Кремень В.Г. Філософія: Логос, Софія, Розум: [підруч. для студ. ВНЗ] / В.Г. Кремень, В.В. Ільїн. – К.: Книга, 2006. – 432 с.

242. Кремень В.Г. Філософія національної ідеї: Людина. Освіта. Соціум. / В.Г. Кремень. – К.: Т-во «Знання», 2007. – 239 с.

243. Кремень В.Г. Философия образования XXI века (Выступление министра образования и науки Украины, президента АПН Украины, Академика НАН Украины Василия Кременя на юбилейной сесии Академии педагогических наук) / В.Г. Кремнь // Персонал. – 2003. – № 1. – С. 12–20.

244. Кремень В.Г. Якісна освіта і нові вимоги часу / В.Г. Кремень // Педагогічна і психологічна науки в Україні: [у 5 т.]. – К.: Пед. думка, 2007. – Т. 1. – С. 11–24.

245. Крижанська Лариса. Значення етнопедагогіки у формуванні української ментальності / Лариса Крижанська // Нова педагогічна думка. – 1998. – №2. – С. 88–91.

246. Крилова С.А. Гендерні стратегії та цілісність особистості в освітньому просторі: екзистенційні та соціальні виміри / С.А. Крилова // Філософія освіти: науковий часопис; Інститут вищої освіти АПН України, НПУ імені

М.П. Драгоманова, Укр. академія політ. наук. – К.: Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2009. – № 1–2 (8). – С. 300–309.

247. Кримский С.Б. Мировозренческие категории в современном естествознании / С.Б.Кримский, В.И. Кузнецов. – К.: Наукова думка, 1983. – 223 с.

248. «Круглый стол» журнала «Вопросы философии», посвященный обсуждению книги Н. Н. Моисеева «Быть или не быть… человечеству?» / [Сост. В.А. Лекторский] // Вопросы философии. – 2000. – № 9. – С. 3–28.

249. Крупнов Юрий. Духовно-преобразующая сущность труда, дающая смысл жизни / Ю. Крупнов // Народное образование. –2005.–№6.–С.56–63.

250. Кузь В.Г. Нова освітня парадигма – нові освітні технології / В.Г. Кузь // Педагогіка і психологія. – 2011. – № 2 (71). – С. 29–35.

251. Кулаков Ю.П. Поиск научной истины ведет к Богу / Ю.П. Кулаков // Взаимосвязь физической и религиозной картины мира. – Кострома: Изд-во МИИЦАОСТ. – 1966. – Вып. 1. – С. 53–77.

252. Кулаков Ю.И. Синтез науки и религии / Ю.И. Кулаков // Вопросы философии. – 1999. –№ 2. – С. 142–166.

253. Куляс В.П. Перспективы развития технологий / В.П. Куляс. – К.: Знание, 1990. – 32 с.

254. Культура і побут населення України: [навч. посібник] / [В.І. Наулко, Л.Ф. Артюх, В.Ф Горленко та ін.]. – К.:Либідь, 1991. –232 с.

255. Культура жизнеобеспечения и этнос: Опыт этнокультурологического исследования / [отв. ред. С.А. Аратюнов, Э.С. Маркарян]. – Ереван: Изд-во АН Армянской ССР, 1983. – 319 с.

256. Культура. Нравственность. Религия // Материалы круглого стола. – 1989. – № 1. – С. 17–28.

257. Куренкова Р.А. Феноменология образования: вопросы теории и практики (опыт сотрудничества) / Р.А. Куренкова. – Владимир: ВГПУ, 1999. – 289 с.

258. Кутырев В.А. Утопическое и реальное в учении о ноосфере / В.А. Кутырев // Природа. – 1990. – № 11 – С. 3–10.

259. Кучинский С.А. Человек моральный / С.А. Кучинский. – М.: Политиздат, 1989. – 303 с.

260. Куцепал С.В. Політичний міф як різновид маніпуляцій виборчих технологій / Куцепал С.В. // Гілея. Науковий вісник: зб. наук. праць / Гол. ред. В.М. Вашкевич. – К.: «Видавництво «Гілея», 2016. – Вип. 113 (10). – С. 242–243.

261. Ламарк Ж.–Б. Избранные произведения в двух томах / Ж.–Б. Ламарк. – М.: Изд. АН СССР, 1955. –Т.1 – 333 с.

262. Ланцев И.А. Образование для устойчивого развития на основе нового миропонимания / И.А. Ланцев // Проблемы устойчивого развития: научно-педагогические аспекты. Под общей редакцией Т.И. Костиной. – М., 2006. С. 280–281.

263. Ланцев И. Стратегии, цели и задачи опережающего образования в свете эсхатологических ожиданий и футурологических прогнозов / Игорь Ланцев // Future Human Image 2(5). – Киев, 2015. – С. 149–163.

264. Лахман Н. Домінування в державній системі освіти в Україні матеріалістичного (атеїстичного) світогляду / Н. Лахман // Матеріали наук.-практ. конф. «Парадигма творення в сучасній науці: на шляху до інтегрованого світогляду». – Острог: Вид-во Національного ун-ту «Острозька академія», 2010. – Вип. 2. – С. 328–333.

265. Лейбин В.М. Зарубежная глобалистика: проблемы и противоречия / В.М. Лейбин. – М.: Знание, 1988. – 64 с.

266. Лейдло Роберт. Чому я вірю / Лейдло Роберт. – Луцьк: РТ «МКФ «християнське життя»», 2006. – 31 с.

267. Лем С. Модель культуры / С. Лем // Вопросы культуры. – 1969. – № 8. – С. 61–63.

268. Лем С. Сумма технологий / С. Лем. – М.: АСТ, 2002. – 668 с.

269. Ленк Х. Размышление о современой технике / Х. Ленк. – М.: Аспект пресс, 1966. – 323 с.

270. Лисенко В.М. Экологизация науки – путь предотвращения системных кризисов / В.М. Лисенко, О.В. Лисенко, В. Г. Бивол // Вісник НТУУ «КПІ». Філософія. Психологія. Педагогіка. – 2009. – Вип. № 3. – С. 40–44.

271. Личковах В. Духовні науки / В. Личковах // Матеріали наук.-практ. конф. «Парадигма творення в сучасній науці: на шляху до інтегрованого світогляду». – Острог: Вид-во Національного ун-ту «Острозька академія», 2010. – Вип.2. – С. 345–347.

272. Лігум Ю.С. Якість освіти і новітні технології навчання в контексті інтеграції в Європейський освітній простір / Ю.С. Лігум // Педагогіка і психологія. – 2011. – № 2 (71). – С. 22–27.

273. Лозовая Л.В. Человек и техника: аспекты философского осмысления проблемы / Л.В. Лозовая // Наука. Релігія. Суспільство. – 2010. – № 4. – С. 46–50.

274. Лозниця С.А. Ідея вдосконалення людини в європейській культурно-історичній традиції: парадигми розвитку: Автореф. дис... канд. філософ. наук: 09.00.04 / С.А. Лозниця; Ін-т філос. імені Г.С. Сковороди НАН України. – К., 2003. – 20 с.

275. Лубський В.І. Релігієзнавство: [підручник] / В.І. Лубський, В.І. Теремко, М.В. Лубська. – К.: Академвидав. 2006. – 431 с.

276. Лукьянец В.С. Мировоззренческий небосвод науки: Новые всполохи апокалипсических тревог / В.С. Лукьянец // Матеріали наук.-практ. конф. «Парадигма творення в сучасній науці: на шляху до інтегрованого світогляду». – Острог: Вид-во Національного ун-ту «Острозька академія», 2010. – Вип. 2. – С. 357–363.

277. Лутай В.С. Філософія сучасної освіти: [навч. посібн.]. – К.: Центр «Магістр – S» Творчої спілки вчителів України, 1996. – 256 с.

278. Лыков Д.В. Разум во Вселенной / Д.В. Лыков // Матеріали наук.-практ. конф. «Парадигма творення в сучасній науці: на шляху до інтегрованого

світогляду». – Острог: Вид-ня Національного ун-ту «Острозька академія», 2010. – Вип. 2. – С. 364–368.

279. Лысков А.П. Человек: путь к цивилизации. Философский аспект социальной и культурной антропологии: [монография] / А.П. Лысков. – М.: Гуманитарий, 1997. – 120 с.

280. Людина і світ: [підручник] / [Л.В. Губерський, В.Г. Кремень, А.О. Приятельчук та ін.]; голов. ред. Л.В. Губерський. – К.: Знання, КОО, 2001. – 349 с.

281. Майборода Д.В. Диалог. Постмодернизм / Д.В. Майборода // Энциклопедия. – М.: Интерпрессервис; Книжный дом. 2001. –1040 с.

282. Малюк В.І. Біологічний принцип доцільності й Божа мудрість / В.І. Малюк // Матеріали наук.-практ. конф. «Парадигма творення в сучасній науці: на шляху до інтегрованого світогляду». – Острог: Вид-во Національного ун-ту «Острозька академія», 2009. – Вип.1. – С. 288–291.

283. Малюк В.І. Наука і Біблія / В.І. Малюк // Матеріали наук.-практ. конф. «Парадигма творення в сучасній науці: на шляху до інтегрованого світогляду». – Острог: Вид-во Національного ун-ту «Острозька академія», 2009. – Вип. 1. – С. 295–302.

284. Мамедов М.Э. Экологическая проблема управления НТП / М.Э. Мамедов // Вопросы философии. – 1982. – № 11. – С. 101–110.

285. Маркова Л.А. О возможностях соотнесения науки и религии / Л.А. Маркова // Вопросы философии. – 1997. – № 11. – С. 73–89.

286. Маркс К. Сочинения / К. Маркс, Ф. Енгельс. – [2-е изд.]. – М.: Изд-во политической лит-ры, 1973. –Т. 47. –681 с. – 1975. – Т. 45. – 474 с.

287. Маркс К. Экономические рукописи 1857-1859 годов / К. Маркс, Ф. Энгельс. Сочинения. – М.: Политиздат, 1969. – Т. 25. – Ч. 2. – 387 с. – Т.46. – Ч. 2. – 395 с.

288. Мартинюк А.Г. Концепційні засади національного відродження та духовного розвитку України / А.Г. Мартинюк // Матеріали наук.-практ. конф. «Парадигма творення в сучасній науці: на шляху до інтегрованого

світогляду». – Острог: Вид-во Національного ун-ту «Острозька академія», 2009. – Вип.1. – С. 303–325.

289. Мартинюк Г. Формування інформаційної культури майбутніх педагогів гуманітарних спеціальностей / Г. Мартинюк // Матеріали наук.-практ. конф. «Парадигма творення в сучасній науці: на шляху до інтегрованого світогляду». – Острог: Вид-во Національного у-ту «Острозька академія», 2009. – Вип. 1. – С. 325–331.

290. Мартинюк С.Є. Генезис інформаційної цивілізації: автореф. дис… канд. філософ. наук: спец. 09.00.03 «Соціальна філософія та філософія освіти» / С.Є. Мартинюк. – Запоріжжя, 2001. – 21 с.

291. Маслова Н.В. Ноосферное образование: Монография / Н.В. Маслова. – М.: Инст. холодинамики, 1999. – 308 с.

292. Матвійчук А.В. Екологічне знання та його вплив на формування стилю мислення в сучасній науці: дис… канд. філос. наук: 09.00.09 / А.В. Матвійчук. – Рівне, 2001. – 176 с.

293. Матрос Д.Ш. Управление качеством на основе новых информационных технологий и образовательного мониторинга / Д.Ш. Матрос, Д.М. Полев, Н.Н. Мельникова. – М.: Пед. общ-во России, 1999. – 95 с.

294. Матусевич Т.В. Космическое образование: современный философско-педагогический дискурс / Т.В. Матусевич // Философия и космология / Philosophy&Cosmology 2013. –Киев, 2014.–С.183–188.

295. Медведев М. Об аналитической психологи Карла Юнга. Взгляд с позиций святоотеческого учения о спасении души / М. Медведев, Т. Калашникова. – [Электронный ресурс] – Режим доступа: http://dusha-orthodox.ru/index.php?option=com_content&task=view&id=139&Itemid=34. – Название с экрана.

296. Медвідь Ф. Християнські засади української національної ідеї: сучасні підходи / Ф. Медвідь, А. Медвідь // Матеріали наук.-практ. конф. «Парадигма творення в сучасній науці: на шляху до інтегрованого

світогляду». – Острог: Вид-во Національного ун-ту «Острозька академія», 2010. – Вип. 2. – С. 379–386.

297. Мелехов С.И. Наука в твоей профессии / С.И. Мелехов. – М.: Знание, 1979. – 48 с.

298. Мельник В. Філософія – наука – техніка: асимптоти єднання / В. Мельник // Філософські науки. – 2006. – № 550. – С. 4–10.

299. Мельников Л.И. Разум: конец эволюции / Л.И. Мельников // Чудеса и приключения. – 1995. – № 7. – С. 15–19.

300. Мень А. История религии: В поисках пути, истины и жизни: [в 7 т.] / А. Мень; предисл. С.С. Авеницева; худож. В.Г. Виноградов. – М.: СП «Слово», 1991. – Т. 1: Истоки религии. – 1991. – 287 с.

301. Мень А. Мировая духовная культура. Христианство. Церковь: Лекции и беседы. –М.: Фонд им. А. Меня, 1997. – 672 с.

302. Методологические и социально-философские проблемы НТП / [отв. ред. М.И. Конкин]. – М.: Политиздат, 1989. – 397 с.

303. Методы научного познания и физика; [под ред. Ю.В. Сачкова]. – М.: Наука, 1985. – 185 с.

304. Міжнародний форум у Давосі: Четверта індустріальна революція [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://diplomatic-mission.eu/ua/novyny-svitu/item/278-international-forum-in-davos-the-fourth-industrial-revolution#future_technologies – Назва з екрану.

305. Мінаков М.А. Досвід і філософія: еволюція поняття досвіду в Західній філософії XIX-XX століть: автореф. дис… докт. філософ. наук: спец. 09.00.05 «Історія філософії» / М.А. Мінаков. – К., 2007. – 26 с.

306. Мічіо Кайку. Фізика майбутнього / Мічіо Кайку / Переклала з англ. Анжела Кам’янець. – Львів: Літопис, 2013. – 432 с.

307. Моисеев Н.Н. Универсум. Информация. Общество / Н.Н. Моисеев. – М.: Устойчивый мир, 2001. – 200 с.

308. Моисеев Н.Н. Философия выживания / Н.Н. Моисеев // Терминатор. – 1997. – № 2. – С. 19–27.

309. Моисеев Н.Н. Человек и ноосфера / Н.Н. Моисеев. – М.: Мол. гвардия, 1990. – 351 с.

310. Моисеев Н.Н. Экология, нравственность, политика / Н.Н. Моисеев // Вопросы философии. – 1989. – № 5 . – С. 37–48.

311. Моисеев Н.Н. Экология человечества глазами математика: (Человек, природа и будущее цивилизации) / Н.Н. Моисеев. – М.: Мол. гвардия, 1988. – 254 с.

312. Монтессори-педагогика [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://ru.wikipedia.org/wiki/Монтессори_педагогика. –Назва з екрану.

313. Моррис Г.М. Христианское образование для реального мира / Г.М. Моррис; пер. с англ. В.А. Галкина. – М.: Протестант, 1993. – 224 с.

314. Москалець В.П. Психологія релігії: [посібник] / В.П. Москалець. – К.: Академвидав., 2004. – 240 с. (Альма-матер).

315. Москалик Г.Ф. Розвиток інформаційної компетентності громадян як проблема вітчизняної безперервної освіти / Г.Ф. Москалик // Нова парадигма. – 2014. – Вип. 119. – С. 62-75.

316. Москалик Г.Ф. «Суспільство знань» як простір розгортання інтелекту особистості / Г.Ф. Москалик // Збірник наукових праць «Педагогіка та психологія». – Харків, 2015. – Вип. 51. – С. 76-89.

317. Москальова Л.Ю. Виховання студентської молоді на засадах християнської моральності: досвід і перспективи / Л.Ю. Москальова // Освіта і наука: формування особистості на основі християнських цінностей: Всеукр. круглий стіл (Київ 22 грудня 2015 р.): тези доп. / відп. ред. Романенко О.А. – Київ: Міжфракційне депутатське об’єднання «За духовність, моральність та здоров’я України». – С.67–68.

318. Мостепаненко А.М. Методологические и философские проблемы современной физики / А.М. Мостепаненко. – Л.: Изд. Ленинградского у-та, 1977. – 165 с.

319. Муляр В.І. Проблема становлення особистості в системі «індивід-суспільство» (філософсько- культурологічний аналіз): дис... д-ра філос.

наук: 09.00.03 / Муляр Володимир Ілліч; Житомирський інженерно-технологічний ін-т. − Житомир, 1999. − 362 с.

320. Муратов І.А. Філософські основи ґенези наукової теорії / І.А. Муратов // Вісник НТУУ «КПІ». Філософія. Психологія. Педагогіка. – 2011. – Випуск Г. – С. 47–51.

321. Наливайко Н.В. Инновационные аспекты современного профессионального образования / Н.В. Наливайко; отв. ред. Н.В. Наливайко, В.И. Паршиков // ИДПО ФГО ВПО НГАУ; НИИ «Философия образования НГПУ; редакция журнала «Философия образования». – Новосибирск: Изд-во ГЦРО, 2010. – 276 с.

322. Наумчук Г.І. Духовність і формування особистості майбутнього вчителя / Г.І. Наумчук // Оновлення змісту, форм та методів навчання і виховання в закладах освіти: [зб. наук. праць]. – Рівне: РДГУ. – 2005. – Вип. 32. – С. 103 –107.

323. Научное предвидение общественных процессов: методологический анализ / [отв. ред. В.И. Куценко]. – К.: Наук. думка, 1990. – 279 с.

324. Національна стратегія розвитку освіти в Україні на 2012–2021 роки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.medunif.lviv.ua /files/info/nats.strategia.pdf. – 37 с. – Назва з екрану.

325. Немчинов І.Г. Оповідальна ідентичність. Джерела російського великого історичного наративу [Текст]: монографія / І.Г. Немчинов. – К.: Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2010. – 372 с.

326. Ніколаєнко С. Українській освіті потрібен новий курс / Станіслав Ніколаєнко // Педагогіка толерантності. – 2010. – № 3–4. – С. 129–148.

327. Николл Ч. Леонардо да Винчи. Полет разума / Ч. Николл; пер. с англ. Т. Новиковой. – М.: Эксмо, 2006. – 768 с.

328. Новикова Л.И. Цивилизация и культура в историческом процессе / Л.И. Новикова // Вопросы философии. – 1982. – № 10. – С. 92–101.

329. Нові тенденції і прогнози розвитку освітніх технологій у світі на наступні п’ять років // За матеріалами: NMC Horizon Report > 2016 Higher

Education Edition. – http://www.edu-trends.info/education-news-january-2016/ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://aphd.ua/novi-tendentsi-i-prohnozy-rozvytku-osvitnikh-tekhnolohii-u-sviti-na-nastupni-piat-rokiv/ – Назва з екрану.

330. Ноосфера: духовный мир человека / [Сост. А.В. Коротнян]. – Л.: Лениздат, 1987. – 223 с.

331. Овчаренко С.В. Інораціональні засади інформаційного розвитку суспільства / С.В. Овчаренко // Матеріали наук.-практ. конф. «Парадигма творення в сучасній науці: на шляху до інтегрованого світогляду». – Острог: Вид-во Національного ун-ту «Острозька академія», 2009. – Вип.1. – С. 369–372.

332. Овчинников В.Ф. НТП и развитие творческого потенциала работников производства / В.Ф. Овчинников. – Л.: Политиздат, 1974. – 345 с.

333. Огірко О.В. Біблійно-антропологічні аспекти сотворіння людини та її природи Богом як висхідний принцип розуміння людини / О.В. Огірко // Матеріали наук.-практ. конф. «Парадигма творення в сучасній науці: на шляху до інтегрованого світогляду». – Острог: Вид-во Національного ун-ту «Острозька академія», 2010. – Вип.2. – С. 417–424.

334. Огірко Р.С. Пропозиції щодо реформи системи освіти України / Р.С. Огірко, Б.А. Рудий // Матеріали наук.-практ. конф. «Парадигма творення в сучасній науці: на шляху до інтегрованого світогляду». – Острог: Вид-во Національного ун-ту «Острозька академія», 2009. – Вип.1. – С. 379–386.

335. Огнев А.С. Позитивное разрешение жизненно важных проблем современной молодежи / А.С. Огнев, С.Н. Гончар // Міжнародний інтернет-симпозіум «Наука в житті сучасної людини», 18–25 лютого, 2013. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.sworld/ com.ua/ index.php/ru/c113-8/16333-c113-166. – Назва з екрану.

336. Оксенюк О.В. Національні цінності як духовний аспект особистості / О.В. Оксенюк // Оновлення змісту, форм та методів навчання і виховання

в закладах освіти: [зб. наук. праць]. – Рівне: РДГУ, 2005. – Вип. 30. – С. 14–17.

337. Оленьев В.В. Глобалистика на пороге XXI века / В.В. Оленьев, А.П. Федотов // Вопросы философии. – 2003. – № 4. – С. 18–30.

338. Ортега-и-Гассет Х. Восстание масс / Хосе Ортега-и-Гассет; пер. с исп. А.М. Гелескула // Философия культуры. Эстетика. – М.: Искусство, 1991. – С. 309–350.

339. Освальд Шпенглер. Человек и техника / Освальд Шпенглер // Культурология XX век: сборник статей; пер.с нем., 1995. –М. –С.454–492.

340. Осипов А.М. Социология образования перед новыми проблемами / А.М. Осипов, В.В. Тумалев. – М.: Омск, 2003. – 100 с.

341. Основи філософських знань. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://subiect/com.ua/philosophy/osnovi/163.htmi. – Назва з екрану.

342. Оствальд Дж. Сміт. Боже спасіння / Дж. Сміт Оствальд; [перкл. з англ. д-р К. Костів]. – Львів: Львівська Богословська Семінарія, 2004. – 175 с.

343. Павелків Р.В. Феноменологія морального розвитку особистості: детермінація, механізми, генезис / Р.В. Павелків, Н.В. Корчакова. – Рівне: Волинські обереги, 2009. – 368 с.

344. Пайс А. Научная деятельность и жизнь Альберта Эйнштейна / А.Пайс; [пер. с англ.; под ред. акад. А.А. Логунова]. – М.: Наука, Гл. ред. физ.-мат. лит., 1989. – 568 с.

345. Пальчевський С.С. Віра як педагогічна категорія // Оновлення змісту, форм та методів навчання і виховання в закладах освіти: [зб. наук. праць]. – Рівне: РДГУ. – 2001. – Вип. 15. – С. 32–35.

346. Панов А.Д. Универсальная эволюция и проблема поиска внеземного разума (SETI) / Послесл. Л.М. Гиндилиса / Панов А.Д. – М.: Изд-во ЛКИ, 2008. – 208 с.

347. Панов Д.Ю. Взаимодействие человека и машины / Д.Ю. Панов // Вопросы философии. – 1967. – № 1. – С. 42–50.

348. Пановкин Б.Н. Проблема внеземных цивилизаций / Б.Н. Пановкин. – М.: Знание, 1979. – № 9. – С. 65–76.

349. Панченко Л. Суспільне покликання філософії освіти в умовах глобальних трансформацій / Леся Панченко // Філософія освіти. – 2014. – № 2 (15). – С. 131–140.

350. Парнос Г. Человек в современном мире / Г. Парнос. – М.: Прогресс, 1985.– 395 с.

351. Парыгин Б.Д. НТР и личность / Б.Д. Парыгин. – М.: Политздат, 1978. – 198 с.

352. Пархоменко В.М. Научно-техническая революция и социальный прогресс / В.М. Пархоменко // Вопросы философии. – 1974. – № 4. – С. 42–49.

353. Пасічник І.Д. Український менталітет в контексті християнської моралі / І.Д. Пасічник // Нова педагогічна думка. – 1998. – №2.–С.57–61.

354. Пахомов Ю.Н. Пути и перепутья современной цивилизации / Ю.Н. Пахомов, С.Б. Кримский, Ю.В. Панченко. –К.: Наук. думка, 1998. – 320 с.

355. Педагогика и философия образования: [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.bestreferat.ru/referat-210246.html. – Название с экрана.

356. Петрович Н.В. Кто Вы? / Н.В.Петрович. – М.: Молодая гвардия, 1970. – 285 с.

357. Петросьянц А.М. Атом не должен служить войне: (Атомистика в древности и в наши дни)/ А.М. Петросьянц. –М.:Политиздат, 1986. –191с.

358. Петрушенко В.Л. Філософія науки і техніки / В.Л. Петрушенко. – Львів.: Вид-во НУ «ЛП», 2006. – 296 с.

359. Петрушенко В.Л. Філософія [Текст]: в 2-х част. / В.Л. Петрушенко. – Львів: Новий світ, 2000, 2011. – Ч. 1: Світова філософія, фундаментальні проблеми філософії. – Ч. 2: Релігієзнавство, етика та естетика, логіка); [навч. посібник для студ. ВНЗ України III–IV рівнів акредитації]. –647 с.

360. Печчеи А. Человеческие качества / А. Печчеи. – М.: Прогресс, 1985. – 312 с.

361. Пігула І. Трансформація системи освіти України на засадах екзистенціалізму: Філософсько-культурологічні аспекти / І. Пігула // Матеріали наук.-практ. конф. «Парадигма творення в сучасній науці: на шляху до інтегрованого світогляду». – Острог: Вид-во Національного ун-ту «Острозька академія», 2009. – Вип. 1. – С 408–411.

362. Підласий І.П. Практична педагогіка, або Три технології: [інтерак. підручник для педагогів ринкової системи освіти] / І.П. Підласий. – К.: Слово, 2004. – 616 с.

363. Пінчук Є.А. Модернізація української системи освіти як пізнавальна і практична проблема / Євген Анатолійович Пінчук. – К.: ФОП «Кузьмичова Р.Ю.», 2010. – 246 с.

364. Планк М. Религия и естествознание / М. Планк // Вопросы философии. – 1990. – С. 35.

365. Поздняков В.М. Взаємодія освіти і науки як шлях до становлення постнекласичної освіти / В.М. Поздняков // Наукові і освітянські методології і практики. – К.ЦГО НАН України, 2004. – С. 398–496.

366. Покась В.П. Біоетика [Текст]: навч. посіб. для загальноосвіт. закл. різних типів / В.П. Покась, О.І. Плиска, Я.С. Фруктова. – К.: НПУ імені М.П. Драгоманова, 2006. – 114 с.

367. Покась В.П. Інтернатні заклади освіти: філософія, історія, стратегія розвитку [Текст]: [монографія] / В.П. Покась; НПУ імені. М.П. Драгоманова. – К.:Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2010. – 276с.

368. Поліщук Н.В. Взаємозумовленість революційного й духовного зростання суспільства в епоху інформаційно-високотехнологічного прогресу / Н.В. Поліщук // Гілея: науковий вісник. Зб. наук. праць / Гол. ред. В.М. Вашкевич. – К.: «Видавництво «Гілея», 2016. – Вип. 113 (10). – С.290–295.

369. Поліщук Н.В. Вимоги до освіти та підготовки духовного вчителя в епоху інформаційно-високотехнологічного науково-технічного прогресу / Н.В. Поліщук // Педагогіка вищої та середньої школи: зб. наук. праць / За ред. д.пед.наук, проф. З.П. Бакум.– Кривий ріг, 2014. –Вип.43.–С.233–239.

370. Поліщук Н.В. Виховання ноосферної й антропокосмічної свідомості та духовності в контексті інформаційно-високотехнологічного науково-технічного прогресу / Н.В. Поліщук // Наукове пізнання: методологія та технологія. Філософія. – Одеса, 2014. – № 1 (32). – С. 108–113.

371. Поліщук Н.В. Виховання прогресивної ментальності молоді в умовах цивілізаційних змін за впливу інформаційно-високотехнологічного прогресу / Н.В. Поліщук // Грані. Науково-теоретичний альманах. – Дніпропетровськ, 2016. – Вип. 10 (138) жовтень. – С. 19–24.

372. Полищук Н.В. Воспитание духовного космически-ориентированного человека будущего (философско-образовательный аспект) / Н.В. Полищук // Философия образования. – Новосибирск, 2014. – № 6/57. – С. 11–20.

373. Поліщук Н.В. Духовність молоді перед викликами інформаційно-високотехнологічного прогресу: монографія / Н.В. Поліщук. – Рівне: О.Зень, 2016. – 336 с.

374. Полищук Н.В. Духовные проблемы общества в эпоху современного информационно-высокотехнологического прогресса и перспективы их решения / Н.В. Полищук // Грані. Науково-теоретичний альманах. – Дніпропетровськ, 2014. – Вип. 11(115) листопад. – С. 11–16.

375. Поліщук Н.В. Загрози становленнню творчо-духовної особистості в епоху інформаційно-високотехнологічного науково-технічного прогресу та перспективи їх вирішення / Н.В. Поліщук // Науковий вісник МГУ. Серія: Історія. Філософія. Політологія: зб. наук. праць. – Одеса: Фенікс, 2016. – Вип. № 12. – С. 87–92.

376. Полищук Н.В. Изменение духовного состояния молодежи на современном этапе информационно-высокотехнологического прогресса:

философско-образовательный аспект / Н.В. Полищук // Грані. Науково-теоретичний альманах. – Дніпропетровськ, 2016. – Вип. 9 (137) вересень. – С. 149–156.

377. Поліщук Н.В. Інформаційно-високотехнологічний науково-технічний прогрес у контексті формування духовності молоді: монографія / Н.В. Поліщук. – Рівне: О. Зень, 2014. – 480 с.

378. Полищук Н.В. Космизация человеческой деятельности и воспитание духовных личностей космически-инопланетного будущего в третьем тысячелетии / Н.В. Полищук // Future human image. – Kiev, 2014. – № 1(4). – С. 96–101.

379. Поліщук Н.В. Науково-технічний прогрес і духовно-моральне становлення молоді / Н.В. Поліщук, М.С. Панченко // Наука. Релігія. Суспільство. – Донецьк: ІПШІ МОНУ і НАНУ. – 2010. –№ 2. –С.197–205.

380. Поліщук Н.В. Науково-технічний прогрес і духовно-моральне становлення молоді: монографія / Н.В. Поліщук. –Рівне:О.Зень, 2012.–464с.

381. Поліщук Н.В. Необхідність становлення антропокосмічної педагогіки у XXI столітті (філософсько-освітній, педагогічний і духовний аспекти) / Н.В. Поліщук // Грані. Науково-теоретичний альманах. – Дніпропетровськ, 2016. – № 3(131) березень. – С. 17–25.

382. Поліщук Н.В. Особливості формування духовної картини світу у молоді в епоху інформаційно-високотехнологічного науково-технічного прогресу / Н.В. Поліщук // Грані. Науково-теоретичний альманах. – Дніпропетровськ, 2016. – № 8 (136) серпень. – С. 31–39.

383. Поліщук Н.В. Перспективи революційного й духовного розвитку цивілізації в епоху інформаційно-високотехнологічного прогресу / Н.В. Поліщук // Актуальні проблеми філософії та соціології: Науково-практичний журнал. – Одеса, 2016. – Випуск 13. – С. 50–55.

384. Поліщук Н.В. Проблеми творчо-духовного самоствердження особистості в епоху інформаційно-високотехнологічного прогресу та їх вирішення /

Н.В. Поліщук // Проблеми соціальної роботи: філософія, психологія, соціологія. – 2016. – № 2(8). – С.124–134.

385. Полищук Н.В. Религии, войны и духовное воспитание человека мира XXI столетия / Н.В. Полищук // Сб. науч. труд. SWorld. – Вып. 1. – Том 23 «Философия и филология / Философия образования».– Иваново: МАРКОВА АД, 2014. – ЦИТ: 114-057. – С. 61–76.

386. Поліщук Н.В. Розумне життя у Всесвіті: філософсько-освітній та духовний аспекти в контексті інформаційно-високотехнологічного науково-технологічного прогресу / Н.В.Поліщук // Гуманітарний вісник, 2014. – № 35. – С. 271–280.

387. Поліщук Н.В. Сучасний науково-технічний прогрес у контексті формування духовності молоді / Н.В. Поліщук // Гілея: науковий вісник. Зб. наук. праць / Гол. ред. В.М. Вашкевич. – К.:«Видавництво «Гілея», 2014. – Вип. 90 (№11). – С. 234–237.

388. Полищук Н. В. Феномен веры как один из важнейших элементов знания и воспитания духовности молодого специалиста / Н.В. Поліщук // Философия образования. – Новосибирск, 2013. – № 3(48). – С. 160–169.

389. Полищук Н.В. Философия образования – фундатор духовности молодого поколения в эпоху научно-технического прогресса / Н.В. Полищук // Философия образования. – Новосибирск, 2013. – № 2 (47). – С. 166–172.

390. Поліщук Н.В. Філософія освіти і становлення космічно-духовного світогляду людини майбутнього / Н.В. Поліщук, О.С. Мосієвич, І.М. Панченко // «Перспективи». Соціально-політичний журнал. Філософія, політологія, соціологія. – Одеса, 2014. – № 1(59). – С. 102–106.

391. Поліщук Н.В. Філософська актуальність проблеми «Людина і Всесвіт» та перспективи майбутнього людства в епоху інформаційно-високотехнологічного прогресу XXI століття / Н.В. Поліщук // Нова парадигма. – 2013. – № 117. – С. 42–55.

392. Поліщук Н.В. Філософсько-освітні аспекти ролі Боголюдини у становленні духовно-моральних цінностей молоді / Н.В. Поліщук //

«Перспективи». Соціально-політичний журнал. Філософія, політологія, соціологія. – Одеса, 2014. – № 2 (60). – С. 90–95.

393. Поліщук Н.В. Філософсько-освітній аспект необхідності становлення антропокосмічної духовності молоді в контексті інформаційно-високотехнологічного науково-технологічного прогресу / Н.В. Поліщук // Гілея: науковий вісник. Зб. наук. праць / Гол. ред. В.М. Вашкевич. – К.: «Видавництво «Гілея», 2016. – Вип. 107. – С. 313–319.

394. Поліщук Н.В. Філософсько-освітній та педагогічний аспекти формування антрпопокосмічно-духовної картини світу у молоді в умовах інформаційно-високотехнологічного науково-технологічного прогресу / Н.В. Поліщук // Гілея: науковий вісник. Зб. наук. праць / Гол. ред. В.М. Вашкевич. – К.: «Видавництво «Гілея», 2016. – Вип. 112 (9). – С. 258–265.

395. Поліщук Н.В. Філософсько-освітні перспективи пізнання Всесвіту та виховання духовних людей космічно-інопланетного майбутнього / Н.В. Поліщук // Философия и космология/Philosophy & Cosmology 2013. – Киев, 2014. – С. 190–200.

396. Поліщук Н.В. Філософсько-освітнє осмислення проблем духовності в контексті інформаційно-високотехнологічного науково-технічного прогресу / Н.В. Поліщук // Гілея: науковий вісник. Зб. наук. праць / Гол. ред. В.М. Вашкевич. – К.: «Видавництво «Гілея», 2014. – Вип. 89 (№10). – С. 368–371.

397. Поліщук Н.В. Філософсько-освітня концепція антропокосмізму та духовні перспективи існування людської цивілізації в епоху інформаційно-високотехнологічного прогресу / Н.В. Поліщук // Грані. – Дніпропетровськ, 2014. – Вип. 12(116) грудень. – С. 6–11.

398. Поліщук Н.В. Формування елементів мудрості у молоді в сучасних умовах розвитку суспільства / Н.В. Поліщук // Науковий вісник. Серія «Філософія». – Харків: ХНПУ, 2016. – Вип. 47 (частина І). – С. 221–235.

399. Поліщук Н.В. Формування у молоді почуття відповідальності за зміну клімату на Землі / Н.В. Поліщук, М.С. Панченко // Наука. Релігія. Суспільство. – Донецьк: ІПШІ МОНУ і НАНУ, 2010. – № 3. – С. 214–224.

400. Попкова Н.В. Техносфера как объект философского исследования: дис… док. философ. наук: 09.00.08 / Н.В. Попкова. – М., 2005. – 420 с.

401. Поплавская Т.Н. Холистическая парадигма образования как возможность выхода из антропологического кризиса / Т.Н. Поплавская // Сб. науч. трудов SWorld. – Вып. 1. – Том. 25. – Одесса: КУПРИЕНКО, 2013. – ЦИТ: 113-0509. – С. 58–60.

402. Попова І.В. Освітня парадигма екобезпечного розвитку трансформаційного суспільства: автореф. дис…д. філософ. наук: 09.00.10 / Інна Вадимівна Попова. – К., 2016. – 36 с.

403. Постоловський Р.М. Національне виховання студентів РДГУ та шляхи його реалізації / Р.М. Постоловський, Т.Д. Дем'янюк, А.М. Воробйов. – Рівне: РДГУ, 2009. – 17 с.

404. Похресник А.К. Філософія освіти про науково-освітні комплекси XXI століття Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць / А.К. Похресник / Гол. ред. В.М. Вашкевич. – К.: «Вид-во «Гілея», 2016. – Вип. 111 (8). – С.306–310.

405. Преобразование нашего мира: Повестка дня в области устойчивого развития на период до 2030 года. Резолюция, принятая Генеральной Ассамблеей 25 сентября 2015 года (A/RES/70/1) // Сайт ООН. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.un.org/ga/search/ view_doc.asp?symbol=A/ RES/70/1&referer=/english/&Lang=R. – Название с экрана.

406. Причепій Є.М. Філософія: [підручник] / Є.М. Причепій, А.М. Черній, Л.А. Чекаль. – К.: Академвидав, 2007. – 592 с. (Альма-матер).

407. Проэктор Д.М. Мировые войны и судьбы человечества // Д.М. Проэктор. – М.: Мысль, 1986. – 318 с.

408. Пушкина И.М. Философско-антропологический аспект становления Человека в космической педагогике К.Н. Вентцеля / И.М. Пушкина // Материалы III междунар. научно-практ. конф. «Феномен развития в науках о человеке». – Пенза, 2006. – С.112–117.

409. Пфаненштиль И.А. Роль информационных технологий в преодолении трансформационных процессов в российском образовании / И.А. Пфаненштиль, И.Г. Борисенко // Философия образования. – 2012. – № 4 (43). – С. 35–67.

410. Радзієвський В.А. Віра і розум / В.А. Радзієвський // Православний вісник. – 2000. – № 1. – С. 75–85.

411. Рассел Б. История западной философии / Б. Рассел. – М.: Наука, 1959. – 595 с.

412. Рассел Б. Сущность религии. Психология религиозного мистицизма / Б.Рассел. Почему я не христианин. – М., 1987. – [Электронный ресурс] – Режим доступа: http://www.aquarun.ru/psih/relig/relig3.html. – Название с экрана.

413. Рижко Володимир. Про філософію освіти: яка вона можлива / Володимир Рижко // Філософія освіти. – 2006. – № 2 (4). – С. 15–23.

414. Роганова М.В. Інтегрований курс «Духовна культура» як ефективний засіб боротьби з бездуховністю молоді / М.В. Роганова // Матеріали наук.-практ. конф. «Парадигма творення в сучасній науці: на шляху до інтегрованого світогляду». – Острог: Вид-во Національн. ун-ту «Острозька академія», 2010.–Вип. 2.–С.472–476.

415. Рожицын В.С. Джордано Бруно и инквизиция / В.С. Рожицын. – М.: Просвещение, 1955. – 196 с.

416. Розова Т. Гідність як екзистенційна риса людини-громадянина / Т. Розова // Вісник Інституту розвитку дитини. Серія: Філософія, педагогіка, психологія: Збірник наукових праць. – Вип. 2. – Київ: Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2009. – С. 20–26.

417. Ройко Я. Біблія на уроках фізики / Я. Ройко // Газета «Фізика». – Січень 2007. – № 1 (301). – С. 20–22.

418. Романенко М.І. Вплив постмодернізму на філософію освіти / М.І. Романенко // Грані. – Д.: Дніпропетровський ун-ет, 2003. – №5.– С.85–88.

419. Романенко М.І. Інституціоналізація філософії освіти в Україні / М.І. Романенко // Філософські перипетії. Вісник Харківського національного університету ім. В.Н. Карамзіна. – Х.: Харківський національний університет, 2002. – № 561. – С. 198–201.

420. Романенко М.І. Концептуалізація нової філософської парадигми освіти / М.І. Романенко // Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії. – Запоріжжя, 2002. – Вип. 10. – С. 96–106.

421. Романенко М.І. Національна система освіти в контексті вимог еколого-морального імперативу / М.І. Романенко // Вісник Дніпропетровського ун-ту. Історія і філософія науки і техніки. – Д.: Дніпропетровський ун-т, 2002. – Вип. 9. – С. 21–26.

422. Романенко М.И. Ноосферно-экологическая парадигма развития человечества / М.И. Романенко // Персонал. – Київ, 2002. –№ 9. –С.44–49.

423. Романенко М.І. Освітня парадигма: генезис ідей та систем / М.І. Романенко. – Д.: Вид-во «Промінь», 2000. – 160 с.

424. Романенко М.І. Постклассична освітня парадигма: витоки, реалії, перспективи / М.І. Романенко // Грані. – Дніпропетровськ, 2002. – № 4. – С. 77–81.

425. Романенко М.І. Психолого-технологічний аспект формування соціокультурно орієнтованої національної школи / М.І. Романенко // Практична філософія. – К., 2002. – № 2. – С. 179–188.

426. Романенко М.І. Роль філософії освіти в реалізації Національної доктрини розвитку освіти у XXI столітті / М.І. Романенко // Філософія, культура, життя: [міжвузівський зб. наук. праць]. – Д.: Вид-во «Промінь», 2002. – Вип. 16. – С. 17–31.

427. Романенко М.І. Соціальні та парадигмально-когнітивні детермінанти розвитку сучасної освіти: автореф. дис… докт. філос.. наук: спец 09.00.10 «Філософія освіти» / М.І. Романенко. – Дніпропетровськ, 2003. – 31 с.

428. Рябченко В. Біологічні, екологічні й соціальні системи та проблема компетентності людини: соціально-філософський аспект / В. Рябченко // Філософія освіти. – 2006. – № 2 (4). – С. 100–108.

429. Савельєв В.Л. Проблемне поле освітньої політики в Україні / В.Л. Савельєв // Філософія освіти. − №2. − 2005. – С. 78-94.

430. Савруцкая Е.П. Анализ динамики качественных характеристик ценностного сознания молодежи России / Е.П. Савруцкая, С.В. Устинкин // Власть. – 2011. – № 10. – С. 92–96.

431. Савчин М. Духовний потенціал особистості / М. Савчин. – Івано-Франківськ: Плай, 2001. – 293 с.

432. Савчин М. Здатності особистості: монографія / Мирослав Савчин. – К.: ВЦ «Академія», 2016. – 288 с.

433. Савчин М. Методологеми психології: монографія / Мирослав Савчин. – К.: Академвидав, 2013. – 224 с. – (Серія «Монограф»).

434. Савчук В.Н. Физика в логосах Библии / В.Н. Савчук // Матеріали наук.-практ. конф. «Парадигма творення в сучасній науці: на шляху до інтегрованого світогляду». – Острог: Вид-во Національного ун-ту «Острозька академія», 2010. – Вип. 2. – С. 484–488.

435. Самсонов А.Л. На пути к ноосфере / А.Л. Самсонов // Вопросы философии. – 2000. – № 7. – С. 53–61.

436. Самсонов А.Л. Проблема информационных оценок / А.Л. Самсонов // Вопросы философии. – 2003. – № 6. – С. 111–127.

437. Свириденко Д.Б. Академічна мобільність в дискурсі глобалізації вищої освіти / Д.Б. Свириденко // Філософські обрії. Науково-теоретичний журнал Інституту філософії імені Г.С. Сковороди НАН України та Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г.Короленка. – Випуск 29. – Київ-Полтава, 2013. – С.183–190.

438. Свириденко Д.Б. Академічна мобільність: відповідь на виклики глобалізації: монографія / Д.Б. Свириденко. − К.: Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2014. − 279 с.

439. Свириденко Д.Б. Феномен академічної мобільності в дискурсі евристичності особистості / Д.Б. Свириденко // Гілея : науковий вісник : збірник наукових праць / гол. ред. В.М. Вашкевич. – К.: ПП «Видавництво «Гілея», 2014. – Вип. 84 (5). – С. 285-289.

440. Свириденко Д.Б. Феномен академічної мобільності: соціально-філософський аналіз / Д.Б. Свириденко // Дисер… д. філософ. наук: 09.00.03 – соціальна філософія та філософія історії. – Київ, 2015. – 415 с.

441. Свириденко Д.Б. Футурологічні аспекти модернізації в галузі вищої освіти України / Д.Б. Свириденко // Вісник Черкаського університету. Серія: Філософія. – Черкаси: Вид-во ЧНУ, 2014. – №11 (304). –С.64–69.

442. Свідло М.С. Філософія науки як синтез філософії та педагогіки / М.С. Свідло, І.І. Сторожик // Вісник НТУУ «КПІ». Філософія. Психологія. Педагогіка. – 2007. – Вип. 2. – С. 1–6.

443. Севастьянов В.И. Космос, человек, политика / В.И. Севастьянов, В.Ф. Пряхин. – М.: Знание, 1989. – 64 с.

444. Севастьянов В.И. Человечество, Земля, Вселенная / В.И. Севастьянов, А.Д. Урсул // Природа. – 1974. – № 11. – С. 39–45.

445. Семенюк Едуард. Яким буде завтрашній день людства? / Едуард Семенюк // Філософські науки. – 2011. – № 692. – С. 3–8 с.

446. Семенюк Е. Наука як фактор збереження цивілізації і культури / Е. Семенюк // Філософські науки. Фундаментальні проблеми сучасної філософії. – 2010. – № 661. – С. 3–7.

447. Семенюк Е.П. Філософія сучасної науки і техніки / Е.П. Семенюк, В.П. Мельник. – Львів: Світ, 2006. – 152 с.

448. Семенюк Н.В. Безперервна освіта як система / Н.В. Семенюк // Нова парадигма. – 2013. – Вип. 117. – С. 23–33.

449. Сидоренко В. До питання про сутність технології / Віктор Сидоренко // Трудова підготовка в закладах освіти. – 2011. – № 2. – С. 2–4.

450. Сидоренко В.К. Основи сучасного виробництва / В.К. Сидоренко, В.В. Юрженко. – К.: Наш час, 2006. – 200 с.

451. Сидоренко В.К. Вплив соціально-економічних процесів у суспільстві на визначення підходів до трудового навчання школярів / В.К. Сидоренко // Трудова підготовка в закладах освіти. – 2010. – № 7–8. – С. 3–7.

452. Сидоренко В.К. Технологічна підготовка, як інтегральний компонент загальної освіти / В.К. Сидоренко, В.П. Соловей // Трудова підготовка в закладах освіти. – 2010. – № 10.– С. 3–7.

453. Ситник К. Ноосфера: міфи і реальність / К. Ситник // Вісниик НАН. – 2003. – № 5. – С. 51–62.

454. Сковорода Г.С. Дружеский розговор о душевном мире: [повне зібр. творів] / Г.С. Сковорода. – К.: 1973. – 693 с.

455. Скок Н.С. Духовність як необхідна складова буття творчої особистості в ідеальній реальності / Н.С. Скок // Наука. Релігія. Суспільство. – 2008. – №1. – С. 81–84.

456. Скубашевська О.С. Філософія інноваційного розвитку освіти в умовах становлення інформаційного суспільства в Україні: автореф. дис. ... канд. філософ. наук: 09.00.10 / О.С. Скубашевська; Нац. пед. ун-т імені М.П. Драгоманова. – К., 2010. – 31 с.

457. Скубашевська О.С. Філософія інноваційного розвитку освіти інформаційного суспільства (світоглядно-філософський аналіз): [монографія] / О.С. Скубашевська. – К.: Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2010. – 315 с.

458. Слабошпицький М.А. Українець, який відмовився бути бідним / М.А. Слабошпицький // Універсум. Журнал політології, футурології, економіки, науки та культури. – 2000. – № 4–5. – С. 25–29.

459. Сморж Л.О. Людська особистість на порозі третього тисячоліття / Л.О. Сморж // Молодь у сучасному світі: морально-естетичні та культурологічні виміри. – К.: Либідь, 2001. – 292 с.

460. Сморж Л.О. Філософія: [навч. посіб.] / Л.О. Сморж. – К.: Кондор, 2004. – 416 с.

461. Сорокин П.И. Человек, цивилизация, общество / П.И. Сорокин. – М.: Политиздат, 1992. – 224 с.

462. Сохань Л.В. НТП и творческий потенциал человека / [Л.В. Сохань, В.А. Сохань, В.А. Тихонович и др.]. – К.: Либідь, 1988. – 249 с.

463. Сошинский С.А. Чудо в системе мироздания / С.А. Сошинский // Вопросы философии. – 2001. – № 9. – С. 82–97.

464. Сташук О.А. Національний контекст розуміння людини як образу і подоби Бога / О.А. Сташук // Матеріали наук.-практ. конф. «Парадигма творення в сучасній науці: на шляху до інтегрованого світогляду». – Острог: Вид-во Національного ун-ту «Острозька академія», 2010. – Вип.2. – С. 508–510.

465. Степанов О.В. Основи психології і педагогіки: [навч. посібник] / О.В. Степанов, М.М. Фіцула. – К.: Академвидав, 2006. – 520 с.

466. Степин В. Современные цивилизационные изменения и диалог культур, часть первая [Электронный ресурс] / В. Степин. – Режим доступа: http://www.levluzin.ru/sos/covremennye-civilizacionnye-izmeneniya-i-dialog-kultur-chast-pervaya/. – Назва з екрану.

467. Степин В.С. Философия науки и техники / В.С. Степин, В.Г. Горохов, М.А. Розов. – М.: Гардарики; 1999. – 400 с.

468. Стефанюк С.К. Християнські етично-виховні орієнтири / С.К. Стефанюк // Матеріали наук.-практ. конф. «Парадигма творення в сучасній науці: на шляху до інтегрованого світогляду». – Острог: Вид-во Національного ун-ту «Острозька академія», 2010. – Вип. 2. – С. 513–519.

469. Стовпець В.Г. Реформування системи перепідготовки та підвищення кваліфікації фахівців в Україні за європейськими освітніми стандартами

[Електронний ресурс] / В.Г. Стовпець // Міжнародний інтернет-симпозіум «Наука в житті сучасної людини», 18–25 лютого, 2013р. – Режим доступу: http://www.sworld.com.ua/index.php/ru/c113-8. – Назва з екрану.

470. Сумченко С.В. Філософські засади розвитку NBICS-цивілізації / С.В. Сумченко // Філософія науки: традиції та інновації, 2015.–№ 1(11). – С. 3–11.

471. Сурожский А. Достичь своей высоты / А. Сурожский // Московский психотеравпетический журнал. – 2005. – №3. – С. 35–42.

472. Сухова Н.М. Становлення методологічних засад філософії освіти як пріоритетної галузі гуманітарного знання: дис. канд. філос. наук: 09.00.10. / Сухова Н.М. – К., 2001. – 195 с.

473. Сухомлинский В.А. О воспитании / В.А. Сухомлинский. – М.: Изд. полит. лит., 1973. – 268 с.

474. Сухомлинська О.В. Концептуальні засади формування духовності особистості на основі християнських моральних цінностей / О.В. Сухомлинська; за заг. ред. В.М. Оржеховської // В кн.: Цінності християнської культури як фактор морально-етичного формування особистості: [зб. наук. праць]. – 2002. – Частина 1. – С. 9–10.

475. Сучасний тлумачний словник української мови; [за заг. ред. д-ра філолог. наук, проф. В.В. Дубічинського]. – Х.: Школа, 2008. – 1008 с.

476. Табачек І.В. Особистість вчителя: філософсько-педагогічний екскурс / І.В. Табачек // Мультиверсум. Філософський альманах. – К.: Український центр духовної культури, 2004. – Вип. 42. – С. 196–207.

477. Табачек І.В. Сучасний вчитель: ідея та ідеал / І.В. Табачек // Нова парадигма. – Київ, 2004. – Вип. 38. – С. 96–104.

478. Табачек І.В. Формування та розвиток особистості сучасного вчителя: дис… канд. філософ. наук: 09.00.10. / І. В. Табачек. – К., 2005 – 22 с.

479. Тейяр де Шарден. Феномен человека / Тейяр де Шарден. – М.: Мир, 1987. – 220 с.

480. Терепищий С.О. Філософська парадигма сучасних освітніх ландшафтів: автореф. дис… д. філософ. наук: 09.00.10 / С.О. Терепищий. –К., 2016.– 33с.

481. Терепищий С.О. Філософська парадигма сучасних освітніх ландшафтів / С.О. Терепищий // Дисер… д. філософ. наук: 09.00.10 – філософія освіти. – Київ, 2016. – 415 с.

482. Тихоплав В.Ю. Начало начал (На пороге Тонкого Мира) / В.Ю. Тихоплав, Т.С. Тихоплав. – Санкт-Петербург: Изд-во «Весь», 2004. – 288 с.

483. Тихоплав В.Ю. Физика веры / В.Ю. Тихоплав, Т.С. Тихоплав. – М.: АСТ: Астрель; СПб: ИГ «Весь», 2005. – 246 с.

484. Толкачев П.С. О духовных причинах всемирного экологического кризиса / П.С. Толкачев // Сознание и физическая реальность. – 1999. – Т.4. – № 1. – С. 2–9.

485. Тоффлер Элвин. Третья волна // Элвин Тоффлер. – Москва: ООО «Фирма «Изд-во АСТ», 1999. – 784 с.

486. Трофимова Е.А. Образование и насилие: [сб. статей] / Е.А. Трофимова; под ред. К.С. Пирогова. – СПб.: Изд-во С.-Петерб. гос. ун-та, 2004. – С. 92–100.

487. Туниця Ю.Ю. Екологічна Конституція Землі. Ідея. Концепція. Проблеми. / Ю.Ю. Туниця. – Львів: Видавн. Центр ЛНУ Імені І. Франка, 2002. – Част. 1. – 298 с.

488. Туниця Ю.Ю. Фактори глобалізації і стратегія сталого розвитку / Ю.Ю. Туниця, Е.П. Семенюк, Т.Ю. Туниця // Вісник НАН України. – 2004. – № 7. – С. 3–4.

489. Уайтхед А.Н. Религия и наука. В кн. «Заблуждающийся разум? Многообразие вненаучного знания» / И.Т. Касавин; [отв. ред. и сост. И.В. Касавин]. – М.: Политиздат, 1990. – 464 с.

490. Урсул А.Д. Информатизация общества и переход к устойчивому развитию цивилизации / А.Д. Урсул // Вестник РОИВТ. – 1993. – № 1–2. – С. 35–45.

491. Урсул А.Д. Мегатренды эволюции образования третьего тисячелетия / А.Д. Урсул, Т.А. Урсул // Образ человека будущего: Кого и Как воспитывать в подрастающих поколениях: коллективная монография / Под ред. О.А. Базалука. – К.: МФКО, 2013. – Т.3. – С.13 – 26.

492. Урсул А.Д. Путь в ноосферу. (Концепция выживания и устойчивого развития цивилизации)/ А.Д. Урсул. –М.: Луч, 1993. –275 с.

493. Урсул А.Д. Человечество, Земля, Вселенная (Философские проблемы космонавтики) / А.Д. Урусул. – М.: Мысль, 1977. – 264 с.

494. Урсул А.Д. Феномен ноосферы: Глобальная эволюция и ноосферогенез / А.Д. Урсул. – М.: ЛЕНАНД, 2015. – 336 с.

495. Успенский П.Д. Новая модель Вселенной / П.Д. Успенский; пер. с англ. – СПб.: Изд-во Чернышова, 1993. – 560 с.

496. Ушинський К.Д. Вибрані педагогічні твори / К.Д. Ушинський. – К.: Рад. школа, 1949. – 415с.

497. Фарід Абу-Рахме. І сказав Бог… Наука підтверджує авторитет Біблії / Фарід Абу-Рахме.; пер. з рос. П. Наконечного. – Рівне: Живе слово, 2003. – 128 с.

498. Федорук Н.И. Актуальность концепции морали Фейербаха / Н.И. Федорук // Проблеми інженерно-педагогічної освіти. – Харків, 2001. – № 2. – С. 40–44.

499. Федорук Н.М. Мораль та суспільний прогрес: автореф. дис. … канд. філософ. наук: спец. 09.00.03 «Соціальна філософія та філософія історії» / Н.М. Федорук. – Харків, 2005. – 22 с.

500. Федорук Н.Н. Мораль и вера в религии и религиозной философии / Н.Н. Федорук // Вісник Харківського національного ун-ту ім. В.Н. Карамзіна. Сер. «Теорія культури і філософії науки». – Харків, 2003. – № 579-1/2003. – С. 187–190.

501. Федорук Н.Н. Эволюция морали и общественный прогресс / Н.Н. Федорук // Вісник Харківського національного ун-ту імені

В.Н. Карамзіна. Сер. «Теорія культури і філософія науки». – Харків, 2004. – № 644/2004. – С. 68–72.

502. Федотов А.П. Глобалистика: Начала науки о современном мире: [курс лекций] / Федотов А.П. – [2-е изд.]. – М.: Аспект Пресс. – 2002. – 224 с.

503. Фігурний Ю.С. Український етнос як один із важливих концентрів українознавства / Ю.С. Фігурний // Збірник наукових праць Науково-дослідного інституту українознавства – К., 2003. – Т. І. - С. 331-356.

504. Фізика атомного ядра та елементарних частинок: [навч. посібн.] / [Поліщук Н.В., Мосієвич О.С., Панченко М.С. та ін.]. – Рівне: РДГУ, 2011. – 575 с.

505. Фізична екологія / [М.Ю. Новоселецький, Д.В. Лико, А.Л. Панасюк та ін.]. – К.: Кондор, 2009. – 480 с.

506. Філософія: [навч. посіб.] / [Л.В. Губерський, І.Ф. Надольний, В.П. Андрущенко та ін.]; за ред. І.Ф. Надольного. – К.: Вікар, 2008. –534 с.

507. Філософія: [навч. посіб.] / [Т.О.Сілаєва, Н.В.Гнасевич, Г.О. Орендарчук, З.С. Сокол]; за заг. ред. Т.О. Сілаєвої. – Тернопіль: Астон, 2008. – 360 с.

508. Філософія: [підручник]/ [Є.М. Причепій, А.М. Черній, В.Д. Гвоздецький, Л.А. Чекаль]. – К.: Академія, 2001. – 592 с.

509. Философия техники в ФРГ. – М.: Прогресс, 1989. – 480 с.

510. Філософія техніки / Філософське коло. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://oluh.at.ua/news/filosofia tekhniki/2010-12-12-11. – Назва з екрану.

511. Философия устойчивого развития и социальная экология: пособие / А.И. Зеленков [и др.]; под ред. А.И. Зеленкова. – Минск: БГУ, 2015. –200с.

512. Философские вопросы технического знания.–М.:Наука, 1984.–320с.

513. Философский словарь / [И.В. Андрущенко, О.А. Вусатюк, С.В. Линецкий, А.В. Шуба]. – К.: А.С.К., 2006. – 1056 с.

514. Філософська сутність суспільного духовного життя. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http:// osvita/ua/ vnz/reports/philosophy/13184. – Назва з екрану.

515. Філософські обриси сучасної освіти: Монографія / Авт. кол.: В.Андрущенко, І.Предборська, Г.Вишинська та ін.; За заг. ред. І. Передборської. − Суми:ВТД «Університетська книга», 2006. − 226с.

516. Франкл В. Доктор и душа / В.Франкл. – СПб.:Ювента, 1997. – 298с.

517. Фрейд З. Психоанализ. Религия. Культура. / З. Фрейд. – М.: Изд. иностр. лит., 1992. – 405 с.

518. Фрідман М. Роль філософії у гуманістичній психології / М. Фрідман // Гуманістична психологія. Антологія. – 2001. – № 3. – С. 89–99.

519. Фролов И.Т. Научно-технический прогресс: социальные проблемы и альтернативы / И.Т. Фролов // Природа. – 1986. – № 1. – С. 3–10.

520. Фромм Э. Идеал, сраведливость, счастье / Э. Фромм. – М.: Прогресс, 1989. – 235 с.

521. Фромм Э. Бегство от свободи / Э. Фромм. – М.: Прогресс, 1990. – 190с.

522. Фромм Э. Человек для себя / Э. Фромм. – Минск: Академ. книга, 1992. – 190 с.

523. Фукуяма Ф. Наше постчеловеческое будущее: Последствия биотехнологической революции / Ф. Фукуяма; [пер. с англ. М.Б. Левина]. – М.: ООО «Издтельство АСТ»: ОАО «ЛЮКС», 2004. – 349с.

524. Футурология. XXI век: бессмертие или глобальная катастрофа? / А.В. Турчин, М.А. Батин. – М.: БИНОМ. Лаборатория знаний, 2013. – 263 с.: ил.

525. Хабермас Ю. Техніка і наука як ідеологія / Ю. Хабермас. – М.: Праксис, 2007. – 208 с.

526. Хайдеггер М. Вопрос о технике / М. Хайдеггер // В кн.: Новая технократическая волна на Западе. – М.: Прогресс, 1986. – С. 45–67.

527. Халамендик В.Б. Методологія соціологічного дослідження: сучасні наукові підходи / В.Б. Халамендик // Нова парадигма. – 2014. – Вип. 121. – С. 193–201.

528. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций [Электронный ресурс] / С. Хантингтон; перевод с англ. Ю. Новикова (главы 1–8); под ред.

Е.Кривцовой и Т. Велимеева (главы 9–12); под общей ред. К.Королева; послесловие С. Переслегина. – М.:ООО «Изд-во АСТ», 2003. – 603, [5] с. – Режим доступа: http://grachev62.narod. ru/hantington/content.htm – Название с экрана.

529. Хантінгтон Уїльям. Бог – захисник бідних та джерело віри / Уїльям Хантінгтон; [пер. з рос. Галини Дятлик, Надії Долі]. – Рівне: Прийди і допоможи, 2010. – 208 с.

530. Хартов В.В. Космос и прогресс / В.В. Хартов // Философия образования. – 2014. – № 6 (57). – С. 4–10.

531. Хесле В. Філософія техніки М. Хайдеггера / В. Хесле // В кн.: Философия Мартина Хайдеггера и современность: Сборник. – М.: Наука, 1991. – С. 138–154.

532. Хоттон Б. Великие тайны и загадки истории [текст] / Б. Хоттон; пер. с англ. Е. Шишкиной. – Харьков: Книжный Клуб «Клуб семейного досуга», 2009. – 416 с.

533. Хроленко М.В. Модель процесу формування екологічної свідомості студентів педагогічних університетів / М.В. Хроленко // Оновлення змісту, форм та методів навчання і виховання в закладах освіти: [зб. наук. праць]. – Рівне: РДГУ. –2008. –Вип. 39. –С.157–161.

534. Хюсен Т. Образование в 2000 г. (Исследовательский проект) / Торстен Хюсен; пер. со шведск. – М.: Прогресс, 1977. – 341 с.

535. Ценностные ориентации молодежи. Итоги социологического исследования / [отв. ред. Савруцкая Е. П]. – Нижний Новгород: НГЛУ им. Н.А. Добролюбова. 2007. – 246 с.

536. Ціцарева Н.І. Феномен Олександра Меня і сучасні проблеми християнства / Н.І. Ціцарева // Матеріали наук.-практ. конф. «Парадигма творення в сучасній науці: на шляху до інтегрованого світогляду». – Острог: Вид-во Національного ун-ту «Острозька академія», 2010. – Вип.2. – С. 556–561.

537. Чайка Т. Феномен чуда у давньокиївській агіографії: моральні і онтологічні аспекти / Чайка Тетяна // Матеріали міжн. наук.-практ. конф. – Острог, 1995. – Книга друга. – С. 20–29.

538. Чаплигін О.К. Перспективи та глухі кути науково-техніко-технологічного прогресу (НТТП) / О.К. Чаплигін, О.Є. Сук // Філософія і політологія. – 2016. – № 3. –С. 14–22.

539. Чекалов Д.А. Новейший философский словарь / [Чекалов Д.А., Кондрашов В.А., Копорулина В.Н. и др.]. – М.: Феникс+, Феникс, Торговий дом, 2008. – 668 с.

540. Ченчжан Ц. Відкрита освіта та віртуальний університет: соціально-філософський аналіз проблеми / Цзоу Ченчжан // Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць / Гол. ред. В.М. Вашкевич. – К. : «Вид-во «Гілея», 2016. – Вип. 111 (8). – С. 310–314.

541. Черепанова С.А. Людина культури у творчому синтезі філософії освіти та мистецтва: перспективи XXI століття / С.А. Черепанова // Гуманітарні науки. – 2001. – С. 34–52.

542. Чернова Л.П. Закономірності формування нової картини світу / Чернова Л.П. // Гілея: науковий вісник: збірник наукових праць / гол. ред. В.М. Вашкевич. – К.: «Видавництво «Гілея», 2014. – Вип. 89(100). – С. 205–210.

543. Чернов Г.Ю. Социально массовые явления: исследовательские подходы / Г.Ю. Чернов. – Изд-во Феникс+, 2002. – 208 с.

544. Четверта промислова революція [Електронний ресурс]. – Режим доступу:https://uk.wikipedia.org/wiki/Четверта_промислова_революція. – Назва з екрану.

545. Чешев В.В. Деятельносная природа техносферы / В.В. Чешев // Философия и будущее цивилизации: Тезиси докл. IV российского конгресса: [в 5 т.]. – М.: 2005. – Т. 3.– С. 372–373.

546. Чешев В.В. Технические науки как объект методологического анализа / В.В. Чешев. – Томск: Изд-во Томского ун-та, 1981. – 221с.

547. Чистяков В.В. Системный подход в современной педагогической антропологии / В.В. Чистяков. – Ярославль, 1995. – 198 с.

548. Чолпан П.П. Філософські питання фізики / П.П. Чолпан. – К.: Вища школа, 1976. – 112 с.

549. Чорноштан Є.В. Ставлення православних теологів до новоєвропейської науки / Є.В. Чорноштан // Наука. Релігія. Суспільство. –2009.–№ 4.–С.43–49.

550. Шадських Ю. Етична складова мудрості / Ю. Шадських // Філософські науки. Вісник нац. у-ту «Львівська політехніка». – 2008. – №607. –С. 27–31.

551. Шадських Ю. Співвідношення науки і мудрості в сучасному світі / Ю. Шадських // Філософські науки. Фундаментальні проблеми сучасної філософії. – 2010. – № 661. – С. 14–18.

552. Шаркун Ю.Ф. Трансформация института высшего образования Украины и проблема ментальных особенностей в условиях глобализации / Ю.Ф. Шаркун // Міжнародний інтернет-симпозіум «Наука в житті сучасної людини», 18–25 лютого, 2013. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.sworld. com.ua/index.php/ru/c113-8/16321-c113-047. – Назва з екрану.

553. Шашкова Л.О. В. Гейзенберг про співвідношення науки, філософії, релігії / Л.О Шашкова // Практична філософія. – 2007. – № 2(24).–С.46–52.

554. Шашкова Л.О. Діалог науки і релігії в культурно-історичному контексті: [монографія] / Л.О. Шашкова. – К.: Грамота, 2008. – 328 с.

555. Шашкова Л.О. Макс Планк про взаємовідношення релігії та природознавства / Л.О. Шашкова // Вісник Національного авіаційного університету: Філософія. Культурологія. – 2008. – № 1 (7). – С. 111–116.

556. Шашкова Л.О. Наука і релігія у парадигмальному вимірі: дис… докт. філософ. наук: 09.00.09 «Філософія науки» / Л.О. Шашкова. –К.,2008.–460с.

557. Шашкова Л.О. Проблеми ґенези наукових знань в історії науки / Л.О. Шашкова // Вісник Київського у-ту. Серія: Філософія. Політологія. – 2000. – Випуск 49. – С. 50–53.

558. Шашкова Л.О. Сприйняття природи: діалог науки і релігії / Л.О. Шашкова // Політологічний вісник. – 2004. – № 17. – С. 268–274.

559. Шваб К. Четверта промислова революція: як до неї готуватися [Електронний ресурс] / Клаус Шваб. – Режим доступу: http://nubip.edu.ua/node/23076. – Назва з екрану.

560. Шевченко А.И. Генетическая связь методов науки нового времени и христианской теологии / А.И. Шевченко, Т.В. Ерошенко // Наука. Релігія. Суспільство. – 2009. – № 4. – С. 3–9.

561. Шевченко В.И. Социально-философский анализ развития общества / В.И. Шевчеко. – М.: Политиздат, 1984. – 426 с.

562. Шейко В.М. Культура. Цивілізація. Глобалізація (кінець XIX – початок XXI ст.): [монографія в 2 т.] / В.М. Шейко. –Т.1. – Х.: Основа, 2001.–520 с.

563. Шемошенко Т. Християнська мораль і проблема самосвідомості підлітків / Т. Шемошенко // Зб. «Формування основ християнської моралі в процесі духовного відродження України»: матеріали міжн. наук.-практ. конф. – Острог, Острозьке відділення ін-ту Української археології та джерелознавства ім. М. С. Грушевського, 1995. – Книга перша. – 56 с.

564. Шилейко А.В. Информация или интуиция? / А.В. Шилейко, Т.И. Шилейко. – М: Мол. Гвардия. – 1983. – 208 с.

565. Шиндаулова Р.Б. Ноогуманизм в современной философии образования: поиск новой парадигмы развития / Р.Б. Шиндаулова // Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць / Гол. ред. В.М. Вашкевич. – К.: «Вид-во «Гілея», 2016. – Вип. 110 (7). – С. 298–302.

566. Шиндаулова Р.Б. Ноогуманистическая философия / Р.Б. Шиндаулова // Грані. – № 7 (135) липень 2016. – С. 36–40.

567. Шиндаулова Р.Б. Философия и космология 2010: Научно-теоретический сборник [Текст] / Р.Б. Шиндаулова / гл. ред. О.А. Базалук // Международное философско-космологическое общество. – Полтава: Полтавский литератор, 2010. – 298 с.

568. Шкловский И.С. Вселенная, жизнь, разум / И.С. Шкловский. – М.: Наука, 1980. – 352 с.

569. Шлапак В.П. Релігія. Чарльз Дарвін. Біблія: теорії еволюції (історія розвитку) органічного світу Землі: перемога чи поразка академічної науки? / В.П. Шлапак // Наука. Релігія. Суспільство. – 2008. – № 3. – С. 134–149.

570. Шлемкевич С.Л. Формування творчої особистості як один з пріоритетів вищої школи / С.Л. Шлемкевич // Матеріали наук.-практ. конф. «Парадигма творення в сучасній науці: на шляху до інтегрованого світогляду». – Острог: Вид-во Національного ун-ту «Острозька академія», 2010. – Вип. 2. – С. 588–590.

571. Шмутцер Э. Галилео Галилей / Э. Шмутцер, В. Шютц; [пер. с нем.]. – М.: Мир, 1987. – 143 с.

572. Шпенглер О. Закат Европы: Очерки морфологии мировой истории: [в 2-х т.] / О. Шпенглер. – М.: Мысль, 1998. – Т. 2. – 395 с.

573. Шубин В.И. Культура. Техника. Образование: [учеб. пособие для технических ун-ов] / В.И. Шубин, Ф.Е. Пашков. – Днепропетровск: Высшая школа, 1999. – 325 с.

574. Шуре Е. Ісус (Місія Христа) / Е. Шуре; пер. з франц. Л.І. Герасимчука. – К.: Криниця, 2002. – 76 с.

575. Энгельгард В.А. Наука, техника, гуманизм / В.А. Энгельгард // Вопросы философии. – 1984. – № 1.– С. 33–42.

576. Энгельс Ф. Диалектика природы / Ф. Энгельс. – М.: Политиздат, 1982. – 368 с.

577. Юшкевич Ю.С. Актуалізація ментального підходу до дослідження морально-етичних цінностей / Ю.С. Юшкевич // Матеріали ІІ Міжнародної наукової конференції «Методологія та технологія сучасного філософського пізнання», 29-30 травня 2014 р. Одеса, 2014. – С. 69–70.

578. Якиминська Л. До проблеми співвідношення соціального та етнічного в наукових студіях ментальності українців: історіографічний аналіз / Любов Якиминська // Освіта і управління. – 2010. – Т. 13. – № 4. – С.81–89.

579. Яковенко А.І. Духовні цінності християнського людинознавства XX століття: автореф. дис... канд. філософ. наук: 09.00.11 / А.І. Яковенко; Київ. нац. ун-т імені Т. Шевченка. – К., 2007. – 16 с.

580. Яроцький П.Л. Релігієзнавство: [навч. посібник] / П.Л. Яроцький. – К.: Кондор. – 2004. – 76 с.

581. Ярошенко А.О. Потенціал і ефективність освітньо-інформаційної політики: монографія / А.О. Ярошенко. – К.: Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2009. – 250 с.

582. Яценко С.Л. Освіта як інститут духовності суспільства / С.Л. Яценко // Матеріали наук.-практ. конф. «Парадигма творення в сучасній науці: на шляху до інтегрованого світогляду». – Острог: Вид-во Національного ун-ту «Острозька академія», 2009. – Вип.1. – С. 143–151.

583. Anders G. Die Antiquiertheit des Menschen / G. Anders // Band ll: Ubrdie Zerstorunq des Lebens iv Zeiafter der dritten industriellen Revolution. – C. H. Beck, Munchen, 1980. – 480 p.

584. Amy M. Braverman. Fatherofthe Grid / M. Amy // The Universityof Chicago Magazine. – Chicago, april. – 2004. – Number 4. – V. 96.

585. Baltes P.B. On the Incomplete Architecture of Humun Ontogeny. Selection. Optimization and Compensation as Foundation of Development Theori / P.B. Baltes // American Psychologist. – 1997. – V. 52. – № 4. – P. 366–380.

586. Schell J. The Follyof Arms Control / Schell J. – «Foreign Affairs». – 2000. – Septembr/October. – p. 28.

587. Integration of Technology Assessment and Humanities into Engineering Education // Proceedings of the 1991 Conference. – Universitty of Karsruhe, Germany. – 1991. – Sentember 26 th-28 th. – Karlsruhe: Vienna, 1992, p. 9.

588. Johnston W. Realtime Widely Distributed Instrumentation Systems. In Foster, I. and Kesselman, C., eds. The Grid: Blueprintfor a New Computing Infrastructure, Morgan Kaufmann, 1999. – V. 75–103.

589. Nakada H. Designand Implementationsof Ninf: towards a Global Computing Infrastructure / H.Nakada, M.Sato // Future Generation Computing Systems, 1999.

590. Clarke Arthur Charles. Howtherldwasone, beyondthe globalvillag / Clarke Arthur Charles // Journal of communication. – 1994. – Vol. 44. – No. 4. – pp.188–190.

591. Constructingthe ASCI Grid [Beiriger J., Johnson W., Bivens H., Humphreys S. and Rhea R.] // In Proc. 9 th IEEE Symposiumon High Performance Distributed Computing. – IEEE Press, 2000.

592. Routledge Encyclopedia of Philosophy, 10 vv. – London and New York: Routledge, 1998. – Vol. 9, p. 985.

593. Fridman Th. Understanding Globalization. The Lexusandthe Olive Tree / Fridman Th. – N.Y.: Anchor Books, 2000. – p. 68.

594. Fukuyama F. The Endof Historyand the LastMan. – N.Y., 1992. – p.44.

595. Foster I. The Anatomyofthe Grid: Enabling Scalable Virtual Organizations / Foster I., Kesselman C. and Tuecke S. // International Jurnal of High Performance Computing Applications. – 2001. – 15 (3). – V. 200–222.